

EBÛ SAÎD ABDULHAY DAHHÂK B. MAHMÛD GERDÎZÎ'NİN
“ZEYNÛ'L-AHBÂR” ADLI ESERİNİN TÂHİRÎLER, SAFFÂRÎLER,
SÂMÂNÎLER VE GAZNELÎLER İLE İLGİLİ BÖLÜMLERİNİN
TÛRKÇE TERCÛMESİ VE DEĞERLENDİRMEİ
FİLİZ AKÇAY
YÛKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI
TARİH ANABİLİM DALI

T.C.
ORDU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

EBÛ SAÎD ABDULHAY DAHHÂK B. MAHMÛD GERDÎZÎ'NİN
"ZEYNÛ'L-AHBÂR" ADLI ESERİNİN TÂHİRÎLER, SAFFÂRÎLER,
SÂMÂNÎLER VE GAZNELÎLER İLE İLGİLİ BÖLÜMLERİNİN
TÛRKÇE TERCÛMESİ VE DEĞERLENDİRMESİ

FİLİZ AKÇAY

YÛKSEK LİSANS TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI / ORTAÇAĞ BİLİM DALI

AKADEMİK DANIŞMAN
DOÇ. DR. FATİH ÜNAL

ORDU – 2015

T.C.
ORDU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Bu çalışma jürimiz tarafından 20/02/2019 tarihinde yapılan sınav ile TARİH
Anabilim Dalı, ORTAÇAĞ Bilim Dalı'nda YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir

Başkan: Doç. Dr. Fatih ÜNAL

Üye: Yrd. Doç. Dr. Ayşe PİLİ

Üye: Doç. Dr. Abdullah EREN

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Güven MURAT
Enstitü Müdürü V.

Sosyal Bilimleri Enstitüsü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin, tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya, kullandığım başka yazarlara ait her özgün fikre kaynak gösterdiğimi bildiririm.

20 02 2015

F. Akçay
Filiz AKÇAY

ÖZET

Ebû Saîd Abdulhay b. Dahhâk b. Mahmûd Gerdîzî'nin *Zeynü'l-Ahbâr* adlı eserinin tercümemize esas bölümünde Horasan civarında kurulan İslam devletlerinden bahsedilmektedir. Bu bölgede ilk olarak bağımsızlığını ilan eden Tahiriler (205-259) devletidir. Gerdizi, Tahir b. Hüseyin'den başlayarak Tahiriler'in yönetimde görev alan bütün yöneticilerinden bahsetmiş, Tahirilerin siyasi, ictimai, ekonomik yapılarını anlatmıştır. Tahirileri yıkılışa götüren süreç ve Herat'ta kurulup güçlendikten sonra Tahirilerin merkezi Horasana saldıran Saffariler (246-393) devleti de eserde yer alan İslam devletlerindedir. Saffariler, bölgede varlık gösterememiş kısa bir süre sonra aynı bölgede hakimiyeti Samanilere (261-389) bırakmıştır. Samaniler bölgede uzun süre varlığını sürdürmüş hâkimiyet alanını genişletmiştir. Yıkılış sürecine girmeleri Gaznelilerle yaptıkları mücadeleler sonucunda olup, siyasi varlıklarına Karahanlılar tarafından son verilmiştir. Gerdîzî eserinde, Gazneliler (350-582) devletine de yer vermiştir. Gazneli Mahmud'un Hindistan'a düzenlediği meşhur seferler *Zeynü'l-Ahbâr*'da yer bulmuş, yapılan seferler sebebiyle Hindistan'la ilgili pek çok bilgiler elde edilmiştir. Bu coğrafyada yer alan beyliklerin Abbasi halifelerine bağlı olmaları nedeniyle eserde Abbasi devleti ile ilgili bilgilere ulaşmak mümkündür. Karahanlılar, Büveyhoğulları, Oğuzlar, Gurlar, Afganlar, Ziyarîler ve Harezmsâhlar hakkında birtakım bilgiler de eserde yer almıştır. Eser, İslam devletlerinde meydana gelen olayların yanı sıra bu bölgenin iktisadi ve sosyo kültürel yapısı ile ilgili bilgiler vermektedir. Ayrıca eser pek çok topluluğun dini törenlerine, milletlerin geleneklerine, eski alim ve filozoflara, çeşitli ilim dallarına, Türk ve Hint inançlarına dair önemli bilgiler ihtiva etmektedir.

Anahtar sözcükler; Tahiriler, Saffariler, Samaniler, Gazneliler,

ABSTRACT

In the section of the work titled '*Zeynü'l-Ahbâr*' by Ebû Saîd Abdulhay b. Dahhâk b. Mahmûd Gerdîzî's, on which our translation is mainly based, are mentioned the Islamic States established around Khurasan. In this region, the state to declare independence first is the State of Tâhirîds (205-259). Gerdizi wrote about all the rulers in office starting from Tâhir b. Hüseyin and mentioned the political, social and economic situations of the State of Tâhirîds. In the work are mentioned not only the process that slowly brought the State of Tâhirîds to collapse or destruction but also the State of Saffarids (246-393) which attacked Khurasan, the center of the State of Tâhirîds, after its establishment and becoming powerful in Herat. As the State of Saffarids was no longer able to survive in the region for a number of reasons, the State of Sâ mânî (261-389) seized the administrative control over the region. The State of Samâni survived in the region for a long period of time expanding its sphere of dominance. After the struggle and battles against the Ghaznavids, (350-582) the State of Samâni entered the process of collapse. In the end, its political entity was terminated by the Karahans. In his work, Gerdizi also allocated a place for the State of the Ghaznavids. The well-known journeys to India organized by Mahmud from Ghazna for battles were also narrated in the work of '*Zeynü'l-Ahbâr*' and a large amount of information was consequently obtained. It is possible to obtain information on the State of the Abbasid because the feudalities established in this region were dependent on the Abbasid caliphs. In the work is involved some information about the Karahans, the Büveyoğuls, the Oguzs, the Gurs, the Zivarids and the Afghans and the Khorezims. In addition to the provision of the information on the economic and socio-cultural structure of the region, the work also mentions the events that occurred in the Islamic States. In addition, the work also contains a great amount of information about the religious ceremonies of many communities in the region, the traditions of many nations, the ancient scholars and philosophers, the various branches of science and Turkish and Indian beliefs.

Keywords: Tahirids, Saffarids, Samanids, Gaznelids

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı:	Filiz AKÇAY
Doğum Yeri ve Tarihi:	Bulancak/20.06.1978
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi:	KTÜ, Giresun Eğitim Fakültesi, Tatih Öğretmenliği
Yüksek Lisans Öğrenimi:	Ordu Üniversitesi Tezli Yüksek Lisans
Bildiği Yabancı Diller:	İngilizce,Farsça
Bilimsel Etkinlikleri:	
İş Deneyimi	
	Sosyal Bilgiler Öğretmenliği; Ordu-Ulubey,2001-2003 Ordu-Gürgentepe,2003-2005 Giresun-Bulancak,2005-
İletişim	
E-Posta Adresi:	filizemreeren@hotmail.com
Telefon:	05054344469
Tarih ve İmza:	

İÇİNDEKİLER

ÖZET	6
ABSTRACT	II
ÖZGEÇMİŞ	III
KISALTMALAR	VI
ÖNSÖZ	VI
GİRİŞ	I

Eser Ve Müellifi Hakkında

1.Zeynü'l-Ahbâr (<i>Târîh-i Gerdîzî</i>)	1
2.Ebû Saîd Abdulhay b. Dahhâk b. Mahmûd Gerdîzî'nin Hayatı	5

I.BÖLÜM

Zeynü'l-Ahbar'ın Tâhirîler, Saffârîler, Sâ mânîler ve Gazneliler Kısımının Türkçe Tercümesi

1.Merhum Âlim Muhammed Kazvînî'nin El Yazma Eserin Kopyası Üzerine Mukaddimesi.....	6
2.Zeynü'l-Ahbar'ın Tâhirîler, Saffârîler, Sâ mânîler ve Gazneliler Kısımının Türkçe Tercümesi	
Tâhir Bin Hüseyin	12
Talha Bin Tâhir	14
Abdullah Bin Tâhir.....	16
Tâhir Bin Abdullah.....	22
Muhammed Bin Tâhir	23
Fitne Ya'kûb Bin Leys	25
Amr (Bin) Leys	33
Sâ mânîler'in Hükümdarlığı ve Soyları.....	41
Sâ mânîoğlu Esed Bin Ahmed Bin İsmâîl	45
eş-Şehîd Ebû Nasr Ahmed Bin İsmâîl.....	48
es-Sâid Nasr Bin Ahmed	51
el-Hamîd Ebû Muhammed Nûh Bin Nasr	60
er-Reşîd Ebû'l-Fevâris Abdü'lmelik Bin Nûh	69
es-Sedîd Ebû Sâlih Mansûr Bin Nûh	73
er-Râzi Ebû'l-Kâsım Nûh Bin Mansûr.....	79

Ebûl-Hâris Mansûr Bin Nûh.....	94
Ebûl-Fevâris Abdü'lmelik Bin Nûh.....	96
Emîr-i Ecel Seyyid Yemînü'd-Devle ve Emînü'l-Mille ve Kühfel İslâm Ebû'l-Kâsım Muhammed Bin Nâsırüddîn Veddevle Sebüktekîn- Rahimellahi Aleyhim'-in Padişâhlığı.....	101
Yûsuf Kadir Han'ın Sultân Mahmûd –Rahimellahi- İle Mülakâtı.....	122
Meclisin ve Misafirliğin Düzeni.....	123
Selçuklu Türkleri'nin Bidâyeti	125
Emir Celâlü'd-Devle ve Cemâlü'l-Mille Ebû Muhammed Muhammed Bin Yemînü'd-Devle -Rahimellahi Teâlâ Aleyhimâ'-nın Vilayeti.....	132
Emir Nâsırüddinillah Hâfîzu İbâdullah ve Zahîr-i Halîfella Ebû Saîd Mes'ûd Bin Yemînü'd-Devle Emîr-ül Mü'minîn -Rahimellahi Aleyhimâ'-nın Vilayeti	135
Emir Şehâbüddîn Veddevle ve Kutbul Mille Ebûl Feth Mevdûd Bin Nasrüddinillah Mes'ûd bin Muhammed -Rahimellahi Aleyhimâ'-nın Vilayeti	148

II.BÖLÜM 150

Zeynû'l-Ahbar'ın Tâhirîler, Saffârîler, Sâ mânîler ve Gazneliler Kısımının Değerlendirmesi

1.Bölgenin Tarihi Sürecinin Değerlendirmesi.....	150
2.Tâhirîler'e Dair Bahsin Değerlendirmesi.....	154
3.Sâffârîler'e Dair Bahsin Değerlendirmesi.....	156
4.Sâ mânîler'e Dair Bahsin Değerlendirmesi.....	157
5.Gazneliler'e Dair Bahsin Değerlendirmesi.....	160
SONUÇ.....	164
KAYNAKÇA.....	167
İNDEKX.....	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	:Adı geçen makale
AÜ	:Ankara Üniversitesi
AÜİFD	:Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dergisi
bkz.	:Bakınız
CÜ	:Cumhuriyet Üniversitesi
çev.	:Çeviren
DİA	:Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DTCF	:Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
EKEV	:Erzurum Kültür ve Eğitim Vakfı
H.	:Hicrî
Hş.	:Hicrî-şemsî
İÜ	:İstanbul Üniversitesi
krş	:Karşılaştırınız
M.	:Miladi
Meb	:Milli Eğitim Bakanlığı
s.	:Sayfa
S.	:Sayı
Ş.	:Şemsî
Trc.	:Tercüme
TTK	:Türk Tarih Kurumu

ÖNSÖZ

Ortaçağ devletleri hakkında araştırma yapmak, pek çok zorluğu da beraberinde getirmektedir. Günümüze ulaşmış yeterli kaynak olmaması, mevcut kaynakların farklı yerlerde ve farklı dillerde olması bu zorlukların başında gelmektedir. Ortaçağ alanında yazılmış ve günümüze ulaşmış eserlerden birisi; Ebû Saîd Abdulhay b. Dahhâk b. Mahmûd Gerdîzî'nin *Zeynü'l-Ahbâr* adlı eseridir. Eser, Gerdîzî tarafından 441-444 (1049-1053) yıllarında Gaznede kaleme almıştır. Bu eserin Horasan Emirleri kısmında yer alan Tâhirîler, Saffârîler, Sâmânîler ve Gazneliler'le ilgili bölümleri tarafımızdan tez konusu olarak Türkçeye tercüme edilmiş ve değerlendirmesi yapılmıştır.

Eseri tercüme ederken salt mütercim olarak kalmayı istemedik. Eserin verdiği bilgilerin mukayesesini yapmak ve daha iyi anlaşılabilmesini sağlamak için döneme ait yazılmış yerli, yabancı eserlerle karşılaştırıp izahlı dipnotlar vermek suretiyle mukayeseli bir bakış açısı sergilemeye çalıştık. Kaynaklara başvurmada öncelikle Ortaçağ tarihi konusunda kabul görmüş eserlerden faydalandık. Bu eserlerin başında *İslam Ansiklopedisi* ve *Büyük İslam Ansiklopedisi* adıyla Türkçe'ye çevrilen İbn Kesir ve İbn'ül Esir'in değerli eserleri gelmektedir. Bunun yanında Utbî'nin kıymetli eseri *Tarihi Yemini*'nin, Abdürrab Yelgar tarafından tercüme edilmiş ancak basılmamış eseri, V.V. Barthold tarafından yazılıp Hakkı Dursun Yıldız tarafından hazırlanmış *Moğol İstilasına Kadar Türkistan* adlı eseri araştırmalarımız esnasında başvurduğumuz diğer önemli kaynaklardır. Ayrıca günümüzde konu ile ilgili araştırma yapmış değerli araştırmacıların makaleleri ve kitapları da faydalandığımız eserler arasında yer almaktadır.

Tercümede metne sadık kalmaya ve Farsça metindeki hiçbir kelimenin tercüme esnasında atlanmamasına tarafımızdan azami dikkat gösterilmiştir. Naşir (Abdü'lhay Habibi), metin içerisinde geçen bazı kısımlarda okunamadığından olsa gerek kelimelerin yerine üç nokta işareti bazı kelimelerin de

yanına soru işareti koymuş açıklama yapma ihtiyacı duyduğu yerlerde de parantez () kullanmıştır. Eserin orijinal yapısını bozmamak için Nâşir'in yayınındaki bu durumlar tarafımızdan olduğu gibi muhafaza edilmiştir. Bizim de tercümemiz esnasında tereddüt ettiğimiz durumlar aynı şekilde gösterilmiş ve açıklama ihtiyacı duyduğumuz yerlerde parantez içi bilgiler verilmiştir. Her iki durumun birbirinden ayırt edilebilmesi için Nâşir'in tereddüt ettiği (...) ve (?) gibi işaretler kullandığı yerler köşeli parantez [] içinde, kendi tereddütlerimiz düz parantez () içerisinde gösterilmiştir. Nâşir'in kullandığı parantezler ve kendi kullandığımız parantezlerde meydana gelebilecek karışıklıkları önlemek için, Nâşir'in açıklamaları köşeli parantezle, tarafımızdan yapılan açıklamalar düz parantezle gösterilmiştir. Bu durumun tek istisnası tarafımızdan tercüme edilen metne orijinal metinlerin sayfa numaraları eklenirken yapılmış olup sayfa numaraları tarafımızdan eklenmiş ve köşeli parantez içerisinde gösterilmiştir.

Tercümemiz esnasında metinde adı geçen yer ve şahıs adları mümkün olduğunca dipnotlarda açıklanmaya çalışılmıştır. Ancak bazı isimlerin ve yer adlarının okunuşları konusunda tereddütler yaşanmıştır. Bu konuda yaşadığımız tereddütleri gidermek için çeşitli araştırmalar yapma yollarına gidilmiş olup daha önce yayınlanmış eserlerde kullanılan isimler göz önünde tutulmuştur. Yer ve şahıs adları ile ilgili bu araştırmalardan elde ettiğimiz bilgiler Farsça dil kurallarına uygun biçimde kullanılmaya çalışılmıştır. Yer adları konusunda önemli ölçüde V.V. Barthold tarafınan yazılıp Hakkı Dursun Yıldız tarafından hazırlanmış olan *Moğol İstilasına Kadar Türkistan* adlı eserden faydalanılmıştır. Tercüme esnasında anlamını bilmediğimiz kelimeler için Mehmed Kanar tarafından hazırlanmış olan *Farsça-Türkçe* sözlük kullanılmıştır. Farsça dilbilgisi kuralları konusunda tereddüte düşüğümüz durumlarda ise Osman Aslanoğlu tarafından hazırlanan *Kolay Farsça* kitabından faydalanılmıştır. Eserde yer alan tarihler Hicri olarak verilmiştir. Bu tarihler konuların daha iyi açıklanması için miladi tarihlere çevrilmiştir. Çevirme işlemi yapılırken TTK'nın *çevirme klavuzu* kullanılmıştır. TTK'nın *çevirme*

klavuzu'ndaki günlerle eserde verilen günler zaman zaman birbiriyle farklılık göstermiştir. Karşılaştığımız böyle durumlar dipnotlarda gösterilmiştir. Eserin tercümesinin tamamını yapmadığımız için tercümemize esas sayfa numaraları ile orijinal sayfa numaraları birbiriyle örtüşmemiştir. Karışıklık olmaması için orijinal sayfa numaraları tercümemizde hangi yere denk geldi ise köşeli parantez içinde gösterilmiştir.

Tam neşri Abdü'lhay Habîbî tarafından İran'da 1363 yılında Farsça olarak yayınlanan eser 308 sayfadan meydana gelmektedir. Eserin 24-26. sayfalar arasında Kazvî'ye ait *mukaddime* bölümünü ve 152-208. sayfaları arasındaki konumuzla alakalı bölümü tarafımızdan tercüme edilmiştir. Eserin Gerdîzî tarafından yazılmış bir *mukaddime*'si bulunmamasından dolayı eser ve müellifi hakkında yeterince bilgi edinemedik. Bu eksikimizi gidermek için farklı kaynaklara başvurma niyetiyle araştırma yapma yoluna gittik. Ancak yaptığımız araştırmalar sonucunda eser ve müellifi hakkında mevcut kaynaklarda yeterli bilgi ne yazık ki yoktur. Son olarak eserin tarafımızdan tercüme edilmeyen diğer iki mukaddimesine başvurulmuş olup bu iki mukaddime ve tarafımızdan tercüme edilmiş olan Kazvî'nin mukaddimesinden, eser ve müellifi ile ilgili çeşitli bilgiler elde edilmiştir. Bu bilgiler yeri geldikçe tercümemizde kullanılmış ve dipnotlarla gösterilmiştir.

Gerdîzî eserini yazarken sade bir dil kullanmış, bazı olayları oldukça teferruatlı bazı olayları ayrıntıya girmeden özet olarak nakletmiştir. Olayları özet olarak nakletmesi faydalı olmakla birlikte bu durum bazı olayların anlaşılmasını zorlaştırmıştır. Ayrıca Gerdîzî, eserinde kronolojiye tam olarak dikkat etmemiştir. Nitekim olayları anlatırken, bir önceki konuya dönüş yapabilmekte veya geçmişte meydana gelen bir olayı mevcut olayın içinde anlatmakta bu durum konuların anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Olaylarda şahıslardan bahsederken bazen şahısların tam adını, bazen de lakap veya unvanlarını kullanmış, bazen şahısların tam adıyla

başlayıp kısa adı, ünvan veya lakabıyla devam etmiştir. Bu durum karışıklık çıkmasına ortam hazırlamış, konular arasındaki bağlantıları dikkatle takip etme zorunluluğunu doğurmuştur. Böyle durumlara karşılaştığımızda, konuyla ilgili yazılmış farklı kaynaklara başvurarak söz konusu karışıklık giderilmeye çalışılmıştır.

Eseri tercümeğe başlamam konusunda bana güvenen kıymetli hocam Prof. Dr. Ergin AYAN'a ve çalışmayı hazırladığım süre boyunca benden yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Sayın Doç.Dr. Fatih Ünal'a sonsuz saygılarımı ve teşekkürlerimi sunarım.

Filiz AKÇAY

GİRİŞ

ESER VE MÜELLİFİ HAKKINDA

1. *Zeynü'l-Ahbâr (Târîh-i Gerdîzî)*

Ortaçağ İslam devletleri temel kaynaklarından birisi, hiç şüphesiz Ebû Saîd Abdulhay b. Dahhâk b. Mahmûd Gerdîzî'nin, *Zeynü'l-Ahbâr*, adlı eseridir. Ortaçağ tarihinin İslam devletleri tarihi konusunda birinci el kaynak durumundaki bu eser, bugüne kadar araştırmacılar tarafından sık sık kullanılmış, fakat şu ana kadar Türkçeye tam olarak aktarılmamıştır. Çalışmamızda inceleme konusu yaptığımız, Gerdîzî'nin bu eseri, Horasan'ın siyasî ve ictimâî tarihi için başvurulması gereken ilk kaynaklardan biridir. Nitekim 344(955/956)-365(975/976) yılları arasında Horasan'da meydana gelen olaylar hakkında Gerdîzî tarihinde yeterli bilgi vardır. Eser, müellifi Gerdîzî tarafından 441-444¹ (1049-1053) yılında Fârsça olarak kaleme almıştır. Gerdîzî'nin *Zeynü'l-Mille* lakabıyla bilinen Abdürreşîd b. Mes'ûd b. Mahmûd Sebûktekîn'e ithafen *Zeynü'l-Ahbâr* adını verdiği bu eser İslam öncesi İran tarihiyle Hz. Muhammed devrini ve 423(1031/1032) yılına kadar hüküm süren halifelerin dönemini özetler, 432(1040/1041) yılına kadar olan Horasan tarihini ise ayrıntılı bir şekilde anlatır. Eser ayrıca çeşitli toplulukların dinî törenlerine, milletlerin geleneklerine, eski âlim ve filozoflara, muhtelif ilim dallarına, Türk, Yunan ve Hint inançlarına dair önemli bilgiler ihtiva eder.

¹ Eserin kaleme alındığı tarih *Zeynü'l-Ahbâr* kitabına mukaddime yazar Said-i Nefisi ve Kazvîni tarafından H. 441-444 olarak belirtilmiştir. Ebû Saîd Abdulhay b. Dahhâk b. Mahmûd Gerdîzî, *Zeynü'l-Ahbâr*, Nşr. Abdülhay Habîbî, Dünya Kitap, Tahran 1363 hş., s.21, 24.

Gerdîzî'nin, *Zeynü'l-Ahbar*'dan başka kitabı olduğuna dair herhangi bir bilgi mevcut değildir.² *Zeynü'l-Ahbar*'ı yazarken müellifin çeşitli kaynaklardan yararlandığı sanılmaktadır. Gerdizi bunu eserinde, kendisi de dile getirmiştir. Eserin Abdülhay Habibi tarafından yapılan neşrinin 182. sayfasında Gerdîzi Gazneli Mahmûd'a kadar olan bilgileri başka âlimlerden işittiğini, kitaplardan okuyup naklettiğini, Gazneli Mahmud dönemine ait bilgileri ise bizzat kendisi yaşayarak naklettiğini söylemiştir.³ Faydalandığı eserlerin adı *Zeynü'l-Ahbar*'a sonradan yazılan Said-i Nefisi ve Abdülhay Habîbî'nin mukaddimelerinde zikredilmiştir. Bu eserlerin başında Ebû Ali Sellâmî'nin *et-târîhi fî ahbâr-i Vulât-ı Horâsân*⁴ adlı kitabı gelmektedir. Bu kitaptan pek çok yerde faydalandığı, kitabının *Horâsân Emirleri* ile ilgili kısmını bu kitaptan naklettiği sanılmaktadır.⁵ Eserin Türklerle ilgili bazı kısımlarında ise Samanî Emirlerinden Mansûr b. Nûh'un veziri, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed Ceyhânî'nin *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik* adlı kitabından faydalandığı belirtilmektedir.⁶ Bu kitabın aslı günümüzde mevcut değildir, ancak pek çok coğrafya kitabında ondan nakiller yaptığı bilinmektedir.⁷ Ayrıca Ebû Muhammed Abdullah b. Mukaffa'nın günümüzde mevcut olmayan *Rubu'd-Dünyâ* veya *Tevâziu'd-Dünyâ*⁸ adlı eserinden ve Ebû'l-Kâsım Abîdullah b. Hurdâzbih'in *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik* adlı eserinden büyük oranda faydalandığı sanılmaktadır. Bu adını zikrettiğimiz son üç eserin Türklerle ilgili bölümlerinden faydalanmıştır.⁹ Hint liderleri, Hintliler'in bayramları, düğün ve şenlikleri ile ilgili

² Said-i Nefisi, "Gerdîzî'nin, başka bir eseri olduğuna dair bilgi elimizde mevcut değildir" diye ifade etmiştir. bkz. *Zeynü'l-Ahbâr*, s.20.

³ bkz. *Zeynü'l-Ahbâr*, s.182.

⁴ Bu eserin adını *Zeynü'l-Ahbâr* kitabına mukaddime yazan Said-i Nefisi, *et-târîhi fî Ahbâr-i Vulât-ı Horâsân*, olarak zikretmiş, adı geçen esere bir diğer mukaddimeyi yazan Abdülhay Habîbî ise *Ahbâr-i Vulât-ı Horâsân* şeklinde zikretmiştir. bkz. *Zeynü'l-Ahbâr*, s.22,28.

⁵ Said-i Nefisi ve Abdülhay Habîbî Gerdîzî'nin eserinin "Horâsân Emirleri" ile ilgili kısmını *Vulât-ı Horâsân* adlı kitaptan naklettiğini söylemişlerdir. bkz. *Zeynü'l-Ahbâr*, s.22,28.

⁶ bkz. *Zeynü'l-Ahbâr*, s.28.

⁷ bkz. *Zeynü'l-Ahbâr*, s.21.

⁸ Bu kitabın adını Said-i Nefisi *Tevâziu'd-Dünyâ* olarak zikretmiş, Abdülhay Habîbî ise *Tevzû'd-Dünyâ* olarak zikretmiştir. bkz. *Zeynü'l-Ahbâr*, s.21,28.

⁹ Said-i Nefisi bu şekilde belirtmiştir. bkz. *Zeynü'l-Ahbâr*, s.21.

bilgileri anlatırken bu bilgileri Ebû Reyhân Muhammed b. Ahmed Bîrûnî'den işittiğini söylemiştir.¹⁰ Birûnî'nin *Âsâr'ul-Bâkiye* ve *el-Hind* adlı eserinden faydanmış ancak eserinde bu kitapların adını zikretmemiştir.¹¹

Eserin günümüzde bilinen iki nüshası mevcut olup her iki nüshada İngiltere'dedir.¹² Birinci nüsha Cambridge Kingz Kolej, ikincisi Oxford'dadır.¹³ Cambridge Kingz Kolej nüshası 903 (1497-1498) veya 930 (1523-1524) yılında Hindistanda yazılmıştır.¹⁴ İkinci nüsha Oxford nüshası olup 11 Zilhicce 1196'da (17 Kasım 1782) Hindistanda yazılmış ve birinci nüshadan kopya edilmiştir.¹⁵ Oxford nüshası Bodleian Kütüphanesindedir.¹⁶ Cambridge nüshası 418 sayfa veya 209 yapraktır. Bu nüsha İran devleti tarafından Muhammed İbni Abdulvahhâb Kazvîni'nin aracılığıyla Recep 1350'de Âbân'da¹⁷ kopya edilmiştir.¹⁸

Hintlilerle ilgili kısmı V. Minorsky tarafından İngilizce'ye çevrilip Londra'da basılmıştır.¹⁹ Türkler'le ilgili bölümü W. Barthold²⁰ tarafından

¹⁰ Said-i Nefisi ve Abdülhay Habîbî bu şekilde belirtmiştir. Bkz. *Zeynü'l-Ahbâr*, s.21, 28.

¹¹ Abdülhay Habîbî bu şekilde belirtmiştir. bkz. *Zeynü'l-Ahbâr*, s.28.

¹² Said-i Nefisi, Kâzvîni ve Abdülhay Habîbî bu şekilde belirtmiştir. bkz. *Zeynü'l-Ahbâr*, s.20, 24, 27.

¹³ Said-i Nefisi, Kâzvîni ve Abdülhay Habîbî bu şekilde belirtmiştir. bkz. *Zeynü'l-Ahbâr*, s.20, 24, 27.

¹⁴ Abdülhay Habîbî bu şekilde belirtmiştir. bkz. *Zeynü'l-Ahbâr*, s. 27.

¹⁵ Said-i Nefisi ve Abdülhay Habîbî bu şekilde belirtmiştir. bkz. *Zeynü'l-Ahbâr*, s.20, 27.

¹⁶ Kâzvîni bu şekilde belirtmiştir. bkz. *Zeynü'l-Ahbâr*, s.20, 27.

¹⁷ İran takviminin sekizinci ayı (22 Ekim-21 Kasım). bkz. Mehmed Kanar, *Kanar Farsça Türkçe sözlük*, Say Yayınevi, İstanbul 2013. s.16.

¹⁸ Said-i Nefisi ve Abdülhay Habîbî bu şekilde belirtmiştir. bkz. *Zeynü'l-Ahbâr*, s.24.

¹⁹ Abdülhay Habîbî bu şekilde belirtmiştir. bkz. *Zeynü'l-Ahbâr*, s.28-29.

²⁰ Batı Türkistan tarihinin tanınmış araştırmacılarından Vassiliy Vladimiroviç Barthold, 1869'da Petrograd'da, Alman asıllı bir aileden doğdu. Liseye gittiği devirden beri tarihçi olmak istedi ve Petrograd Tarih fakültesine girdi. Orta ve yakın Doğu tarihinde ihtisas yapmak istediği için, İslam muhitini klasik dillerini öğrenmek üzere, "Arabça, Farsça, Türkçe Filoloji Fakültesi'ne devam etti. Daha üniversite talebesi iken, 1889 yılında, *OXristianstve v Sredney Azii* (Orta Asyada Hristiyanlık) adlı eseri ile Barthold dikkati üzerine çekmişti. *Turkestan u epoxu Mongol' skogo naşestviya* (Moğol istilasını devrinde Türkistan) 1900 yılında neşredilmiştir. Kuzey-batı Türkistan mıntikasının

Petersburk'ta Rusça tercümesiyle birlikte neşredilmiştir.²¹ Bu bölümü Gezâ Kuun Macarca'ya çevirmiştir.²² Daha sonra eserin "Horasân emirleri"ni kapsayan bölümünün Tahiriler, Saffariler, Sâ mânîler ve Gazneliler'le ilgili kısımları yaklaşık kitabın dörtte biri [417 sayfadan meydana gelen asıl nüshadan 120 sayfası] Hintli Muhammed Nâzım adında bir kişi aracılığıyla Berlin'de İrânşehr matbaasında, basılmıştır.²³ Sasânîler'le ilgili dördüncü bölümden Horasan emîrlerini anlatan yedinci bölüme kadar olan kısmı Saîd-i Nefisî tarafından Tahran'da 1333 yılında yayımlanmıştır.²⁴ Tam neşri 1363 (hş.) yılında Abdülhay Habîbî tarafından Tahran'da basılmıştır.²⁵ Ayrıca tam neşri Muhammed b. Tâvît tarafından Arapça'ya, Türkler'le ilgili bölümü de A. P. Martinez tarafından İngilizce'ye tercüme edilip metinle birlikte yayımlanmıştır.²⁶

tarihini, Barthold, *Oçerk istorii Semireç'ya* adı altında, 1898'da neşri etmişti. *Moğol istilası devrinde Türkistan* adlı eserinin İngilizce tercümesi Gibb Vakfı (E.J.W. Gibb Memorial) yayınları arasında, 1928'de neşrolundu. Azı makaleleri *İqd ul-cuman* (İnci dizisi) adı altında Taşkentde neşr oldu. Barthold 1926'da Türkiye'ye İstanbul üniversitesinin daveti üzerine gelerek, Türk boylarının tarihi üzerine konferanslar da vermiştir. Bunların metni 1927'de Türkiye'de neşr olup, 1935'de Almanca'ya tercüme oldu. Barthold'un 1918'de neşr olan *Kul'tura Musul'manstiva* (İslam Kültürü) adlı eserinde, Fuad Köprülü'nün notları ve izahları ile *İslam medeniyeti Tarihi* adı altında, 1940'da İstanbul'da Türkçe olarak neşredildi. 1920 yılında Taşkent'te Orta Asya Üniversitesinde verdiği dersler, 1922 yılında *Turkestana* (Türkistan Tarihi)adı altında neşr oldu. Türkistanda kültür hayatı mevzuundaki İstoriya kul'turnoy jizni Turkestana ise, Leningard'da 1927'de yayımlandı. Kazakistan Pedegoji Enstitüsünde, 1926-27'de verdiği dersler, *Istoriya tureyzko-mongol'skix naradov* (Türk-Moğol milletlerinin tarihi) adı altında 1928'de Taşkent'de; *Kırgızı* (Kırgızlar) adlı esri 1929 ve 1934'de Kırgızistan'ın başkenti Frunze'de neşr oldu. Türkiye Türkleri için mühim bir eserde *Türkmeniyya* adlı Leningard'da 1929'da neşredilen cilde, Barthold'un Türkmenistan tarihi hakkındaki katkısıdır ("Oçerk istorii Türkmenskogo naroda"). Gerek Rusça, gerek başka dillerdeki ansiklopedilerin, bu arada *İslam Ansiklopedisi*'nin de, Batı Türkistan hakkındaki maddelerin çoğu Barthold'un imzasını taşımaktadır. Barthold, 1930'da Leningard'da vefat etti. V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (Haz. Hakkı Dursun Yıldız), TTK, Ankara 1990. s.XV-XVIII.

²¹ Saîd-i Nefisi bu şekilde belirtmiştir. bkz. *Zeynü'l-Ahbâr*, s.22.

²² Saîd-i Nefisi bu şekilde belirtmiştir. bkz. *Zeynü'l-Ahbâr*, s.22.

²³ Saîd-i Nefisi bu şekilde belirtmiştir. bkz. *Zeynü'l-Ahbâr*, s. 22.

²⁴ Saîd-i Nefisi bu şekilde belirtmiştir. bkz. *Zeynü'l-Ahbâr*, s.23.

²⁵ Abdülhay Habîbî bu şekilde belirtmiştir. bkz. *Zeynü'l-Ahbâr*, s.32.

²⁶ Orhan Bilgin, "Gerdîzi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları (bundan sonraki dipnotlarda eserin kısa adı olan *DİA* kullanılacaktır), İstanbul 1996, XIV, s.29.

2. Ebû Saîd Abdulhay b. Dahhâk b. Mahmûd Gerdîzî'nin Hayatı

Müellif bugün Afgânistan sınırları içinde bulunan Gerdîz'de doğmuştur. Hayatını nerede ve nasıl geçirdiği, ne zaman öldüğü kesin olarak bilinmemektedir. Eserini Gazneli Sultanı Abdürreşîd b. Mes'ûd b. Mahmûd Sebûktekîn'in saltanatı devrinde Gaznede yazmış²⁷ ve Sultana takdim etmiştir. Sultana takdim ettiği adı geçen eserden, Gazne'de ikamet ettiği,²⁸ Gazneli Devleti'nde resmî bir görev aldığı ve Gazneli Sultanın sarayına girdiği tahmin edilmektedir. Yine eserinde Sultan Mahmûd döneminin fetih ve olaylarını bizzat kendisinin görerek naklettiğini belirtmesi Sultan Mahmûd'un zamanında yaşayıp savaflara katıldığını göstermektedir.²⁹ Hintliler'in dinî tören ve âyinlerini anlatırken naklettiği bilgileri Bîrûnî'den duyduğu sanılmaktadır. Çünkü bu bilgiler Bîrûnî'nin *Âsârü'l-Bâkiye* adlı eserinde verdiği bilgilerle büyük ölçüde örtüşmektedir.³⁰ Bu durum Birûnî ile aynı zamanda yaşadığını ve onunla tanıştığını göstermektedir. Ayrıca Birûnî'nin Gaznîn'de ikamet ettiği sürede onu görüp ondan bu bilgileri aldığı hatta onun şakirtlerinden olduğu sanılmaktadır.³¹ Elde edilen kısıtlı bilgilerden öyle anlaşılıyor ki Gerdîzî Gazne'de ikamet etmiş ve eserini orada yazmıştır.³²

²⁷ Kâzvînî bu şekilde belirtmiştir. bkz. *Zeynü'l-Ahbâr*, s.24.

²⁸ Kâzvînî bu şekilde belirtmiştir. bkz. *Zeynü'l-Ahbâr*, s.24.

²⁹ bkz. *Zeynü'l-Ahbâr*, s.182.

³⁰ Kâzvînî bu şekilde belirtmiştir. bkz. *Zeynü'l-Ahbâr*, s.24.

³¹ Said-i Nefisi bu şekilde belirtmiştir. bkz. *Zeynü'l-Ahbâr*, s.21.

³² Orhan Bilgin, *Gerdîzî, DİA*, XIV, s.29.

I. BÖLÜM

***ZEYNÛ'L-AHBÂR*'IN TÂHİRÎLER, SAFFÂRÎLER, SÂMÂNÎLER VE GAZNELÎLER KISMININ TÜRKÇE TERCÜMESİ**

1. Merhum Âlim Muhammed Kazvînî'nin Elyazma Eserin Kopyası Üzerine Mukaddimesi

Zeynü'l-Ahbâr kitabı, tarihte milletlerin eserlerini, bayram günlerini, adetlerini, soylarını ve geçmiş milletler hakkında bilgi vermek konusunda bir ölçüde Ebû Reyhân Bîrûnî'nin *Âsârü'l-Bâkiye* adındaki kitabına benzer. Telifi Ebû Saîd Abdulhay b. Dahhâk b. Mahmûd Gerdîzî'ye aittir [Gerdîz veya Cerdîz, Gaznîn bölgesinin doğu tarafında bir menzillik mesafede kasaba ve kaledir]. Müellif, adı geçen Ebû Reyhân'ın muasırlarındandır. Kitabı hazırlayan bu eseri muhtemelen Abdürreşîd b. Mes'ûd b. Mahmûd Sebûktekîn'in saltanatı devrinde [H. 441-444] (M. 1049-1053) Gazne'de yazmıştır. Bu kitaptan şu anda sanırım iki nüshadan fazla mevcut değildir.

Üçüncü bir nüshasının olduğuna dair şimdiye kadar, hiç kimse, hiçbir yerde işaret vermemiştir ve adı geçen iki nüshanın her ikisi de tesadüfen İngiltere'dedir. Biri Cambridge, diğeri Oxford'dadır. Yalnız sanırım ki ikinci nüsha birinci müşhadan kopyadır, müstakil bir nüsha olarak hesaba katılmaz. Mevcut (bu) kopya Cambridge nüshasıdır ki bu her iki nüshanın en iyi ve eskisidir. Bu nüsha 903 veya 930 da yazılarak kopya edilmiştir [kitabın sonunda sıfırsız olarak yalnız 93 yazılıdır]. Oxford nüshasının yazılma tarihi 1196'dır. Kîngz Kolej kütüphanesinde [Hümâyûn Fakültesi'nde] 2130 numaranın içinde olan Cambridge nüshası 418 sayfa

veya 209 yapraktır kesinlikle güzel bir nesta'lik³³ ile yazılmıştır. Bu nüsha İran Devleti'nin Maârif Vezâreti'nin emriyle bendeniz Muhammed İbni Abdulvahhâb Kazvîni'nin aracılığıyla Recep 1350 - Aban 1310'da kopya edilmiştir.

Birinci Tenbih -Bu kitabın müteferrik bazı kısımlarını önceden çeşitli çalışmalar yapan bir Rus müsteşrik Barthold tekrar tabetmiştir [Bkz. *Dâire-i Maârif-i İslâmî*, c.2, s.138'de Gerdîzî başlığı]. Üç dört sene önce Hintli Muhammed Nâzım adında bir kişi aracılığıyla Berlin'de İrânşehr matbaasında bir kısmı, yaklaşık kitabın dörtte biri [417 sayfadan meydana gelen asıl nüshadan 120 sayfası] basılmıştır. Fakat bu baskıdan son derece tedbirli bir şekilde yararlanmak gerekir, çünkü kendisi de tabiatıyla itiraf etmiştir ki [İngilizce önsözde sayfa 5] bu eserin yanlışlıklarını, asıllarına hiç başvurmadan, kendi zevk ve zevk anlayışına göre düzenlemiştir. Hâlbuki bir kitabın yanlışlarını, doğrusunun ne olduğunu göstermeden düzenlemek, emanetine hıyanet olduğu gibi asıl metine itimadı büsbütün zedeleyeceğini hiç düşünmemiştir. Bilinirki bir kimsenin görüşü diğer bir kimse için delil ve bir kimsenin şahsi zevk ve anlayışı diğer kimseler için doğru ve yanlış ölçütü olamaz. Çünkü çok defa düzeltilmiş bir kelimenin yanlış olduğuna hükmedildiği halde okuyanın nazarında o kelimenin doğruluğu vakidir ve o kelimenin yanlışlığı ise sadece düzenleyenin yanlış göstermesindedir. Özellikle tashih ettiği kitabın dilinin farklı farklı ibarelerin, farklı yazım şekillerinin yabancısı olursa bu gibi hatalara düşmesi doğaldır. Nitekim aynı durum burada meydana gelmiştir. Mesela asıl nüshada sayfa 10 satır 15 de “beresm” kelimesini “rüstem” olarak düzenlemiştir. Ve sayfa 28, 10-12. satırda şu ibare “kendi saç ve sakalına kireç yaptı ve bir köle gibi kıvrır kıvrır kahkülleri ile dışarı gelip gidince, o vekillerden hiç kimse onu tanıyamadı.” Burada “Âhek”³⁴ kelimesinin manasını anlamadığından “Âhenk” şeklinde zilretmiş bu yüzden ibareyi tamamen bozmuş ve

³³ Nestalik yazısı İranda geliştirilen nesih ve ta'lik kırması yazı sili. bkz. Mehmed Kanar, *a.g.e.*, s.1670.

³⁴ Kireç. bkz. Mehmed Kanar, *a.g.e.*, s.65.

manasız hale getirmiştir. Ve sayfa 52 satır 15'te "üçyüz seksen senesi" ibaresini kendiliğinden ve hiçbir delile dayandırmadan, aslını göstermeden "üçyüzyetmiş sekiz senesi" şeklinde değiştirmiştir. Sayfa 81 satır 7'deki "hisbet"³⁵ kelimesini herhalde manasını anlamadığından "cest"³⁶ şeklinde değiştirmiştir. [24] Bunun gibi bazı kelimeleri birçok yerde asıl nüshadaki orijinalini göstermeden düzenlemek istemiştir. Bu satırları yazan hadiseleri, asıl nüshaya müracaatla uygun doğruları elde etti. Ve kopyada bazı çok açık cüz'i hataları ise hiç düzeltmemiştir, bu da yanlışlara önem verilmemiş olduğundandır. Mesela sayfa 95, satır 2'deki "o yerde kendisinin oturması hayırlıdır" ibaresini olduğu gibi bırakmıştır. Hâlbuki bunun doğrusunun "o yerde sonuna kadar oturması doğrudur" olması gerekir. Ve sayfa 45 satır 6'daki "ordu kalkıp döndü" ibaresi'nin doğrusu "galip döndü" olacaktır. Ve sayfa 5, satır 10'daki seb'a ve beyni'nin [doğrusu, Ma'tîn (ikiyüz)] olmalıdır; bunun gibi hatalı kısımları hiç düzeltmemiştir. Bazı zamanda kendisi yabancı uyruklu olduğundan ve Farsî dilinin pek çok temel tabirlerini bilmediğinden, anlamadığından hizalarına şüphe işaretleri koymuştur. Mesela sayfa 78, satır 1'deki "Nandâ'nın ordugâhına elçi geldi diyarda göremedi" ibaresindeki "diyarda göremedi" tabirin ne olduğunu anlamamış ondan sonra [keza] diye bir şüphe işareti yazmıştır. Kısaca söylediğimiz gibi matbu olan bu *Zeynü'l-Ahbâr* asıl nüshanın tamamının yaklaşık dörtte biridir. Bu durumda bu el yazması eserin kalan dörtte üçü tabedilmemiştir. İnşallah ileride halkın tamamının bu nefis kitaptan istifadesi için İranlı bilginlerin çabasıyla basılması umulur.

İkinci Tenbih - Bu eserin yazıldığı tarih olmak üzere yazma nüshanın sonunda yalnız 93 rakamı bulunduğunu söylemiş idik. Herhalde bu rakamların sonundan bir sıfır düşmüştür. Bunun 903 yahut 930 olduğu şüphesizdir. Rus Şarkiyatçı Barthold'da bu ikinci şekli kabul edip 930 okumuştur. [*Türkistân* sayfa 21 satır 1]. Fakat bu adı geçen Hintli Nâşir ya gerekçeli yazısına uydurmak veya

³⁵ Ücret, ecir. bkz. Mehmed Kanar, *a.g.e.*, s.627.

³⁶ Sıçrama. bkz. Mehmed Kanar, *a.g.e.*, s.576.

etki yapacak bir söz söylemiş olmak için yazdığı önsözünün birinci sayfasında; “Biz bu zikredilen rakamı herhalde 1093 okumalıyız, çünkü 11. Asrın yazarları genellikle 1 hanesini yazmamayı adet edinmişlerdir” diyor. Bu açık ve çirkin bir yalan ve sahtekârlıktır. Çünkü müstensihler indinde ne 11. asırda, ne ondan evvel, ne de sonraki asırlarda böyle bir gelenek asla yok idi. Ayrıca her asır ve zamanda müntesih olsun olmasın bazı kimseler kısaltma için yüzler ve binler hanesini silmişlerdir ve hala silmektedirler. Fakat bu çoğunlukla şüphe ve gizlemeye mahal olmadığı, karıştırmaya imkân olmadığı durumlarda olabilir. Mesela Tahrân’da 88 yılı kıtlığı denilir, bundan maksat 1288 yılındaki kıtlık demektir. Fransa’da 70 yılı muharebesi denildiği zamanda da 1870’de Almanya ile Fransa arasında meydana gelen savaş kastedilir. Bu yalnız böyle karıştırmaya imkân verilmeyen durumlarda yapılabilir. Bu kısaltmalar kitapların yazılı tarihi, senetler ve vesikalar gibi şüphe ve gizlemeye mahal verilme ihtimali olan, tam tarihin gösterilmesi gereken yerlerde yapılmaz. Dolayısıyla bu meseleyi doğrudan doğruya 11. asır müelliflerine tahsis etmek neden icap etmiştir? Bundan evvelki ve sonraki asırlarda gelen müellifler böyle tarihleri gizlemediği halde 11. asır yazarları ne amaçla bunu yapmış olsunlar? Bunun için ne sebep tahmin edilebilir? Ben ömrümde böyle bir kayda hiçbir yerde rastlamadım. Herhalde böyle bir âdetin yazarlar arasında bulunmadığı kesinlikle bilinmektedir. Ben buraya geldiğim vakitte Londra’da bulunan Fârsça yazma nüshaların fihristini açıp baktım. 163-184 sayfada 11. asırda yazılmış 10 tane yazma nüshayı gözden geçirdim bunlar şunlardır; 1009, 1028, 1048, 1065, 1070, 1079, 1090, 1091, 1094 tarihlerinde yazılmış ve bunların hepsinde birler, onlar ve binler haneleri tamamıyla gösterilmiştir. 1500 sayfadan meydana gelen bu fihristte daha kimbilir ne kadar yazma nüsha vardır ki bunların hepsinin sonunda yazış tarihleri hep böyle tam yazılmıştır. Yine adı geçen yayınlanmış kitabın tarihi olan 93 rakamının 1093 okunması gerektiğine [25] dair ileri sürdüğü esassız iddiasının ispatı için kitabın ilk sayfasında yazılı olan üç dörtlüğün asıl nüshanın müellifinin yazısı ile yazılmış olduğunun ve üçüncü rubainin de Hakîm Rükânâ’nın [Rükneddîn

Mes'ûd'tur. Mesîh Kâşî³⁷ mahlasındadır] olduğunu söylüyor ve evvelki iki rubâîyi kendi görüşüne göre önsözün birinci sayfasında zikrediyor. Bu iki rubâî şunlardır;

Yazan

Dünyada her neye gönül bağlarsan
Sonucu gam, acı, mihnet ve yokluk olur
Bu huydan vazgeç, eğer vazgeçmezsen
Asla gamdan ve huzursuzluktan kurtulamazsın

Bir ülkede ki bazen iyi bir kral bazen kötü bir kral olur
Kimse gönlünde onun kaygısını duymaz
Akil kimsedir ki gönlünde gam yoktur
Dünyada hem iyi hem de kötü çoktur.

Ancak Hakîm Rûknâ'nın rubâîsini ne düşünceye dayanarak nakletmediği bilinmemektedir. Sonra Naşir “Hakîm Rûknâ 1066 senelerinde vefat ettiğinden bu kitabın yazarı 930 senesinden sonra uzun süre yaşamıştır diyor. Rubâîlerin yazılı olduğu satırlar kitabın ilk sayfasının arkasında bulunduğu söylenir. Herkes tarafından kontrol edilmesi mümkün olduğu gibi ki bu rubâîler kitabın müellifi tarafından yazılmış değildir. Çünkü bu rubâîlerin yazısı ile kitabın yazısı arasında hiç bir benzerlik görünmüyor. Anlaşılan bu şiirleri geçmiş asırlarda bu kitaba sahip olan muhtelif şahıslardan her biri, kitaba sahip olduğu zamanlarda kendi elleriyle kitabın üzerine yazmıştır. Yoksa asıl nüshanın müellifi ile hiç bir münasebeti yoktur. Her halde yazıların benzerliğinden değil [le kâtibe] kelimesini gördüğü zaman bunu kitabın müellifi zannetmiş, bu yönden aldanmıştır. Le kâtibe'den kastedilen [nitekim bu gibi risalelerin, kitapların arkalarında böyle yazılmış şiirler daima görülür] o şiirleri yazan adam demektir; asıl kitabı yazan demek değildir. İkinci rubâînin son beytinin altında birkaç kelime vardır, fakat

³⁷ Kâşanlı. bkz. Mehmed Kanar, *a.g.e.*, s.1202.

tesadüf eseri okunmuyor. Galiba harufu mukattaa ile yazılmıştır. Neşreden zikrettiğimiz vechile üçüncü rübâînin Hakîm Rûknâ'nın rubâîsi olduğunu söylediği halde bu rubâîyi basmamıştır. Bu da aşağıda görüldüğü gibi kesinlikle rubâî değildir. Bahr-i muzârîi Ahreb-i müsemmen vezninden alalade iki beyittir. O iki beyit şudur.

Yazan

İsterdim ki gönül dostumla zararsız ve kedersiz bir aşk yaşayayım
 Yârim var ama benim yârim, hem dostum yârim, hem canım yârimdir.
 Biz o gömleğin kokusunu içimizde her zaman hissettik³⁸
 Belki Mısırdan bugün bir kervan gelir³⁹

Mukaddimenin Yazarı Abdulzaîf Muhammed b. Abdulvahhâb Kazvîni

Hicri Recebü'l Mürecceb⁴⁰ - Kameri/Hicri Âbân 1310 (Ocak/Şubat 1893) [26]

³⁸ Hz. Yûsuf'a atfen burada şiirin sahibi kendini Yûsuf'un babası Ya'kûb'un yerine koymuştur. (Çeviren).

³⁹ Yârinin gelişini hissetmesini Ya'kûb'un Yûsuf'un geleceğini hissetmesine benzetmiştir. (Çeviren).

⁴⁰ Kutlu Recep ayı. bkz. Mehmed Kanar, *a.g.e.*, s.1446.

2. Tâhirîler, Saffârîler, Sâ mânîler ve Gazneliler Kısımının

Türkçe Tercümesi

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

TÂHİR BİN HÜSEYİN

Sonra Me'mûn şüphesiz Horâsân'ı⁴¹ (yönetimini) 205 yılının Şevval

⁴¹ Horasan ismi Eski Farsça'da hur (güneş) ve âsân (âyân "gelen, doğan") kelimelerinden meydana gelmiştir ve "güneşin doğduğu yer, güneş ülkesi; doğu bölgesi" anlamını taşımaktadır. İsim muhtemelen Sâsânîler zamanında ortaya çıkmış ve kısa zamanda yaygınlaşmıştır. Horasan tarihte İran'ın kuzeydoğusunda yer alan çok geniş bir coğrafi bölgenin adı idi. Günümüzde bölgenin toprakları üç parçaya ayrılmış olup Merv (Mari), Nesâ ve Serahs yöresi Türkmenistan, Belh ve Herat yöresi Afganistan, kalan kısmı da İran sınırları içinde bulunmaktadır. 207 (822) yılında, Me'mûn'un hilâfete gelişinde büyük yardımını gördüğü için Horasan valiliğine tayin ettiği Tâhir b. Hüseyin bağımsızlığını ilân etti. Her ne kadar Abbâsî halifeleri onu ve oğullarını kendilerine bağlı valiler gibi görmeyi sürdürmüşlerse de Tâhirîler denilen bu sülâle Horasan'ı yarım yüzyıldan fazla bir müddet müstakil bir devlet olarak yönetmiştir. Bölge, Ya'küb b. Leys'in 259 (873) yılında Tâhirîler'in başşehri Nîşâbur'a girmesiyle Saffârîler'in, Sâ mânî emîri İsmâil b. Ahmed'in 287'de (900) Amr b. Leys'i yenmesiyle de Sâ mânîler'in yönetimine geçti ve uzun bir süre siyasî istikrara ve iktisadî refaha sahne oldu. Tâhirîler Horasan'ın refah seviyesini yükseltmek için büyük bir gayret göstermişlerdir. Abdullah b. Tâhir'in su hakları ve bölgenin sulama sistemine dair bir kitap yazdırması bu gayretin delilidir. Kitâbü'l-Kunîy adındaki bu eser, Gazneli tarihçi Gerdîzî'ye göre iki asır sonra dahi kullanılmaktaydı. Coğrafi konum itibarıyla gelişen transit ticaret de bölgeye önemli bir gelir sağlıyordu. Makdisî'nin verdiği bilgiler bu durumun Sâ mânîler devrinde de sürdürüldüğünü göstermektedir. Ona göre Horasan X. yüzyılda gelişmiş bir iktisadî yapıya sahipti. Nîşâbur, Nesâ, Ebîverd, Tûs, Herat, Merv her türlü dokuma ve ipek üretiminin merkeziydi. Debûsiye ile Vezâr'da dokunan ve "vezâriye" denilen elbiseler Bağdat'ta Horasan dîbâsı adıyla şöhret yapmıştı. Keçe, kilim ve halı imalâtı gelişmişti. Nesâ ve Ebîverd'in tilki kürkleri meşhurdu. Garcüşşâr ve Tûs'ta altın, Tûs ve Fergana'da gümüş, Belh'te kükürt ve kurşun çıkarılıyordu. Tirmiz ve Belh'in sabunu her tarafa yayılmıştı. Serahs ve Merv'de hububat üretimi yapılıyordu. Nesâ, Ebîverd, Merv, Belh çevreleri susam, pirinç, ceviz, badem, zeytin, nar, çekirdeksiz üzüm, kavun, karpuz, fıstık vb. yetiştirilen başlıca yerlerdi. Hayvancılık gelişmişti; göçebeler koyun ve sığır besliyorlardı. Süt, peynir ve yağ boldu. Fergana ve Hârizm bölgeleri gibi Horasan da Türk köle ve câriyelerinin getirildiği bir yerdi. Bu iktisadî gelişme, Horasan'dan toplanan vergilerin 40 milyon dirhem üstüne çıkmasına sebep olmuştur ki bu meblağ Irak'ın haracı ile birlikte Abbâsîler'in bütün gelirlerinin yarısına tekabül ediyordu. Bağdat'ta yalnız Horasan mallarının satıldığı bir çarşı

(Mart/Nisan 821) ayı içinde Tâhir b. Hüseyin b. Musab'a verdi.⁴² Tâhir, kendi yerine vâli tayin ederek kendisi Nasr bin Şebîb'le⁴³ savaşmaya gitti. Rakka'da⁴⁴ onunla savaştı. Sonra Me'mûn Abdullah b. Tâhir'i babasının yerine Rakka'ya gönderdi.⁴⁵ Tâhir 206 yılının Rabiulahir (Eylül/Ekim 821) ayı içinde Horâsân'a geldi ve bir (Horâsân'ı) buçuk yıl yönetti. Ondan sonra toplantılardan birinde Me'mûnun adını hutbede iyilikle anmadı.⁴⁶ O günün gecesinde 207 yılının

bulunuyordu. Gerek Tâhirîler gerek Sâ mânîler devrinde bölgenin kültür seviyesi yükselmiş, ilmî ve edebî hayatta canlanma görülmüştü. X. yüzyılın sonlarına doğru Horasan Gazneliler'in eline geçti ve 427'de (1036) Selçuklular'ın Ceyhun'u aşarak buraya girmesine kadar onların hâkimiyetinde kaldı. Osman Çetin, "Horasan", *DİA*, XVII, s. 234, 236-37; Arap müellifleri o zamanlar bugünkü Horasanla beraber Tuharistan ve Ceyhun boyu bölgelerine genel bir ad olarak Horasan diyorlardı. Şemseddin Günaltay, "Abbâs Oğulları İmparatorluğu'un Kuruluş ve Yükselişinde Türklerin Rolü", *Bellekten*, VI/23-24, 1942, s. 178.

⁴² Me'mun Tahir b. Hüseyin b. Mus'ab'ı Bağdat, Irak, Horasan ve doğudaki en uç bölgelere kadar yetkili vali olarak tayin etti. İbn Kesir, *El-Bidaye ve'n-Nihaye-Büyük İslam Tarihi*, (çev. Mehmet Keskin), Çağrı Yayınları, İstanbul 1995, X, s.430.

⁴³ Nasr b. Şebes. İbn Kesir, X s.430.

⁴⁴ Kuzey Suriye'de tarihî bir şehir. Aynı adı taşıyan idarî bölümün (muhafaza) merkezi olup el-Cezîre bölgesinin Diyârımdar kısmında Suriye, Mezopotamya ve Anadolu'yu birbirine bağlayan, Fırat nehrinin Belih suyu ile birleştiği noktaya 10 km. uzaklıkta bulunan stratejik bir noktada, tarihî Tuttul (Tell Bia) harabelerinin güneyinde kurulmuştur. Arapça'da "su baskınlarına uğrayan yer" anlamındaki Rakka ismi, sık sık Fırat'ın yükselen suları altında kaldığı için İslâm fethinden sonra Araplar tarafından verilmiştir. Abbâsîler döneminde Mansûr, Rakka'nın 200 m. kuzeybatısında Bağdat gibi yuvarlak planlı yeni bir şehir inşa ettirdi (155/772) ve buraya Râfika adını verdi. Rakka en parlak dönemini, burayı vefatına kadar yaklaşık on üç yıl süreyle yazlık başşehir olarak kullanan Hârûnürreşîd'in saltanat günlerinde yaşadı ve ülkenin Bağdat'tan sonraki en büyük şehri haline geldi. Zamanla eski Rakka ile Râfika birleşti ve Râfika adı unutuldu. Abbâsîler'in zayıflamaya başlamasından itibaren Suriye ve Mısır'da kurulan hânedanlardan Tolunoğulları, Hamdânîler, Zengîler ve Eyyûbîler'in hâkimiyetine giren, hânedanlar kadar hânedan kolları arasında da sık sık el değiştiren, bu arada 316 (928) yılında Karmâtîler'in eline geçen Rakka, 632'de (1234-35) Anadolu Selçuklularının ve 655'te (1257) tekrar Eyyûbîler'in yönetimine girdi. Gülay Öğün Bezer, "Rakka", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV, s.432-433. (432).

⁴⁵ Me'mun Abdullah b. Tahir b. Hüseyin'i Rakka'ya vali olarak tayin etti. İbn Kesir, *a.g.e.*, X, s.438.

⁴⁶ Tahiriler Devleti'nin kurucusu, Emir Tahir (775-822), Me'mun döneminde Horasan valisi iken halifenin ismini hutbeden çıkarınca, camide bulunan berid görevlisi kendisinden bu durumu izah etmesini istemişti. Tahir korkarak bir yanlışlık olduğunu, bunu merkeze bildirmemesini istirham etmişti. Fakat aynı durum daha sonra da tekrar edilince, fûrvaneki, hususi mektuplarla bunun merkeze bildirilebileceğini söyleyerek, Tahir'in de onayı ile raporunu göndermişti. Nesimi Yazıcı, "Klasik İslâm Döneminde Haberleşme Kurumu", *AÜİFD*, S.29, (1987), s. 385.

Cemazeyilahirinde⁴⁷ (Ekim/Kasım 822) öldü.⁴⁸ (ölmeden önce) Şüphesiz kendi oğlu, Talha b. Tâhir'i Halef yapmıştı.

TALHA BİN TÂHİR

Tâhir ölünce onun oğlu Talha, Horâsân vilayetine oturdu (Vâli oldu).⁴⁹ Talha ve Hâricî⁵⁰ Hamza arasında çok savaşlar oldu. Sonra Hamza 213 (828/829) yılında öldürüldü.

Şüphesiz Me'mûn Tâhir b. Hüseyin'e "Zûlyemineyn"⁵¹ lakabını vermiş idi. Bunun sebebi de şu idi ki Tâhir'i Alî b. İsâ tarafına gönderince o çıkış saatini Fazl b. Sühel'e sormayı tercih etmişti, (o da) yıldızlara bakınca 2 sitare Yemânî, tek bir Süheyl'i⁵² ve 2 diğer Şe'ra⁵³ Yemânîyi göğün ortasında bulmuştu. Me'mûn astrolojiye merak sarması sebebiyle ona "Zûlyemineyn" lakabını verdi.

Fazl, Tâhir b. Hüseyin'e sancak bağıladığı saatte "Ey Tâhir! Sana bir

⁴⁷ krş. İbn Kesir, X, s.440.

⁴⁸ Horasan'a giderken halife Me'mun onun yanına hizmetçilerinden birini verdi ve hizmetçiye:"Eğer Tahir'de şüpheli bir durum görürsen onu zehirle!" dedi. Ayrıca hizmetçiye içilmesi durumunda asla kurtulmaya imkân olmayan bir zehir verdi. Horasan'da iken Tahir bir hutbe irad ettiğinde halife Me'mun için dua etmeyince, hizmetçi, iştah açıcı bir şuruba bu zehiri katıp Tahir'e içirdi ve Tahir aynı gecede öldü. İbn Kesir, X, s.439.

⁴⁹ Me'mun, Abdullah'ı babasının yerine tayin etti. Abdullah, Horasan'da kendi adına kardeşi Talha'yı naib olarak görevlendirdi. İbn Kesir, X, s.439.

⁵⁰ Hâricî, "çıkılmak, itaatten ayrılıp isyan etmek" anlamındaki hurûc kökünden "ayrılan, isyan eden" mânâsında bir sıfat olan hâric kelimesine nisbet ekinin ilâve edilmesiyle meydana gelmiş bir terim olup topluluk ismi için hâriciyye ve havâric kullanılır. Havâric, hakem tayinini (tahkîm) kabul etmesinden dolayı Ali b. Ebû Tâlib'den ayrılanların meydana getirdiği bir firkadır: Ethem Ruhi Fığlalı, "Hâricîler", *DİA*, İstanbul 1997, XVI, s.169.

⁵¹ İbn Kesir'de Zûlyemineyn lakabı, Tahir b. Hüseyin bahsinde yer almaktadır. Lakabla ilgili bilgi verirken "bu sözünü ettiğimiz Tahir" diye bahsetmekte oğlu veye kendisi olduğunu açıkça ifade etmemektedir. İki sağ eli ve tek gözlü. İbn-i Kesir, X, s.439-440.

⁵² Nûh burcundaki parlak yıldız. bkz. Mehmed Kanar, *a.g.e.*, s.933.

⁵³ Büyük köpek burcundaki yıldız. bkz. Mehmed Kanar, *a.g.e.*, s.965.

sancak bağladım ki onu 65 yıl hiç kimse çözemez” (demişti.) Tâhir'in Alî b. İsâ'yı Merv⁵⁴den çıkarmak için gelmesinden Tâhirîler devleti olana kadar geçen vakit ile Ya'kûb b. Leys'in Muhammed b. Tâhir'i yakalayana kadar geçen vakit 65 yıl oldu.

Talha b. Tâhir Hâricîlerden Hamza işinden kurtulmuş, Hamza öldürülmüştü, ancak aynı yıl içerisinde Talha'da öldü. Muhammed b. Hâmid-üd

⁵⁴ Türkmenistan'da tarihî bir şehir. Ortaçağ coğrafyacıları tarafından daha güneydeki bugün mevcut olmayan küçük Mervürûz'dan (Mervürûz) ayrılması ve öneminin belirtilmesi için Merveşşâhicân (Mervüşşâhicân) adıyla anılmıştır; Ortaçağ'ın siyasî, idarî, ticarî ve kültürel açılardan önde gelen şehirlerinden biridir. İran ile Hazar denizi kıyılarını Orta Asya'nın önemli şehirlerine bağlayan stratejik bir mevkiye ve işlek bir ticaret yolu üzerinde yer alan Merv'in ne zaman kurulduğu kesin biçimde bilinmemektedir. Merv'i kendisine başşehir olarak seçen Me'mûn'un Mâverâünnehir istikametine açılan Müşkân kapısı yakınlarında bir saray ve askerî garnizon inşa ettirmesinden sonra şehir o yönde genişlemeye başladı. Me'mûn'un iç karışıklıkların artması üzerine Bağdat'a dönmelerinin ardından Horasan Tâhir b. Hüseyin'e verildi. Merv de Tâhirî hânedanının idare merkezi oldu. Ancak daha sonra merkez Nişâbur'a nakledildi. Bununla birlikte III. (IX.) yüzyıl sonlarında Tâhirî hânedanından temsilcilerin Merv'de emirlik yaptığı bilinmektedir. IV. (X.) yüzyıla gelindiğinde şehir nüfusunun üçte biri batı varoşlarında (rabaz) yaşıyordu; sulama kanallarının bir kısmı harap olmuş ve şehirde su sıkıntısı başlamıştı. Şehrin, Tâhirîler'in ardından Sâmânîler'in hâkimiyetine girmesi ve başşehirin Buhara'ya taşınması üzerine eski önemini büsbütün kaybetmeye başladığı anlaşılmaktadır. Merv, Sâmânîler'den sonra kurulan Gazneli hâkimiyeti döneminde de Horasan'ın idaresinde her açıdan öne geçen Nişâbur'un yanında ikinci planda kaldı. Merv tarihteki ikinci parlak dönemini Selçuklular zamanında yaşadı. Şehir, Dandanakan Savaşı'nın (431/1040) ardından yapılan kurultayın kararıyla Doğu Horasan'ın hâkimiyetini eline alan Çağrı Bey'in idare merkezi oldu. Çağrı Bey ve oğlu Alparslan burada kendi adlarına sikke basturdular. Alparslan'ın Selçuklu tahtına geçmesiyle birlikte (455/1063) şehir Horasan'ın idaresiyle görevlendirilen Selçuklu şehzadelerinin merkezi haline geldi. Melikşah zamanında surları yenilenen Merv, Sultan Muhammed Tapar döneminde doğuya tayin edilen Melik Sencer'in siyasî-idarî merkezi oldu. Tapar'ın vefatından sonra gelişen olaylarda Sencer'in Selçuklu tahtına müdahalesi ve Sâve savaşıyla (513/1119) hâkimiyeti ele geçirmesinin ardından Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun başşehri oldu. Osman Gazi Özgüdenli, “Merv” *DİA*, İstanbul 2004, XXIX, s.221-223; Merv: Divanü Lûgat-it-Türk'te Afrasyab'ın kızı Kaz'dan söz edilirken, tıpkı Kum gibi, bazıları da Türk hududunun Merveşşahican'dan başladığını söylerler. Çünkü Kaz'ın babası Tonga Alp Er, Afrasyab'tır. Merv şehrini yapan zattır. Afrasyab burayı Tahmures tarafından kentin iç kalesinin inşasından üçyüz sene sonra kurmuştur. Birtakım insan da bütün Maveraünnehir'i (Çay-ardı) Türk ülkesi saymışlardır der. Merv tarih boyunca Türklerce mühim bir coğrafya olup, özellikle Selçuklu Türklerinin hayatında ön plana çıkar. Bugün de Türkmenistan'a başkentlik etmektedir. Saadettin Gömeç, “Divanü Lûgat-it-Türk'de Geçen Yer Adları”, *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXVIII/46, (2009), s.26.

Tâhirî'yi Horâsân'a vâli yaptı. [152]

ABDULLAH BİN TÂHİR

Me'mûn Talha'nın ölüm haberini işitince Horâsân'ı şüphesiz Tâhir⁵⁵'e verdi. Abdullah Hürremî⁵⁶ hareketinin başı Bâbek'e⁵⁷ karşı savaşmak için⁵⁸ orduyla beraber Dînever'de⁵⁹ iken Alî b. Tâhir'in yerine Horâsân'a vâli olarak onu gönderdi⁶⁰ (bu arada) Hâricîler Nişâpûr⁶¹da bir köye saldırıp, pek çok insanı

⁵⁵ Ebü'l-Abbâs Abdullah b. Tâhir b. el-Hüseyn, Hakkı Dursun Yıldız, "Abdullah b. Tâhir", *DİA*, İstanbul 1988, I, s.137.

⁵⁶ Bu senede Babek el-Hürremî ile savaşlar cereyan etti. İbn Kesir, X, s.445; Hürremiyeler, Müslümanlığın bütün kuvvetine rağmen, bir türlü kendi camiasına sokamadığı eski dinlerine bağlı İranlıları temsil ediyordu. Şemseddin Günaltay, "Abbâs Oğulları İmparatorluğu'un Kuruluş ve Yükselişinde Türklerin Rolü", *Bulleten*, VI/23-24, (1942), s.196.

⁵⁷ Me'mûn ve Mu'tasım zamanında Azerbaycan'da ciddi bir tehlike teşkil eden dinî-siyasî mahiyetteki Hürremiyye hareketinin lideri. Hakkı Dursun Yıldız, "Bâbek", *DİA*, İstanbul 1991, IV, s.376.

⁵⁸ El-Cezîre ve Mısır isyanlarının bastırılmasında gösterdiği başarıdan dolayı Abdullah bu sefer, Azerbaycan'da isyan eden Bâbek el-Hürremî gairesini ortadan kaldırmakla görevlendirildi. Bu iş için önce Azerbaycan ve Ermeniyeye valiliğine tayin edildi. Hakkı Dursun Yıldız, "Abdullah b. Tâhir", *DİA*, I, s.138.

⁵⁹ Batı İran'da Cibâl bölgesinde tarihî bir şehir. Çoğunlukla yanlış olarak Deynever şeklinde de söylenen Dînever bugün harabe halindedir. Güneydoğusundaki Kengâver ile güneybatısındaki Kirmanşâh'tan yaklaşık 45-48 km. uzaklıktadır. Şehrin harabeleri, Çem-i Dînever denilen nehirle sulanan bir ovanın kuzeydoğusunda bulunmaktadır. Çem-i Dînever, sarp Teng-i Dînever Boğazı'nı geçtikten sonra Bîsütûn kayalığı yanında Karasu'yun bir kolu olan Gemes-Âb'la birleşir. Tahsin Yazıcı, "Dînever", *DİA*, İstanbul 1994, IX, s.356.

⁶⁰ Dînever'de, Bâbek üzerine harekete geçireceği orduyu hazırlarken, kardeşi Talha b. Tâhir'in ölümü üzerine, onun yerine Horasan valiliğine tayin edildi. Hakkı Dursun Yıldız, "Abdullah b. Tâhir", *DİA*, I, s.138.

⁶¹ İlk İslâmî devirde Ebreşehr (Eberşehr) ve İranşehr adlarıyla da anılan Nişâbur (Nişâpûr, Arapça Nîsâbur, Neysâbûr) Ortaçağ'da Horasan bölgesindeki dört büyük şehrin en önemlisiydi (diğerleri Merv, Herat ve Belh). Abbâsî hâkimiyetinin başlarında Merv'in gerisinde kalan Nişâbur'un asıl gelişimi Tâhirîler'den Abdullah b. Tâhir'in (830-844) idare merkezini Merv'den buraya taşımasıyla başladı. Şehir 259 (873) yılında Saffârî Emîri Ya'kûb b. Leys'in eline geçti. Saffârîler zamanında gelişmesini sürdüren Nişâbur, Sâmânîler tarafından Merv'in yerine askerî-idarî merkez haline getirildi ve aynı zamanda Horasan'ın en büyük sanat, ilim ve ticaret merkezi oldu Gazneliler zamanında da Horasan'ın her hususta merkezi olma özelliğini koruyan Nişâbur, kırk yedi mahallesi

öldürmüşlerdi. Bu haber Me'mûn'a ulaşınca Abdullah b. Tâhir'e buyurdu ki Nişâpûr'a git bu durum için tedbir al! ve Alî b. Hişâm'ı Abdullah'ın yerine Dînever'e gönderdi. Abdullah 2[1]5 senesi Recep (Ağustos/Eylül 830) içinde Nişâpûr'a geldi. Horâsân Hâricîlerin yüzünden fitne içinde idi. Abdullah şüphesiz kendi tarafından Horâsân'ı Hâricîlerden temizlemesi için Azîz b. Nûh'u on bin adam ile birlikte öncü olarak gönderdi ve (Azîz b. Nûh) onlardan pek çok kişiyi öldürdü.

Abdullah'ın Nişâpûr vâlisi Muhammed b. Hamîd-üd Tâhir (halka) pek çok eziyetler yapıyordu. Ana yolun bir kısmını almış ve kendi sarayına katmıştı, Abdullah Nişâpûr'a gelince (bu durumu) sordu. Ahmed Hâc ki yeniden düzenlemeyi yapan (o) idi, "O kanun yoluyla yoldan saraya katmıştır" dedi. Abdullah b. Tâhir onu azletti ve duvarın Müslümanların yolundan alınmasını buyurdu.

Me'mûn onun devrinde öldü.⁶² Mu'tasım Halîfeliğe oturdu. Mu'tasım Abdullah'a öfkeli idi, bunun sebebi de şu idi; Abdullah'ın Me'mûn'un Hâcibi olduğu vakitte, bir gün Mu'tasım kendi Gulâmlarından bir kavim (grup) ile Me'mûn'un kapısına vakitsizce gelmiş idi. Abdullah "Bu (vakit) bunca köle ile selam vakti

ve 1680 hektarlık yerleşim alanıyla Ortaçağ İslâm dünyasının en büyük şehirleri arasında yer almaktaydı Bu dönemde halkın önemli bir kısmı Şâfiî, Hanefî ve Kerrâmiyye mezheplerine mensuptu; ayrıca burada Mecûsîler'le yahudi ve hirstiyanlar da yaşıyordu. Nişâbur, Selçuklular'ın Gazneliler'e karşı Serahs yakınlarında kazandığı zaferin ardından 429 (1038) yılı ilkbaharında Tuğrul Bey'in eline geçti. Ancak ertesi yıl Horasan'ı kurtarmak amacıyla sefere çıkan Sultan Mesud, Selçuklular'la Nesâ, Bâverd ve Ferâve'nin onlarda, Nişâbur, Serahs ve Merv'in kendilerinde kalması şartıyla geçici bir barış antlaşması imzaladı ve 27 Rebîülâhir 431'de (16 Ocak 1040) Nişâbur'a girerek kışı orada geçirdi. Fakat ilkbaharla birlikte nihaî mücadele için yeniden Selçuklular'ın üzerine yürüyen Sultan Mesud'un Dandanakan Savaşı'nda büyük bir hezimete uğraması üzerine şehir tekrar Selçuklular'a geçti. Nişâbur bu dönemde Tuğrul Bey'in idare merkezi oldu. Selçuklu-Gazneli mücadelesi sırasında yaşanan kıtlık ve savaşlar yüzünden büyük zararlar gören şehir Selçuklu hâkimiyetinden itibaren yeniden toparlanmaya başladı; ilk Selçuklu sikkesi de burada basıldı. Nişâbur, V. (XI.) yüzyılın ortalarına doğru dinî-mezhebî birtakım karışıklıklara sahne olduysa da hâlâ Horasan'ın en önemli yerleşim merkezi durumundaydı. Osman Gazi Özgüdenli, "Nişabur", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, s.149-150.

⁶² Me'mun, hicretin 218. Senesinin recep ayının bitimine onüç gece kala perşembe günü öğle (ya da ikindi) vaktinde Tarsus'ta vefat etti. İbn Kesir, *a.g.e.*, X, s.472.

(huzura çıkma) değildir!” dedi. Mu'tasım ona “Sen burda belki dörtyüz köle ile oturuyorsun, benim yanımda bu kadar adam niçin çok olsun?” dedi. Abdullah “Ben dört bin köle ile otursam da senin dört köle ile istediğin şeye tamah etmem!” dedi. Mu'tasım öfkeleni ve geri döndü. Me'mûn haberi öğrenince her ikisininide çağırdı ve barıştırdı. Mu'tasım oturunca (Halife olunca) Horâsân ahdini Abdullah'a gönderdi ve ona güzel birde cariyeye gönderdi. O cariyeye küçük bir destarçe⁶³ verdi. “Abdullah senin ile yakın olunca bunu ona ver ve onu temizle!” dedi. Cariye Abdullah'ın evine gidince ona âşık oldu ve bu sırrı ona söyledi.⁶⁴ Abdullah kendini sakındı ve kendisini Mu'tasım'dan korumaya aldı. Bu korku onun kalbinden hiç bir zaman geçmedi. Sonra bir gün Abdullah kendi kâtibine “Ben Hâcca gidiyorum” dedi. (kâtibi) İsmâîl “Sen çok akıllısın, ancak nasıl böyle akıldan uzak bir iş yaparsın!” dedi. Abdullah “Doğru söylüyorsun! Ben aslında seni denemiştım” dedi.

Abdullah'ın devrinde Mâzyâr b. Kârin Taberistân'da⁶⁵ isyan etti.⁶⁶ Bâbek⁶⁷ Hürremiddîn'in⁶⁸ dinine katıldı⁶⁹ ve giysisini kırmızıya boyadı. Abdullah

⁶³ Zehirli bir sarık (destârçe). Hakkı Dursun Yıldız, “Abdullah b. Tâhir”, *DİA*, I, s.138; Küçük mendil-küçük sarık-hediye-hediye göndermek. bkz. Mehmed Kanar, *a.g.e.*, s.710.

⁶⁴ krş. Hakkı Dursun Yıldız, “Abdullah b. Tâhir”, *DİA*, I, s.137- 138.

⁶⁵ İran'ın kuzeyinde günümüzde Mâzenderan adını taşıyan eyalet. Eski Pehlevî sikkelerinde Tapurstân, İslâm kaynaklarında Taberistân adı verilen bölge XIII. yüzyıldan itibaren daha ziyade Mâzenderan adıyla anılmıştır. Kuzeyindeki Hazar denizi kıyılarından başlar ve asıl İran platosundan Elburz dağları ile ayrılır. Osman Gazi Özgüdenli, “Taberistan”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, s.322.

⁶⁶ krş. Hakkı Dursun Yıldız, “Abdullah b. Tâhir”, *DİA*, I, s.138; İbn Kesir, *a.g.e.*, X, s.487.

⁶⁷ Günümüzde Azerbaycan olarak bilinen toprakların halkının İslamiyet'i kabul edişi, İslam'ın ikinci halife'si Hz. Ömer (r.a.) zamanında bölgeye yapılan akınlarla gerçekleşmiştir. Bu döneme kadar İran'da ve Azerbaycan'da yaygın olan Zerdüştlük bölgede hâkim inanç konumundaydı. İslam yönetimi bu sebeple bölgedeki ateş mabetlerine (Ateşgede) dokunmama şartıyla yönetimi teslim almıştır. Ancak bu fetihler toplumun bütünüyle Müslümanlaşmasını sağlayamamış ve 9. yüzyıl başlarında Babek adlı bir kişi Arap yöneticilerini uzun süre uğraştırmıştır. Cemil Doğaç İpek, "Güney Azerbaycan Türklerinde kimlik sorunu", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XII/1, Yaz (2012), s.268.

⁶⁸ İslam ile Zerdüştlük arasında bir orta yol etrafında görüşler geliştiren Hürremiler, X. yüzyılda isyan eden Babek el-Hürremi'yi destekleyenlerdi. Zahide Ay, "Orta Asya'da Şiilik: Horasan, Maveraünnehir ve Bedahşan'a İsmâîlîliğin Girişi ve Gelişimi", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, (2012) /62, s.275.

⁶⁹ Horasan valisi Abdullah b. Tâhir'e cephe almakla yetinmemiş aynı zamanda Abbasi devletinin yıllardır

onunla savaşmak için o yere gitti. Mâzyâr'ı 227 (841/842) yılında yakalayıp⁷⁰ Mu'tasım'ın yanına gönderdi.⁷¹ Mu'tasım Mâzyâr'a beşyüz kırbaç vurulmasını buyurdu,⁷² o aynı gün içinde acıdan öldü.⁷³

224 (838/839) yılında Ferğâna'⁷⁴da deprem oldu, pek çok evler

mücadele halinde olduğu Bâbek ile mektuplaşmıştır. Oktay Bozan, "Taberistân Emiri Mâzyâr b. Kârin'in Abbasi İdaresine İsyanı", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, S.XI, Nisan (2014), s.80.

⁷⁰ Mazyar esir alınarak Abdullah b. Tâhir'e gönderildi. İbn Kesir, X s.487.

⁷¹ Yine bu halifenin döneminde Taberistan ispehpedi olan Mâziyâr b. Kârin baş kaldırdı ise de, Abdullah b. Tahir onu da ele geçirip Samerra'ya gönderdi. Bahattin Kök, "Samerra'nin kuruluşu", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.19, (2003), s.42; krş. İbn Kesir, X, s.487.

⁷² Mu'tasım onun ölünceye kadar kırbaçlanmasını emretti. İbn Kesir, X, s.488.

⁷³ Ancak Abdullah b. Tâhir ile halifenin gönderdiği kuvvetler karşısında mağlûp oldu; yakalanarak Sâmerâ'da idam edildi (Ağustos 840). Hakkı Dursun Yıldız, "Abdullah b. Tâhir", *DİA*, I, s.138; Nihayet kırbaç altında can verdi: İbn Kesir, *a.g.e.*, X, s.488; Bağdat kadıları ve Mu'tasım tarafından kabul edilen ceza gereğince Mâzyâr'a dört yüz elli sopa vuruldu. Bu sopalardan arkasından Mâzyâr içmek istedi, kendisine su verildikten hemen sonra da öldü. Oktay Bozan, "Taberistân Emiri Mâzyâr b. Kârin'in Abbasi İdaresine İsyanı", *a.g.m.*, s.89.

⁷⁴ Orta Asya'da coğrafi bir bölge. Genellikle Fergana vadisi şeklinde anılan ve Tanrı dağları ile Altay dağları arasında yer alan bölgenin toprakları Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan arasında bölünmüştür; bunlardan Özbekistan Cumhuriyeti'nde kalan kısım idarî bir birim teşkil eder ve buranın merkezi olan şehrin adı da Fergana'dır. Abbâsî Halifesi Mansûr-Billâh döneminde (754-775) bir ara sıkıştırılan Fergana hükümdarı Kâşgar'a sığınmak zorunda kaldı; büyük bir meblağ karşılığında barış istedi ve isteği kabul edildi. Mehdî-Billâh devrinde (775-785) Ahmed b. Es'ad kumandasında gönderilen ordu bölgenin başşehri Kâsân'ı ele geçirdi. Hârûnürreşîd zamanında (786-809) Kâşgar Valisi Gıtrîf b. Atâ, Amr b. Cemîl kumandasında bir orduyu Karluk yabgusuna karşı Fergana üzerine yolladı. Ancak bu kumandan istenilen sonucu alamadı ve yeniden baş gösteren ayaklanmayı bastırmak için Me'mûn döneminde (813-833) ikinci bir ordu daha gönderildi. Ayaklanma bastırıldıktan sonra Mâverâünnehir'in çeşitli yerleriyle birlikte Fergana'nın da yönetimi Vali Gassân b. Abbâd (819-820) tarafından Sâmânîler'e devredildi. Sâmânî Valisi Nûh b. Esed (ö. 227/842) zamanında yerli halk irtidad etti; bunun üzerine bölgenin yeniden fethedilmesi için harekete geçildi, böylece Fergana'da İslâm hâkimiyeti ancak IX. yüzyılda kesin olarak kurulabildi. Buradaki yerli hânedanın ne zaman tamamen ortadan kaldırıldığı ise belli değildir. Sâmânîler dönemindeki Fergana hakkında Arap coğrafyacıları oldukça ayrıntılı bilgi nakletmişlerdir. Verilen bilgilere göre bu dönemde, Batı Asya'dan halifeliğin doğu sınırına giden Siriderya'nın güneyindeki ana yolun güzergâhında meydana gelen değişiklikler iktisadî hayatın nehrin aşağısına geçmesine sebep oldu. Fergana aynı zamanda kuzeybatıya doğru uzaklaştırılan gayri müslim Türkler'e karşı bir sınır bölgesiydi. Ayrıca Üş'ta ve civar yerlerde bu Türkler'e karşı müstahkem garnizonlar ve gözetleme kuleleri bulunuyordu. X. yüzyılda merkezi Ahsîkes olan Fergana üç eyaletle birçok idarî bölgeye ayrılmıştı. Burada yer alan şehir ve kasabaların teker teker adlarını sayan Arap

yıkıldı. Nişâpûr ve Horâsân halkı birleşip su kanalları ile ilgili Abdullah'ın huzuruna geldiler. Su kanalları ile ilgili aralarındaki husumetin gidermesini istediler. Fıkıh kitaplarında, Resulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellim'in hadislerinde sulama hükümleri ile ilgili hiç bir şey bulunamadı. Sonra Abdullah Horâsân Fıkıhçılarının hepsini ve Irâk'tan⁷⁵ bazı (fıkıhçıları) topladı. Onlar sulama hükümleri ile ilgili bir

coğrafyacıları bu meskûn mahallerin çok geniş olduğunu, Mâverânünnehir'in hiçbir yerinde Fergana'daki köyler kadar büyük köy bulunmadığını, hatta arazilerini geçmek için bazan bir gün gerektiğini anlatmaktadırlar. X. yüzyılın Fergana'sında özellikle Hanefî mezhebi yaygındır. Sâmânîler döneminde halkın refah içinde olduğu artan vergi gelirlerinden anlaşılmaktadır. X. yüzyılın başlarında Kâşgar'da İslâmiyet'i kabul eden Abdülkerim Satuk Buğra Han'ın amcasıyla savaşmak zorunda kalması üzerine "Fergana gazileri'nden yardım istediği bilinmektedir. İbn Havkal 943'te, Makdisî de 985'te Fergana'ya gitmiş ve bölgenin başşehri olan Ahsîkes'i görmüşlerdir. İlig Han Nasr'ın Ekim 999'da Buhara'yı zaptederek Sâmânî Hükümdarı Abdülmelik'i Özkent'e sürmesinden sonra Fergana Karahanlılar'ın eline geçti ve idare merkezi Özkent'e taşındı. Tahsin Yazıcı, "Ferğâna", *DİA*, İstanbul 1995, XII, s.375-376.

⁷⁵ Resmî adı el-Cumhûriyyetü'l-İrâkıyye olup başşehri Bağdat'tır. Kuzeyde Türkiye ile 331 kilometrelik bir sınırı bulunan Irak'ın toprakları doğuda İran, güneyde Suudi Arabistan ve Küveyt, batıda Ürdün ve Suriye ile çevrilidir; Basra Körfezi'ndeki dar bir kıyı şeridiyle de dünya denizlerine açılır. Erdoğan Akkan, "Irak", *DİA*, İstanbul 1999, XIX, s.83-85; Abbâsî Devleti'nin kuruluşuyla bir süre istikrara kavuşan Irak Hârûnürreşîd'den sonra yeniden siyâsî mücadelelere sahne oldu. Emîn ile Me'mûn arasındaki savaşlar sırasında Me'mûn'un orduları Irak topraklarında, özellikle de Bağdat'ta büyük hasara sebep oldu. Aynı zamanda Arap ve İranlı unsurların iktidar mücadelesi olan bu savaş, Tâhir b. Hüseyin'in 197'de (813) Bağdat'ı ele geçirmesiyle Me'mûn lehine sonuçlandı. Me'mûn'dan sonra hilâfete gelen Mu'tasım-Billâh 221'de (836) Sâmerrâ şehrini kurarak hilâfet merkezini muhalefetin arttığı Bağdat'tan buraya nakletti. Abbâsî Devleti'ne karşı başlayan ayaklanmalar artarak devam ediyordu. Haccâc döneminde Irak'a yerleştirilen Zutlar zaman içerisinde çoğalarak ve bazı grupların kendilerine katılmasıyla kuvvetlenerek Irak'tan Bağdat'a giden malları yağmalamaya başladılar. Mu'tasım, bunların gittikçe tehlikeli bir hal alacaklarını hissederek üzerlerine 5000 kişilik bir kuvvet gönderdi ve daha fazla güçlenmelerine engel oldu. Mu'tasım dönemi Abbâsî Devleti'nde ve özellikle Irak'ta Türk hâkimiyetinin öne çıktığı yıllardır. Onun oğlu Vâsiğ-Billâh iktidara geldiğinde Türk kumandanları devlet işlerini tamamıyla ele aldılar. Irak için daha büyük bir tehlike 255 (869) yılında "zenc" adıyla bilinen siyahî kölelerin isyanıyla ortaya çıktı ve ancak 270 (883) yılında liderleri Ali b. Muhammed'in esir edilmesiyle sona erdi. 279'da (892) Halife Mu'temid-Alellah devlet merkezini yeniden Bağdat'a taşıdı. Bu sırada küçülen Abbâsî Devleti'nin elinde yalnızca Irak toprakları kalmış, İslâm dünyasında irili ufaklı pek çok devlet ortaya çıkmıştı. Bu yeni devletlerin bir kısmı hilâfet merkeziyle iyi münasebetler kurarak halifeler adına sikke bastırıp hutbe okuttular. Diğer bir kısmı ise onlara karşı çıkarak Bağdat'ı ele geçirmeye çalıştılar. Bu çabalar olumlu sonuçlar vermemişse de Abbâsîler'i yıpratarak maddî imkânlarını ve asker kaynaklarını kurutmuş ve devletin gittikçe zayıflamasına yol açmıştır. IV. (X.) yüzyıldan itibaren Irak'taki bazı Arap kabileleri de devlet kurma temayülü gösterdiler. Hamdânîler Musul ve çevresinde, Mezyedîler Hille

kitap yazdılar. Ona “Kitâb-ül Küniy” (Kanallar kitabı) adını koydular, su ve sulama kanalları ile ilgili bir sorun olduğunda bu kitaba başvurdular. [153] O kitap takip eden iki asır boyunca sulama işlerinde rehber olarak kullanıldı. O kitapta sulama kanalları dışında, kitapta nehirlerin kanal ve kanalların nerelere yapılmasının icabına kadar bütün hükümler yer aldı. (Ayrıca) Pulluk ve üzüm sıkma teknesine kadar olan hükümler dahi yer aldı.

Şüphesiz Abdullah bin Tâhir'in pek çok iyi adetleri vardı, onlardan biri şudur ki, vâlilerinin hepsine mektup yazdı ve onlara “Uyumayın, uykudan uyanın! Benim size bir söyleyeceğim var, hayırdan dışarı çıkmayın kendi barışınızı (iyiliğinizi) düşünün, benim devrimde vilayetin çiftçilerine dostça davranın! Çiftçiler zayıf olduğu vakit onlara kuvvet verin! Allah yeryüzünü onların aracılığıyla süslüyor! Allah bizi onların elleriyle doyurmakta, onların duaları vesilesiyle istikbal (rAhmed) etmektedir.” dedi. Ayrıca Abdullah b. Tâhir “İlimle uğraşmak herkes için mümkün olmalıdır, ilim kendini gözetir ve değersizlerin

ve Orta Irak'ta birer emirlik kurdular. 293'te (906) Batı Irak'ı işgalle başlayan Karmatî hareketi kısa bir süre içerisinde bölgede yayılarak Bağdat'ı tehdit eder hale geldi. Abbâsî Halifesi Müstekfî-Billâh'ın daveti üzerine Bağdat'a giren Büveyhîler'den Ahmed, Muizzüdevle unvanı ile emîrül-ümerâliğe tayin edildi. Muizzüdevle, bir süre sonra Müstekfî'nin gözlerine mil çektirerek Mutî'-Lillâh'ı halife ilân etti. Böylece Irak Büveyhîler'in hâkimiyeti altına girdi. Şii Büveyhîler, siyasî sebeplerle esasen sembolik olan Abbâsî halifeliğinin devam etmesine ses çıkarmadılar. Irak'ta azalan Büveyhî nüfuzunu yeniden canlandırmaya çalışan Bahâüdevle'nin 1012'de ölümüyle oğulları arasında uzun süre devam eden bir iktidar mücadelesi başladı ve sonuçta babalarının sağladığı birlik parçalandı. Bahâüdevle'nin Türkler tarafından desteklenen oğlu Müşerrifüdevle 412'de (1021) Irak'ın tamamına hâkim olduysa da kargaşa sona ermedi. Abbâsî Halifesi Kâim-Biemrillâh, Büveyhîler'in ve Türk asıllı askerlerin kumandanı Arslan el-Besâsîrî'nin baskısı altındaydı. Halife tarafından Bağdat'a çağrılan Büyük Selçuklu Hükümdarı Tuğrul Bey'in gelmesiyle (Ramazan 447/Aralık 1055) hâkimiyet Büveyhîler'den Selçuklular'a geçti. Arslan el-Besâsîrî, 451 (1059) yılında bir süre Irak'ta Fâtımî Halifesi Müstansır-Billâh adına iktidarı elinde tuttu; fakat Tuğrul Bey'in müdahalesi sebebiyle bu durum uzun sürmedi. Esasen Mısır'ın Irak'a uzaklığı yüzünden Fâtımîler'in bu bölgede fiilî hâkimiyetleri söz konusu olmamıştır. Selçuklu sultanları Irak'ı tayin ettikleri şahneler ve amîdlerle yönettiler. Sultan Muhammed Tapar'ın ölümünden sonra kardeşi Sencer Büyük Selçuklu tahtına çıkarken (511/1118) yeğeni Mahmûd b. Muhammed Tapar da Irak Selçuklu sultanı oldu. İmâdüddin Halîl et-Tâlib, "Irak (Tarih /Başlangıçtan Osmanlı Dönemine Kadar)", *DİA*, İstanbul 1999, XIX, s.89-90.

yanında kalmaz” derdi. Mu'tasım ölünce Halîfelik makamına Vâsık oturdu.⁷⁶ Horâsân ahdini Abdullah'a gönderdi, Abdullah Vâsık'ın Halîfeliği sırasında 230 (844/845) yılında öldü.⁷⁷

TÂHİR BİN ABDULLAH

Sonra Vâsık Horâsân'ı şüphesiz Tâhir b. Abdullah'a verdi.⁷⁸ Tâhir'in künyesi Ebû't-Tayyip idi. Ebû't-Tayyip bu vakitte (Vâsık onu Horâsân'a atadığı sırada) Taberistân'da idi. Nişâpûr'a geri geldi (kendi yerine Taberistânda) Mus'ab b. Abdullah'ı Vâli yaptı.

Vâsık 232 yılında Zilhicce (Temmuz/Ağustos 847) ayında öldü.⁷⁹ Mütevekkil Halîfeliğe oturdu.⁸⁰ Horâsân ahdini Tâhir'e gönderdi. Bir süre sonra Mütevekkil öldürülünce⁸¹ (oğlu Muntasır tarafından öldürtülmüştür)⁸² Muntasır halîfeliğe oturdu.⁸³ Horâsân ahdini Tâhir'e gönderdi. Ebû'l-Hasan Şa'râni şöyle (bir olay) anlattı; Tâhir'in beyaz tenli ve güzel yüzlü bir hizmetçisi vardı bunu sat diye bana verdi! köle çok yalvardı haykırarak ağladı. Ben bekledim çünkü kendisi çok değerli bir hizmetçiydi, Emîre başvurdum ki bu bu hizmetçiyi niçin satıyorsun? Şöyle söyledi: “Bir gece sarayda uyumuştum ve rüzgâr onun elbisesini atmıştı, onu gördüm, gözüme hoş göründü. İblisin bana vesvese yapmasından korktum.” Sonra, hediyeler yapıp onunda diğer hediyelerin yanından Mütevekkil'e gönderdirmesini

⁷⁶ krş. İbn Kesir, X, s.499.

⁷⁷ 11 Rebîülevvel 230 (26 Kasım 844). Hakkı Dursun Yıldız, “Abdullah b. Tâhir”, *DİA*, I, s.138.

⁷⁸ krş. İbn Kesir, X, s.508.

⁷⁹ krş. İbn Kesir, X, s.517.

⁸⁰ krş. İbn Kesir, X, s.520.

⁸¹ krş. İbn Kesir, XI, s.17; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi*, VI-XI, (Çev: Ahmet AĞIRAKÇA, Beşir ERYARSOY, Zülfikar TÜCCAR, Abdülkerim ÖZAYDIN, Yunus APAYDIN, Abdullah KÖŞE, Redaksiyon: Mertol Tulum), Hikmet Neşriyat, İstanbul 2008, VI, s.1.

⁸² krş. İbn Kesir, XI, s.17,21; İbnü'l-Esîr, VI, s.4.

⁸³ krş. İbn Kesir, XI, s.17; İbnü'l-Esîr, VI, s.4.

buyurdu. Bir gün ona bir yazı yazmışlardı, yazının içinde “Eğer Emîrin reşit olan reyî doğrularsa” diye yazıyordu. “Ben kimsenin bana reşit demesine izin vermem ki bu ad bir kimseye kullanılır ki Allah Azze ve Celle onu ona lâıyk kılmıştır” dedi. Muntasır ölünce⁸⁴ hilâfet makamına Müsteîn oturdu,⁸⁵ Horâsân Vilayetini Tâhir de tuttu. Tâhir 248⁸⁶ (862/863) yılında öldü.

MUHAMMED BİN TÂHİR

Müsteîn şüphesiz Horâsânı Muhammed b. Tâhir'e verdi,⁸⁷ Muhammed b. Tâhir gâfil ve sonundan habersiz, taş kafalı, şarap içen, oyun ve eğlence ile meşgul idi, onun uyanık olmamasından dolayı Taberistânda karışıklık çıktı. Hasan b. Zeydül Alevî 251⁸⁸ (865/866) yılında ayaklanma çıkarttı.⁸⁹ Bu sırada Taberistân Emîri Süleymân b. Abdullah b. Tâhir idi.⁹⁰ [154] Hasan Zeyd onunla savaştı, Süleymân yenildi⁹¹ ve Hasan Taberistân'ı aldı.⁹²

⁸⁴ Hicretin 248. senesinin Rebiyülahir ayının bitimine beş gün kala pazar günü ikindi vakti yirmibeş yaşında vefat etti. İbn Kesir, *a.g.e.*, XI, s.25; el-Muntasır bu yılın (248) 5 Rebiyülâhir (8 Haziran 862) pazar, başka bir rivayette cumartesi günü vefat etti. İbnü'l-Esîr, VI, s.4.

⁸⁵ krş. İbn Kesir, XI, s.25; İbnü'l-Esîr, VI, s.19.

⁸⁶ “Bu yılda (248) el-Müstâin Tahir b. Abdullah b. Tâhir'in Horasan'da Recep (Eylül) ayında vefat ettiğine dair haber almıştır.” İbnü'l-Esîr, VI, s.20.

⁸⁷ Tâhir'in oğlu Muhammed'e Horasan'ı verip, oğlu Muhammed b. Abdullah b. Tâhir'i Irak'a tayin etti. İbnü'l-Esîr, VI, s.20-21.

⁸⁸ İbnü'l-Esîr'de Hasan b. Zeydül Alevî'nin isyanı hicretin 250. yılı olayları bahsinde anlatılmaktadır. İbnü'l-Esîr, VI, s.30.

⁸⁹ krş. İbn Kesir, XI, s.32; İbnü'l-Esîr, VI, s.30; Şif isyanı köylülerin haklarına tecavüz edildiğinden dolayı patlak vermiştir. V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan, a.g.e.*, s.231.

⁹⁰ O günlerde Taberistân Valisi Süleymân b. Abdullah b. Tâhir b. Abdullah idi. İbnü'l-Esîr, VI, s.30; O devirde Taberistan Meliki, Muhammed'in amcası Süleymân b. Abdullah idi. V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan, a.g.e.*, s.230.

⁹¹ Süleymân Tâhiriler'in Şiileşmelerinden ve Şiiliğe olan meylinde dolayı onunla çarpışmamıştı. İbnü'l-Esîr, VI, s.32.

⁹² krş. İbn Kesir, XI, s.32; 864 yılında Ali evladından Hasan b. Zeyd, valilik makamını ele geçirerek bazı fasilalarla 884 yılına kadar bölgeyi idare etti. V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan, a.g.e.*, s.231.

Müsteîn'i azlettiler⁹³ sonra Mühtedî⁹⁴ Hilâfet makamına oturdu.⁹⁵ 15 ay ve 16 gün Halîfelik yaptı sonra onuda görevinden azlettiler.⁹⁶ Mu'temid 256 yılının Recep (Haziran/ Temmuz 870) ayında Halîfeliğe oturdu.⁹⁷ Horâsân'ı Muhammed b. Tâhir'e verdi. Taberistân ve Cürcân'da⁹⁸ ayaklanmalar vardı.

⁹³ krş. İbnü'l-Esîr, VI, s.59.

⁹⁴ Müsteîn'den sonra el-Mu'tez-Billâh adlı başka bir halife olmuştur. Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsîler", *DİA*, İstanbul 1988, I, s.31-48. (37); İbn Kesir, XI, s.38; İbnü'l-Esîr, VI, s.59; 29 Recep 255 (3 Temmuz 869) Çarşamba günü Muhammed b. el-Vâsık'a bey'at edilerek O'na "el-Mühtedî Billâh" lâkabı verdiler. İbnü'l-Esîr, VI, s.83.

⁹⁵ krş. İbn Kesir, XI, s.50; İbnü'l-Esîr, VI, s.83.

⁹⁶ Halife Mühtedi, yakalanarak öldürüldü. İbn Kesir, XI, s.58; el-Muhtedî 15 Recep (18 Haziran) günü görevinden azledilip aynı ayı 18'inde vefat etti. İbnü'l-Esîr, VI, s.108.

⁹⁷ krş. İbn Kesir, XI, s.60.

⁹⁸ Hazar denizinin güneydoğu köşesinden itibaren Mâzenderan bölgesinin doğu kesimini teşkil eden Cürcân, Ortaçağ İslâm coğrafyacıları tarafından bazan Taberistan, bazan da Horasan sınırları içinde gösterilmiştir. Aslı Farsça Gurgân olan ismin, Gurgân şehrini kurduğu söylenen efsanevî İran kahramanı Mîlâdoğlu Gurgîn'den geldiği rivayet edilir. XV. yüzyıldan itibaren metrûk bir harabeye dönen şehrin adı, Şah Rızâ Pehlevî tarafından bölgenin diğer önemli tarihî merkezi olan ve halen yaşayan Esterâbâd'a verilmiştir Hazar denizi de ikinci adını (Bahr-i Cürcân) bu isimden alır. Halife Hârûnürreşid ile Me'mûn'un çeşitli vesilelerle uğradıkları Cürcân, Abbâsîler devrinde daha çok mahallî hânedanların idaresinde kaldı. III-IV. (IX-X.) yüzyıllarda şehir her çeşit ürünün elde edildiği bereketli topraklarla ve kuzeyden gelen ticaret kervanlarının uğrak yeri olmakla meşhur ve mâmur bir belde idi. Ancak iç karışıklıklar ve emîrler arasındaki mücadeleler şehrin refah seviyesini düşürmeye başladı. Ali evlâdının bu dönemde Taberistan'da başlattığı propagandalar başarılı olmuş ve Zeydîler'in hâkimiyeti Cürcân'a kadar yayılmıştı. Muhammed b. Ca'fer es-Sâdık'ın Cürcân'da bulunan mezarı (Kûr-ı Surh) Şiîler için kutsal bir ziyaretgâh olmuştu. Bölgede hüküm süren karışıklıklar, Merdâvic b. Ziyâr'ın merkezi Cürcân olan Ziyârîler hânedanını kurmasıyla sona erdi (928). Daha sonra Sâmânîler'in kontrolüne geçen Cürcân 932'de tekrar Ziyârîler tarafından zaptedildi. Ertesi yıl Sâmânîler'le bir anlaşma yapan Merdâvic b. Ziyâr Cürcân'ı onlara bıraktı. Merdâvic'in öldürülmesi üzerine Sâmânî Hükümdarı Nasr b. Ahmed şehri o devrin ünlü kumandanlarından Mâkân b. Kâkî'ye verdi (935). Merdâvic'e halef olan kardeşi Veşmgîr Sâmânîler'i bölgeden uzaklaştırarak şehri tekrar ele geçirdi. Ancak Büveyhî saldırılarına karşı Sâmânîler'in desteğini sağlamak için onlara bağlılık arzetti ve Cürcân'ı Mâkân'a bıraktı. 328'de (939-40) Sâmânî kumandanlarından Ebû Ali b. Muhtâc Mâkân'ı buradan uzaklaştırdı. 946'da Büveyhîler'den Rûknüddeve Cürcân'a hâkim oldu. Daha sonra Gazneliler'in kontrolüne giren şehir, Ziyârîler yıllık haracı düzenli olarak ödemedikleri için 1035'te Gazneli Sultan Mesud tarafından işgal edildi. Gazneli kuvvetleri çekilince Ziyârîler Cürcân'a yeniden hâkim oldular ve onlara haraç ödemeye devam ettiler. 1041'de Selçuklu Sultanı I. Tuğrul Bey tarafından zaptedilen Cürcân XII. yüzyılda Sencer tarafından imar edildi. Şehir Selçuklular zamanında Ziyârîler ve Bâvendîler gibi onlara tâbi çeşitli mahallî hânedanların idaresinde kaldı. Rıza Kurtuluş, "Cürcân", *DİA*, İstanbul 1993, VIII, s.131.

Muhammed b. Tâhir'in amcasının oğulları Muhammed'i kışkandılar. Ya'kûb Leys ile dost olup onu cesaretlendirdiler. (Ya'kûb b. Leys) Horâsân'a saldırdı. Muhammed'i yakaladı ve Horâsân'da (tahta) kendi oturdu.

FİTNE YA'KÛB BİN LEYS

Ya'kûb b. Leys b. Mu'addel, aslen Sîstân⁹⁹ civarındaki Karnîn köyünden idi.¹⁰⁰ Şehre gelince tunççuluk işini öğrenmeyi tercih etti¹⁰¹ ve ayda onbeş dirhem ücretle çalıştı. Onun olgun, tecrübeli olmasının sebebi, sahip olduğu ve bulduğu şeyleri insanlara yediren civan bir adam olması idi. Ayrıca o akıllı ve yiğitti, yakınlarından hepsi ona hürmet ederdi. O her görevde, işte öncü olur akrabaları arasında kendini sevdirdi.

⁹⁹ Günümüzde bir kısmı İran, bir kısmı Afganistan sınırları içinde kalan tarihî bölge. Orta Farsça'da "sakaların ülkesi" anlamındaki sakastân kelimesinden gelen Sîstan Arapça'ya Sicistan şeklinde geçmiştir. Bölge Horasan'ın güneyinde yer almasından dolayı başta Şâhnâme olmak üzere bazı eski metinlerde Nîmrûz (gün ortası, öğle) adıyla zikredilmiştir. Sîstan daha sonra aslen bu bölgeden olan Saffârîler'in eline geçti. Saffârîler önce Sâmânîler'e, ardından Gazneliler'e tâbi olarak bölgede hüküm sürdüler. Sîstan bu dönemde zenginliğe ve refaha kavuştu. Bölgenin en büyük şehri olan Zerenc'de önemli imaretler ve pazarlarla birlikte bir hastahane kuruldu. Saffârî Emîri Amr b. Leys, Sîstan'da bir saray ve sük-ı Amr diye anılan bir çarşı yaptırdı. Sîstan bölgesini 393 (1003) yılında Gazneli Mahmud Gazneli topraklarına kattı. Sîstan'da hem Sebük Tegin hem Gazneli Mahmud adına basılmış sikkeler günümüze ulaşmıştır. Leşker-i Bâzâr şehrinin Sebük Tegin (977-997) tarafından kurulduğu tahmin edilmektedir. Bölge, Selçuklular'ın Gazneliler'e karşı kazandığı Dandanakan zaferinin ardından Selçuklu hânedanından Ertaş tarafından zaptedildi (432/ 1040-41). Ertaş hutbeyi Selçuk Bey'in oğlu Mûsâ Yabgu adına okuttu. Sîstan hâkimiyeti, Selçuklular arasında hânedanın Mûsâ Yabgu kolu ile Çağrı Bey kolu arasında anlaşmazlığa sebep oldu. Bu anlaşmazlık Sultan Tuğrul Bey'in Mûsâ Yabgu lehine müdahalesiyle çözülebildi. Çağrı Bey'in oğlu Alparslan, Mûsâ Yabgu'nun buradaki hâkimiyetine son verdi (455/1063). Osman Gazi Özgüdenli, "Sîstân", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVII, s.274-275.

¹⁰⁰ Sicistan'ın Karnîn şehrinden idiler. Bu şehir, vilayetin başşehri Zerenc'den bir günlük mesafede ve Büst'e giderken sol kolda bulunuyordu. V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan, a.g.e.*, s.232; 247 (861) yılında Zerenc, Ya'kûb b. Leys es-Saffâr'ın eline geçti. Zerenc'in Karnîn köyünde doğan ve bu şehirde yetişen Ya'kûb, Saffârîler Devleti'nin temellerini burada attı. Osman Aydınli, "Zerenc", *DİA*, İstanbul 2013, XLIV, s.283

¹⁰¹ Ya'kub b. Leys ile kardeşi Amr Sicistan'da bakırcılık ile uğraşıyorlardı. İbnü'l-Esîr, VI, s.73.

Sonra tunçuluktan avare oldu, oradan hırsızlığa ve yol kesmeye geçti, ordu topladı,¹⁰² Albaylık elde etti, bunun sayesinde Emîrlik derecesine ulaştı, ilk önce Nasr b. Sâlih'den¹⁰³ Büst¹⁰⁴ şehrinin albaylığını aldı¹⁰⁵ ve Sîstân¹⁰⁶ Emîrliğini elde etti. Sîstân eline geçince bir yerde karar kılmadı, “eğer ben rahat edersen beni rahat bırakmazlar” dedi. Sonra Sîstân’dan Büst'e gitti. Büst'ü aldı oradan Pencvây ve Tekînâbad'a gitti. Rutbîl¹⁰⁷ ile savaştı. (savaşa) Hile yaptı ve Rutbîl'i öldürüp¹⁰⁸ Pencvây Ruhûd'u aldı. O yerden Gaznîn'e gitti. Zâbelistan'ı aldı ve Gaznîn şehrinde de ayaklanma çıkarttı. Oradan Gerdîz'e geldi. Gerdîz'in Emîri olan Ebû Mansûr Eflah b. Muhammed b. Hâkân ile savaştı, pek çok kişiyi öldürdü. Sonunda adamlar aracı oldular, Ebû Mansûr'un Cürcân'ı vermesi ve her yıl 10 bin

¹⁰² Ya'kub gazilerden askeri birlik kurmuş bir bakırcı idi. R. Nelson Fyre, “Ortaçağ başarısı Buhara”, (çev. Hasan Kurt) *AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XLI, 2000, s.445.

¹⁰³ Barthold sayfa 233'de 243. Dipnotta "Gerdîz'in metninde Dirhem b. Kelimesinin unutulduğu anlaşılıyor" diye bahsetmiştir. V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan, a.g.e.*, s.233.

¹⁰⁴ Afganistan'ın Sicistan bölgesinde harabeleri bulunan eski bir şehir. Buraya Emevîler devrinde ve Abbâsîler'in ilk zamanlarında Hâricîler'in çıkardıkları isyanları bastırmak üzere valiler gönderildi. İran'ın ilk millî devletlerinden ikincisi olan Saffârî hânedanının kurucusu Ya'kub b. Leys'in (868-878) Kâbil'i aldıktan (871) sonra Büst'ü de ele geçirerek bir yıl kadar burada kaldığı söylenir. Bağdat halifesinin şehri egemenliği altına alma teşebbüsleri gibi Sâmanoğulları'nın teşebbüsleri de sonuçsuz kaldı. Şehir, 976'da Gazneli Devleti'ni kuran Sebük Tegin tarafından zaptedildi. Büst'ün en parlak dönemini yaşadığı zaman Gazneliler devrine rastlar. Selçuklular 1045'te şehri yağmaladılar, fakat ele geçiremediler. Gazneliler 1048'de Behram Niyâl kumandasındaki bir Selçuklu ordusunu Büst yakınlarında mağlûp ettiler. Gurlu Hükümdarı Alâeddin Cihansûz Gazne'den sonra Zemindâver vilâyetinin merkezi ve Gazneliler'in ikinci başşehri olan Büst'ü de tahrip etti (1149). Daha sonra Hârizmşahlar idaresine giren şehir bu dönemden itibaren giderek önemini kaybetti. Büst, kalesi stratejik mevki dolayısıyla Nâdir Şah tarafından 1738'de tamamen yıkılıncaya kadar pek çok saldırıya uğramıştır. Tahsin Yazıcı, “Büst”, *DİA*, İstanbul 1992, VI, s.495.

¹⁰⁵ Tahiriler adına Sicistan'ı idare eden İbrahim b. Hüseyin şehri onlara bırakmak zorunda kaldı. Bunun üzerine Dirhem Sicistân'ın idaresini eline alarak Ya'kub'u Büst valisi tayin etti. Ancak Ya'kub öyle başarılar kazandı ki ordunun gözünde kumandanını çok çabuk gölgede bıraktı. Dirhem umumi arzuya uymayı uygun bularak Ya'kub'u başkumandan yaptı ve kendisi de yardımcıları arasına girdi. V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan, a.g.e.*, s.233.

¹⁰⁶ Sicistân. İbnü'l-Esîr, VI, s.73.

¹⁰⁷ Rutbil ünvanını taşıyan yerli hükümdar. V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan, a.g.e.*, s.233.

¹⁰⁸ krş. Richard N. Frye, “Selçuklulardan Evvel Ortaşark'ta Türkler”, (çev. Aydın Sayılı), *Bellekten*, X/37, 1946, s.124.

dinar haracı Sîstân'a göndermesi şartıyla anlaşma yaptılar.

O yerden geri dönüp Belh¹⁰⁹ üzerine gitti. Bâmiyân'ı¹¹⁰ 256 (/869/870) yılında aldı, aydınlık Belh'i yıkılmış yaptı. Dâvud bin el-Abbâs b. Hâşim b. Mâhicûr'un¹¹¹ yaptırmış olduğu binaların hepsini yıktı¹¹² ve o yerden geri dönüp Kâbul'a gitti.¹¹³ Kâbul-şâh'ı yenip Peyrûz'u aldı. Tekrar Büst'e gitti. Büst halkını her çeşit vergiye bağladı. Çünkü onlar önceki zamanlarda ona karşı zafer kazanmışlardı, o da bu sebeple Büst halkına öfkelenmişti.

¹⁰⁹ Afganistan'ın kuzeyinde bir şehir ve eyalet. Belh şehri Amuderya'nın güneyindeki Dehâs ırmağı üzerinde ve Kûhibâbâ dağının eteğinde kurulmuştur. Abbâsîler'in ilk dönemlerinde adı pek geçmeyen Belh'i Hârûnürreşîd döneminde kumandan Ali b. Mâhân, âsi Râfi' b. Leys b. Nasr'a karşı üs olarak kullandı. Sonraları Abbâsîler'den bağımsız olarak Horasan'da hüküm süren Tâhirîler'in eline geçen şehir bu dönemde Bânîcûrî emîrlerinin idaresinde kaldı. Bunlardan Dâvûd b. Abbas el-Bânîcûrî babasının yerine buranın valisi oldu. Ancak 870'te Ya'kub b. Leys tarafından şehirden çıkarıldı. Semerkant'ta Sâmânîler'e sığınan Dâvûd bir süre sonra Belh'e dönebildi ve burada öldü. Ölümünden sonra Belh'in yönetimi akrabalarından Ebû Dâvûd Muhammed b. Ahmed'e kaldı (874). Saffârîler'den Amr b. Leys bu bölgeyi egemenliği altına almasına rağmen Belh'in Ebû Dâvûd'un elinde kaldığı anlaşılmaktadır. Amr b. Leys'in Belh civarında Sâmânîler'e esir düşmesi üzerine burası da onların eline geçti (900). Şehir Sâmânîler'in son dönemlerinde büyük bir gelişme gösterip ticaret ve yüksek kültürü ile diğer şehirlerden ayrıldı. Arap coğrafyacılar bu dönemlerdeki Belh'in güzelliğini ve ihtişamını anlata anlata bitiremezler ve ona "beldelerin anası" anlamına gelen "ümmü'l-bilâd" lakabı ile görkemli, muhteşem anlamına gelen "behiyye" (el-Belhü'l-behiyye) sıfatını verirler. Sâmânîler'in bu dönemlerinde buraya vali olarak tayin ettikleri Fâik Hassa, Alp Tegin ve Sebük Tegin hemen hemen bağımsız idiler. Sâmânî toprakları Gazneli Mahmud'la Karahanlılar arasında bölüşülünce Belh Mahmud'un payına düştü. Ancak Karahanlılar'dan İlig Han Nasr, Çağrı Tegin adlı kumandanını Belh'in zaptına memur etti. Çağrı Tegin şehri aldı ve bizzat Gazneli Mahmud tarafından yaptırılan Bâzâr-ı Âşıkân'ı yıktırdı. Bunu Hindistan'da haber alan Mahmud geri dönüp Çağrı'yı uzaklaştırdı; ancak bundan sonra Belh Gazneliler'le Selçuklular arasında devamlı bir mücadele alanı haline geldi. Tahsin Yazıcı, "Belh", *DİA*, İstanbul 1992, V, s.410-411; Belh şehri Ceyhun havzasının en önemli eski şehri kabul edilir. V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan, a.g.e.*, s.80.

¹¹⁰ Belh ile Gazne arasında yer alan Bâmiyân. Ahmet Özel, "Secâvendî, Muhammed b. Muhammed", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, s.266.

¹¹¹ Dâvud b. el-abbas b. Mâbencûr. İbnü'l-Esîr, VI, s.124.

¹¹² krş. İbnü'l-Esîr, VI, s.124; V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan, a.g.e.*, s.81.

¹¹³ krş. İbnü'l-Esîr, VI, s.124.

O yerden Sîstân'a geri döndü. 257 (870/871) yılında Herât¹¹⁴'a gitti. Kerûh (Herah)'ta Abdurrahman Hâricînin kalesi'ni kuşattı. Abdurrahman kuşatma içinde çaresiz kalınca aman dilemeye birkaç kişi gönderdi. Aman dilemeye gidenler, Mehdî, Muhsin, Mahmûd b. Nûle, Ahmed b. Musa ve Tâhir b. Hafıs idi. Ya'kûb o yerden Bûşenc'e¹¹⁵ geldi. Tâhir b. Hüseyin b. Tâhir'i yakaladı.¹¹⁶ O yerden Sîstâna geri döndü. [155] Abdullah b. (Muhammed b.) Sâlih Segzî¹¹⁷ ve iki kardeşi Fazl [.....]¹¹⁸ Ya'kûb Leys ile savaştılar. Abdullah Ya'kûb'a kılıcıyla vurdu ve yaraladı, bundan dolayı 3 kardeş Sîstân'dan kaçıp Nişâpûr'da Muhammed b. Tâhir'e

¹¹⁴ Afganistan'ın batısında tarihî bir şehir ve bu şehrin merkez olduğu eyalet. Afganistan'ın batısında bulunan Herîrûd ırmağının kenarında çok eski dönemlerde kurulmuştur; adına çivi yazılı Eski Farsça kitâbelerde Haraiva, Avesta'da ve Grekçe metinlerde Aria, Areia şeklinde rastlanır. Batlamyus ve diğer Grek coğrafyacıları, bereketli Herîrûd vadisinde bulunan şehirlerarasında Herat'tan da bahsederler. Abbâsîler'in Horasan valisi Gassân b. Abbâd tarafından Sâ mânîler'den Ebû'l-Fazl İlyâs b. Esed'in, onun ölümünden sonra da oğlu Muhammed'in idaresine verildi. Tâhirîler ve Saffârîler'in hâkimiyetinin ardından 297'de Ebû Nâsır Ahmed b. İsmâil'in eliyle Sâ mânîler'in hâkimiyetine geçen şehirde daha sonra da Sâ mânîler'in Horasan'a vali olarak gönderdikleri Gazneli Sebük Tegin'le beraber Türkler'in hâkimiyet devri başladı. Sultan Mahmûd-ı Gaznevî zamanında Sâ mânîler'den İsmâil b. Nûh Herat'ı geri almak istediye de başaramadı (391/1001). Sultan Mahmud 408'de (1017-18) oğlu Mesud'u Herat'a vali tayin etti ve Vezir Ebû Sehl Muhammed b. Hüseyin ez-Zevzenî ile birlikte oraya gönderdi. 422'de (1031) şehri işgal eden Selçuklular daha sonra Ferâvâ'da ağır kayıplar vererek geri çekildiler; 428'de (1037) başlattıkları kuşatmayı da özellikle iç kalenin ve müstahkem varoşlarda oturan ahalinin mukavemeti karşısında kaldırmak zorunda kaldılar. Ancak ertesi yıl Nişâbur'la birlikte Herat da Selçuklu kuvvetlerine teslim oldu; fakat kısa süre sonra bir halk ayaklanması ile kurtulmayı başardı. Mesud şehre gelerek daha önce kendilerine ihanet edenleri cezalandırdı. Herat Dandanakan Savaşı'ndan (431/1040) sonra Sîstan ile birlikte Selçuklu ailesinden Mûsâ Yabgu'ya verildi. Mevdûd zamanında (1041-1049) tekrar Gazneli hâkimiyetine girdi. Selçuklular şehri ele geçirmek için her yıl yeni bir saldırı düzenledilerse de ancak Sultan Alparslan zamanında almayı. Herat Sencer'in ölümünden (552/1157) sonra Oğuzlar'ın hâkimiyetine girdi. Oğuzlar şehirde kendi emîrleri adına hutbe okuttular. Emîr Aytegin'in ölümü üzerine ise Herat halk tarafından Sencer'in eski kumandanlarından Müeyyed Ayaba'ya teslim edildi (559/1164). Recep Uslu, "Herât", *DİA*, İstanbul 1998, XVII, s.215-216.

¹¹⁵ Bûşenc. İbnü'l-Esîr, VI, s.124; Herat yakınlarındaki Bûşenc (Fûşenc, Bûsenc) kasabası. Selman Başaran, "Dâvûdî, Abdurrahman b. Muhammed", *DİA*, İstanbul 1994, IX, s.50.

¹¹⁶ Bûşenc'te büyük Hüseyin'in oğlu el-Hüseyin b. Tâhir'i yakalamıştı. İbnü'l-Esîr, VI, s.124; Tâhirîler'in vatani olup Tâhir b. Hüseyin bin Tâhir'in idaresi altında bulunan Bûşeng'i zaptetti. V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan, a.g.e.*, s.234.

¹¹⁷ Abdullah es-Siczî. İbnü'l-Esîr, VI, s.135.

¹¹⁸ Tercümeğe esas metinde bu kısım eksiktir. (Çeviren).

sığındılar.¹¹⁹ Ya'kûb mektup yazıp onları geri istedi ancak Muhammed b. Tâhir geri vermedi. Ya'kûb onları istemek için Horâsân'a geldi. Muhammed b. Tâhir'in yanına bir elçi gönderdi. Ya'kûb'un elçisi gelip izin isteyince Hâcib Muhammed ona şöyle söyledi; İzin yoktur (çünkü) Emîr uykudadır. Elçi “Keşke bir kimse geldiğinde uykudan uyanık olsa!” dedi. Elçi geri döndü ve Ya'kûb Nişâpûr'a saldırdı. Bu sırada Abdullah Segzî kardeşleri ile Cürcân'da idi. Ya'kûb Nişâpûr'a üç menzillik mesafedeki Ferhâd'a ulaşınca Albaylar ve Muhammed'in amcaoğulları Ya'kûb'un önüne gelip Ya'kûb'un hizmetine girdiler. İbrâhim b. Ahmed dışında. Ya'kûb onlar ile Nişâpûr'a geldi. Muhammed b. Tâhir İbrâhim b. Sâlih Elmeruzuzi'yi elçi olarak Ya'kûb'un yanına gönderdi; “Eğer Emîr-i Mü'mininin fermanı ile geldiyse ahid ve menşuru (bildiriyi) arzet! Vilayeti sana teslim edeyim, eğer yoksa geri dön!” dedi. Elçi Ya'kûb'un yanına gelip haberi ona geçince (okuyunca) Ya'kûb musalla'nın¹²⁰ altından kılıç çıkardı, “Benim ahid ve livâm budur” dedi. Ya'kûb Nişâpûr'a gitti ve Şâdyâh'a indi, Muhammed'i yakalayıp kendi önüne getirtti, çok hakaret etti¹²¹ ve onun hazinelerinin hepsini aldı. Bu yakalanma 259¹²² yılında Şevval'in ikisinde (1 Ağustos 873) oldu.

Ya'kûb İbrâhim b. Ahmed'i çağırıp ona “Maiyetimdekilerin hepsi benim önüme geldi sen niçin gelmedin?” dedi. İbrâhim “Allah Emîr'e yardım etsin! Benim seninle ilgili bir bilgim olmadı ki önce sana geleyim veya mektup yazayım ve Emîr Muhammed'den (Muhammed b. Tâhir) şikâyetçi değilim ki ondan yüz çevireyim. Kendi Padişâhıma ihanet etmek yakışık almaz, ödül olarak o ve onun babası özür dilemedi” dedi. Bu sözler Ya'kûb'un hoşuna gitti, onu yüceltti ve (onun) yanına gelip şöyle dedi: “Sen gelince¹²³ daha küçük oldun ve o kimseler nimetlerini

¹¹⁹ Abdullah es-Siczî, Ya'kub b. Leys ile Sicistan'a hükmetme konusunda anlaşmazlığa düşmüştü. Ya'kub ona kızmış, bunun üzerine Abdullah Nişâbur'a kaçmıştı. İbnü'l-Esîr, VI, s.141.

¹²⁰ Namazlık (seccade) Namaz kılma yeri. bkz. Mehmed Kanar, *a.g.e.*, s.1503;

¹²¹ krş. İbnü'l-Esîr, VI, s.136.

¹²² Hicretin 258. Senesinde onunla savaştı ve kendisini mağlup edip esir aldı. İbn Kesir, XI, s.201.

¹²³ Gelmeyince olması muhtemeldir. (Çeviren)

aldılar ki onların hepsi geleceklerini satın almış oldular.”

Sonra Cürçân'a Hasan b. Zeyd'e mektup yazıp Abdullah Segzî'yi kardeşleriyle beraber ondan geri istedi. Hasan b. Zeyd cevap yazdı ancak onları göndermedi. Ya'kûb Cürçân'a saldırdı ve Hasan b. Zeyd ona yenildi.¹²⁴ Oradan Âmûl¹²⁵'e gitti, o yerden Rûyân yolu üzerinden tepeden geniş araziye çıkıp gitti. Ya'kûb Hasan'ın ordugâhına ulaşınca orayı boş buldu. Askerlerine “Her ne alabiliyorsunuz alın ve kalanları ateşe verin” diye buyurdu, hepsini yaktdılar. Bu olay 260 (873/874) yılında meydana geldi.¹²⁶

Abdullah ve kardeşleri Sâlâbi¹²⁷'nin yanına Rey¹²⁸'e gittiler. Ya'kûb

¹²⁴ Bu yıl içinde Ya'kub b. Leys, Hasan b. Zeyd el-Alevî'yi mağlub ederek Taberistan'a girdi. İbnü'l-Esîr, VI, s.140.

¹²⁵ İran'ın kuzeyindeki Mâzenderan düzlüğünün güneybatısında bir şehir. Eskiden Taberistan'a bağlı olan ve tarihî kaynaklarda Ahlüm adıyla geçen Âmûl, Hazar denizinin 19 km. güneyinde Herhâz nehrinin her iki kıyısında yer almaktadır. Bugün Mahmudâbâd adını taşıyan küçük bir limanı bulunan şehrin nüfusu 106.500'dür (1985). İbn İsfendiyâr, şehrin Belh Sultanı Fîrûz'un eşi Âmüle Hatun, Hamdullah Müstevfî ise Melik Tahmûras tarafından kurulduğunu yazmaktadır. Sâsânîler devrinde dinî bir merkez durumunda olan Âmûl, Saîd b. Âs Kûfe valisi iken (30/650-51) Taberistan ve Cürçân bölgelerine yapılan seferler sırasında müslümanların eline geçti ve kısa sürede önemli bir merkez haline gelerek aynı bölgede bulunan Dehistan, Cürçân ve Esterâbâd gibi büyük şehirler arasında yer aldı. Abbâsî saltanatının sonuna doğru Taberistan'ın başşehri oldu ve Tâhirîler devrinden (821-873) sonra da Hazar denizi vilâyetlerinden sorumlu olan vali burada oturmaya başladı. Mustafa L. Bilge, “Âmûl”, *DİA*, İstanbul 1991, III, s.99; Âmûl (Çarçuy), V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan, a.g.e.*, s.80.

¹²⁶ krş. İbnü'l-Esîr, VI, s.140.

¹²⁷ Rey Valisi es-Salâniyy. İbnü'l-Esîr, VI, s.141.

¹²⁸ İran'da bir Ortaçağ şehri. Tahran'ın 7-8 km. güney-güneydoğusunda Elburz dağlarının kuzeyindeki ovaya doğru uzanan küçük bir çıkıntı üzerinde kurulmuştur. Abbâsî Halifesi Mehdî-Billâh veliahtlığı döneminde Horasan valiliği yaptığı sırada Rey'de ikamet etti. Bu dönemde şehir Muhammediyye adıyla yeniden inşa edildi ve sikkelerde bu adla anıldı. Şehrin etrafı bir hendekle çevrildi, yeni hükümet binaları ve büyük bir cami yapıldı. Mehdî-Billâh'ın oğlu Hârûnürreşid Rey'de doğdu. Rey, Abbâsî hilâfetinin III. (IX.) yüzyılın ikinci yarısından itibaren iyice zayıflamasından sonra mahallî hükümdarlıkların rekabet alanı haline geldi. Bu dönemde Taberistan'a hâkim olan Zeydîler'in önce Tâhirîler, daha sonra Abbâsîler'le giriştikleri çatışmaların ortasında kaldı. Halife Mu'tazid-Billâh, Rey'i kontrol altında tutmak amacıyla valiliğine oğlu Müktefî-Billâh'ı tayin etti. Şehir 289'da Sâmânîler'den İsmâil b. Ahmed'in ve 304'te

Sâlâbi'ye mektup yazdı¹²⁹ “onları gönder eğer göndermezsen sanada Hasan ve Muhammed'le aynı muamele yapılır” (dedi). Rey halkı mektuptan korktu. Sâlâbi her iki kardeşi de Ya'kûb'un yanına gönderdi.¹³⁰ Ya'kûb onları Nişâpûr'a getirtti,¹³¹ onları Şâdyâh'a demîr çivilerle dikilmiş (kapatılmış) bir set içinde getirtti. Ya'kûb, Muhammed b. Tâhiri 70 adamı ile bağılı olarak getirip Tâhiroğullarının mallarını alarak¹³² Sîstân'a geri döndü. Muhammed, Ya'kûb Deyr'ul-Âkûl'da Muvaffak'a yenilinceye¹³³ kadar sessizlik içinde kaldı. (Ya'kûb Muvaffak'a yenildikten sonra) Muhammed b. Tâhir 263¹³⁴ yılını Receb (Mart/Nisan 877) ayı içinde kurtuldu.¹³⁵

Sonra Ya'kûb Fârs'a saldırdı, Fârs ve Ahvâz'ı¹³⁶ alıp Bağdâd'a¹³⁷

Sâcoğulları'nın hâkimiyetine girdi. Bunu Deylemliler ile tekrar Sâmânîler'in kısa süren hâkimiyetleri takip etti. Ardından Büveyhîler yaklaşık bir asır boyunca Rey'de hâkimiyetlerini sürdürdüler. Osman Gazi Özgüdenli, “Rey”, *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, s.40-41.

¹²⁹ krş. İbnü'l-Esîr, VI, s.141.

¹³⁰ krş. İbnü'l-Esîr, VI, s.141.

¹³¹ Vali bunun üzerine Abdullah'ı teslim edince Ya'kub alıp gitmiş ve sonra da öldürmüştü. İbnü'l-Esîr, VI, s.141.

¹³² Tâhirîler'in buradaki idaresine son verdi (Şevval 259/Ağustos 873), Erdoğan Merçil, “Saffârîler”, *DİA*, XXXV, s.464.

¹³³ Receb 262/Nisan 876, Erdoğan Merçil, “Saffârîler”, *DİA*, XXXV, s.464; Muvaffak 262 (876) yılında, Bağdat'a yürümek üzere Vâsıt'a kadar gelmiş bulunan Ya'kûb'u, Deyrû'l-Âkul denilen yerde mağlup etti. Saim Yılmaz, “Halife Mu'tazid Döneminde (279-289/892-902) Abbâsî-Saffârî İlişkileri”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/2004, s.81.

¹³⁴ 262. İbnü'l-Esîr, VI, s.159; Halifenin ordusu tarafından kurtarıldı. V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan, a.g.e.*, s.235.

¹³⁵ krş. İbn Kesir, XI, s.201.

¹³⁶ Güneybatı İran'da Hûzistan eyaletinin merkezi. İlk İslâm kaynaklarında Düceyl denilen Kârûn nehrinin kıyısında kurulmuş olan Ahvaz eski Elâm Krallığı'nın başşehri idi. Sâsânîler'in ilk hükümdarı. Erdeşîr burayı zaptederek yanına yeni bir şehir kurdu ve Hürmüz-Erdeşîr (Hormoşîr) adını verdi. İslâm coğrafyacılarının Sûku'l-Ehvâz (Hûzlar'ın pazarı) şeklinde kaydettikleri şehre zamanla sadece Ahvaz (Ehvâz) denildi. Ahvaz kelime olarak bölgede yaşayan halkın adı olan Hûz (Hûzî) kelimesinin Arap dili kaidelerine göre yapılmış çoğul şeklidir. Şehir, Hz. Ömer devrinde uzun süren bir muhasaradan sonra fethedildi (19/640 veya 21/641-42). Mustafa L. Bilge, “Ahvaz” *DİA*, İstanbul 1989, II, s.192-193.

¹³⁷ İslâm dünyasının önemli tarih, ilim ve kültür merkezlerinden biri ve bugünkü Irak'ın başşehri. VIII. yüzyılda Abbâsî Halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr tarafından kurulmuştur. Kuruluşundan Abbâsî Devleti'nin yıkılışına kadar hilâfet merkezi olarak kalan Bağdat Osmanlılar devrinde Bağdat vilâyetinin merkezi ve 1921'de de Irak'ın başşehri oldu. Abdülazîz ed-Dûrî, “Bağdat”, *DİA*,

saldırdı. [156] Mu'temid'i Halîfelikten alıp (onun yerine) Muvaffak'ı (hilâfete) oturtmak istiyordu. Muvaffak bu durumu Mu'temid'e söyledi. Ya'kûb gizli mektuplarda Muvaffak taraftarı olarak yazıyor, Muvaffak o yazıları Mu'temid'e arz ediyordu. Ya'kûb Fırât yakınlarında Deyr'ul-Âkûl'a ulaşınca Fırât menziline (suyun giriş veya çıkış yolu) ordusunu indirdi. Muvaffak buyurdu; “Dicle'nin sularını onlara açın” (suları onların üzerine salın). Ya'kûb'un ordusunun büyük bir kısmı helak oldu.¹³⁸ O yenilip geri döndü.¹³⁹ Çok şaşırılmış ve utanmıştı çünkü bu zamana kadar ona hiç kimse saldıramamış, O asla düşmanlarına yenilmemişti.¹⁴⁰ Cündîşâpûr'a¹⁴¹ ulaşınca¹⁴² dizanteri¹⁴³ hastalığından öldü.¹⁴⁴ Öldüğünde 265 senesinin Şevvâlinin on dördü¹⁴⁵ (9 Haziran 879) Cumartesi¹⁴⁶ günü idi.

İstanbul 1991, IV, s.425-426.

¹³⁸ krş. İbn Kesir, XI, s.78.

¹³⁹ (Yakub) askerleri(ni) topladı ve Hûzistan'dan büyük bir ordu ile Bağdat'a doğru yöneldi: (O), üç konak yol aldı. Yoluna devam ediyordu. Nihayet dördüncü gece yüce Allah ona kulunç gönderdi. (Hastalık) onu öyle yakaladı ki, durumu (belli) bir yere varıyordu. Bu dert ve acıdan kurtulamayacağını anladı. Kardeşi Amr b. Leys'e emretti: “sen benim veliahdımın” dedi. Hazine defterlerini ona verdi ve öldü. Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-Nâme*, (Hazırlayan, Mehmet Altay Köymen), TTK, 1999 Ankara, s.13.

¹⁴⁰ krş. Erdoğan Merçil, “Saffâriler”, *DİA*, XXXV, s.464.

¹⁴¹ Cündeysâbûr. İbnü'l-Esîr, VI, s.188.

¹⁴² Saffâriler'in kurucusu Ya'kub b. Leys es-Saffâr 867 yılında başlattığı isyan sonunda İran'da bazı bölgeleri idaresi altına aldı ve Cündîşâpûr'u başşehir yaptıktan iki yıl sonra burada öldü (879). Recep Uslu, “Cündîşâpûr”, *DİA*, İstanbul 1993, VIII, s.118.

¹⁴³ Sancılanarak hastalanmış ve bu sancıdan vefat etmişti. İbnü'l-Esîr, VI, s.188.

¹⁴⁴ Ya'kub sancılanarak hastalanmış ve bu sancıdan vefat etmişti. Doktorlar ilaçla hukne yapmasını tavsiye etmişlerse de O böyle bir tedavi yoluna başvurmamış ve ölümü tercih etmişti. İbnü'l-Esîr, VI, s.188.

¹⁴⁵ krş. Erdoğan Merçil, “Saffâriler”, XXXV, s.464; Bu yılın (265) 9 Şevval (5 Haziran 879) günü Ya'kub b. Leys es-Saffâr Ahvaz'a bağlı Cündeysâbûr'da öldü. İbnü'l-Esîr, VI, s.188.

¹⁴⁶ TTK'nın çevirme kılavuzunda gün Salı'dır. (Çeviren).

AMR (BİN) LEYS

Sonra Mu'temid ve Muvaffak Horâsân, Sîstân ve Fârs'ı¹⁴⁷ Amr b. Leys'e verdiler.¹⁴⁸ Amr Cündîşâpûr'dan¹⁴⁹ [...] ¹⁵⁰ tarafına geri döndü, oradan da Herât tarafına (gitmek üzere) ayrıldı. Nişâpûr'u Hucustânî¹⁵¹(Ahmed b. Abdullah)

¹⁴⁷ 265/879, Erdoğan Merçil, “Saffârîler”, *DİA*, XXXV, s.464.

¹⁴⁸ Bunun üzerine el-Muvaffak O'nu Horasan, Fars, İsfahan, Sicistan ve Sind, ve illerine tayin ettiği gibi Bağdat emniyet görevliliğini de O'na vermiş İbnü'l-Esîr, VI, s.188; Ebu Ahmed Amr b. Leys Horasan, Fars, İsfahan, Sicistan, Kirman ve Sind şehirlerinin valiliğine atandı. V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan, a.g.e.*, s.236; İbn Kesir, XI, s.82; kendisine bazı vilâyetlerin idaresiyle Bağdat sâhibü'ş-şurtalığını verdi, Erdoğan Merçil, “Saffârîler”, *DİA*, XXXV, s.464; 265/878 yılında Ya'kub'un ölmesiyle yerine geçen Amr b. Leys, Halife Mu'temid'in desteğini alarak Horasan, Fars, İsfahan, Sistan, Kirman bölgelerinin vâlisi olarak atanmıştır. İsmail Pirlanta, “Fethinden Sâ mânîler Dönemi Sonuna Kadar Nişâbur”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2010, s.237; Ya'kub'un ölümü üzerine yerine geçen Amr b. Leys'in, Fars dâhil Horasan, Kirman, İsfahan, Cürcan, Sistan ve Sind vilayetlerindeki hâkimiyetini tanımak zorunda kaldı. İlave olarak Bağdat Sâhibü'ş-Şurtalığı görevi verilen Amr'ın, Haremeyn'de bir temsilci bulundurmasına da müsaade edildi (266/879). Saim Yılmaz, “Halife Mu'tazid Döneminde (279-289/892-902) Abbâsî-Saffârî İlişkileri”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.9, 2004 s.81.

¹⁴⁹ İran'ın Hûzistan bölgesinde eski bir şehir. Tarihi çok eskilere dayanan Cündîşâpûr (Arapça'da Cündîsâbûr), Sâsânî hükümdarlarından I. Şâpûr b. Erdeşîr (241-273) tarafından Kâzerûn yakınlarında Sûs ile Hemedan şehirlerini birbirine bağlayan yol üzerinde kurulmuştur. Kelime Pehlevîce “Vendîv Şâpûr”un (Şâpûr tarafından alınmış) Arapçalaşmış şeklinden ibarettir. Saffârîler'in kurucusu Ya'kub b. Leys es-Saffâr 867 yılında başlattığı isyan sonunda İran'da bazı bölgeleri idaresi altına aldı ve Cündîşâpûr'u başşehir yaptıktan iki yıl sonra burada öldü (879). Abbâsî halifelerinin zayıflığından faydalanan Büveyhîler emîrülümerâ unvanıyla İsfahan ve Hûzistan bölgesinde hâkimiyet kurmaya başladılar. Cündîşâpûr'u da Saffârîler'den aldılar. Büveyhîler'den Bahâüddeve ile kardeşi Samsâmüddeve arasında çıkan anlaşmazlık sonucu Samsâmüddeve Hûzistan bölgesini işgal etti (993). Bahâüddeve'nin Türk beyi Togan bu eyaleti geri almaya muvaffak olduysa da Samsâmüddeve onları Hûzistan'dan çıkardı. 998'de Samsâmüddeve öldürülünce bölge Bahâüddeve'nin eline geçti. Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey 1055'te Bağdat'a girerek Büveyhî hâkimiyetine son verdi ve Cündîşâpûr Selçuklular'ın eline geçti. Ancak Selçuklular zamanında da Hûzistan bölgesinde devam eden savaşlar yüzünden Cündîşâpûr gittikçe artan bir hızla önemini kaybetti. Recep Uslu, “Cündîşâpûr”, *DİA*, İstanbul 1993, VIII, s.117-118.

¹⁵⁰ Tercümeğe esas metinde bu kısım eksiktir, ancak Sistan tarafına olması mümkündür. (Çeviren).

¹⁵¹ Abbâsîler'in Nişâbur ve Cürçân âmîli Muhammed el-Hûzistânî, İsa Doğan, “Hasan el-Utrûş”, *DİA*, İstanbul 1997, XVI, s.357.

yönetiyordu. Cenkan Gari Yahyâ b. Muhammed Yahyâ el-Zehlâ ve ona itaat eden Alîmlerin hepsi Nişâpûr'u Amr'a verme taraftarı idiler. (çünkü) Onu Emîr'ül Mü'minin göndermişti, onun ahid ve livâsına sahipti.

Hucustânî'nin Sultân'a muhalif olduğuna dair haber çıkardılar.¹⁵² Hucustânî bunu haber alınca Ahmed b. (İsmâîl)'i kendi yerine Nişâpûr'a vâli yaptı. Kendisi Amr b. Leys ile savaşmak için Herât'a gitti.¹⁵³ 267 (882/881) yılında Amr'ı Herât'ta kuşattı ancak hiç birşey yapamadı, o yerden Sîstân tarafına hareket etti. Reml Sim'e ulaştınca Şâdân Mesrûr'u ve Asram'ı kuşattı. Sonra Hucustânî kalben meşgul bir şekilde (düşünceli bir şekilde) Nişâpûr'a geri döndü ve kendi halkı tarafından öldürüldü¹⁵⁴ ve Amr rahatladı. Sonra Amr b. Leys Horâsân'ın Emîrlik işlerini kendi siyasi kurallarına göre en iyi ve en tamam bir şekilde zabdetti. Şöyleki; hiç kimse (şehri) o şekilde alamamıştı.

Şöyle söylenir; Amr b. Leys'in dört hazinesi vardı. Biri silah hazinesi ve üçü mal hazinesi idi ve bunlar daima onun yanında olurlardı. Birincisi hazine-i mal idi, onda sadakalar ve ona (Amr'a) kalan seçilmiş şeyler vardı, o hazineden ordunun ihtiyaçları ve masrafları için harcanırdı. İkincisi hazine-i mal-ı has idi ki

¹⁵² Ayrıca O'nun Horasan minberinde kendi adının hutbelerde zikredildiği de yapılan ithamlardan birisi idi. İbnü'l-Esîr, VI, s.220.

¹⁵³ Amr'ın tahta geçmesiyle daha önce Ya'kûb'dan korkarak sinmiş olanlar isyan hazırlığına başladılar. Bunlardan Ahmed b. Abdullah el-Hucistani Tâhirîler'in hizmetindeyken Ya'kûb Nişâbur'u ele geçirdiği sırada onun hizmetine girmiş, daha sonra tekrar Tâhirîler'in safında yer almıştı. Onunla hesaplaşmak için Nişâbur'a hareket eden Amr... Erdoğan Merçil, "Saffârîler", *a.g.m.*, s.464; Gücünün iyice toparlanmış ve otoritesinin sağlamlaşmış olduğunu hisseden Ahmed b. Abdullah el-Hucustânî, hâkimiyetini Nişabur dışına çıkarmak istemiş, Herat ve Sistan'ı da Amr b. Leys'in elinden almak için harekete geçmiştir. İsmail Pirlanta, *a. g.m.*, s.238.

¹⁵⁴ Hucustânî ile giriştiği savaşta kardeşi Ali'nin çekimser kalması yüzünden mağlûp oldu (6 Zilhicce 266/18 Temmuz 880). Bir yıla yakın bir süre Taberistan ve Horasan'da çevreye akınlar yapan Hucustânî, Nişâbur'da kendi adına hutbe okutarak bağımsızlığını ilân ettiyse de gulâmlarından ikisi tarafından öldürüldü (268/882), Erdoğan Merçil, "Saffârîler", *DİA*, s.464; Ahmed b. Abdullah el-Hucustânî bu yılın Zilhicce (882 Haziran-temmuz) ayında bir kölesi tarafından öldürüldü. İbnü'l-Esîr, VI, s.128.

onun içinde çiftliklerden toplanan zahireler vardı. O hazinenin içinden nafaka, mutfak masrafları ve bunun gibi işler için harcamalar yapılırdı. Üçüncüsü hazine-i mal idi ki bunlar İhdaslardan gelenler, düşmanlardan toplanan mallar ile Haşemlerin el konulan mallarıdır ki hepsi düşmanlara meyledenlerden (düşman tarafına geçen haşemlerden) müsadere yoluyla toplanmıştı. Ondaki gelen mallar hizmetkârlara, elçilere, habercilere verilecek hediyeler ve bunun gibi işlere sarfedilirdi. Amr b. Leys, haşem ve ordunun işlerini yapmakta çok çalışkan idi, her üç ayda bir onlara ödül buyururdu, bu gayet akıllıcaydı. Birinin malına el koymak istediği vakit mala el koyana kadar vaz geçmez mutlaka alırdı.

Şöyle anlatılır; bir gün Muhammed b. Beşir¹⁵⁵ Amr'ın huzuruna geldiği zaman bir takım haşemin ödül vakti yaklaşmıştı ve bahşiş hazinesinde mal kalmamıştı ve Amr'a pek çok mal gerekiyordu. Sonra Amr Muhammad b. Beşir'e döndü ve onu suçlamaya başladı "Sen ne yaptığını bilir misin? Bana şöyle yaptın!" gibi birçok şey söyledi. Muhammed Amr'ın maksadının ne olduğunu anladı [157] ve ona "Allah Emîr'e yardım etsin! Bizim bütün mallarımızın yolları şunlardır; Canlı cansız mallar ve Elli keseden fazla paramız vardır¹⁵⁶ Bu malların hepsini benden sebepsiz al, sadece beni bundan dolayı, (malları almak için) azarlama ve tehdit etme!" dedi. Amr "Asla bundan daha akıllı bir adam görmedim" dedi. Muhammed'e "Bu malları hazineye teslim et, sana hiçbir zarar yoktur (sana zarar verilmeyecektir), sen çık git" dedi. Sonra Muhammed b. Beşir o malları hazineye teslim etti ve pek çok sıkıntılardan, ziyanlardan ve dostlarının minnetlerinden emin oldu.

Amr'ın şöyle bir âdeti vardı; İki davulu vardı, onların birinin adına mübarek denir diğere uğurlu denilirdi. Her yılbaşında buyruğuyla her iki davula

¹⁵⁵ Amr'ın en yakın hâciblerinden ve en büyük işlerinde vekil bıraktığı adamlarından birisi. İbnü'l-Esîr, VI, s.337.

¹⁵⁶ Her biri on bin dirhemden oluşan elli kese. İbnü'l-Esîr, VI, s.337.

vurdurur, haşemlerin hepsi ödül günü olduğunu haber alana kadar onları gezdirirdi. Sonra Ârız,¹⁵⁷ Sühel b. Hamedân oturur, para kesesindeki paraları önüne döker sonra şakirt-i¹⁵⁸ Ârız kaydetmek için defteri önüne alırdı. İlk önce Amr b. Leys çağrılır, sonra Amr b. Leys ortaya gelirdi. Ârız, ona ziynetleri, at ve silahların hepsini gösterirdi, toprak testilerin, (savaş) aletlerinin hepsine iyice bakar, onlardan beğendiklerini överdi. Sonra 300 dirhem (para) kese içinde hazırlanır, ona verilirdi. Amr bu paraların hepsini alır, çizmesinin içine koyar, "Elhamdülüllah ki Allah-u Teâlâ şüphesiz Emîr-i mümin'e layık olmayı nasip etti ve onun (Allah'ın) yapmış olduğu nimetleri hakeden olduk" derdi ve sonra geri dönerdi. Sonra yüksek olan bir yere otururdu. Ârız'ın askerlerin herbirini incelemesini atlara, eğerlere, bölümlere, süvarilerin, piyadelerin aletlerinin hepsine iyice bakmasını ve o kimselerin her birine yeterli (miktar) ödül vermesini izlerdi.

Daima komutanların, albayların ve ileri gelenlerin yanında casusları vardı ve bu sebeple onların hallerine daima vakıf idi.¹⁵⁹ Amr yeterli derecede uyanık, yiğit ve parlak fikirli idi. Onun devletinin yıkılma sebebi şu idi; ki Amr [2]84 (897/898) senesinde Râfi'nin başını¹⁶⁰ Mu'tezid'e gönderince¹⁶¹

¹⁵⁷ Orduya maaş verilmesi "Ârız" denilen hususi bir memur tarafından idare edilirdi. V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan, a.g.e.*, s. 238.

¹⁵⁸ Yardımcı. bkz. Mehmet Kanar, *a.g.e.*, s.945.

¹⁵⁹ Küçük yaştaki köleleri satın alır, büyütür ve onları kumandanlarına hibe ederdi. Diğer taraftan gizlice bu küçük kölelere çeşitli hediyeler ve paralar verir, kumandanlarının gizli ve açık sırlarını onlardan öğrenirdi. İbnü'l-Esîr, VI, s.337; Bu köleler efendilerinin bütün yaptıklarını Amr'a haber verirlerdi. Bu köleler efendilerinin bütün yaptıklarını Amr'a haber verirlerdi. Efendilerinden korkuları yoktu, çünkü Amr'ın saltanatı esnasında, onun izni olmadan devlet erkânından hiç birisi kölesine dayak atmaya cesaret edemezdi. V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan, a.g.e.*, s.239.

¹⁶⁰ Horasan'da hâkimiyet kurma mücadelesi veren Râfi' b. Herseme 283/896 yılında Amr b. Leys karşısında büyük bir yenilgiye uğramış ve askerleri dağılmıştı. Râfi' b. Herseme kendisine bağlı bulunan Harezme'ye gittiğinde buranın yöneticisi olan Harezmeşah Ebu Said Muhammed b. Amr el-Harezmi, onun artık gücünü tümüyle yitirdiğini gördü. Râfi' b. Herseme ile birlikte hareket etmenin artık kendisine bir faydası olmayacağına, hatta böyle bir birlikteliğin Saffaroğulları karşısında kendisini zora sokacağına kanaat getirdi. Bu nedenle onu tutuklayıp başını kesti ve ilişkilerini geliştirmek istediği Amr b. Leys'e gönderdi. Hasan Kurt, "Samanoğulları Hükümdarı

Mâverâünnehir¹⁶² ahdini ona göndermesini istedi¹⁶³ ki Tâhir b. Abdullah'ın âdeti öyle idi (Mâverâünnehir Tahirilere bağlı idi). Sonra Mu'tezid şüphesiz Hâcib Ca'fer b. Bağlâğız'ı Amr'a gönderdi. Ca'fer hediyelerin listesini Amr'ın yanına getirdi. Amr b. Leys o listeyi okuyunca, hediyelerin hepsinden çok Mâverâünnehir'e vâli tayin edilmesi¹⁶⁴ hoşuna gitti. Ca'fer Halîfe Müktefi'nin oğlu Alî b. Mu'tezid ve Abdullah

İsmail b. Ahmed'in Hâkimiyet Mücadelesi", *AÜİFD* XLV/1, 2004, s.5.

¹⁶¹ Ebû Sâid, Râfi'in yanına ulaştığında O'nun adamlarından küçük bir grupla birlikte yola devam ettiğini görünce hıyanet edip saldırarak 283 yılı 7 Şevval (17 Kasım 896) günü öldürülüp başını Amr b. Leys'e Nisâbûr'a götürmüş, Amr'da Râfi'in başını alıp el-Mu'tazid Billah'a ulaştırmıştı. İbnü'l-Esîr, VI, s.302.

¹⁶² Mâverâünnehr (Ceyhun ve Seyhun Hvzasındaki medenî bölge) Ortaçağ İslâm coğrafyacıların terminolojisine göre, Türkistan'a yani İslâm ülkeleri ile Çin arasında uzanan ve Türler ile Moğol göçebelerinin yaşadığı bölgeye dahil değildi; fakat, göçebelerin akınlarına karşı herhangi bir tabii engebe ile korunmamış olan bu ülkenin büyük bir kısmı, siyasi bakımdan Türk topluluklarının egemenliği altındaydı. V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan, a.g.e.*, s.67; Ceyhun nehrinin kuzey ve doğusunda kalan bölgeye İslâm tarihçi ve coğrafyacıları tarafından verilen isim. Göktürk Devleti'nin yıkılması ve Türgişler'in çekilmesi Çinliler'e Mâverâünnehir'e kadar müdahale imkânı verdi. 133 yılındaki Talas Savaşı'nın ardından bölge kesin olarak müslümanlara bağlandı. Fakat isyanların ardı arkası kesilmedi. Bölge halkı Mukanna'nın isyanına destek verdi. Hârünnürreşid devrinde 190'da isyan eden Râfi' b. Leys 194'te Horasan Valisi Me'mûn'dan eman dileyerek teslim oldu. Me'mûn, bu isyanın bastırılmasında gösterdiği başarılarından dolayı Sâmânîler'e adını veren Sâmân-Hudâ'nın oğlu Esed'in dört oğlu Nûh, Ahmed, Yahyâ ve İlyâs'a yüksek rütbelere ve makamlar tevcih etti. Daha sonra Horasan Valisi Gassân b. Abbâd Halife Me'mûn'un emriyle Nûh'u Semerkant, Ahmed'i Fergana, Yahyâ'yı Şâş ve Üşrûsene, İlyâs'ı da Herat valiliklerine tayin etti. Böylece Mâverâünnehir'de Sâmânîler devri başlamış oldu. Sâmânîler Horasan'da hüküm süren Tâhirîler'e tâbi idi. Ya'kûb b. Leys'in 259 yılında Tâhirîler Devleti'ne son vermesinin ardından bölge Saffârîler'e bağlandı. Halife Mu'temid-Alellah iki yıl sonra yayımladığı bir menşurla bütün Mâverâünnehir'i Sâmânîler'den Nasr b. Ahmed b. Esed'e tâbi kıldı. İki yüzyıla yakın bir süreden beri İslâm hâkimiyeti altında bulunan Mâverâünnehir bu menşurla ilk defa Horasan'da müstakil bir idarî bölge olarak kabul edildi. Osman Gazi Özgüdenli, "Mâverâünnehir", *DİA*, İstanbul 2003, XXVIII, s.178.

¹⁶³ Râfi' b. Herseme'yi mağlûp etti. Râfi'in bertaraf edilmesi Amr'ın halife nezdindeki itibarını arttırdı ve Horasan'ın Ceyhun nehrine kadar olan kısmı tamamen onun hâkimiyetine verildi, Erdoğan Merçil, "Saffârîler", *DİA*, XXXV, s.464; O'nun öldürülmesinden sonra Horasan'ın Ceyhun Nehri'ne kadar olan kısmı tamamen Amr b. Leys'in hakimiyetine girmişti. İbnü'l-Esîr, VI, s.302.

¹⁶⁴ Böylece Abbâsî Devleti tarafından Tahiroğullannın Horasan'daki mirasçısı olarak Saffaroğullann onaylanmış, İsmail b. Ahmed ise resmîyette Mâverâünnehir valiliği görevinden alınmış oldu. Fakat bu durumun fiilen bir değeri yoktu. Çünkü Mâverâünnehir 'de fiilen Sarnanoğullann hakim bulunmaktaydı. Hasan Kurt, "Sarnanoğullann Hükümdan İsmail b. Ahmed'in Hakimiyet Mücadelesi", *AÜİFD* XLV/1, 2004, s.6.

b. Süleymân ve Bedrul Kebîr tarafına gitti, onlar Hilâfete vekâlet için Rey de idiler. Mâverâünnehir ahdini, hemen yazıp ona (Ca'fer'e) Ebû Sâc'ın kölesi Nasr El Muhtârî ile gönderdiler.¹⁶⁵

Ca'fer ahid ve hediyelerle Amr'ın önüne geldi. Onların içinde yedi kat hîl'at vardı ve onların hepsi onun vücûduna göre idi. Bu hîl'atlar altın murassa (işleme) ile dokunmuş, mücevher ve inciyle süslenmiş idi. Yakut mücevherli bir altın taç, on bir tane de at vardı. Bu atlardan on tanesinin eğerlerinin hepsi ve başlıkları altından idi. Bir tanesinin eğer dizgini ve at başlığı altın işlemeli yakut ve inci süslü idi, at kesesi de altın işlemeli ve mücevherli, dört el ve ayak nalları da altından idi. (bunlardan başka) Pek çok kapalı sandıklar da vardı. Hediyelerin hepsini Amr'ın önünden geçirip sandıkları Amr'ın sarayına koydu. Ca'fer hîl'atların hepsini birer birer Amr'a giydirdi. Amr her birini giyince iki rekât namaz kılar ve şükrederdi. Sonra Mâverâünnehir ahdini onun önüne koydu.¹⁶⁶ Amr, "Bunu ne yapacağım? Bu vilayeti İsmâîl'in elinden alıp onu dışarı atmak yüz bin kılıç çekmedikten sonra mümkün olmayacaktır." dedi. Ca'fer "Bunu sen istedin, şimdi sen daha iyi bilirsin!" dedi. Amr, o ahdi aldı ve öpüp başına koyduktan sonra kendi önüne koydu, Ca'fer çıkıp gitti. [158]

Sonra Amr b. Leys Muhammed b. Beşer, Alî b. Şirvan ve Ahmed Derâz'ı öncü olarak Âmûye yolundan¹⁶⁷ İsmâîl b. Ahmed'e gönderdi.¹⁶⁸ İsmâîl b.

¹⁶⁵ İran'da hâkimiyetini kuvvetlendiren Amr b. Leys, Mâverâünnehir'in yönetiminin de kendisine verilmesini istemekteydi. Bunun üzerine halife Mâverâünnehir valisi ve Sâmânî Emîri İsmâîl b. Ahmed'i azledip yerine Amr'ı tayin etti (23 Muharrem 285/19 Şubat 898), Erdoğan Merçil, "Saffârîler", *DİA*, XXXV, s.464.

¹⁶⁶ Amr b. Leys Mâverâünnehir'e tayin edilmiş, İsmâîl b. Ahmed de bu görevden azledilmişti İbnü'l-Esîr, VI, s.326.

¹⁶⁷ Onun sipehsaları olan Ali b. Şürûş'e ordu ile Amûye'ye gitmesini buyurdu. Ebu Bekr Muhammed b. Ca'fer en-Narşahi, *Târîh-i Buhârâ*, (çev. Erkan Göksu) TTK, Ankara 2013, s.129.

¹⁶⁸ krş. İbnü'l-Esîr, VI, s.335; Amr b. Leys, tüm Horasan'ın meşru yöneticisi olduğuna ilişkin Halife'den aldığı onayı da gerekçe göstererek Horasan'da bulunan mahalli yöneticileri kendisine itaat etmeye çağırdı. Narşahi'nin rivayetine göre onun bu çağrısını Belli Emiri Ebu Davud ve Gızcan

Ahmed, nehirden geçerek¹⁶⁹ Zem yoluna onların önüne geldi ve savaştı. Ahmed Derâz, İsmâil b. Ahmed'e gitti (onun safına geçti)¹⁷⁰ ve Muhammed b. Beşer yenildi, onun ordusunu almak için gittiler (takip ettiler). O (Muhammed b. Beşer) yenildi ve yedi bin¹⁷¹ adamı ile öldürüldü. Alî b. Şirvan'ı ise esir aldılar. Bu gün 286 yılının Şevvâlinin onsekizi (27 Ekim 899) Pazartesi¹⁷² idi. Alî b. Şirvan'ı esir edince Ahmed ona şefaatt etti, onu öldürmedi. Buhârâ¹⁷³ zindanlarında ölünceye

Emlri Ahmed b. Fengun kabul ederken İsmail b. Aluned geri çevirdi. Amr b. I. eys gönderdiği elçiler aracılığıyla yalnızca tüm Horasan'ın hâkimi olarak kendisini tanımasını yeterli sayacağını ve herhangi bir şekilde vergi istemeyeceğini bildirmesine rağmen İsmail b. Ahmed kabul etmedi. Üstelik bu konudaki kararlılığını göstermek için Amr b. I. eys'in elçilerinin getirdiği hediyeleri geri çevirdi ve onlara hakaret etti. Hatta onların Ceyhun Nehri'nin Maveâünnehir yakasına bile geçmesine izin vermedi. Hasan Kurt, "Samanoğulları Hükümdarı İsmail b. Ahmed'in Hâkimiyet Mücadelesi", *AÜİFD*, XLV/1 (2004), s.6.

¹⁶⁹ Ceyhun'un Horasan yakasına. Hasan Kurt, "Samanoğulları Hükümdarı İsmail b. Ahmed'in Hâkimiyet Mücadelesi", *AÜİFD*, XLV/1 (2004), s.7.

¹⁷⁰ Amr elinin sıklığı sebebi ile devlet erkânı ile askerlere kendini sevdirememişti. Bunlardan birçoğu kati savaştan sonra bile İsmail'e bi'at etmişlerdi. V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan, a.g.e.*, s.242.

¹⁷¹ Altıbin. İbnü'l-Esir, VI, s.335.

¹⁷² TTK'nın çevirme kılavuzunda gün Cumartesi'dir. (Çeviren).

¹⁷³ Mâverâünnehir'de tarihî bir şehir. Zerefşân ırmağının aşağı havzasındaki büyük vahada yer alır; bugün Özbekistan Cumhuriyeti sınırları içinde bulunmaktadır. Emevîler zamanında ve Abbâsîler'in ilk devrinde Buhara'da yerli hükümdardan başka Merv'deki Horasan valisi tarafından tayin edilen bir emîr veya âmil bulunuyordu. Horasan Valisi Fazl b. Süleyman et-Tüsî Buhara ve Soğd'u Türk akınlara karşı surlarla çevirdi (166/ 782). Yeri dolayısıyla Buhara diğer Mâverâünnehir şehirlerinden daha çok Merv'le ilişki içindeydi. Hatta Buhar-hudât'ın Merv'de bir sarayı vardı (Taberî, II, 1888, 1937, 1992). Buharahlılar Abbâsî Valisi Ali b. İsmâil b. Mâhân'a karşı da ayaklandılar. Fakat bu isyan Hârûnürreşîd'in emîri Herseme b. A'yen tarafından bastırıldı (193/809). III. (IX.) yüzyılda Horasan valileri merkezlerini Merv'den Nişâbur'a taşıyınca Buhara'nın idaresi Mâverâünnehir'in diğer kısımlarının idaresinden ayrıldı. 260 yılına kadar Buhara Sâmânîler'e bağlı değildi. Doğrudan Horasan'daki Tâhirîler'e bağlı bir valinin idaresindeydi. Buhara Emîri Ya'küb b. I. eys es-Saffâr'ın Tâhirîler'i ortadan kaldırması üzerine Ya'küb Buhara'da kısa bir müddet Horasan hükümdarı olarak tanındı ve adına hutbe okundu. Bu sırada şehir halkı ile ulemâ Sâmânîler'den Semerkant hâkimi Nasr b. Ahmed'e baş vurarak şehri ona teslim ettiler. Nasr da küçük kardeşi İsmâil'i Buhara valiliğine tayin etti. Böylece Buhara 389 yılına kadar Sâmânîler tarafından idare edildi. Bu devrede şehir tarihinin en parlak dönemini yaşayacak, büyük bir idarî ve kültürel merkez haline gelecektir. 279 (892) yılında Nasr ölünce hânedanın başına İsmâil (892-907) geçti ve Buhara'da oturmaya devam etti. Böylece Buhara devletin merkezi oldu. İsmâil bütün Mâverâünnehir'i idaresi altına aldı ve Ebû İshak İbrâhim adındaki Buhar-hudât'ın topraklarına el koydu, fakat ona hâzineden 20.000 dirhem tutarında yıllık tahsisat ayırdı. İsmâil 287 (900) yılında

kadar hapis olarak kaldı. İsmâîl b. Ahmed Buhârâ'ya geri döndü.¹⁷⁴

Sîstân askerleri Amr'ı yenmek için geri dönüp, Nişâpûr'a geldiler. Amr onları görünce sıkıntıya düştü, çok umutsuzluğa kapıldı. “Ey Emîr! orada bundan daha iyi ve büyük bir ziyafet sofrası hazırladılar. Biz ondan sadece tek bir kâse yedik. Her kim korkusuzsa söyle kalanını yesin!” dediler. Amr sessiz kaldı.

Sonra Amr b. Leys, ihtişamlı aletleri, silahları tamam tedbirli ordusuyla Nişâpûrdan Mâverâünnehir'e hareket etti. Belh'e ulaşınca İsmâîl b. Ahmed'le karşılaştı ve savaştı.¹⁷⁵ Hiçbir vakit olmadığı gibi Amr b. Leys'i yendiler ve Amr'ın ordusu hezimete uğradı.¹⁷⁶ Amr b. Leys, esir alınıp tutuklandı¹⁷⁷ ve İsmâîl b. Ahmed'in önüne getirildi. Amr'ın yenilgisi 287¹⁷⁸ yılının Rabiulevvel (Mart/Nisan 900) ayının yarısında Salı günü idi.¹⁷⁹ İsmâîl onu Semerkand'a

Saffârîler'den Amr b. Leys'i yenince Abbâsî halifesi tarafından Horasan emîri olarak tanındı. Bu sayede şehir zengin ve büyük bir devletin merkezi oldu. Bununla beraber hiçbir zaman Semerkant'ı gölgede bırakmadı. Ramazan Şeşen, “Buhara”, *DİA*, İstanbul 1992, VI, s.363-367. (363-364); Buhara: Divan'ın çeşitli yerlerinde anılan Buhara, bugün Türkistan'da, Özbekistan sınırları içerisinde bulunan çok eski bir tarihi kenttir. Kök Türkler çağında buraya “Bukarak” deniyordu. 8. Yüzyılda Buhara bölgesinin Sogd kolonileri ile çevrili olduğu, Talas yöresinde de müslümanların yer aldığı ifade edilmiş olup, Kaşgarlı Buhara ile Semerkant arasında Sogdların yaşadığını ve tamamen Türk kültürüne sahip bulduklarını hatırlatır. Buhara'da bu çağda kimlerin oturduğunu belirlemek için kaynaklar henüz yeterli değildir. Çin vesikaları 5. asırdan itibaren Buhara'yı “Nu-mi” ismiyle anarlar ki, bu İslam devrine kadar yaşayan “Numickas” adına tekabül etmektedir. Buhara ismi ilk defa Çinli seyyah Hsüan-tsang'ın seyahatnamesinde geçer. Cüveynî, bu adla alâkalı olarak sanskrit dilindeki “Vihara” kelimesinin Türkçedeki “buhar” ile karşılanabileceğini söylemiştir. Bir de İslam kaynaklarında anılan Buhar-Hudatlar vardır ki, kimlikleri meçhûldür. Saadettin Gömeç, “Divanü Lûgat-it-Türk'de Geçen Yer Adları”, *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXVIII/46, 2009, s.22.

¹⁷⁴ krş. Narşahi, *a.g.e.*, s.129.

¹⁷⁵ krş. İbn Kesir, XI, s.149.

¹⁷⁶ krş. İbn Kesir, XI, s.149.

¹⁷⁷ krş. İbnü'l-Esîr, VI, s.336; Narşahi, *a.g.e.*, s.131; İsmâîl b. Ahmed, Amr'ı Belh yakınında mağlûp ve esir etti, Erdoğan Merçil, “Saffârîler”, *DİA*, XXXV, s.464.

¹⁷⁸ krş. Osman Çetin, “Horasan”, *DİA*, XVII, s.237.

¹⁷⁹ Amr b. Leys, ikiyüz seksen yedi rebiülahirin ortası Cumartesi günü (19 Nisan 901) Belh'de esir edilmişti. Narşahi, *a.g.e.*, s.115; 15 Rebiülâhir 287/19 Nisan 900, Erdoğan Merçil, “Saffârîler”, *DİA*,

gönderdi.¹⁸⁰ Haber Mu'tezid'e ulaştınca çok mutlu oldu ve Abdullah b. el-Feth'i Horosan'a gönderdi. Onu Horâsân ahdini, tacı pek çok hîl'at ile beraber 288 senesinde Semerkand'a İsmâîl b. Ahmed'e gönderdi.¹⁸¹ Amr'ı onun ile göndermesi için Esnâs'ı¹⁸² gönderdi.¹⁸³ Amr Bağdâd'a götürülünce Mu'tezid'in önüne getirildi. Mu'tezid “Elhamdülillah senin şerrinden kurtulduk kalbimiz senden şimdi boş oldu (İçimiz rahatladı)” dedi. Ve onun zindana götürülmesini buyurdu,¹⁸⁴ ölene kadar zindanda kaldı,¹⁸⁵ ölümü¹⁸⁶ [2]89¹⁸⁷ (901/902) senesinde oldu¹⁸⁸.

SÂMÂNİLER'İN HÜKÜMDARLIĞI VE SOYLARI

Bu vilayetin Sâmânîler'in olmasının sebebi Hodâ b. Hâmitândır.¹⁸⁹ Ki bunların hepsi onunla beraber okundu, onların dini Zerdüşlüktü. Ve onun soyu Sâmân Hodâ¹⁹⁰ b. Hâmtâ b. Nôş b. Tamğâseb Şâdil b. Behrâm Çûbîn¹⁹¹ b. Behrâm

XXXV, s.464.

¹⁸⁰ krş. İbnü'l-Esîr, VI, s.336.

¹⁸¹ krş. İbn Kesir, XI, s.191; Narşahi, *a.g.e.*, s.133.

¹⁸² Eşnas. Hasan Kurt, “Samanogulları Hükümdarı İsmail b. Ahmed'in Hakimiyet Mücadelesi”, *AÜİFD*, XLV/1, 2004, s.9.

¹⁸³ Sonra İsmâîl Amr'a isterse kendi yanında kalabileceğini ve isterse de kendisini el-Mu'tazid'a gönderilebileceğini söyledi. Amr el-Mu'tazid'ın yanına gitmeyi tercih etti. İbnü'l-Esîr, VI, s.336.

¹⁸⁴ krş. Narşahi, *a.g.e.*, s.133.

¹⁸⁵ İsmail b. Ahmed b. Saman, Harici Amr b. Leys es-Seffar'ı öldürmüştü. İbn Kesir, XI, s.191.

¹⁸⁶ El- Muktefî Billah'ın Bağdat'a girdiği gün Amr b. Leys es-Saffâr öldürülüp ertesi gün defnedildi. İbnü'l-Esîr, VI, s.348.

¹⁸⁷ İkiyüzseksen. Narşahi, *a.g.e.*, s.133.

¹⁸⁸ krş. Abdülkerim Özeydin, “Amr b. Leys”, *DİA*, İstanbul 1991, III, s. 87.

¹⁸⁹ Hânedan adını, Belh şehrinin hâkimi iken düşmanlarının baskısından kaçarak Emevîler'in Horasan valisi Esed b. Abdullah el-Kasrî'ye sığınan ve onun yardımları sayesinde Belh'i yeniden ele geçiren Sâmânî Hudât'tan alır. Aydın Usta, “Sâmânîler”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, s.64.

¹⁹⁰ Sâmânî Hudât: Buhârâ Emîri'ne Buhâr Hudât dedikleri gibi ona da o adı vermişlerdir. Narşahi, *a.g.e.*, s.88-89; Sâmânî Hudât, Horasan valisi Esed Esed b. El-Kasrî'nin himayesine mazhar oldu ve efendisine bağlılığından dolayı oğluna Esed adını verdi. V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, *a.g.e.*, s.225-226.

¹⁹¹ Samanîler'in atası Sasani ailesinden Behrân Çubin olup, bu aile İralı bir aile idi. Erdoğan, Merçil, “Sâmânîler Devletinde Türklerin Rolü”, *İÜ Tarih Dergisi*, (Hakkı Dursun Yıldız'a Hatıra), S: 35, (1994), s.253. Samanoğullarının soyunun Behrâm Çubin'e dayandığı rivayeti tenkide açıklar.

Hasîs b. Kûzek b. Esfîyân b. Kirdâr b. Deyr Kâr b. Cem b. Ceyr b. Bestâr b. Haddâd b. Renchân b. Fiyr b. Ferri evvel b. Sîm b. Behrâm b. Şâsb b. Kûzek b. Cerdâd b. Seferseb b. Kerkîn b. Mîlâd b. Mers Merzivân b. Mihrân b. Fâzân b. Keşrâd b. Sadsâd b. Beşdâd b. Ehşîn b. Ferdîn b. Vemâm b. Ersâtîn b. Dûsere Mînûcihr b. Kûzek b. İyrec b. Efrîdun b. Esfîyân Beyk Men Beyk b. Sûrkâv b. Ehşîn Kâdâ b. Resed Kâv b. Dîyr kav b. Rimîn Kav b. Bifrûş b. Cemşîd b. Vîyûkhân b. Eskhed b. Hûşeng b. Feravek b. Mûnşî b. Keyûmers¹⁹² (e dayanmaktadır) ki (o) bu yerin ilk Padişâhı idi.

O zamanda ki Muhammed el-Yemîn Bağdâd'ta Halîfe idi Me'mûn ise Merv'de idi ve Horâsân'ın vergisi onun idi. Bu Sâmânî Hodâh, Me'mûn'un yanına geldi ve onun eliyle müslüman oldu. Onun Esed¹⁹³ adlı bir oğlu vardı, Me'mûn bu Esed'i çok iyi [159] biliyordu. Onun dört oğlu vardı,¹⁹⁴ Nûh, Ahmed ve İlyâs.¹⁹⁵ Me'mûn onları da iyi biliyordu ve onun yanında idiler. Onlar soylu adamlardan idiler. Me'mûn Bağdâd'a gidip Halîfeliğe oturunca Horâsân'ı Ğassân b. Abbâd'a verdi.¹⁹⁶ Me'mûn ona onlar hakkında vasiyet etti.¹⁹⁷ Sonra Ğassân Semerkand'ı şüphesiz Nûh b. Esed'e, Ferğâna'yi Ahmed b. Esed'e¹⁹⁸ ve Çaç¹⁹⁹ ve Serşe'yi²⁰⁰

Çünkü tarihte yıldızı parlayan bir çok kişi ya da hanedanın soy kütüğünü meşhur bir kimseye dayandırma yoluna başvurduğu bilinmektedir. Hasan Kurt, "Devlet Kurma Sürecinde Samanoğulları", *AÜİFD*, XLIV, 2003, S: 2 s.111.

¹⁹² krş. Aydın Usta, "Sâmânîler", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, s.64.

¹⁹³ Sâmânî Hudât'ın bir oğlu olunca, ona (Esed b. Abdullah'a) sevgisinden (dolayı) Esed adını verdi. Narşahi, *a.g.e.*, s.89,111.

¹⁹⁴ krş. Narşahi, *a.g.e.*, s.111.

¹⁹⁵ Burada Yahyâ'nın zikredilmesi unutulmuştur. (Çeviren)

¹⁹⁶ krş. Narşahi, *a.g.e.*, s.112, 113.

¹⁹⁷ krş. Narşahi, *a.g.e.*, s.113.

¹⁹⁸ Ahmed b. Esed'i Merv'e emîr yaptı. Narşahi, *a.g.e.*, s.113.

¹⁹⁹ Şâş. İbnü'l Esir, VI, s.149; Taşkent, Özbekistan'ın başşehri. Özbekistan'ın kuzeydoğusunda Siriderya'nın (Seyhun) sağ kollarından Çirçik suyu tarafından sulanan vahada kurulmuştur; tarihi milâttan önce II. Binyıllarına kadar iner. Şehrin yer aldığı bölgenin en eski adı Çaç olup Çin kaynaklarında Çö-çi, Çö-şi veya Şi olarak geçer. Bu isimler şehrin şimdiki adı gibi taş mânasıyla irtibatlıdır. Çaç, Arap kaynaklarına Şâş biçiminde bölgenin ve şehrin adı olarak kaydedilmiştir. İslâm coğrafyacıları bölgenin adını Şâş, merkezininkini Binkes diye belirtir. Abbâsîler devrinde Şâş

Yahyâ b. Esed'e²⁰¹ ve Herât'ı İlyâs b. Esed'e verdi.²⁰² Tâhir b. Hüseyin Ğassân'i yenince Horâsân'a geldi.²⁰³ Onları ve onların işlerini gözledi. Bu oğulların hepsinden, işleri en iyi olan Ahmed idi. O ölünce onun iki oğlu kaldı.²⁰⁴

bölgesi Türkler'e karşı bir müdafaa hattı teşkil ediyordu. Göçebe Türkler'in saldırılarını önlemek için Taşkent'in etrafı 159 (776) yılında Horasan Valisi Abdullah b. Humeyd b. Kahtabe tarafından surlarla çevrildi. Şehir 191'de (807) Karluk Türkleri'nin hâkimiyetine girdi. Ardından tekrar Abbâsî hâkimiyetine geçen Şâş'ı Halife Me'mûn, Sâ mânîler'den Yahyâ b. Esed'e verdi (204/819). Bu dönemde Şâş'ın uzunca bir süredir kumla dolmuş olan su kanalı ıslah edildi. Halife Mu'tasım-Billâh kanalın ıslahı için 2 milyon dirhem yardımda bulundu (Taberî, IX, 121). Sâ mânîler zamanında şehir birbirinden surlarla ayrılmış dört kısımdan (şehristan, kale, iç ve dış mahalleler) meydana gelmekteydi. Şâş'ın eni ve boyu birer fersah (5-6 km.) uzunlukta olup şehir hâkiminin sarayı, hâpishane ve darphâne kalenin içindeydi. Şehrin etrafı bağ ve bahçelerle çevriliydi ve su kanalları vasıtasıyla bol su sağlanmaktaydı. Abbâsîler'in ilk döneminden itibaren burada basılan paraların üzerinde Şâş, bazan da onunla birlikte Binkes adına yer verilmiştir. IV. (X.) yüzyılın sonlarında Karahanlı Hükümdarı Ebû'l-Hasan Ali Arslan Han'ın Sâ mânîler'in Horasan valisi Ebû Ali Simcûrî ile yaptığı anlaşmaya göre Sâ mânî toprakları Ceyhun nehri sınır kabul edilerek paylaşılınca Taşkent Karahanlı hâkimiyetine girmiş oldu. VII. (XIII.) yüzyılın başlarında Hârizmşahlar'ın eline geçen şehir 1220'de Cengiz Han tarafından istilâ edildi. Moğol hâkimiyeti devrinde burada basılan paralarda Taşkent adının kullanıldığı görülmektedir. Abdullah Muhammedcanov, "Taşkent" *DİA*, İstanbul 2011, XL, s.145-146; Şaş ~ Taşkent ~ Tünkent ~ Özkent: Buraya Terken şehri dendiğini de görmekteyiz. Kaşgarlı manasının "taş şehri" olduğunu söyler ve Kaz maddesinde Taşkent'e Özkent ve Tünkent de dendiğini bildirir. Türkistan'ın önemli merkezlerinden olan Taşkent, şimdilerde Özbekistan'ın baş şehridir. Saadettin Gömeç, "Divanü Lûgat-it-Türk'de Geçen Yer Adları", *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXVIII/46, 2009, s.28; Uşrûsana'nın kuzey-doğusunda, Seyhun'un sağ sahilinde bulunan İlâk ve Şâş vilayetleri, coğrafi bakımdan bölünemez bir bütün teşkil ediyorlardı. V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan, a.g.e.*, s.183.

²⁰⁰ Uşrusene. İbnü'l Esir, VI, s.149.

²⁰¹ Ardından tekrar Abbâsî hâkimiyetine geçen Şâş'ı Halife Me'mûn, Sâ mânîler'den Yahyâ b. Esed'e verdi (204/819). "Taşkent", *DİA*, XL, s.146.

²⁰² Gassân da 204 (819-820) yılında Semerkand'a kardeşi Ahmed'i Fergâne'ye ve diğer kardeşleri Yahya'yı Şâş ve Uşrusene'ye, İlyas'ı da Herat'a tayin etmişti. İbnü'l Esir, VI, s.149; bu tayinlerle Sâ mânîler hânedanının temelleri atıldı (204/819) ve aile dört kola ayrıldı. Ailenin Herat kolu, İlyas'ın oğlu İbrâhim'in Tâhirîler adına 253'te (867) Saffârîler'e karşı yaptığı savaşı kaybedip Ya'kûb b. Leys es-Saffâr'a esir düşmesiyle birlikte ortadan kalktı. Aydın Usta, "Sâ mânîler", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, s.64.

²⁰³ Gassân Horâsân'dan (Horâsân Emîrliği'nden) azledilince Tahir b. el-Hüseyin Horasan emîri oldu. Narşahi, *a.g.e.*, s.114.

²⁰⁴ Ahmed b. Esd'in Nasr, Ebû Tusuf Ya'kub, Ebû Zekerıyyâ Yahya, Ebû'l-Eş'as Esed, İsmail, İshâk ve Ebuû Ganim humeyd isimlerinde yedi oğlu vardı. İbnü'l Esir, VI, s.150.

Nasr ve İsmâîl Tâhirîler devrinde Buhârâ²⁰⁵ ve Semerkand'a sahip oldular.²⁰⁶ Semerkand'a Nasr, Buhârâ'ya İsmâîl sahip oldu.²⁰⁷ Onların arasında işler iyi gidiyordu. Taki kötü konuşanlar onlara kötülük yapmak ve yok etmek için onların arasına fesat soktular ve onların aralarını bozmaya çalıştılar.²⁰⁸ Ta ki onların arasında kızgınlık baş gösterdi ve sağlamlık (iyi anlaşma devri) geçti.²⁰⁹ Sonunda onların işleri savaşa ulaştı, ordular toplayıp birbirleriyle savaşa gittiler.²¹⁰ 275²¹¹ (888/889) yılında savaş yaptılar ve İsmâîl Nasr'a karşı zafer kazandı.²¹² Nasr'ı tutuklayıp İsmâîl'in önüne getirdiler. İsmâîl onu görünce (attan) indi, yaya olarak onun önüne geldi, onun elini öpüp²¹³ ondan özür diledi, onun için iyilik ve doğruluk istedi (onu affetti). Onu haşem ve arkadaşlarının hepsi ile beraber Semerkand'a geri gönderdi.²¹⁴ Ondan sonra İsmâîl, Nasr'ı Mâverâünnehir'in tamamına vâli yaptı²¹⁵ ve işler yoluna girdi.²¹⁶

²⁰⁵ Emevi ve ilk Abbasiler döneminde Buhara, merkezi Merv olan büyük Horasan eyaletine bağlıydı. R. Nelson Fyre, "Ortaçağ başarısı Buhara", (çev. Hasan Kurt), *AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XLI, 2000, s.441.

²⁰⁶ Tâhir b. el-Hüseyin Horasan valiliğine getirildiğinde de Esed b. Sâmân'ın çocuklarını görevde bırakmıştı. İbnü'l Esir, VI, s.149.

²⁰⁷ krş. Narşahi, *a.g.e.*, s.118.

²⁰⁸ İsmail'in Semerkand'a izinsiz gelmesindendolayı rahatsız oldu, Narşahi, *a.g.e.*, s.119.

²⁰⁹ Emir Nasr İsmâîl'i huzuruna kabul etmedi, Narşahi, *a.g.e.*, s.119.

²¹⁰ krş. Narşahi, *a.g.e.*, s.123.

²¹¹ İkiyüz yetmişbeş senesi Cemâziye'l-âhir ayının on beşinci Salı günü savaşa tutuştular. Narşahi, *a.g.e.*, s.124.

²¹² krş. Narşahi, *a.g.e.*, s.124.

²¹³ Attan inip eğildi ve kilimi öptü. Narşahi, *a.g.e.*, s.124.

²¹⁴ krş. Narşahi, *a.g.e.*, s.124.

²¹⁵ krş. Narşahi, *a.g.e.*, s.124.

²¹⁶ İsmail'in her yıl Semerkand'a göndermekte olduğu verginin muhtemelen miktan konusunda iki kardeş arasında bir ihtilaf ortaya çıktı. Bir vesileyle 885'te iç savaş patlak verdi. Başlangıçta İsmail Buhara'yı tahliyeye mecbur bırakıldığı için Nasr galip gibi gözükm. Kardeşler arasında işin başında gerçekleştirilen uzlaşma ve ardından ortaya çıkan büyük düşmanlık süreci üzerinde durmaya gerek yoktur. 888'de İsmail bir meydan savaşı kazandı ve kardeşi Nasr'ı ele geçirdi. İsmail'in asil karakterini tasvir etmek için, Nasr'a esareti sırasında onun nasıl muamele ettiği, konuyla ilgili bir rivayette kaydedilmektedir. Söz konusu rivayet şöyle devam eder: İsmail ağabeyi ile karşı karşıya geldiği zaman hata ve kusurlarından dolayı af isteyerek bineğinden indi ve ona saygı gösterdi. Ardından halen Samanı ailesinin başı ve Maveraünnehr'in hükümdarı olan Nasr'ı Semerkand'a geri gönderdi. Nasr onun bu davranışından çok etkilendi; İsmail de tarihi olaylar arasında anlatılabilen

Amr b. Leys Mâverâünnahir'i Mu'tezid' den isteyip istediği cevabı alınca İsmâîl'e saldırdı, İsmâîl asker toplayıp Amr'ın önüne geldi, onu yendi ve Amr'ı Bağdâd'a gönderdi.²¹⁷ Bu hikâye de böylece söylenmiş oldu.

SÂMÂNOĞLU ESED BİN AHMED BİN İSMÂÎL

Mu'tezid ahid ve livâyı ulaştırıp Horâsân vilayeti²¹⁸ İsmâîl'in eline geçince İsmâîl bin Ahmed Muhammed b. Hârûn'u²¹⁹ Cürcân ve Taberistân'ı almaya gönderdi.²²⁰ (Harun), Muhammed b. Zeyd b. Muhammed'i²²¹ yakaladı ve İsmâîl'e gönderdi.²²² İsmâîl Cürcân ve Taberistân'ı şüphesiz Muhammed b. Hârûn'a verdi.²²³ Bir zaman sonra Muhammed b. Hârûn isyan etti²²⁴ ve İsmâîl ona saldırmak için Rey'e gitti. Adkûnmuş²²⁵ öldürüldü, Muhammed b. Hârûn iki oğluyla beraber

anlayış ve nezaketinden dolayı büyük bir şöhret kazandı. Nasr, İsmail 'i kendisine halef tayin edip, ailesini onun himayesine bıraktıktan sonra 892' de öldü. R. Nelson Fyre, "Ortaçağ başarısı Buhara", *a.g.m.*, s.446.

²¹⁷ krş. Narşahi, *a.g.e.*, s.133.

²¹⁸ Mâverâü'n-ner'in menşür-i 'amel'ini Emir İsmâîl'e göndererek bütün Mâverâü'n-nehr'i ona verdi. Narşahi, *a.g.e.*, s.126.

²¹⁹ Râfi' b. Herseme'nin komutanlarından. Hasan Kurt, "Samanogulları Hükümdarı İsmail b. Ahmed'in Hâkimiyet Mücadelesi", *AÜİFD*, XLV/1, 2004, s.4.

²²⁰ krş. İbnü'l Esir, VI, s.338.

²²¹ Amr b. Leys'in esir düştüğünü öğrenen Zeydillerin lideri Muhammed b. Zeyd, otorite boşluğu doğduğunu düşündüğü Horasan'a hâkim olabilmek için harekete geçti. Hasan Kurt, "Samanogulları Hükümdarı İsmail b. Ahmed'in Hakimiyet Mücadelesi", *a.g.m.*, s.10.

²²² Muhammed b. Zeyd savaşta aldığı yaraların etkisiyle birkaç gün sonra vefat etmiş ve Cürcân'ın kapısına defnedilmişti. İbnü'l Esir, VI, s.338.

²²³ krş. İbnü'l Esir, VI, s.338-339.

²²⁴ Muhammed b. Hârûn Rey halkından bazı mektuplar almıştı, kendisini istila etmek üzere Rey'e çağırıyorlardı. İbnü'l Esir, VI, s.348; İsmail b. Ahmed, Taberistan ve Gûrcan'ın yönetimini Muhammed b. Harun'a bıraktı. Fakat çok geçmeden Muhammed b. Harun, bağımsızlık arayışı içine girdi. İsmail b. Ahmed'in emirlerini dikkate alınmaya başladı. Zeydilerin yeni lideri Seyyid Nasır-ı Kebir'e bağlılığını açıkladı. Hasan Kurt, "Samanogulları Hükümdarı İsmail b. Ahmed'in Hakimiyet Mücadelesi", *a.g.m.*, s.11.

²²⁵ Rey valisi o sırada Aldatmış et-Türkî idi. İbnü'l Esir, s.349.

tutuklandı.²²⁶ Bu olay 289²²⁷ yılının Recep ayının on yedinci (27 Haziran 902) günü oldu.

İsmâîl Ahmed b. Sühel'e o diyarı teslim edip Nişâpur'a geri döndü. [160] Bir zaman sonra Mu'tezid öldü²²⁸ ve Müktefî hilâfete oturdu, Horâsân ahdini İsmâîl'e ondan sonra da onun oğlu Ahmed'e gönderdi. bu Horâsân ahid ve livâsını Muhammed b. Abd'üs-Samed vasıtasıyla gönderdi. Ahid ve livâ ile beraber Rey vilayetini, Kazvîn²²⁹ ve Zencân²³⁰ vilayetlerini Horâsân vilayetine katılmış olarak

²²⁶ Vali Aldatmış et-Türkî karşı çı ktıysa da Muhammed b. Hârûn O'nu mağlub etmiş ve iki oğluyula birlikte Kayıgılığ'ın kardeşini öldürmüştü. İbnü'l Esir, VI, s.349.

²²⁷ krş. İbnü'l Esir, VI, s.349..

²²⁸ 289. İbnü'l Esir, VI, s.345.

²²⁹ İran'da şehir ve aynı adı taşıyan idarî birimin merkezi. Elburz dağlarının güney eteğinde, Tahran'ın 150 km. kuzeybatısında ve denizden 1290 m. yükseklikte kanalların suladığı bağlar, bahçeler arasında yer alan bir tarım pazarı ve sanayi merkezidir. Sâsânî Hükümdarı I. Şâhpur tarafından milâdî 250 yılına doğru, Deylemîler'in akınlarına karşı imparatorluğun kuzey sınırlarını koruma amacıyla bir garnizon olarak kurulmuştur. Kazvin, Abbâsîler döneminde Hazar kıyısındaki Şîiler'le halifelik kuvvetleri arasında mücadele alanı oldu. Kevkebîler'le Şîiler'in burada çıkardıkları isyanlar Mu'tez-Billâh'ın kumandanı Mûsâ b. Boğa tarafından bastırıldı. Bu dönemde özellikle surların tamamlanmasından sonra şehrin artan nüfusu esas itibariyle Arap'tı ve şehirliler kendilerinin fâtihtir Araplar'ın çocukları olduklarını söylerlerdi. Mu'tasım-Billâh'ın vali tayin ettiği Fahrüddeve Ebû Mansûr el-Kûfî, Kazvin'i kısa bir süre hariç yaklaşık kırk yıl yönetti. Şehir 251'de (865) Ali evlâdının, 293'te (905-906) Sâmânîler'in hâkimiyeti altına girdi. Ertesi yıl Hamdullah el-Kazvînî'nin mensup olduğu Müstevfîler ailesi şehrin yönetimini ele geçirdi ve yirmi yedi yıl boyunca elinde tuttu. 304'te (916-17) Sâcoğulları'ndan Yûsuf b. Ebû's-Sâc'ın saldırısını püskürten Esfâr b. Şîreveyh kendisini Kazvin hâkimi ilân etti. Şehir 318'de (930) Büveyhîler'in, 420'de de (1029) Gazneliler'in idaresine girdi. Marcel Bazın, "Kazvîn", *DİA*, İstanbul 2002, XXV, s.154; Kazvin: Bu Kazvin kentini Afrasyab'ın kızı Kaz'ın kurduğu ve aslının da "Kazoynu" olduğunu söyleyen Kaşgarlı; "çünkü Afrasyab'ın kızı orada oturur ve oynarmış. Türklerden birtakımları, Türk ülkesinin sınırını Kazvin'den başlatırlar. Kum şehri de hudut sayılır. Zaten kum kelimesi Türkçedir", diyor. Kazvin bugün İran'dadır. Saadettin Gömeç, "Divanü Lûgat-it-Türk'de Geçen Yer Adları", *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXVIII/46, 2009, s.25.

²³⁰ İran'da tarihî bir şehir ve idarî birim. Tahran ve Kazvin'den Tebriz'e giden yol üzerinde Zengânerûd nehri kıyısında denizden 1625 m. yükseklikteki bir arazide kurulmuştur. Sâsânîler'den Erdeşîr-i Bâbekân tarafından Şâhin adıyla tesis edilmiş, daha sonra Zengân, Zendeğân, Zendigân adlarını almış, müslüman Araplar burayı Zencan diye adlandırmıştır. Zencan eyaleti ise kuzeyden Erdebil, kuzeydoğudan Gîlân, batıdan Azerbaycân-ı Garbî, kuzeybatıdan Azerbaycân-ı Şarkî, güneyden Hemedan, doğu ve güneydoğudan Kazvin eyaletleriyle çevrilidir. Bâbek, Zencan ile Erdebil arasındaki yerleri tahrip edince halife Mu'tasım-Billâh, Afşin Haydar b. Kâvûs'u onun

gönderdi. Muhammed b. Abdussamed Nişâpûr'a ulaştınca İsmâîl ona cömertlik yaptı, üç yüz bin dirhem ödül verdi ve pek çok hediyelerle onu geri gönderdi. Sonra Rey vilayetini Ebû Sâlih Mansûr b. İshâg'a verdi. Mansûr, Ahmed b. Sühel'e albaylık verdi, onu kendi muhafızı yaptı, Mansûr, zor durumda kalmasın diye bütün haşemin ve tımarların idaresinin onda toplanmasını buyurdu.

üzerine sevketti ve tahrip ettiği yerlere kaleler yaptırmasını istedi. Şehir III. (IX.) yüzyılın ilk yarısında Tâhirîler'in egemenliğine geçti. Ali evlâdından Hüseyin b. Ahmed b. İsmâîl el-Kevkebî, Rebülevvel 251 (Nisan 865) tarihinde isyan edip Tâhirîler'in Zencan ve Kazvin'deki âmillerini uzaklaştırdı. Halife Mu'tez-Billâh, Mûsâ b. Boğa el-Kebîr'i Kevkebî'nin isyanını bastırmakla görevlendirdi. Mûsâ, Kevkebî'yi yenerek Zencan ve Kazvin'de tekrar Abbâsî hâkimiyetini tesis etti (253/867). Halife Mu'temid-Alellah, 261 (874-75) yılında veliaht ilân edip Nâsır-Lidînillâh el-Muvaffak lakabını verdiği kardeşi Ahmed'i aralarında Zencan'ın da bulunduğu Meşrik valiliğine tayin etti. 281'de (894-95) Halife Mu'tazid-Billâh oğlu Ali'yi (Müktefî-Billâh) Zencan'ın ve diğer bazı yerlerin valiliğine getirdi. Halife Müktefî-Billâh, Sâ mânî Emîri İsmâîl b. Ahmed'i Horasan valiliğine tayin edince Rey, Kazvin ve Zencan'ı da onun idaresine verdi. Halife Muktedir-Billâh'ın oğlu Ali 301 (913-14) yılında Rey, Kazvin ve Zencan valiliğine getirildi. 304'te (916-17) Sâcoğulları'ndan Yûsuf b. Ebû's-Sâc, Sâ mânî Valisi Muhammed b. Ali b. Su'lûk'u Rey ve Zencan'dan uzaklaştırdı. Halife Muktedir-Billâh bu durumdan çok rahatsız oldu ve Mûnis el-Muzaffer'i onun üzerine gönderdi. Halife, Hâcib Nasr'ın tavassutuyla aralarında Zencan'ın da bulunduğu şehirlerin idaresini yıllık 160.000 dinar karşılığında Muhammed b. Ali b. Su'lûk'a bıraktı. Mûnis, Muharrem 307 (Haziran 919) tarihinde Yûsuf b. Ebû's-Sâc'ı mağlûp ederek Zencan'ın da içlerinde yer aldığı şehirlere Ali b. Vehsûdân'ı vali tayin etti. Ancak Halife Muktedir, Muharrem 310'da (Mayıs 922) Yûsuf b. Ebû's-Sâc'ı affedip yıllık 500.000 dinar vergi vermesi şartıyla Zencan'ın da bulunduğu bölgenin valiliğine getirdi. Mâkân b. Kâkî ve Hasan b. Kâsım el-Alevî 316 (928) yılında Rey'i ele geçirdi. Sâ mânî Valisi Muhammed b. Ali b. Su'lûk bölgeden çekilmek zorunda kalınca Hasan b. Kâsım el-Alevî Ebher, Kum, Kazvin ve Zencan'ı zaptetti. Onun, aynı yıl bir karşı sefer düzenleyen Deylemliler'den Esfâr b. Şîreveyh'in kumandanı Merdâvic b. Ziyâr tarafından öldürülmesi üzerine Zencan Esfâr'ın eline geçti Ziyârîler hânedanından Merdâvic b. Ziyâr, Esfâr'ı mağlûp ederek Zencan'a hâkim oldu. Sultan Mahmûd-ı Gaznevî, Merzûbân b. Hasan'ı Zencan ve civarındaki şehirleri zaptetmesi için sefere memur etti. Merzûbân, Kazvin'i Mûsâfirîler'den geri aldığı sırada Sultan Mahmud'un Gazne'ye dönmesi yüzünden şehir tekrar Mûsâfirî emîri İbrâhim'in eline geçti. Sultan Mahmud bu defa oğlu Mesud'u Merzûbân ile beraber İbrâhim'in üzerine sevketti. Yapılan savaşta İbrâhim yenildi ve esir düştü, böylece Zencan Gazneliler'in hâkimiyetine girdi (Ramazan 420/Eylül 1029). Tuğrul Bey zamanında Zencan Selçuklular'ın eline geçti. Tuğrul Bey, Dandanakan Savaşı'nın (1040) ardından Çağrı Bey'in oğlu Yâkûtî'ye Ebher, Zencan ve Azerbaycan'ın idaresini verdi Sâ mânîler'in Horasan orduları başkumandanı Muhtâcoğulları'ndan Ebû Ali Ahmed, Rey yakınlarındaki savaşta Mâkân b. Kâkî ile Veşmgîr'i yenilgiye uğratarak Rey'e hâkim oldu (21 Rebülevvel 329/24 Aralık 940). Ertesi yıl Zencan, Ebher ve Kazvin'i ele geçirdi. Böylece bölge tekrar Sâ mânî hâkimiyetine alındı. Abdülkerim Özaydın, "Zencân", *DİA*, İstanbul 2013, IV4, s.251-252.

İsmâîl Cürcân'ı kendi oğlu Ahmed'e verdi, Taberistân'ı Ebû'l-Abbâs Abdullah b. Muhammed'e (verdi) ve oğluna buyurdu; İşlerinin hepsinde Abdullah ile anlaşma yap, hiçbir şeyi ona ters yapma! Sonra kendi oğlunu Cürcân'dan azletti, bunun sebebi kendi oğlunun Hostân²³¹ ile savaş yapmamış, olması idi. Hostân'ı Nûh'un oğlu yenmişti. Pârs ve Cürcân'ı kendi büyük Hâcibine verdi. İsmâîl b. Ahmed 295 yılının Safer ayının on dördünde (24 Kasım 907) Çarşamba²³² günü vefat etti,²³³ ona "Mâzî" lakabını verdiler.²³⁴

EŞ-ŞEHÎD EBÛ NASR AHMED BİN İSMÂÎL

İsmâîl ölmeden önce kendi oğlu Ahmed'i²³⁵ şüphesiz Horâsân'a veliaht yapmıştı.²³⁶ Müktefî Horâsân ahdini Tâhir b. Alî vasıtasıyla Ahmed'e gönderdi ve livâyı kendi eliyle bağladı (Müktefî). Tâhir b. Alî Buhârâ'ya ulaşınca Ahmed b. İsmâîl ona iyi davrandı, iyilikler yaptı ve pek çok mal bahşetti.

Müktefî 295 yılında Zîlkade (Ağustos 908) ayı içinde öldü.²³⁷ Muktedir Halîfeliğe oturdu.²³⁸ Horâsân vilayetini Ahmed b. İsmâîl'in elinde tuttu. Buhârâ işlerini düzene koyunca Rey'e gidip o vilayeti de zaptetmek, oranın işlerini de düzene koymak istedi. İbrâhim b. Zeydeveyh ona işaret etti ki "ilk önce Semerkand'a git, kendi amcan İshâg b. Ahmed'i yakala! Horâsân işlerinde karışıklık çıkmasın ki, başında gereksiz işler olmasın" dedi. Ahmed b. İsmâîl Semerkand'a

²³¹ Deylemlilerden ibn Cestân. İbnü'l Esir, VI, s.352.

²³² TTK'nın çevirme kılavuzunda gün Salı'dır. (Çeviren).

²³³ İki yüz doksan beş senesi Safer ayının on beşinde (25 Kasım 907) vefat etti. Narşahi, *a.g.e.*, s.134; 295 yılı Safer ayının ortalarında. İbnü'l Esir, VI, s.380.

²³⁴ Narşahi, *a.g.e.*, s.135; İbnü'l Esir, VI, s.380.

²³⁵ Ebû Nasr Ahmed. İbnü'l Esir, VI, s.380.

²³⁶ Horasan emîri oldu. Narşahi, *a.g.e.*, s.135.

²³⁷ krş. İbn Kesir, XI, s.188.

²³⁸ krş. İbn Kesir, XI, s.190,297.

gitti ve İshâg'ı esir alıp Buhârâ'ya gönderdi.²³⁹ 296 (908/909) senesinde Rey'e gitti ve Muktedir'in ahdi ona ulaştı. Sonra Ahmed Ebû Ca'fer Sa'lug'u Rey'e vâli yaptı. Kendi 297 (909/910) senesinde geri dönüp Herât'a gitti. O yerden Hüseyin b. Alî Merûzî'yi Sîstân tarafına gönderdi, Ahmed b. Sühel, Muhammed b. Muzaffer, İbrâhim b. Yahyâ b. Zeydûye ve Ahmed b. Abdullah'ı onunla gönderdi.

Onlar Muaddel b. Leys'i²⁴⁰ kuşattılar ve Muaddel, Ebû Alî b. Alî b. Leys'i gönderdi.²⁴¹ Muaddel onu Büst'e ve Ruhûd'a²⁴² gidip mal toplaması için gönderdi. Bu Alî topladığı ordularla Sîstân üzerine gidip oraya sahip olmak istedi. [161] Ahmed b. İsmâîl bunu haber aldı. Herât'tan gelerek (ona) saldırdı ve onun ordularını yendi. Ebû Alî'yi yakalayıp onun mallarının hepsini aldı. Ebû Alî'yi Bağdâd'a gönderdi.²⁴³ Hüseyin b. Alî Sîstân'da²⁴⁴ Muaddel ile savaşıyordu. Muaddel kardeşi (E)bû Alî'nin yakalandığını haber alınca barış yaptı. Hüseyin b. Alî, Sîstân'ı Mansûr b. İshâg'a verdi, kendi Buhârâ'ya gitti.²⁴⁵

Ahmed b. İsmâîl'in haşeminden yiğit bir adam vardı, onun adı Muhammed b. Hürmüz idi. Mûlâ Sayd (Sandeli) diye tanınan Hâricî mezhebinden olan ihtiyar ve deneyimli bir adamdı. Bir gün kendi vazifesinden dolayı arzgaha geldi. Ebû'l-Hasan Alî b. Muhammed el-Ârız'a ısrar etti. Ârız ona “Senin için en doğrusu ribât'a²⁴⁶ (çekilip) oturmaktır çünkü sen çok yaşlandın! ve senden (elinden) bir iş gelmez” dedi. Muhammed b. Hürmüz öfkeleni, Emîrden izin isteyip Sîstân'a gitti, orada kaldı, ahalînin hepsiyle beraber Sîstân'ı kavga yoluyla

²³⁹ krş. İbnü'l Esir, VI, s.381.

²⁴⁰ Sicistan hâkimi el-Muaddel İbn b. el-Leys es-Saffâr idi. İbnü'l Esir, VI, s.420.

²⁴¹ Ebû Ali Muhammed b. Ali b. el-Leys. Sicistan hâkimi el-Muaddel İbn b. el-Leys es-Saffâr idi. İbnü'l Esir, VI, s.420.

²⁴² Ruhhac. Sicistan hâkimi el-Muaddel İbn b. el-Leys es-Saffâr idi. İbnü'l Esir, VI, s.420.

²⁴³ O'nu mağlûp ederek esir almış ve Herat'a geri dönmüştü. Sicistan hâkimi el-Muaddel İbn b. el-Leys es-Saffâr idi. İbnü'l Esir, VI, s.420.

²⁴⁴ Sicistân. İbnü'l Esir, s.420.

²⁴⁵ El Muaddeli alıp Buhara'ya geri dönmüştü. İbnü'l Esir, VI, s.420.

²⁴⁶ Bağ, han, sınır karakolu, Tekke. bkz. Mehmet Kanar. *a.g.e.*, s.764.

kazandı, Mansûr b. Muhammed'i dışarı attı ve Amr b. Ya'kûb b. Muhammed b. Amr b. Leys'e biat etti. Onların komutanlarının başı Muhammed b. el-Abbâs idi Haffâroğlu diye tanınırdı. Mansûr b. İshâg'ı yakalayıp zindana kapattılar, hutbeyi Amr b. Ya'kûb'un adına okuttular. Ahmed b. İsmâîl (bunu) haber alınca Hüseyin b. Alî'yi tektar Sîstân'a gönderdi ve savaş başladı. Dokuz ay savaş yaptılar. Sonra bu yaşlı (adam) ki ona Mûlâ Sandelî denirdi, hisârın köşesine geldi ve Ebû'l-Hasan Ârız'a “Senin buyruğunu yaptım ve bir ribat aldım, başka ne buyurursun?” dedi. Sonra Amr b. Ya'kûb ve Haffâroğlu Hüseyin'den aman dilediler. Hüseyin onlara aman verdi ve Mansûr b. İshâg'ı salıverdiler. Hüseyin Haffâroğlu'nu yanına aldı ve ona iyi davrandı. Sonra bir gün onun karşısına çıktılar. Amr b. Ya'kûb ve Haffâroğlunu yakalayıp onları tutukladı. Hüseyin şöyle zannetti ki Ahmed Sîstân'ı ona verecek, Ahmed (orayı) Sîmcûri Devâtdâr'a²⁴⁷ verdi, Hüseyin'e o aman alanlarla beraber dönmesini buyurdu. Sonra Amr b. Ya'kûb'u ve Haffâroğlunu 300 (912/913) senesinde Buhârâ'ya götürdü.

Şöyle söylenir ki Ahmed b. İsmâîl avlanmaya çok meraklı idi. Bir gün Garer²⁴⁸ tarafına avlanmaya gitmiş idi, Buhârâ tarafına gidince buyurdu; ordugâhı yakın! Yola ulaşınca Taberistân Vâlisi Ebû'l-Abbâs Sa'lûki'den²⁴⁹ mektup ulaştı²⁵⁰ ki (mektupta) Hasan b. Alî b. Hasan b. Amr b. Alî b. El Hüseyin b. Alî b. Ebi Tâlîp -Radiallahu Anhüm- ki ona “Hasan Utrûş”²⁵¹ denirdi onun isyan ettiği

²⁴⁷ Sîmcûr ed-Davâtî. İbnü'l Esir, VI, s.420; Sîmcûr ed-Devâtî, Erdoğan Merçil, “Sîmcûriler I-Sîmcûr ed-Devâtî”, *İÜ Tarih Dergisi*, S: 32, 1979, s.71; Divit taşıma ve muhafaza görevi olup, isminin manası kesin olarak anlaşılamıyor. Ancak ismin sonundaki cür (çur) 'un Türkçede rütbe ve unvan olarak has isimlerin sonunda kullanılması, Sîmcûr'un türkçe bir ad olduğun açıkçaca gösteriyor. Erdoğan, Merçil, “Sâmânîler Devletinde Türklerin Rolü”, *İÜ Tarih Dergisi*, (Hakkı Dursun Yıldız'a Hatıra) S.35, 1994, s.256.

²⁴⁸ Firabr (veya fararb). İbnü'l Esir, VI, s.434.

²⁴⁹ Taberistân Valisi Eb'ul Abbâs. İbnü'l Esir, VI, s.434.

²⁵⁰ krş. Narşahi, *a.g.e.*, s.136.

²⁵¹ Ebû Muhammed el-Hasen b.Alî b. el-Hasen el-Utrûş el-Hüseynî (ö. 304/917).Deylem ve Taberistan'da hüküm süren Zeydîler'in üçüncü hükümdarı (914-917). İsa Doğan, “Hasan el-Utrûş”, *DİA*, İstanbul 1997, XVI, s.356. el-Hasan b. Ali el-Alevî-Atrûş. İbnü'l Esir, VI, s.434; Hasan b. Ali el-Utrûş. V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, *a.g.e.*, s.231.

söyleniyordu.²⁵² Mektubu okuyunca şaşkınlık geçirdi ve çok umutsuz oldu. Sonra başını göğe çevirdi, Yarab! yerin ve göğün takdiri senindir, (eğer) ki bu Padişâhlık²⁵³ benden gidecekse sen benim canımı al! Dedi. Ve ateşe verdirdiği ordugâhına geri geldi. Ancak, bu iyi bir fal değildi.

Ahmed b. İsmâîl'in her gece kapısında duran bir aslanı vardı, hiç kimse onun yanına yaklaşılamazdı. O gece o aslanı getirmediler, ayrıca o ashaptan diğer kimseler de kapıda uyumadılar. Sonra geceleyin kölelerden bir kaç kişi içeri geldi ve onun boğazını kestiler.²⁵⁴ Bu olay 301 yılının Cemazeyilahir ayının yirmibirinde (22 Ocak 914) Perşembe²⁵⁵ günü meydana geldi.²⁵⁶[162] Onu oradan Buhârâ'ya götürdüler ve defnettiler²⁵⁷ ve topluluktan birilerini bu kötülüğü yapanların ardından gönderdiler. Katibi Ebû'l-Hasan Nasr b. İshâg'ı kölelerle birlikte olup Emîr Şehîdi öldürmekle suçladılar.²⁵⁸ Onu yakaladılar ve astılar, olaya karışanlardan bazılarını da yakaladılar ve öldürdüler.²⁵⁹ Ve şüphesiz Ahmed b. İsmâîl'e "Emîr Şehîd" lakabını verdiler.²⁶⁰

ES-SÂİD NASR BİN AHMED

Sonra Nasr b. Ahmed es-Saîd 301 yılının Cemazeyilahir'inin yirmi birinde (22 Ocak 914) Horâsân vilayeti hilâfetine oturdu. Ve o sekiz yaşında idi.²⁶¹ Otuz yıl üç ay Horâsân

²⁵² Hüseyin b. Alâ: Narşahi, *a.g.e.*, s.136.

²⁵³ Mülk. Narşahi, *a.g.e.*, s.137.

²⁵⁴ krş. Narşahi, *a.g.e.*, s.137.

²⁵⁵ TTK'nın çevirme kılavuzunda gün Cumartesi'dir. (Çeviren).

²⁵⁶ On birinci Perşembe günü: Narşahi, *a.g.e.*, s.137; 301 yılının Cemâziyelâhir ayının çıkmasına yedi gün kala (24 Ocak 914) perşembe günü öldürülmüş. İbnü'l Esir, VI, s.434.

²⁵⁷ krş. Narşahi, *a.g.e.*, s.137; İbnü'l Esir, VI, s.434.

²⁵⁸ (Onu korumakla) görevli olan Ebu'l-Hasan'ı suçladılar. Narşahi, *a.g.e.*, s.137.

²⁵⁹ krş. Narşahi, *a.g.e.*, s.138.

²⁶⁰ krş. Narşahi, *a.g.e.*, s.137.

²⁶¹ krş. Narşahi, *a.g.e.*, s.138; İbnü'l Esir, VI, s.434.

Emîri oldu.²⁶² Emîr Şehîd öldürülünce Şeyhler ve Haşemler dönüp Buhârâ 'ya geldiler, onun oğlu Nasr b. Ahmed'de ittifak yaptılar. Onu Saîd Hâdim kendi omzuna oturttu dışarı geldi, ona öyle biat ettiler.²⁶³ Vezir Ebû Abdullah b. Ahmed el-Ceyhanî²⁶⁴ tedbirli bir kişi idi, işleri her yönü ile ele aldı ve yönetmeye başladı. Ebû Abdullah Ceyhânî²⁶⁵ bilgili bir adam idi ayrıca çok akıllı, pehlivân ve faziletli her konuda ileri görüşlü idi. Onun fen ve diğer ilimlerde pek çok eseri vardı,²⁶⁶ o vezirliğe oturduğunda dünya ülkelerinin hepsine mektup yazdı, hepsinden yasalarının dergâhlar ve divanlarının bir nüshasını yapıp onun yanına getirmelerini

²⁶² Emir Sa'id otuz bir sene tahtında oturdu. Narşahi, *a.g.e.*, s.141; otuz yıl, otuz üç gün. İbnü'l Esir, VI, s.434.

²⁶³ Ahmed b. Muhammed b. Leys Buhara Emîri olup es-Sâid'i boynunun üstüne almış ve halk bu şekilde bey'at etmişti. İbnü'l Esir, VI, s.434.

²⁶⁴ Vezirliğe Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmet El-Ceyhani'yi getirdi. Narşahi, *a.g.e.*, s.138; Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmet el-Ceyhanî. İbnü'l Esir, VI, s.434.

²⁶⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed (ö. 330/942) Sâ mânî veziri ve meşhur İslâm coğrafyacısı. Hayatı ve yazdığı eserler hakkında fazla bilgi bulunmadığı gibi bilinen hususlarda da kesinlik yoktur. Ceyhânî, Sâ mânî Hükümdarı Nasr b. Ahmed'in (913-943) hizmetine girip veziri oldu. O sıralarda bölgeden geçen İbn Fadlân, Şeyhülâmîd unvanını taşıyan Ceyhânî adlı bir vezirin Sâ mânî hükümdarı ile tanışmasını sağladığını ve kendisini misafir ettiğini bildirmektedir. Rıza Kurtuluş, "Ceyhânî", *DİA*, İstanbul 1993, VII, s.467.

²⁶⁶ Ceyhânî felsefe, astronomi gibi ilimlerde yetenek ve geniş bilgi sahibi bir kimseydi. Özellikle coğrafi konulara olan ilgisi ve gayreti onu bu alanda kitap yazmaya yöneltti. Bulunduğu yüksek mevkiden de istifade ederek bölgeye uğrayan değişik ülkelere mensup seyyah ve yabancılardan dünyanın çeşitli yerleri hakkında bilgiler topladı. Ceyhânî, günümüze ulaşmamış olan meşhur kitabını bu şekilde telif etmiştir. Ceyhânî'nin kendi ülkesinde yaşayan yabancılara toplayıp onlara memleketlerinin gelir kaynaklarını, yollarını ve bu bölgelerin genişliklerini sorup haklarında bilgi aldığını anlatır. Bu şekilde Ceyhânî'nin, ele geçirmeyi planladıkları yerlere yapılacak harekâtı kolaylaştırmayı amaçladığı da düşünülebilir. O da kendinden önceki coğrafyacılar gibi dünyayı yedi iklim bölgesine ayırarak incelemiştir. Eserini telif ederken birinci elden kaynaklardan bilgi toplayan Ceyhânî, ayrıca İbn Hurdâzbih'in yazdığı Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-memâlik'ten de geniş ölçüde faydalanmıştır. Daha sonraki Arap coğrafyacıları da ondan istifade etmişlerdir. Sâ mânîler devrinde vezirlik yapan ve Ceyhânî nisbesini taşıyan üç ayrı kişinin bulunması ve kaynaklardaki bilgilerin yetersizliği, araştırmacıları bunlardan hangisinin Kitâbü'l-Mesâlik'in yazarı olduğu konusunda şüpheye düşürmüştür. Bazı araştırmacılar müellif olarak, Sâ mânî Hükümdarı Nasr b. Ahmed'in veziri ve nâibi olan Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ceyhânî'yi kabul ederken bazıları da Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik'in Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed ile oğlu Ebû Ali Muhammed b. Muhammed ve torunu Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed'in ortak eseri olabileceğini, ancak kesin bir hükme varmanın mümkün olmadığını ifade ederler. Rıza Kurtuluş, "Ceyhânî", *DİA*, VII, s.467.

istedi (Bu mektubun yazıldığı vilayetler) Rûm vilayeti, Türkistân, Hindîstân, Çîn, Irâk, Şâm, Mısır, Renah, Zâbil, Kâbil, Sind ve Arap (diyarları) idi. Dünya yasalarının hepsini ona getirdiler, o bütün nüshaları önüne koydu, her bir yasayı dikkatlice inceledi. Onların içlerinden en beğenilenleri aldı, beğenmediklerini bıraktı. O en iyi yasaları aldı ve buyurdu. Bu iyi yasaları Buhârâ heyeti, dergâh ve divan heyetinin hepsi kullansılar, Ceyhânî'nin akıllı fikirleriyle memleket işlerinin hepsi düzene girdi.

Hâricîler'den bir kısmı itaatsizlik ettiler (isyan ettiler), önce her bir gruba asker gönderdi. Bütün askerler üstün gelmiş ve zafer kazanmış bir şekilde geri döndüler. (Nasr) Hiçbir işinde başarısız olmadı bütün isteklerine sahip oldu. Nasr b. Ahmed Emîrliğe oturunca ilk olarak babasının amcası İshâg b. Ahmed Semerkand'ta isyan etti, onun oğlu İshâg b. İlyâs asker işlerini eline almış ve orduyu Buhârâ²⁶⁷ tarafına hareket ettirmişti.²⁶⁸ Sonra Nasr, Hamûye b. Alî'yi öncü olarak gönderdi.²⁶⁹ Harcenk'te birbirlerine ulaştılar, 301 yılının Ramazan (Mart/Nisan 914) ayında savaş yaptılar. Sonra birkaç gün olmadan İshâg yenildi. O, Semerkand'a geri döndü. Hamûye b. Alî, İshâg'ın ardından gitti.²⁷⁰ Onun işi zor bir hal aldı, şöyle ki yaşama keyfi kaçmıştı. Çok çaresiz olunca mektup yazdı ve aman istedi, ona aman verdiler.²⁷¹ O Buhârâ'ya gitti Ona iyi davrandılar ve o ölünceye kadar orada kaldı.

Hüseyin b. Alî Sîstân'ı alınca Sîstân'ın kendisine verilmesini umut

²⁶⁷ Zerefşân ırmağının aşağı havzasındaki büyük vahada yer alır; bugün Özbekistan Cumhuriyeti sınırları içinde bulunmaktadır. Şehrin denizden yüksekliği 220 metredir. Kara ikliminin tesiri altında olup kışlar soğuk, yazlar çok sıcaktır. Yıllık yağış tutarı ortalama 135 mm. kadardır. Bu bölgede çok eski devirlerden beri şehirler kurulmuş olmalıdır. Ramazan Şeşen, "Buhara", *DİA*, İstanbul, 1992, VI, s.363.

²⁶⁸ krş. İbnü'l Esir, VI, s.434.

²⁶⁹ krş. Narşahi, *a.g.e.*, s.139.

²⁷⁰ Ancak tekrar ordusunu toparlayan İshâk ikinci kez Buhara üzerine gelmiş, tekrar şiddetli bir savaşa girince bir daha yenilmişti. İbnü'l Esir, VI, s.436.

²⁷¹ Yakalandı. Narşahi, *a.g.e.*, s.139. İbnü'l Esir, VI, s.442.

etmişti, vermediler. Ondan sonra çok kızdı, o Ahmed devletinin sonunu bekleyip Ahmed ölünce Herât'da isyan etti²⁷² ve bir süre asi olarak kaldı. Sonra bir gün asker toplayıp Nişâpûr'a²⁷³ saldırdı.²⁷⁴ Buhârâ'dan Ahmed b. Sehl'i onunla savaşmaya gönderdiler.²⁷⁵ Ahmed Herât'a gelip onu kuşattı. Hüseyin'in kardeşi Mansûr b. Alî, Ahmed b. Sehl'in huzuruna gelip ondan aman istedi.²⁷⁶ Sonra Ahmed [163] 306 yılı Rebiulevvel'inde (Ağustos/Eylül 918) Nişâpûr'a geldi ve Hüseyin b. Alî ile savaş yaptı. Hüseyin'i esir alıp Nişâpûr'u makam yaptı.²⁷⁷ Buhârâ'nın Sahib'üş şurta'sı²⁷⁸ olan Muhammed b. Eched Merv'de idi. O Muhammed b. Muhalled b. Zerârah el-Merûzî ile beraber Ahmed b. Sehl'in yanına geldi ve o yerden geri dönüp Buhârâ'ya gittiler.

Bu Ahmed b. Sehl Yezdücerd Şehriyârın torun çocuklarından olup Acem asilzadelerinden idi.²⁷⁹ Haryeh köyünden idi ki (bu köy) Merv'in en büyük köyü idi, babasının adı Kâmkâr idi. Merv'de bir gül vardı (o yüzden) ona “Gül Kâmkârî” diye çağırırlardı.²⁸⁰ Bu Kâmgâriler Tâhirîler'e hizmet etmişlerdi. Kardeşlerinin hepsi saray kâtiplerinden ve müneccimlerinden idiler. Fazl ve Hüseyin Sehl b. Hâşim'in oğullarındandır ki (Sehl) yıldız ilmini iyi bilirdi. Ve

²⁷² Daha evvel aralarında kararlaştırdıkları bir husus gereği Mansur'u da isyana teşvik etmişti. İbnü'l Esir, VI, s.442; İshak'ın diğer oğlu Ebû Sâlih Mansur'da isyan etmişti.Nişapur'da ölünce müttefiki Hüseyin b. Ali Mervezi asilerin başına geçti. Ahmed'in saltanatı sırasında hükümete büyük hizmetler yapmış olan bu kumandan, artık bu hizmetlerinin layıkıyla takdir edilmediği kanaatinde idi. V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan, a.g.e., s.259.*

²⁷³ Nisâbûr. İbnü'l Esir, VI, s.442.

²⁷⁴ Nişabur'u ele geçirdi. İbnü'l Esir, VI, s.442.

²⁷⁵ Meşhur dihan Ahmed b. Sehl geçirildi. V.V.Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan, a.g.e., s.256.*

²⁷⁶ krş. İbnü'l Esir, VI, s.442.

²⁷⁷ krş. İbnü'l Esir, VI, s.442.

²⁷⁸ Hassa ordusu kumandanı. V.V.Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan, a.g.e., s.245.*

²⁷⁹ Ahmed b. Sehl, Hâşim b. el-Velîd'in oğludur. el-Velîd'in babası Cebele olup babası Kâmkâr idi. O'nun babası Yezdicerd, O'nun babası eski İran Sâsâ'ni hükümdarı Şehriyâr idi. İbnü'l Esir, VI, s.446.

²⁸⁰ Kâmkâr civarında vali olup kıpkızıl gül olan “el-Kâmkârî Gülü” O'na nispet edilmektedir. İbnü'l Esir, VI, s.446.

birgün kendi oğullarının talihine bakınca, onların geleceklerinin nasıl olacağını söyledi. Her üçününde bir günde Arap taassubunda öldürüleceğini gördüğünü söyledi, öylede oldu. Ahmed büyüyünce kardeşlerinin kanını istedi, bin adam onun ile geldiler. Sonra Amr b. Leys onu istemek için bazı kimseler gönderdi ve o korktu ancak onun peşinden giden kimselerin herbiriyle savaştı ve elini vermedi (teslim olmadı). Sonra Amr b. Leys ona aman verdi ve huzuruna çağırttı. Ahmed Amr'ın önüne gelince onu yakalayıp Sîstânda zindana attı.²⁸¹ Ahmed'in Hafza adlı bir kızkardeşi vardı. Ahmed'e taahhüd yaptı. Amr Ahmed b. Sehl'e kendi kızkardeşini onun Sebekrî isimli kölesine vermesini ve Ahmed'in Merv'e gönderilmesini buyurdu. Ahmed icabet etmedi ancak Amr'ın ondan intikam almasından korktu, sonra hile yaptı ve kendi kızkardeşini Amr'ın kızkardeşi'nin hizmetine gitmesini buyurdu. Sonra Ahmed'in kızkardeşi Amr'ın kızkardeşinden Ahmed'in saçı uzadığından hamama götürmek için izin almasına yardım etmesini istedi. İzin verilince (Ahmed) hamama gitti. Ve (Ahmed) kendi saç ve sakalına kireç yaptı.²⁸² Ve bir köle gibi kıvrır kıvrır kahkülleri ile ve darmağınık elbiselerle dışarı çıkınca korumalarından hiçkimse onu tanıyamadı. Sîstân şehri içinde tanınmamış bir şekilde dolaştı. Ebû Ca'fer Sa'lûk onu Amr'dan istemiş, Amr (onu) açıkça bağışlamış ve ona külah koymaması ve çizme giymemesi için şart koşmuştu ve Ahmed bunu her zaman yapmıştı. Sonra Ahmed gizlice hecindevelerinin üstünde Sîstân'dan dışarı çıkıp Merv'e gitti. Bir kavim topladı ve Ca'fer Ūrî'yi ki o Amr'ın Halîfesi idi (onu) yakaladı ve tutukladı.²⁸³ İsmâîl b. Ahmed'den aman istedi ve Buhârâya gitti. İsmâîl ona cömertlik yaptı ve Ahmed'in vasıtasıyla büyük işler ve iyi fetihler yaptı. Ahmed Sehl akıllı ve yiğit ve bilgili ve uyanık bir adam idi. O İsmâîl b. Ahmed'in yanına gelince onu kabul etti ve o yerde kaldı ve onu adamı yaptı. Her

²⁸¹ Ahmed b. Sehl de Amr'ın Merv'deki vekillerinden idi. Amr bir ara O'nu tutuklatıp Sicistan'a götürmüş ve orada hapse attırmıştı. İbnü'l Esir, VI, s.467.

²⁸² Hamama sokulunca hamam otu alıp başına ve sakalına sürmüş, böylelikle bütün kılları düşmüştü. İbnü'l Esir, VI, s.467.

²⁸³ Sicistân'dan çıkan Ahmed Merv tarafına giderek burada bulunan Amr b. Leys'in vekilini yakalatmış ve Merv şehrine hâkim olmuştu. İbnü'l Esir, VI, s.467.

gün daha yüce oldu ve orada Emîr Şehîd'in devrinde ve Emîr Saîd'in²⁸⁴ zamanında da kaldı. Nişâpûr onun oldu. Sonra açık bir şekilde Nişâpûr'da isyan etti ve Saîd'in adını hutbeden çıkarttı.²⁸⁵ Cürcân Emîri olan Karâtekîn'e saldırdı.²⁸⁶ Ahmed Nişpurdan kaçtı ve Merv'e gitti, kale-i Hasîn'i yaptı ve o kaleye sığındı. [164] Haber Buhârâ'ya ulaşınca Hamûye İbn-i Alî'yi onunla savaşmaya gönderdi. Merv'e gelince Hamûye kendi ordusunun albaylarına buyurdu; Ahmed b. Sehl ile mektuplaşın ve ona, onun tarafına geçtiğinizi açıklayın! dedi. Mektuplar Ahmed'e ulaşınca ona bir gururlanma geldi ve tedbir almadan Merv'den Hamûye'ye kast etti. Hûrân nehri kenarında²⁸⁷ birbirlerine ulaştılar. Bir zaman sonra Ahmed'in ordusunu yendiler ve Ahmed yalnız kaldı. Kendi binek hayvanının gücü yetinceye kadar (Ahmed) onlarla savaştı, onun atı düşünce yaya kaldı (yinede) orduyla savaştı. Sonunda O'nu yakalayıp tutukladılar ve Buhârâ'ya gönderdiler. Emîr Saîd zindana kapatılmasını buyurdu ve 307 senesinin Zilhicce (Nisan/Mayıs 920) ayı içinde zindanda iken öldü.²⁸⁸

Emîr Saîd 317 yılında Buhârâ'dan Nişâpûr tarafına gitti, kendi kardeşleri İbrâhim, Yahyâ ve Mansûr'u Buhârâ'nın hapishanesinde tutuklu idi, onların ecirlerinin orada verilmesini buyurmuştu. Ebû Bekir b. Amû el-Habbâz isimli bir kimse vardı ki o Tabbâhî (fırıncı) diye tanınırdı. Onların ecralarını o veriyordu. O ebleh (akılsız) kafalı idi ve daima "Emîr Saîd'in benden eziyet görmesi gerekir" derdi ve adamlar onun ahmaklığına gülerlerdi. Bu Ebû Bekir Ebû Saîd'in kardeşleri ile Buhârâ halkı ve ordu içindeki fesatçılar arasında aracı idi. Sonra birgün bir kolayını bulup geldiler ve hapishanein kapısını açtılar. Ahmed'in oğullarını ve hapishane içinde ne kadar mahpus varsa hepsini dışarı çıkardılar ve

²⁸⁴ Said lakabı taşıyan emirleri Nasr b. Ahmed. İbn Kesir. XI, s.286.

²⁸⁵ krş. İbnü'l Esir, VI, s.467.

²⁸⁶ Karatekîn ile savaşıp Cürcân'a hâkim olmuş ve Karatekîn'i şehirden kovarak tekrar Horasan'a geri dönüp oradan da Merv'e giderek şehri istila etmişti. İbnü'l Esir, VI, s.467.

²⁸⁷ Merverrûz'un bir merhalelik uzağında. İbnü'l Esir, VI, s.468.

²⁸⁸ İbnü'l Esir, VI, s.468.

Buhârâyı aldılar. Yahyâ (emir ilan edildi) şüphesiz Ebû Bekir Tabbâh'a Albaylığı verdi ve kendisini en yakını (adamı) yaptı. Haber Saîd'e ulaşınca Nişâpûr'dan geri döndü ve Buhârâ'ya kast etti. Yahyâ şüphesiz Ebû Bekir Tabbâh'ı ordu ile Ceyhûn'un kenarına gönderdi (bunun maksadı) yolu gözlemek ve oradan kimsenin geçmemesini (sağlamaktı). Hüseyin b. Alî El Merûzî'nin oğlunuda ²⁸⁹ onunla gönderdi. Ceyhûn kenarına ulaşınca Muhammed b. Abdullah el-Bel'ami Hüseyin'in oğluna yazı yazdı. Hüseyin'in oğlu şüphesiz Ebû Bekir Tabbâh'ı yakalayıp tutukladı. Emîr Saîd'de nehirden geçip Buhârâ'ya geldi ve buyurdu. Ebû Bekir'i kamçı altında öldürdüler, sonra onu fırına koydular, fırının içinde bir gece kaldı. Ertesi gün çıkardılar. Hiçbir organı yanmamış idi, adamların hepsi hayrete düştüler.

Emîr Saîd'in kardeşleri birbirinden ayrı düştü, Yahyâ Semerkand'a²⁹⁰, oradan Belh'e, oradan Nişâpûr'a, oradanda Bağdâd'a gitti ve orada öldü, onun tabutunu Sencâb'a getirdiler. 320 (932) senesi içinde el-Gâhir Billâh Hilâfete oturdu.²⁹¹ Emîr Saîd Nişâpûr tarafına geldi ve Cürcân'ı düzene koydu. Cürcân'ın işleri düzene konulunca Horâsân Sipahsâlârlığını Ebû Bekir Muhammed b.

²⁸⁹ Şiilerin bu harekete katılması Ebû Bekir ile birlikte bir reisleri de Hüseyin b. Alî El Merûzî'nin oğlu olmasından belli oluyor. V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan, a.g.e.*, s.260.

²⁹⁰ Özbekistan'da tarihî bir şehir. 190'da (805-806) başlayan ve Abbâsiler'in bölgede hâkimiyetini sarsan Râfi' b. Leys isyanı da dört yıl sonra bastırılabilirdi (194/810). Halife Me'mûn, bu isyanın bastırılmasında büyük yararlıklar gösteren Sâ mânî ailesinden Nûh b. Esed'i 204 (819) yılında Semerkant, diğer üç kardeşini de Mâverâünnehir'deki diğer vilâyetlere vali tayin etti. Horasan'da hüküm süren Tâhirîler'e tâbi olan Nûh b. Esed ve kardeşleri, Ya'kûb b. Leys'in 259'da Tâhirîler'e son vermesinin ardından Saffârîler'e bağlandı. Halife Mu'temid-Allah'ın iki yıl sonra bir menşurla bütün Mâverâünnehir'i Nasr b. Ahmed'e verdiğini bildirmesinin ardından Sâ mânîler müstakil bir devlet haline geldi (261/874-75). Nasr b. Ahmed'in 279 yılında ölümünden sonra küçük kardeşi İsmâil b. Ahmed başşehirini Buhara'ya taşıdıysa da Semerkant gerek nüfus yoğunluğu gerekse medenî ve iktisadî unsurlar açısından bölgedeki merkezî şehir olma konumunu muhafaza etti. Osman Aydın, "Semerkant", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, s.481-484. (483); Buhaârâ'nın Sâ mânîler devrinde başkent olduğu çağda bile, nüfus ve büyüklük bakımından Semerkant, Mâverâünnehir'in daima birinci şehri olmuştur. V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan, a.g.e.*, s.88.

²⁹¹ krş. İbn Kesir. *a.g.e.*, XI, s.299; İbnü'l Esir, VI, s.567.

Muzaffer'e verip²⁹² Buhârâ'ya geri döndü. Sonra er-Râdî Billâh Hilâfete oturdu²⁹³ ve Horâsân ahdini Abbâs b. Şagîg vasıtasıyla Nasr b. Ahmed'e gönderdi. O vakitte Muhammed b. Muzaffer Nişâpûrda idi, Merdâvîz'de²⁹⁴ Rey'de idi. Merdâvîz²⁹⁵ Rey'den İsfahân²⁹⁶ tarafına gitmek istedi. Yolda hamama gitti. Köleleri²⁹⁷ onu 323 (934/935) senesinde²⁹⁸ hamamda iken öldürdüler.²⁹⁹ Behakom³⁰⁰ Mâkânî o kölelerin başında idi.³⁰¹

Muhammed b. Muzaffer Nişâpûr'dan hastalanmış olarak döndü ve hastalığı kötüleşti. Sonra Emîr Saîd şüphesiz Muhammed'i işinden alıp, (oğlu)³⁰²

²⁹² Erdoğan Merçil, “Sipehsâlâr: I. Sâ mânîler,” Tarih İncelemeleri Dergisi, Cilt/Volume XXVI, S.1, Temmuz 2011, s.139-150. (140,148); İbnü'l Esir, VI, s.584; V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan, a.g.e.*, s.260.

²⁹³ 322. İbnü'l Esir, VI, s.601.

²⁹⁴ Ebü'l-Haccâc Merdâvîc b. Ziyâr b. Verdânşâh el-Cîlî (ö. 323/935), Ziyârî hânedanının kurucusu ve ilk hükümdarı (928-935). Baba tarafından Ârî kökenli Gilliler'in (Cîlî) Dâhil bölgesinde yaşayan asil bir koluna, anne tarafından Rûyân ispehbedlerine mensuptur. Zamanın diğer hânedanları gibi Ziyârîler de sonraları, İslâm öncesi tanınmış bir nesebe bağlanmak isteğiyle Ziyâr'ın babası Verdânşâh'ın Sâsânî İmparatoru Hüsrev zamanında Gilân kralı olan Argûş Ferhâdân'ın soyundan geldiğini iddia etmiştir. Ahmet Güner, “Merdâvîc b. Ziyâr”, *DİA*, İstanbul 2004, XXIX, s.178.

²⁹⁵ Merdâvîc. İbn Kesir. XI, s.304,332; İbnü'l Esir, VI, s.584.

²⁹⁶ İran'ın dördüncü büyük şehri ve aynı adı taşıyan eyaletin merkezi. Adı Arapça kaynaklarda Sibâhân, İsbahân ve bazı eski Farsça kaynaklarda Sipâhân şeklinde geçer. Genellikle kabul edildiğine göre kelimenin sözlük anlamı “-atlı- askerler” olup şehir, Sâsânî ordusu bir savaş çıktığında önündeki düzlükte toplandığı için bu adla anılmıştır. İsfahan, Abbâsî hilâfetinin zayıflaması üzerine İran'da kurulan mahallî hânedanlar arasındaki mücadelelerin merkezlerinden biri haline geldi. Bu dönemde Dülefililer, Saffârîler ve kısa bir süre için Sâ mânîler'in hâkimiyetine giren şehir, IV. yüzyıl başlarında Ziyârîler'in ve ardından Büveyhîler'in eline geçti. Osman Gazi Özgüdenli, “İsfahân”, *DİA*, İstanbul 2000, XXII, s.497.

²⁹⁷ Türkler. İbnü'l Esir, VI, s.616.

²⁹⁸ Merdâvîc Rebîülevvel 323'te (Şubat 935) İsfahan'da, eski İran bayramlarından Sezak'ın kutlanması sırasında hizmetinde bulunan bir grup Türk askeri tarafından öldürüldü. Ahmet Güner, “Merdâvîc b. Ziyâr”, *DİA*, İstanbul 2004, XXIX, s.178.

²⁹⁹ krş. İbnü'l Esir, VI, s.616.

³⁰⁰ Yahküm. İbn Kesir. XI, s.312.

³⁰¹ Halkı Merdâvîc'e karşı kışkırtanlar ve onun ölümüne sebep olanlar şunlardı: İleride Bağdat askerlerinin başkumandanı olacak olan Tüzün, Yarûk, İbn Buğra ve Muhammed b. Yınal et-Tercümân ve onlara muvafakat eden Beckem. İbnü'l Esir, VI, s.616.

³⁰² krş. Erdoğan Merçil, “Sipehsâlâr: I. Sâ mânîler,” *a.g.m.*, s.141; İbnü'l Esir, VII, s.27.

Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. Muzaffer'i³⁰³ Nişâpûr'a gönderdi (onun yerine atadı).³⁰⁴ Ahmed 328 senesi Muharrem ayı içinde Cürcân tarafına gitti ve Mâkân'ın³⁰⁵ şehrini kuşattı. Mâkân'ın işi zor idi. Mâkân'ın halkının hepsi Ebû Alî'den aman istedi çünkü uluf (yiyecekler) az idi.³⁰⁶ [165] Mâkân Taberistân'a kaçtı, Ebû Alî 329 (940/941) senesinde kendi kavmi tarafına gitti ve o yerden Rey'e gitti Veşmgîr b. Mârmâr o yerde idi. Mâkân ondan yardım istedi.³⁰⁷ O, Taberistândan geldi ve Rey'de savaş yaptılar. Ebû Alî onları (Veşmgîr ve Makân) yendi, onların ordusundan pek çok (kişi) öldü ve Mâkân da savaşta öldürüldü.³⁰⁸ Onun başını (önce) Buhârâ'ya gönderdi, oradan Abbâs b. Şefîg vasıtasıyla Bağdâd'a gönderdi.³⁰⁹

Ebû Alî Mâkân'ın oğlunu ki Deylem'de³¹⁰ tanınan dokuzyüz adam ile (onları) gazada esir almış (sonra) serbest bırakmıştı, develere bindirerek (onları) Buhârâ'ya gönderdi. Veşmgîr Buhârâ'ya gelip itaat edene kadar zindan içinde kaldılar, (Veşmgîr) onların bağışlanmasını istedi.³¹¹

Sonra el-Muttakî 329 yılında hilâfete oturdu.³¹² Horâsân ahdini Emîr Saîd'e göndedi. (bu sırada) Ahmed b. Muhammed b. Muzaffer Rey'de idi. Veşmgîr

³⁰³ Ebû Alî b.Ebû Bekr Muhammed (Muhtacoğulları). Erdoğan Merçil, "Sipehsâlâr: I. Sâ mânîler," *a.g.m.*, s.141,148.

³⁰⁴ Horasan valiliğinden azlederek Buhara'ya huzuruna çağırılmış ve yerine oğlu Ebû Ali'yi tayin etmişti. İbnü'l Esir, VII, s.27.

³⁰⁵ Makân b. Kânî. İbn Kesir. XI, s.304; Makân b. Kâkî, İbnü'l Esir, VII, s.30.

³⁰⁶ krş. İbnü'l Esir, VII, s.30.

³⁰⁷ krş. İbnü'l Esir, VII, s.38.

³⁰⁸ krş. İbnü'l Esir, VII, s.39.

³⁰⁹ Beckem öldürüldükten sonar a Mâkân'ın başı Bağdat'a gönderildi. İbnü'l Esir, VII, s.30.

³¹⁰ İran'ın kuzeyinde Gîlân eyaletinin bir bölümünü teşkil eden, Hazar deniziyle Kazvin arasındaki dağlık bölgenin ve bu bölgede yaşayan kavmin adı. Tahsin Yazıcı, "Deylem", *DİA*, İstanbul 1994, IX, s.263.

³¹¹ Sâ mânîoğullarının emrine girip Horasan'a gitmiş ve bu esirlerin hepsini serbest bıraktırmıştı. İbnü'l Esir, VII, s.39.

³¹² krş. İbn Kesir. XI, s.343; İbnü'l Esir, VII, s.37.

Taberistân ve Seriyeh'i kuşatmış idi. Ahmed ona kast edince o zor duruma düştü. (Ahmed) o vilayetin hepsini aldı, kış geldi ve ardarda yağmurlar yağmaya başladı. Sonra barış istediler, temsilciler gönderdiler ki Veşmgîr itaatden vazgeçmeyeceğini söyledi. Ebû Alî Ahmed b. Muhammed 331 senesi Cemazeyilahir'inde (Şubat/Mart 943) Cürcân'a geri döndü, hem bu ay içinde Emîr Saîd de öldü.³¹³ O ölünce kardeşlerinden ve onun zamanındaki becerikli saray kâtiplerinden kimse kalmadı. Ve lüruhu³¹⁴ (güruhu) ve askerleri arasına fesat düştü. İşlerin iyi idare edilmesi Muhammed b. Abdullah el-Bel'amî'den Ebû Alî Muhammed b. Muhammed el-Ceyhânî sayesinde idi. Muhammed bin Hâtem el-Musabî muhalefet yaptı ve işler düzenden çıktı.

EL-HAMÎD EBÛ MUHAMMED NÛH BİN NASR

Emîr Hamîd Horâsân vilayetinde 331 senesi Şaban'ında (Nisan/Mayıs 943) valiliğe oturdu.³¹⁵ Oniki yıl üç ay Emîrlik yaptı. 340 senesi Rabiulahir (Eylül/Ekim 951) ayında öldü. Emîrliğe oturunca vezirliği ve idare işlerini Ebû'l-Fazl Muhammed b. Ahmed el-Hâkim'e³¹⁶ verdi ki ona "Hâkim-i Celîl" diye çağırırlardı. Haşem'in istikakını onun idaresine verdi ve Ebû'l-Fazl iyi yasalar koydu. Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Hamûyeh, Emîr Hamîd'den korkardı ki Emîr Saîd yaşadığı devirde şüphesiz İsmâîl b. Nasr'ı veliahd yapmıştı. Ahmed b. Hamûyeh de onun idare veziri idi.³¹⁷ Düşmanlar Nasr'ın oğulları olan İsmâîl ve Nûh arasında ara bozma yapmışlardı. İsmâîl Nasr'dan önce ölünce o öfke Hamîd'in kalbinde kaldı. Ahmed b. Hamûyeh korkuyordu, (çünkü) Emîr Saîd eğer benim başıma bir olay gelirse Nûh sana iyilik yapmaz demişti. Emîr Hamîd Emîrliğe oturunca Ahmed b.

³¹³ krş. İbn Kesir. XI, s.356; Recep ayında veremden öldü. İbnü'l Esir, VII, s.65.

³¹⁴ Bu ibarenin doğrusunun şöyle olması muhtemeldir. İki güruhu arasında fesat çıktı. (Çeviren).

³¹⁵ krş. İbn Kesir. XI, s.356; Narşahi, *a.g.e.*, s.141; İbnü'l Esir, VII, s.67.

³¹⁶ Ebû'l-Fazl Muhammed b. Ahmed el-Hâkim. İbnü'l Esir, VII, s.67.

³¹⁷ Hamûyeh Halka ve Nûh ile adamlarına çok kötü davranmış ve onlara sıkıntı vermişti. Bu ise Emîr Nûh'a bir hayli dokunmuş ve O'na karşı kalbinde bir kin oluşmuştu. İbnü'l Esir, VII, s.67.

Hamûyeh Ceyhûndan gitti, Âmûy'e³¹⁸ geldi ve gizlendi.

Aradan bir yıl geçince sayım yaptılar. Hazreti Hâkim (Ebû'l-Fazl Muhammed b. Muhammed El Hâkim) haşeme birkaç kez biner biner dirhem vermiş idi ve hiçkimse (bu durumdan) hoşnut değildi. Hazineseler boş olmuş, haşemlerin şikâyeti ile onun acz ve zayıflığı ortaya çıkmıştı. 331 senesinin Zilhicce (Ağustos/Eylül 943) ayında Nesâ bölgesinde zelzele meydana geldi. Pek çok köyler viran oldu,³¹⁹ beşbinden fazla kişi toprak altında kaldı. [166]

Emîr Hamîd'e Muhammed b. Tuğân el-Mâcib'den³²⁰ çirkin sözler işittirdiler. Emîr Nûh da onun ve oğlunun öldürülmesini buyurdu. Emir Nûh 332 (943/944) senesinde Merv'e geldi. Ahmed b. Hamûyeh'in hazretin geldiğinden haberi olmadı, evinden dışarı çıkınca aniden onu yakaladılar ve Nûh'un önüne getirdiler. Nûh onu görünce ona kötü davranmadı, ona iyi şeyler söyledi, ümitler verdi. Ona iyi sorular sordu ve onun maaş bağlanmasını buyurdu. Çünkü o çalışkan bir adam idi.

Sonra Emîr Hamîd Merv'den 333 senesinin Recep (Şubat/Mart 945) ayında Nişâpûr tarafına gitti, elli gün orayı makam yaptı, köylülerden bir topluluk geldi, Ebû Alî'den³²¹ ve onun görevlilerinden, onların eziyetlerinden şikâyet ettiler. Sonra Emîr Hamîd, onu görevinden aldı İbrâhim b. Sîmcûri³²²'yi o yere oturttu³²³ ve kendi Buhârâ'ya geri döndü.³²⁴

³¹⁸ Âmül. İbnü'l Esir, VII, s.67.

³¹⁹ krş. İbn Kesir. XI, s.355; İbnü'l Esir, VII, s.68.

³²⁰ Hacib olması muhtemeldir. (Çeviren).

³²¹ Ebû Alî b. Muhtâc. İbnü'l Esir, VII, s.105; Ebû AlîÇağani. V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan, a.g.e., s.265.*

³²² krş.Erdoğan Merçil, *Sipehsâlâr: I. Sâ mânîler , a.g.m., s.141; İbnü'l Esir, VII, s.105.*

³²³ krş. Narşahi, *a.g.e., s.143; İbnü'l Esir, VII, s.105; V.V. Barthold, Moğol İstilasına Kadar Türkistan, a.g.e., s.265.*

³²⁴ krş. İbnü'l Esir, VII, s 05.

334 senesinde Müstekfî Hilâfete oturdu.³²⁵ Sonra Rey'in Haşemleri Emîr Nûh'a muhalefet yapıp ona isyan ettiler. Haber Emîr Nûh'a ulaşınca o yerden Merv'e geldi. Hâkim laf taşıma yaptı, Emîr Nûh'a “bunların hepsini Ahmed b. Hamûyeh senin kalbinin kötü olması için yapıyor” dedi ve (bunun gibi) pek çok şeyler söyledi. Taki Nûh oradan öfkeli döndü ve O buyurdu. 335 (946/947) senesi içinde Ahmed b. Hamûyeh'i Hâkim'in (Ebû'l-Fazl Muhammed b. Ahmed el-Hâkim) önünde ölünceye kadar odun (dayak) altına aldılar. Merv'den gelen haşemlerde, Muhammed b. Ahmed el-Hâkim'den şikâyet ettiler, "ordunun tımarını ve istikakını vermedi, senin işini de perişan etti, Ebû Alî'yi o sana isyan ettirdi ve Haşemin kalbine o sıkıntı soktu, Ebû Alî'yi senden O döndürdü, Horâsân haşeminden pek çok kişinin kalbini senden kendi tarafına çevirdi ki eğer o Emîr'i bizim elimize vermezsen biz senin yanından gideriz" dediler. Emîr Hamîd buyurdu ve Hâkim'i o yerden sürükleyerek saraya getirdiler, hemen o yerde öldürülmesini buyurdu.³²⁶ (bu olay) 335 (946/947) senesi³²⁷ içinde, Hamûyeh'in öldürülmesinden iki ay sonra idi.

Sonra Ebû Alî Çağani³²⁸ Emîr Hamîd'in amcası İbrâhim³²⁹ ve haşemi ile Nişâpûr'a geldi.³³⁰ İbrâhim b. Sîmcûri ve Mansûr b. Karâtekîn'in ordusu Merv'e Nûh'un yanına gidip ona katıldılar. Ebû Alî 335 senesinin Rabiulevvel³³¹ ayının sonunda Nişâpûr'a girdi. Serahs'a gelip o yerden Merv'e kast etti.³³² İğân köyüne

³²⁵ krş. İbnü'l Esir, VII, s.111; İbn Kesir'e göre 333'dür. İbn Kesir. XI, s.363.

³²⁶ Emîr Nuh onlara söz konusu mütevelliyi teslim etmiş, onlar da 335 yılı Cemaziyelevvel (946 Kasım-Aralık) ayında öldürüvermişlerdi. İbnü'l Esir, VII, s.118.

³²⁷ Cemaziyelevvel. İbnü'l Esir, VII, s.118.

³²⁸ Ebû Ali b. Muhtâc. İbnü'l Esir, VII, s.118; Ebû Ali b. Muhtâc. Erdoğan Merçil, “Sipehsâlâr: I. Sâ mânîler” , *a.g.m.*, s.103.

³²⁹ O sırada Ebû Ali, Nuh'un amcası İbrahim b. Ahmed'i Mezopotamya'dan getirmişti. V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan, a.g.e.*, s.266.

³³⁰ Nuh b. Nasr döneminde Horasanda isyan etmiş hala kontrol altına alınamamıştı. Erkan Göksu, “Alptegin: Köle Pazarından Gazne Tahtına”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S.191, Nisan (2011), s.103; Saganıyân. V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan, a.g.e.*, s.252.

³³¹ Muharrem. İbnü'l Esir, VII, s.118.

³³² krş. İbnü'l Esir, VII, s.118.

ulaşınca Nûh'un Albaylarından ona katılan pek çok kimselerden mektuplar ulaştı ve hepsi Ebû Alî tarafına meylettiler.³³³ Ebû Alî Merv'e bir fersah uzaklıktaki Dehseng'e geldi, Nûh Buhârâ tarafına çekildi. Ebû Alî Merv'i ele geçirip bir müddet orada kaldı, sonra Buhârâ tarafına gitti ve Ceyhûn'u geçti.³³⁴ Nûh Semerkand'a gitti. Ebû Alî hutbeyi İbrâhim b. Ahmed'in³³⁵ adına yaptırdı. Bir zaman daha orada kaldı, sonra adamlar Ebû Alî'yi yakınları ile beraber yakalamak için hareket edip Buhârâyâ kast ettiler. Ona (Ebû Alî'ye) haber ulaşınca ertesi gün şehirden çıktı, ahâlînin hepsine şehirden çıkmasını buyurdu, ne kadar bez ve kumaşa sahipseler hepsini dışarı getirmelerini ve şehri ateşe vermelerini istedi.³³⁶ Sonra şehrin ileri gelenleri geldiler ondan şefaât dilediler. Allah Azze ve Celle ona bir korku verdi o durdu.³³⁷ Şehrin adamlarının ona inanmadıklarını, onun iyiliğine güvenmediklerini gördü. Ebû Ca'fer'i³³⁸ (Emîr Nûh'un kardeşi) oturttu ve kendi taraftarlarını divan işlerinden bir iş ile nasiplendirdi ve kendi [167] Rahte³³⁹ Hâmûy yolundan çıktı ve Semerkand'a gitmiş gibi yapıp Nahşeb'e³⁴⁰ kadar geldi. Sonra albaylarının ve haşemlerinin hepsi geri döndü³⁴¹ kendisi Çağaniyân³⁴² tarafına gitti.

³³³ Vezirin ölümünden sonra bile maaş almadığı anlaşılan Nuh'un ordusu asilerin tarafına geçti. V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan, a.g.e., s.266.*

³³⁴ krş. İbnü'l Esir, VII, s.118.

³³⁵ İbrâhim b. Ahmed b. İsmail. İbnü'l Esir, VII, s.118.

³³⁶ krş. İbnü'l Esir, VII, s.119.

³³⁷ krş. İbnü'l Esir, VII, s.119.

³³⁸ Ebû Ca'fer Muhammed. V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan, a.g.e., s.266*

³³⁹ Rahbe olması muhtemeldir. (Çeviren).

³⁴⁰ Barthold, Nefes ve Nefes eyaleti kısmında "Nesef isminin Araplar tarafından Nahşeb'den tahrif edilerek alındığı anlaşılıyor." diyerek Nahşeb'in Nefes olarak kullanıldığını söylemiştir. V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan, a.g.e., s.146.*

³⁴¹ Ebû Ali Buhara'dan ayrılınca askerlerden bir grup ile ayak takımından bazı kimseler şehre geri dönmüş, Emîr Nûh'a mektup yazıp Ebû Ali'nin buradan ayrıldığını bildirmişlerdi. İbnü'l Esir, VII, s.119.

³⁴² Ortaçağlarda Surhân vadisi Sâgâniyan veya Çağaniyan eyaletini meydana getirir; Eyaletin valise İslam öncesi devirde Sâgân Hudat Ünvanını taşırdı. Mukaddesîye göre Sâgâniyan eyaletinde 16000 kadar köy bulunmakla beraber, şehirlerin genişlik, zenginlik ve büyüklüğü Huttel'inkilerden aşağı idi. Aynı adı taşıyan başkenti Tirmiz'den yirmidört fersah vey dört günlük, Kuvadiyân'dan ise üç günlük mesafede, muhtemelen günümüzdeki Denav şehrinin bulunduğu yerde idi. Sâgâniyan şehrinin Tirmiz'inkinden daha büyük bir kalesi olmakla beraber, nüfusu ve zenginliği yönünden

Ebû Alî gidince (amcası) İbrâhim ve (kardeşi) Ebû Ca'fer Muhammed b. Nasr, Emîr Nûh'un yanına bir kişi gönderip ondan aman istediler. Onlara aman verdi ve onların özrünü kabul etti.³⁴³ Kendi 335 senesi Ramazan (Mart/Nisan 947) ayı içerisinde Buhârâ'ya geri geldi³⁴⁴ ayrıca bu yıl içinde Mutî' hilâfete oturdu.³⁴⁵ Emîr Hamîd şüphesiz Horâsân Sipahsâlârlığını Mansûr b. Karâtekîn'e³⁴⁶ verdi. Mansûr Buhârâ'dan Merv'e geldi, Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Kazvînî Merv'de idi ve Mansûr'un huzuruna gelerek ona hizmet etti³⁴⁷

Mansûr o yerden Nişâpûr'a gitti ve Ebû Alî Çağaniyân da orada idi. Sonra Emîr Nûh'un asker topladığı ve ona saldıracağı haberi Ebû Alî'ye ulaşınca, Ebû Alî bu durun için tedbir aldı. Belh tarafına giderek bir müddet orada kaldı. Sonra o yerden askerleriyle Buhârâ tarafına hareket etti, Emîr Hamîd kendi ordusunun tamamıyla yeniden geldi, birbirlerine Harcenk'de³⁴⁸ ulaştılar. Tarih 336 Cemazeyilevveli idi,³⁴⁹ diğer namaz vakti gelene kadar savaş yaptılar. Nûh ve onun albayları Buhârâ tarafına geri döndüler. Ebû'l-Hars b. Ebul-Kâsım ve hazinedar Gatekîn,³⁵⁰ Ebû Alî b. İshâg, Ahmed'in kardeşi Pârs Ebû Alî'nin (ordugahınının) önünde sabaha kadar beklediler. İsmâîl b. Ebû'l-Hasan'ı ve Ebû Alî'nin kavminden diğer birkaç kişiyi esir aldılar. Ebû İshâg Rezgâni, Deylem'lilerin kavminden bir toplulukla gelip aman istediler, Ebû Alî Çağaniyân'da yenildi. Hâcib Bâbuhûr savaş

ondan aşağı idi. V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan, a.g.e.*, s.76; Es-Sagâniyân. İbnü'l Esir, VII, s.119; Çağaniyan (Sağaniyan). Tülay Yürekli, Samaniler, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2002, s.35.

³⁴³ Verdiği söze rağmen amcası ile kardeşinin gözlerine mil çaktı. V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan, a.g.e.*, s.266.

³⁴⁴ krş. İbnü'l Esir, VII, 119.

³⁴⁵ krş. İbn Kesir. *a.g.e.*, XI, s.372.

³⁴⁶ Erdoğan Merçil, "Sipehsâlâr: I. Sâmânîler", *a.g.m.*, s.141.

³⁴⁷ (Mansur Karategîn orada) Ali b. Muhammed el-Kazvînî'yi yakaladı, hapsedti ve Buhârâ'ya gönderdi. Narşahi, *a.g.e.*, s.143.

³⁴⁸ Curcık. İbnü'l Esir, VII, s.120.

³⁴⁹ krş. İbnü'l Esir, VII, s.120.

³⁵⁰ Fetekîn olması muhtemeldir. (Çeviren).

meydanında öldürüldü. Alî b. Ahmed b. Abdullah'ı Semerkand sınırında yakaladılar. Ahmed b. el-Hüseyn el-Utbîyî Nahşeb'de yakaladılar, katırlara oturtup hepsini zorla dolunayda Buhârâya getirdiler ve herbirine yüz kırbaç vurdurup zincirlere vurdurup mallarına el koydular. Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Ahmed (o hal) içinde öldü, fakat Ahmed b. el-Hasan uzun bir antlaşmadan (müsadere) sonra kurtuldu.

Sonra Ebû Alî Emîr-i Hotlân'dan yardım istedi ve kendi asker toplayıp Tirmiz³⁵¹'e geldi. Ceyhûn'dan geçip Belh'e geldi, o yerden Gûzgânân tarafına gitti ve o yanındakilerle Simingân civarında Emîri-i Hotlân'a ulaştı. Tahâristâna³⁵² ulaşınca Buhârâ askerlerinin Çağaniyân'a geldikleri, Âhenîn'de Ebû Alî ve yardımcılarının han ve evlerini yaktıkları haberi geldi. O zamanda Mîle yolundan geçip askerlerini her tarafa dağıttı ve Buhârâ askerlerinin yolunu tuttu (kesti), onların yiyecek yolları kapandığından işleri zorlaştı. 306 senesinin Rabiulevvel ayı içinde Kemkânân köyüne ulaşınca o yerde savaş yaptılar, bu köy Çağaniyân'a on fersaktır.

Sonra Emîr Hamîd'in ordusu Ebû Alî'ye üstün geldi O, Çağaniyân'a on iki fersah mesafede olan Şûmân³⁵³ tarafına gitti, Buhârâ Haşemi Çağaniyân'a

³⁵¹ Özbekistan'da tarihî bir şehir. Özbekistan'ın güneyinde Amuderya (Ceyhun) nehrinin sağ yakasında Afganistan sınırına çok yakın bir noktada bulunmaktadır. Milâttan önce I. binyılın ikinci yarısında eski Greko-Baktria ülkesinin kuzey kısmında Amuderya nehri yakasında küçük bir kale olan Tirmiz'in Büyük İskender tarafından kurulduğu ileri sürülür. Tirmiz'in tarihi önemli ölçüde Horasan ve Mâverâunnehir'deki siyasî gelişmelerle şekillendi. Bir süre Sâ mânîler'in hâkim olduğu Tirmiz Karahanlılar, Gazneliler, Selçuklular, Karahıtaylar, Gurlular ve Hârizmşahlar gibi bölgede hüküm süren devletlerin idaresinde kaldı. Abdullah Muhammedcanov, "Tirmiz", *DİA*, İstanbul 2012, XLI, s.200.

³⁵² Belh ile Bedehşân arasında Toharistân bölgesi bulunurdu. Burası çok iyi bilindiği üzere, adını Greko-Baktrian İmparatorluğunu yıkan boylar arasında sayılan Toharîlerden almıştır. Arap egemenliği ve Sâ mânîler devrinde eyaletin toprakları Ceyhun sahilinde Hindi-kuş geçitlerine kadar uzanmaktaydı-Toharistan terimi daha geniş anlamda, Ceyhun'un her iki kıyısında bulunan ve iktisaden Belh'e bağlı olan bütün eyaletleri kapsar biçimde de kullanılırdı. V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan, a.g.e.*, s.69,71

³⁵³ Sûrhân ile Kefirnihen vadilerinin birleştiği ovada Ortaçağlara Âharûn yahut Harûn ile Şûmân eyaletlerini görüyoruz. V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan, a.g.e.*, s.78.

gelip şehri yağmaladılar. Ebû Alî'nin köşklerini ve evlerini de yağmaladılar.³⁵⁴ Sonra Ebû Alî'ye Keymçoyân'dan, Emîr-i Jâst³⁵⁵ Ca'fer b. Şemânigvâ ve İylâg ordusundan yardım ulaştı. Vâşgird'in³⁵⁶ ordu komutanı Beyk Rûze geldi. Ayrıca Ahmed b. Ca'fer Emîr-i Hotlân, Merbcekom'u ki O, onun en büyük Albaydır, ayrıca büyük bir ordu ile gönderdi ve O, Buhârâ haşeminin yolunu kapattı. [168] Hazret ile onların (arasındaki) haberleşmeyi kestiler.³⁵⁷ Sonra barış istediler ve karşılıklı anlaşma yaptılar ki Ebû Alînin oğlu Ebû'l-Muzaffer Abdulah b. Ahmed'i³⁵⁸ Cürçân yoluyla Buhârâ'ya göndermek şartıyla, öylede yaptılar.³⁵⁹ Bu olay 337³⁶⁰ senesinin Cemazeyilahir'inde (Aralık/Ocak 948/949) meydana geldi. Ebû'l-Muzaffer Buhârâya gidince Emîr Hamîd şehirde merasim yapılmasını buyurdu, onu ağırlama ve ikram içinde şehre getirdiler. Saraya getirilince onu çağdırttı ve kendine özel sofrayı kurdurdu, ona özel hîl'atlar buyurdu ve külah koydurdu.³⁶¹

Bu esnada yalancı peygamberlik olayı meydana gelmişti.³⁶² Çaganiyân Bölgesinden ve Bâşzâre vilayetten onu destekleyenlerle Der-Âhenîn'e

³⁵⁴ Emîr Nûh'un askerleri es-Sagâniyân'a girip Ebû Ali'nin köşk ve evlerini yıktırıp O'nu takip etmeye koyulmuşlardır. İbnü'l Esir, VII, s.121.

³⁵⁵ Raşt eyaleti olması muhtemeldir. Bu eyalet Bathold'un Türkistan eserinde şu şekilde anlatılmaktadır. Vaşgird ile Raşt arası (yani diğer eyaletin (Kuvadiyah eyaleti kastedilmektedir) başkenti) dört veya beş günlük bir yol sayılırdı; buna göre Raşt'ın merkezi veya kalesi yaklaşık olarak Germ yani Kaa-tegin'in esas merkezi civarında olmalıdır. V.V.Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan, a.g.e., s.74.*

³⁵⁶ Kefirnihen ile Vahş arasında Vâşgird başkenti aynı ismi taşıyan bir şehirdi. Burası dokuzuncu asırda Huttel egemenlik alanının bir kısmını teşkil ettiği gibi, Hükümdarın idare merkezi dahi olmuştu. Vaşgird ile Raşt arası dört veya beş günlük bir yol sayılırdı. V.V.Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan, a.g.e., s.74.*

³⁵⁷ Buhara'dan kendilerine ulaşabilecek haberlerin geliş yollarını kesmişti. Böylelikle yirmi gün kadar Buhara'ya onlar da haber ulaştıramamışlardı. İbnü'l Esir, VII, s.121.

³⁵⁸ Ebûl Muzaffer Abdulah. İbnü'l Esir, VII, s.121.

³⁵⁹ krş. V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan, a.g.e., s.267.*

³⁶⁰ krş. Ziya Musa Buniyatov, "Çaganiyan", *DİA*, İstanbul 1993, VIII, s.166; İbnü'l Esir, VII, s.121.

³⁶¹ Ebûl Muzaffer Abdulah şehre girdiğinde başında bir sarık vardı. Emîr Nûh O'na hemen bir kelenşüve hediye edip hil'at olarak giydirmiş ve nedimleri arasına almıştı. İbnü'l Esir, VII, s.121.

³⁶² krş. Ziya Musa Buniyatov, "Çaganiyan", *DİA*, İstanbul 1993, VIII, s.166.

geldiler onun adı Mehdî idi.³⁶³ Peygamberlik davası yaptı ve 332³⁶⁴ (943/944) senesinde açıktan davete başlamış, pek çok kimse ona inanıp onun etrafında toplanmıştı. Bu Mehdî kılıcını kılıç kayışında taşırdı. O ona muhalefet eden herkesle savaşırdı, o hilekâr bir adamdı ve her cinsten pek çok büyü ve sihirler bilirdi. Şöyleki elini su dolu havuzun içine sokar, elini oradan avucu çok para dolu olarak çıkarırdı. Onun sofrasından kalabalık halk yemek yer ve yemek hiç eksilmezdi. Halk onun bardağından kana kana su içer ve bardak hiç boşalmazdı. Onun kavminden özel olalardan herbiri tek bir hurma yer ve o onlara yeterli gelirdi (acıkmazlardı). Bu haber bölgede yayılınca halktan cahiller ona inandılar.³⁶⁵ Sonra Ebû Alî Çağani'ye Buhârâ'dan mektup ulaştınca, ki o yalancı Peygamber meselesini hallet! O, Ebû Alî Talha ile Ca'fer b. Merdânşâh'ı gönderdi. Bu Mehdî Verdî köyünden idi, dağa çıktı ve onu dağdan çıkarana kadar savaştılar ve onun başını kestiler ve torba içinde Ebû Alî'ye gönderdiler. Ebû Alî (bu sırada) Şûmân'da idi, Ebû Alî o başı ona inanmış olanların hepsine göstermelerini buyurdu sonra Buhârâ'ya gönderdi.

Ebû'l-Muzaffer³⁶⁶ Buhârâ'da kalıyordu bir gün atına oturmuş gezinirken bir kaza oldu ve muhtemelen kafası taşa geldi, beyni dışarı çıktı ve öldü.³⁶⁷ Emîr Hamîd çok üzüldü, ona iyi bir kefen yapıp tabutunun Çağaniyân'a gönderilmesini buyurdu, Nasr Şarâbdâr'ı da taziye için Ebû Alî'nin yanına gönderdi.³⁶⁸ Ebû'l-Muzaffer'in ölümünden iki ay sonra Mansûr b. Karâtekîn Nişâpûr'da öldü.³⁶⁹ Emîr Hamîd Horâsân Sipahsâlârlığını Ebû Alî Çağani'ye³⁷⁰

³⁶³ krş. Ziya Musa Buniyatov, "Çaganiyan", *DİA*, VIII, s.166.

³⁶⁴ 322: Ziya Musa Buniyatov, "Çaganiyan", *DİA*, VIII, s.166.

³⁶⁵ Etrafına topladığı kalabalık bir kitleyle kendine tâbi olmayanları öldürmeye başladı. Ziya Musa Buniyatov, "Çaganiyan", *DİA*, İstanbul 1993, VIII, s.166.

³⁶⁶ Ebûl Muzaffer b. Ali b. Muhtâc. İbnü'l Esir, VII, s.149.

³⁶⁷ Babasının kendisine gönderdiği bir ata binmiş, fakat bu at O'nu yere atmış, üzerine düşüp ezivermiş ve Rebiyülevvel ayında hemen anında vefat etmişti. İbnü'l Esir, VII, s.149.

³⁶⁸ krş. İbnü'l Esir, VII, 149.

³⁶⁹ Mansûr b. Karatekin İsfahan'dan Rey'e döndükten sonra Rebiyülevvel (951 Ağustos) ayında veat etti. İbnü'l Esir, VII, s.149.

verdi,³⁷¹ ahid ve livâyı onun yanına gönderdi. Nehrin aşağısının hepsini ona verdi.³⁷² Ali Çağaniyân ve Tirmizî³⁷³ kendi oğlu Mansûr Nasr b. Ahmed'e verdi.³⁷⁴ Ebû Alî 340 senesinin Zilhicce (Nisan/Mayıs 952) ayı içinde Nişâpûr'a geldi,³⁷⁵ 341 (952/953) senesi içinde Horâsân işlerinin hepsini düzene koydu.

(Ebû Alî) 342 (953/954) senesinde Rey'e gidip Hasan Bûye'nin şehrini kuşattı.³⁷⁶ Veşmgîr b. Ziyâr³⁷⁷ Buhur'dan Hasan Bûye'ye yardım gönderdi.³⁷⁸ Hiç bir şey yapamadılar,³⁷⁹ aynı zamanda³⁸⁰ Rey'de³⁸¹ hayvan ölümlerine sebep olan bir hayvan hastalığı meydana geldi ve hayvanlardan çok azı ölmeden kaldı. Sonra adamlar aracı oldular ve barış yaptılar. Onların hepsi Hasan Bûye'ye her yıl 200 bin dinar vermeyi Kabul ettiler,³⁸² Ebû Alî geri döndü.³⁸³ Hasan (Bûye) Abbâs b. Dâvud'u bu malların yanına Cürcân'a gönderdi.

Ebû Alî Nişâpûr'a geri döndü. Emîr Hamîd Ebû Alî'yi Hasan Bûye'ye

³⁷⁰ Emîr Nuh, Ebû Ali Muhtac'a haber göndererek onu ikinci kez sipehsâlâr-ı Horasan tayin etti; Erdoğan Merçil, "Sipehsâlâr: I. Sâ mânîler," *a.g.m.*, s.142.

³⁷¹ krş. Ziya Musa Bunyatov, "Çaganiyan" *DİA*, VIII, s.166.

³⁷² Emîr Nûh Ebû Ali'ye hil'atler ve sancaklar gönderip bulunduğu yerden Nisâbûr'a gitmesini emretmiş ve O'na Rey'i ikta' ederek oraya gitmesini istemişti. İbnü'l Esir, VII, s. 150.

³⁷³ Sagâniyân'da yerine oğlu Ebû Mansûr'u vekil bırakarak ayrılmış. İbnü'l Esir, VII, s.150.

³⁷⁴ krş. Ziya Musa Bunyatov, "Çaganiyan", *DİA*, VIII, s.166.

³⁷⁵ krş. İbnü'l Esir, VII, s.150.

³⁷⁶ Büveyhîler'e karşı harbe girişti. V.V.Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, *a.g.e.*, s.267. Emîr Nûh, Ali b. Muhtac'a haber göndererek derhal Horasan askerleriyle Rey üzerine gitmesini ve Rûknüddeve ile savaşmasını emretmişti. İbnü'l Esir, VII, s.160.

³⁷⁷ Ziyârî Emîri: Erdoğan Merçil "Simcûrîler", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVII, s.210.

³⁷⁸ Rûknüddeve ile Veşmgîr arasında meydana gelen olaylardan sonra Veşmgîr Emîr Nûh'a mektup yazıp yardım istemişti. İbnü'l Esir, VII, s.160.

³⁷⁹ Ebû Ali Muhtac kalabalık ordularla harekete geçmiş, Veşmgîr'in de kendisine katılmasıyla bu yılın Rebiyülevvel (953 Temmuz-Ağustos) ayında Rey'e yönelmişlerdi. Bu durumu öğrenen Rûknüddeve, üzerine gelenlerle çatışmağa girişemeyeceğini ve onlara güç yetiremeyeceğini anlamıştı. İbnü'l Esir, VII, s.160.

³⁸⁰ Çarpışmalar sürüp giderken. İbnü'l Esir, VII, s.160.

³⁸¹ Horasan'da. İbnü'l Esir, VII, s.160.

³⁸² Rûknüddeve'nin her yıl iki yüz bin dinar para ödemesi kararlaştırılmış. İbnü'l Esir, VII, s.160.

³⁸³ Horasan'a. İbnü'l Esir, VII, s.160.

meylettiği için suçladı.³⁸⁴ Ebû Alî bu durumu düzeltmek için adamlar gönderdi. Ancak o öfke Emîr Hamîd'in kalbinden hiç gitmedi.³⁸⁵ Sonra Ebû Alî Çağani Şeyhler [169] ve halktan ılımlı olan bazı kimseleri Nişâpûr'dan Buhârâ'ya gönderdi. Taki Ebû Alî'nin suçsuz ve günahsız olduğunu Emîr Hamîd'e anlatsınlar.³⁸⁶ Nişâpûr'un ileri gelenleri Buhârâ'ya ulaştıkları vakit Emîr Hamîd hasta idi ve hastalığı çok artmış idi. 343³⁸⁷ senesi Rabiulahir'inde (Ağustos/Eylül 954) o illetten öldü.³⁸⁸

ER REŞİD EBÛ'L-FEVÂRİS ABDÛ'LMELİK BİN NÛH

Şüphesiz Nasr b. Nûh'un 4 oğlu var idi: Abdü'lmelik, Ahmed, Nasr ve Abdü'lazîz,³⁸⁹ bunların en büyüğü Abdü'lmelik idi diğerleri Abdü'lmelik'e biat etmişlerdi. Abdü'lmelik 343³⁹⁰(954) senesi Rabiulahir'i içinde vilayete oturdu.³⁹¹ Ebû Mansûr Muhammed b. Ğazîz'i vezirlik işleri için kendi yardımcısı yaptı. Ebû Saîd Bekir b. Mâlik'e³⁹² Sipahsâlârlığı³⁹³ verdi.³⁹⁴ O, 343 (954) senesi Şabanında

³⁸⁴ Ebû Ali tekrar azledilerek yerine Ebû Sa'id Bekr b. Mâlik el-Ferganî tayin edildi. Bekr yola çıkmaya fırsat bulamadan Nuh 28 Ağustos 954 Pazartesi günü vefat etti. V.V.Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan, a.g.e.*, s.267; Veşmgîr Emîr Nûh'a mektup yazıp durumu anlatmış ve Ebû Ali'nin bu çarpışmalar sırasında samimice davranmayarak gönülden savaşmadığını ve biraz da Rûknüddeve'ye meylettiğini anlatmıştı. İbnü'l Esir, VII, s.161.

³⁸⁵ Emîr Nuh da Ebû Ali'ye bir yazı yazıp Horasan Orduları Kumandanlığı'ndan azlettiğini bildirmişti. Ayrıca bütün kumandanlara da yazı yazarak Ebû Ali'yi görevinden azlettiğini söylemiş ve yerine ebû Bkr b. Mâlik el-Fergânî'yi tayin etmişti. İbnü'l Esir, VII, s.161.

³⁸⁶ Nisâbûr halkının ileri gelenlerinden bir cemaatten kendi adına Emîr Nûh'a gidip O'nu görevinden azletmemesini istemelerini rica etmişti. Ancak bu ricasını kabul etmemişler ve Ebû Ali de azledilmişti. İbnü'l Esir, VII, s.161.

³⁸⁷ krş. İbn Kesir, *a.g.e.*, XI, s.391.

³⁸⁸ krş. Narşahi, *a.g.e.*, s.144; İbnü'l Esir, VII, s.165.

³⁸⁹ Nûh'un 5 oğlu vardı: Abdülmelik, Mansur, Ahmed, Nâsr ve Abdülazîz. V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan, a.g.e.*, s.267.

³⁹⁰ krş. İbn Kesir, *a.g.e.*, XI, s.391.

³⁹¹ Abdülkerim Özeydın, "Abdülmelik b. Nuh b. Nasr", *DİA*, İstanbul, 1988, I, s.271.

³⁹² Bekir b. Malik. İbnü'l Esir, VII, s.164,165.

³⁹³ Horasan. İbnü'l Esir, VII, s.165.

³⁹⁴ Ebû Sa'id Bekr b. Malik el-Ferganî; Erdoğan Merçil, "Sipehsâlâr: I. Sâ mânîler," *a.g.m.*, s.142.

Nişâpûr'a geldi, iyi davranışlarda bulundu ve adaletle hükmetti.

Sonra Mutî'nin Ebû Alî Çağaniyâni'ye Horâsân'ı verdiği haberi ulaşınca Bekir b. Mâlik üzüldü ve haşemi ile geldi. Âzâdvâr köyüne konuçlandı, haşemi ile o yerde savaş için hazırlık yaptı, sonra askerlerin öncüleri, “yiyecek azdır ve askerlerin savaşmaya yetecek hiçbir şeyi yoktur” dediler. Sonra Bekir b. Mâlik bu durum yüzünden Reşîd Abdü'l-melik b. Nûh'a mektup yazdı, ondan mal istedi. Reşîd İsmâîl b. Toğyâni'yi geri çevirdi ve gerekli malı vermedi. Bu haber Horâsân'a ulaşmış idi. Horâsânda bu durum sebebiyle kargaşa meydana geldi.

Hasan Bûye, Ebû'l-Fetih b. el-Amîd'i³⁹⁵ İsfahân'a gönderdi ve savaş yaptı. Mâkân'ın oğlunu³⁹⁶ yakalayıp Kale-i Erkân'a gönderdi, onu bir daha hiç kimse görmedi. Bu fetih 344 senesinde Rabiulevvel (Taziran/Temmuz 955) ayı içinde meydana geldi. Hasan Bûye Cürcân'a kast etti. Haber Bekir b. Mâlik 'e gelince Hasan Fîrûzân Câcerm³⁹⁷ sınırına gelmişti. Abdülmelik b. Nûh'a bu haberleri işitince ordularını geri dönderdi ve Bekir b. Mâlik'i Âdârad (Âzâdvar) tarafına gönderdi. Hasan Bûye, Ebû Alî Bekir'le savaşmaya durmayıp Taberistân tarafına gittiler.

Ebû Saîd Mâlik, Ebû'l-Hasan Muhammed b. İbrâhim b. Sîmcûri'yi³⁹⁸ Nişâpûr'a Şihne olması için çağırttı.³⁹⁹ Hasan Bûye ve Ebû Alî Çağani'ye Alî b. el-Merzubân tarafından mektup geldi, tâki Ebû Saîd Bekir b. Mâlik'e barış istediler.

³⁹⁵ Ebû'l-Fazl b. Ali. İbnü'l Esir, VII, s.164,168.

³⁹⁶ Mâkân'da esir alınarak İbnü'l-Âmid'in huzuruna getirilmişti. İbnü'l Esir, VII, s.168.

³⁹⁷ İran'ın kuzeydoğusunda bir şehir. Horasan eyaletindedir; Nişâbur, Cüveyn ve Cürcân arasında, Tahran-NişâburMeşhed tren yolu üzerinde yer alır. İsmi “sıcak yer” anlamını taşıyan Farsça câgerm kelimesinden gelmektedir. Rıza Kurtuluş, “Câcerm”, *DİA*, 1992, VI, s.542.

³⁹⁸ Ebû'l-Hasan Muhammed es-Sîmcûrî, Abdülkerim Özaydın, “Abdülmelik b. Nuh b. Nasr”, *DİA*, I, s.272.

³⁹⁹ Türk kumandanın, İbrahim'in oğlulu Ebu'l-Hasan Muhammed'i şahne yapmak üzere Nişibbur'a çağırıldı. ErdoğanMerçil, “Simcûriler III-Ebûl-Hasan Muhammed b. İbrahim b. Sîmcûr”, *İÜ Tarih Dergisi*, S.33, (1982), s.115-132.

Hasan'a Rey ve Kûrcibâl'den her yıl 200 bin dinar tazminat göndermeyi ve diğer herdiyeleride göndermeyi kabul ettiler ayrıca Veşmgîr'e Taberistânda zorluk çıkarmamak şartını da kabul ettiler.⁴⁰⁰ Alî b. Merzubân'da onların arasına geldi ve onların hepsi gibi barış yaptı. Hasan'a mal ve hediyeleri barış antlaşması ile gönderdiler böylece kan dökülmesine engel oldular. Düşmanlıklar ortadan kalktı, Horâsân'ın işleri düzgün oldu. Mutî' Hasan Bûye'ye mektup yazıp bu barış şartlarını beğenmediğini söyledi. “344 (955/956) senesi kararlarından her yıl Horâsân ordusuna bağış yapılmalıdır” dedi. Ebû Alî 344 [170] senesi Recep'in (Ekim/Kasım 955) sonunda hasta oldu ve öldü, onun tabutunu Çağaniyân'a götürdüler.⁴⁰¹

Bekir b. Mâlik Haşemine hiç iyi bakmazdı, onların isteklerinde kısıtlamalar yapardı. Ona öfkelenip Buhârâ'ya geri geldiler. Abdü'melik'in huzuruna çıkıp onu şikâyet ettiler. Sonra Bekir b. Mâlik 345 senesi Ramazan (Aralık/Ocak 956/957) ayı içinde ona hîl'at vermeleri umuduyla Buhârâ'ya hazrete geldi, komutanlardan 37 kişi de Ferğâna'dan geri dönüp onunla geldiler. Bekir b. Mâlik geldi ve hizmete hediyeleri sunup geri dönmek istedi. Hazineci Fegîn⁴⁰² onun sağında idi ve Alptekîn⁴⁰³ onun solunda idi. (Atına) oturmak isteyince Hâcib Alptekîn onu yere vurdu, kılıç ve silahla (ona) saldırdılar. Sultânın önünde (onu) öldürdürüp⁴⁰⁴ başını aldılar. Ebû Mansûr b. Azîz'i tutukladılar, Ebû Ca'fer b.

⁴⁰⁰ Abdülkerim Özeydın, “Abdûlmelik b. Nuh b. Nasr”, *DİA*, I, s.272.

⁴⁰¹ krş. Ziya Musa Buniyatov, “Çaganiyan”, *DİA*, VIII, s.166.

⁴⁰² Fetekîn olması muhtemeldir (Çeviren).

⁴⁰³ Sâ mânlerin köle (bende)si ve yetiştirilmesi idi. 35 yaşında iken Horasan sipahsalarlığına ulaştı. Nizâmü'l-Mülk, *a.g.e.*, s.74; Sâ mânî Emîri Ahmed b. İsmâil Türk kökenli bir Gulam olan Alptegin'i ömrünün sonuna doğru satın almıştı. Erkan Göksu, “Alptegin: Köle Pazarından Gazne Tahtına”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S.191, Nisan 2011, s.97-116. (99); Gazne Devletinin kurucusu olarak Samânîlerin Horasan Sipehsaları bulunan Alptekini gösterirler. Alptekin tahminen 266-267/880-881 yıllarında doğmuştur. Daha sonra Samânî Emiri Ahmed b. ismail'e (salt: 295-301/907-913) köle olarak satılmış ve onun hassa askerleri arasına dahil edilmiştir. Sonradan yükselerek Hacib-i büzürk ve nihayet Sipehsalar olmuştur. Güller Nuhoğlu, "Beyhaki Tarihi'ne Göre Gaznelilerde Devlet Teşkilatı ve Kültür", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1995, s.2.

⁴⁰⁴ Abdülkerim Özeydın, “Abdûlmelik b. Nuh b. Nasr”, *DİA*, I, s.272.

Muhammed El Hüseyin'i vezirliğe oturtular.⁴⁰⁵ Horâsân Sipahsâlârlığını (E)bul Hasan Muhammed b. İbrâhim⁴⁰⁶'e verdiler. el-Hâcib İbrâhim b. Alptekîn'i⁴⁰⁷ 347 (958/959) senesi içinde Sipahsâlârlık ahdi ve livâsı ile beraber Ebû'l-Hasan'ın yanına gönderdiler. Ebû'l-Ca'fer Utbî hazinenin mallarından, imaretlerden ve kazanılan mallardan kendine alıyordu. Onun bu yaptıkları halkın diline düştü (bu yüzden) vezirliği Ebû Ca'ferden geri aldılar, 348 (959/960) senesi üçaylar içinde Ebû Mansûr Yûsuf b. İshâg'a verdiler.

Emîr Ebû'l-Hasan Muhammed b. İbrâhim (Simcûrî) Nişâpûr'da pek çok eziyetler yaptı. O'nun sürekli yaptığı bu zulümler Hazrete ulaştı. Sonra onu 349 senesi Cemazeyilahir'inde (Temmuz/Ağustos 960) görevinden aldılar.⁴⁰⁸ Sipahsâlârlığı Ebû Mansûr Muhammed b. Abdürrezzâk'a⁴⁰⁹ verdiler.⁴¹⁰ Ebû Mansûr b. Bâýkarâ'yi ahid, livâ ve hîl'atle onun yanına gönderdiler.⁴¹¹ O ahid Ebû Mansûr Abdürrezzâk'a ulaşınca Mâverâünnehir'i iyi idare etti,⁴¹² iyi kanunlar koydu, halkın birbiriyle olan şikâyetlerinde kendi hakemlik yaptı ve şikâyetleri ortadan kaldırdı. Ebû Mansûr namûslu, yasalardan anlayan, iyi sefa süren bir adamdı, onun iyi işleri çoktu.

Hâcib Alptekîn hazretin huzuruna çıktı, kendisi Ebû Mansûr'un işlerini biliyordu. Alptekîn Yûsuf b. İshâg'ın kötü işlerinden dolayı birkaç dilekçe gittiğini söyledi. Bu sebeple vezirliği ondan geri alıp Ebû Alî Muhammed b.

⁴⁰⁵ Veziri de azlederek yerine Ebû Ca'fer Utbî getirildi. V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan, a.g.e.*, s.268.

⁴⁰⁶ Ebu'l-Hasan Simcûrî. Erdoğan Merçil, "Sipehsâlâr: I. Sâ mânîler," *a.g.m.*, s.143; Ebû'l-Hasan Muhammed es-Simcûrî, Abdülkerim Özaydın, "Abdülmelik b. Nuh b. Nasr", *DİA*, I, s.272.

⁴⁰⁷ Alptekin'in oğlu Ebû İshak İbrahim; Erdoğan Merçil, "Sipehsâlâr: I. Sâ mânîler", *a.g.m.*, s.143; Alptekin'in oğlu. V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan, a.g.e.*, s.268.

⁴⁰⁸ krş. Abdülkerim Özaydın, "Abdülmelik b. Nuh b. Nasr", *DİA*, I, s.272.

⁴⁰⁹ Ebû Mansûr b. Abdürrezzak; Erdoğan Merçil, "Sipehsâlâr: I. Sâ mânîler", *a.g.m.*, s.143.

⁴¹⁰ krş. Abdülkerim Özaydın, "Abdülmelik b. Nuh b. Nasr", *DİA*, İstanbul, 1988, I, s.272.

⁴¹¹ krş. Erdoğan Merçil, "Sipehsâlâr: I. Sâ mânîler", *a.g.m.*, s.143.

⁴¹² krş. Abdülkerim Özaydın, "Abdülmelik b. Nuh b. Nasr", *DİA*, İstanbul, 1988, I, s.272.

Muhammed el-Bel'ami'ye verdiler.⁴¹³ Alptekîn Abdü'l-Melik'in kendine karşı davranışlarının değiştiğini görünce rütbesiz bir şekilde hizmet'e konuşmaya geldi. Sonra Abdü'l-melik onun Belh'e gitmesini söyledi, Alptekîn "Ben hiç bir durumda Vâli (memur) olamam şu sebeple ki; "Ben Hâcibül Hüccab'ım (bütün saray idaresinin başı)" dedi. Sonra Horâsân Sipahsâlârlığını ona verdiler.⁴¹⁴ Ebû Mansûr'u harcadılar, O'da Tûs'a gitti.⁴¹⁵ Alptekîn 349 senesinin Zilhicce'nin yirminci (10 Şubat 961) gününde Nişâpûr'a geldi. Onun veziri Ebû Abdullah Muhammed İbni Ahmed el Şibli idi.

Alptekîn ve Ebû Alî Bel'ami arasında anlaşma şu idi ki her ikisi bir diğerinin naibi olacaktı. Be'lami hiç bir işi Alptekîn'e danışmadan onun bilgisi olmadan yapmazdı. Alptekîn Buhur'dan Abdü'l-melik Reşîd'e hediyeler gönderdi. Onların içlerinde atlar ve diğer şeyler var idi, diğer şeyleri namazdan sonra önüne getirdiler. [181] Abdü'l-melik meydanda çevgan oynuyordu, bir miktar şarap içmiş idi, o hediye atlara birer birer biniyordu. Bir at Abdü'l-melik'in altından sıçradı, onun muhtemelen kafası ve boynu kırılması sebebiyle o esnada öldü,⁴¹⁶ ona Reşîd lakabını verdiler.

ES-SEDÎD EBÛ SÂLİH MANSÛR BİN NÛH

Emîr Hamîd b.⁴¹⁷ Nûh'un oğulları Reşîd ve Sedîd idiler. Reşîd'in

⁴¹³ Alptegin vezirliğe kendi taraftarı olan Muhammed b. Ebü Ali Muhammed Bel'ami'yi tayin ettirdi. Erdoğan Merçil, "Simcûriler III-Ebûl-Hasan Muhammed b. İbrahim b. Sîmcûr", *İÜ Tarih Dergisi*, S: 33, (1982), s.116.

⁴¹⁴ krş. Ziya Musa Bunyatov, "Çaganiyân", *DİA*, VIII, s.166; Erdoğan Merçil, "Sipehsâlâr: I. Sâ mânîler", *a.g.m.*, s.143; Abdülkerim Özaydın, "Abdülmelik b. Nuh b. Nasr", *DİA*, I, s.272.

⁴¹⁵ krş. Erdoğan Merçil, "Sipehsâlâr: I. Sâ mânîler", *a.g.m.*, s.143.

⁴¹⁶ krş. Ziya Musa Bunyatov, "Çaganiyân" *a.g.e.*, VIII, s.166; Abdülkerim Özaydın, "Abdülmelik b. Nuh b. Nasr", "Çaganiyân", *DİA*, I, s.272; İbn Kesir, XI, s.408; O Hirî/Herat veİsfahan'da birçok savaş yaptı ve vilayetleri temizledi. Bu işle uğraşmakta ve savaş yapmakta iken Emîr Raşîd attan düştü ve aynı gece vefat etti. Narşahi, *a.g.e.*, s.146; 11 Şevval 350. İbnü'l Esir, VII, s.188.

⁴¹⁷ Muhtemelen bin fazladır çünkü Reşîd ve Sedîd Nuh Bin Nasr'ın oğulları idiler. (Çeviren).

başına gelen olayı haber alınca Ebû Alî Bel'ami derhal Alptekîn'e mektup yazdı. Reşîd'in olayını anlattı. “İşlerin başına kimin oturması uygundur?” dedi.⁴¹⁸ Bunun cevabı gitmeden bir mektup daha ulaştı ki (bu mektupta) Sâ mânîlerin ve Haşemin, Mansûr'un⁴¹⁹ tahta geçmesini istedikleri (yazıyordu). Alptekîn mektubu okuduğunda haberci elçiler nehirden (geçmiş idiler). Sonra Alptekîn Ebû Mansûr Abdürrezzâk'a bir elçi gönderdi ki Horâsân işlerini yoluna koy ve doğruluk vasıtasıyla hükmet ki benim senin hakkındaki düşüncelerim iyidir. Henüz Alptekîn'in elçisi Ebû Mansûr'un yanına gelmeden Alptekîn'in görevden alındığına, yerine Ebû Mansûr'un⁴²⁰ (Muhammed b. Abdürrezzak) Vâli tayin edildiğine dair mektup geldi. Şüphesiz Ebû Mansûr buyurdu ki (Ebû Mansûr Abdürrezzâk'a) “Alptekîn'in sudan geçmesine izin verme ve onun ile savaş yap, Nişâpûr Sipahsâlârlığına güven (senin olmasına), artık tüm ümitleri yerine getir.” Alptekîn 350 senesinin Zîlkade (Aralık/Ocak 961/962) ayı içinde Nişâpûr'dan çıktı. Mansûr dolunayda ordusunu Taberistân ve Nogân tarafına gönderdi. Alptekîn (bu sırada) Câhe tarafına geçmiş idi. Ondan kalan bir miktar (eşyaları) buldular, hilekârlar ve Albaylar onları yağmaladılar, her ne buldularsa götürdüler. Ebû Mansûr Alptekîn'in izinden Câhe'ye geldiğinde Alptekîn Belb nehrin kıyısına ulaşmış idi.⁴²¹ Buhârâ'dan Emîrden, vezirden ve mübaşirinden Alptekîn'in Albayına mektuplar geldi ki Alptekîn gasp edendir (diye yazıyordu). Alptekîn bunu görünce ordugâhını ateşe verdi ve hepsini yaktırdı. Sonra has kölelerine söyledi; “Görüyorsunuz ileride bıçak ağzıyla vurulmak, hapsedilmek ve mallarımıza el koyulması vardır, arkada öldürülmek, yakalanmak ve kılıca gelmek! vardır. Doğru olan şudur ki Belh tarafına gidelim” oradan Beh'e geldi, Belh'den Halem yolundan çıkıp gitti. Onun kaçtığı haberi Sedîd'e ulaştınca, Bebedâh'ı⁴²² onun önüne gönderdi ve onu Halem vâdisinde

⁴¹⁸ (Bu sırada) Sipehsâlâr Alptegin Nişapur'da idi. Emir Reşîd'in vefat haberi ona ulaştınca, Emir Sedîd'i yakalamak için başkent (Buhara'ya) yöneldi. Narşahi, *a.g.e.*, s.147.

⁴¹⁹ Kardeşi Mansur b. Nuh es-Samani. İbn Kesir, XI, s.408.

⁴²⁰ Ebû Mansûr Muhammed, ikinci kez: Erdoğan Merçil, “Sipehsâlâr: I. Sâ mânîler”, *a.g.m.*, s.148.

⁴²¹ Ceyhun'a ulaştınca nehri geçmek istedi. Narşahi, *a.g.e.*, s.148.

⁴²² Emîr Sedîd Eş'as b. Muhammed'i gönderdi ve Alptegin ile savaşlar yaptı. Narşahi, *a.g.e.*, s.148.

buldu. Alptekîn'in 700 kölesi vardı. 12 bin adam ile kavga yaptılar, pek çok kişiyi öldürdüler. Sonunda Bebedâh yenilerek Buhârâ'ya geri döndü.⁴²³ Alptekîn Tahâristân tarafına gitti, oradan Gaznîn'e gitti.⁴²⁴ Bir zaman orada kaldı ve ömrünün sonuna kadar Alptekîn Gaznîn'de⁴²⁵ kaldı.⁴²⁶

Ebû Mansûr Abdürrezzâk bilirdi ki o işte onu bırakmayacaklar, onu sarf edecekler, Merv'e geri geldi. Albaylar Merv kapılarını onun yüzüne kapattılar. O yerden geçerken adamlarını serbest bıraktı ve o yeri yağmalayıp mallarını aldılar. [172] Böylece Nesâ ve Bâverd üzerine gitti, Nesâ'nın Reisi ölmüş idi. O'nun varislerini yakaladı ve mallarına el koydu. Hasan b. Bûye tarafına mektup yazdı,

⁴²³ Sonunda Alptegin'i Belh'ten çıkardı. Narşahi, *a.g.e.*, s.148.

⁴²⁴ Alptegin Gazne'ye gitti. Eş'as b. Muhammed (de) onun ardından Gazne'ye gitti. Orada da savaşlar yaptılar. Bir kez daha Alptegin onun karşısında münhezim oldu ve yine Belh'e kaçtı. Sonra Emir Sedîd ona emân verdi. (Böylece Alptegin muhalefet ve birçok savaşın sonra (tekrar) hizmete girdi. Narşahi, *a.g.e.*, s.148-149; 13 Zilhicce 351/12 Ocak 963. Güller Nuhoğlu, "Beyhaki Tarihi'ne Göre Gaznelilerde Devlet Teşkilatı ve Kültür", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1995, s.44.

⁴²⁵ Alp Tegin görevinden alınmayı red etti ve bu açık direnişle kendini tehdit altında hissederek Belh kentini kaçtı. Samanoğullarının peşine düşmesi ve onu kovması sonucunda Hindüküş'u geçerek Gazne'ye yerleşti. Jean-Paul Roux, *Türklerin Tarihi - Pasifikten Akdenize 2000 Yıl*, (Çev: Prof. Dr. Aykut Kazancıgil, Lale Arslan-Özcan), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2004, s.197.

⁴²⁶ Alptegin Sâmanî emîrliğine kendi adayını getirtmeye çalışmış, bunda da başarılı olamayınca Nişabur'dan ayrılarak Gazne'ye gitmiş ve burada Gazneliler Devleti'nin temellerini atmıştı: Erdoğan Merçil, "Sipehsâlâr: I. Sâmanîler", *a.g.m.*, s.143; Samanî Emiri Manşur b. Nuh (salt: 350-365/961-976) tahta geçince buna muhalefet etmiş ve kendi adayını tahta çıkarmak için Buhara üzerine yürümek maksadıyla Nişabur'dan ayrılmış ancak ordusunda askerden kendisine karşı bir hareket olabileceğini sezerek bundan vazgeçmiş ve Hassa Ordusu ile Belh'e yönelip bu şehri almıştır. Daha sonra Mansür'un üzerine gönderdiği orduyu yenip güneye doğru inerek, daha önceden bölgeye Türk topluluklarının yerleşmiş olduğu Gazne şehrini, Hindistana yapacağı seferler için kendisine uygun bir üs olarak seçer ve dört aylık bir kuşatmadan sonra şehri bir Hindu prensi olması muhtemel olan Levik'ten alır (13 Zilhicce 351/12 Ocak 963) ve böylece Gazne Devletinin temelini atmış olur. Güller Nuhoğlu, "Beyhaki Tarihi'ne Göre Gaznelilerde Devlet Teşkilatı ve Kültür", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1995, s.2.

ondan ona uymasını isteyip onu Cürcân'a çağırdı. Hasan Bûye oradan gitti.

Veşmgîr Doktor Henâi'ye Ebû Mansûr'a (Horâsân Sipahsâlârı Ebû Mansûr Abdürrezzâk) zehir vermesi için 1000 dinar altın verdi. Doktor Ebû Mansûr'a zehiri verdi, zehir onun içinde işini yapıyordu, onu helak etmeye başladı. Sonra tekrar Sipahsâlârlığı 350 senesi Zilhicce'sinde (Ocak/Şubat 962) Ebû Hasan Muhammed b. İbrâhim'e verdiler.⁴²⁷ Ebû'l-Hasan geldikten sonra pek çok iyilikler yaptı, köylüler arasında adaletli davrandı, kendi yasalar koyup iyi siyasetler yaptı ve daima ilim ehli ile oturdu. Eskiden yapmış olduğu ayıplardan dolayı ondan yüz çevirmiş olanlar ki onlar ondan eziyet görmüşlerdi, hepsini teselli etti, ayıp işleri bıraktı, kötü yasaları attı.

Ebû'l-Hasan'a (Ebû Hasan Muhammed b. İbrâhim),⁴²⁸ Ebû Mansûr Abdürrezzâk ile savaşıması için ferman geldi. Ebû'l-Hasan savaşa gidince Bemehkan ve Habûşân'da Hasan Bûye'nin askerlerini buldu. Ebû'l-Hasan onların arkasından ulaşıp onlarla savaşa tutuştu. Ebû Mansûr'un içindeki o zehir işini yapmıştı ve eziyet çekmeye başladı, ayrıca gözleri işini yapamadı (görmez oldu). Ebû'l-Hasan'ın ordusu galip geldi, Ebû Mansûr'un askerleri yenildi. Ebû Mansûr yenik askerlerine “Ben burada ölmek istiyorum” dedi. “Vakti değildir” dediler. “Ben kendimi rahat içinde görüyorum” dedi. O'nu yalnız bırakıp gittiler ve o gitti (öldü). Bir vakit sonra Ahmed b. Mansûr b. Karâtekîn'in ordusu ulaştı. Saglâbî bir köle geldi ve Ebû Mansûr Abdürrezzak'ın başını aldı, onun parmağından yüzüğünü aldı ve kendi önderinin önüne götürdü.

Emîr Ebû Hasan'ın işleri yoluna girdi ve beş yıl Nişâpûr'u makam yapıp bir yere gitmedi. Sonra Buhârâ'dan mektup ulaştı ki, Rey'e git ve savaş yap!

⁴²⁷ Ebu'l-Hasan Simcurî, ikinci kez: Erdoğan Merçil, “Sipehsâlâr: I. Sâ mânîler”, *a.g.m.*, s.148.

⁴²⁸ Ebûl-Hasan b. Sîmcür. İbnü'l Esir, VII, s.212.

Veşmgîr,⁴²⁹ kendi elçilik memuru Alî'yi Dâmağân'a gönderdi ve kendisi ardından geldi. Av yolundan gitti, domuz Veşmgîr'i düşürerek onu oracıkta öldürdü.⁴³⁰ Onu 356 senesinin Zilhicce'nin (Kasım/Aralık 967) yarısında Cürcân'a getirdiler. Veşmgîr ölünce Rey tarafına gitme işi geri kaldı.

Horâsân haşemleri mal istediler. Malı, Mansûr b. Nûh'a mektup yazıp ondan istediler, O cevap verdi: Ki Haşem'in malı Veşmgîr'in Bîsutûn'undan⁴³¹ alması gerekir. Bîsutûn (bunu) işitince Taberistân'a hareket etti, "hoşgörün ki benim malım orasıdır" (dedi). Hasan Bûye ile birlik yaptı, Hasan Alî b. el-Kâsım el-Ârız'i Âmûl'e gönderdi. Bîsutûn o yere geldi ve o işlerini sağlamaştırdı. Bîsutûn'e Mutî'den hîl'at ulaştı. (ayrıca) Rûyân, Sâlûs, Cürcân ve Taberistân vilayetlerinin livâsı geldi ve ona "Zahîrû'd-Devle" lakabını verdiler. Emîr Ebû'l-Hasan, Nişâpûr'a geri geldi, ona aciz ve zayıf ve tembel adını koydular. Sâlâr b. Şîrdil ve Kemer Emîr Ebû'l-Hasan'ın yanına gelmiş idiler, onlara iyi davrandı. Sonra Bîsutûn 360 senesi Recep (Nisan/Mayıs 971) içinde Esterâbâd⁴³²'da öldü. Ebû'l-Hasan'ın zayıflık

⁴²⁹ Veşmgîr İbn Ziyâr. İbnü'l Esir, VII, s.226.

⁴³⁰ Veşmgîr Horasan Sâ mânî Emîri'nden kendisine gönderilenatları seyredip bunlardan bir tanesini seçmiş ve ata binip ava çıkmıştı. Av sırasında mızrakla yaralanıp mızrağın vücudunda saplı kaldığı bir domuz Veşmgîr'in haberi olmadan kendisine saldırmış ve atını tökezletmişti. Atı tökezleyen Veşmgîr yere yuvarlanmış, kulaklarından ve burnundan birden kan boşalmıştı. İbnü'l Esir, VII, s.225.

⁴³¹ Bîsutûn, Veşmgîr'in oğludur. İbnü'l Esir, VII, s.225.

⁴³² Kuzeydoğu İran'da bugün Gürgân adıyla anılan tarihî şehir. Doğu Mâzenderan (eski Hyrcania, Cürcân) bölgesinde, Hazar denizinin güneydoğu ucundan 35 km. uzaklıkta Karasu'nun bir kolu üzerinde kurulmuştur. İçinde bulunduğu Elburz'dan ayrılan çok yüksek ve ormanlık bir dag silsilesinin eteğindeki ova oldukça verimlidir ve kuzeyde Türkmenistan'ın Karakum çölüne kadar uzanır. Hazar denizinin güneydoğu köşesinde bulunan lagün de Esterâbâd veya Gürgân körfezi olarak anılır Buradaki İslâm hâkimiyetinin ilk dönemleriyle ilgili bilgiler az olmakla birlikte yerli hükümdarların zaman zaman Araplar'a karşı ayaklandıklarını gösteren kayıtlara rastlanmaktadır. Nitekim 275'te (888-89) Rafî' b. Herseme, Esterâbâd'a kapanan Muhammed b. Zeyd'i ele geçirmek için şehri kuşatmış, daha sonra buradan kaçan Muhammed Bâvendiler'den Rüstem b. Kâim'e sığınmıştı. X. yüzyılda Saffârîler ve diğer hânedanlar arasında çekişme alanı haline gelen Cürcân bölgesi sonunda Sâ mânî egemenliği altına girdi ve Mâkân b. Kâkî'nin yönettiği Esterâbâd da Sâ mânî kumandanlarından Simcûr ile Muhammed b. Ubeydullah-ı Bel'amî tarafından işgal edildi. Bir süre Sâ mânîler'in hâkimiyetinde kaldıktan sonra Büveyhîler'den Rûknüddeve'nin oğlu

söylentileri Sultâna da söylendi ve bu zayıflıklarından dolayı Cürcân, Gumûs, Sâlûs ve Rûyân (ondan) gitti. [173]

Sonra Mansûr b. Nûh Eş'ab b. Muhammed el-Yeşkirî'yi oradan Cürcân'a gitmesi için Nesâ'ya gönderdi. Nasr b. Melik'i Cürcân'ce'ye o yeri fethetmesi için gönderdi. Ebû'l-Hasan'ın işleri için tedbir aldı. Ebû'l-Hasan'a ulaştınca o hile yaptı ve Buhârâ'ya gitti. O Mansûr'un yanındaki adamların ayaklarını yaptı (adamları ele geçirdi). Taki o kıskançlığı Mansûr'un kalbinden dışarı attı, ondan (gelecek) zarar ziyanı kendinden def etti. Vezirler arasından Ebû Alî Bel'ami ve Ebû Ca'fer Utbîyî bir süre sonra onları da düşürdüler. Sonra (E)bu Alî Bel'amî 363 senesi Cemazeyilahir'inde (Şubat/Mart 974) öldü.

Emîr Ebû'l-Hasan çok düzenbaz ve hilekârdı, hilelerle meşgul olurdu. Merv vilayeti Vîra'nın Sipahsâlârlığı ile Nişapûr'a geri geldi. Herât vilayetinden bir Albay ki ona Ebû Alî Muhammed b. el-Abbâs Tûlekî denirdi. (o) isyan etti ve Tûlek Kalesini bayındır yaptı, kavmi onun etrafında toplandı.

Sonra Emîr Ebû'l-Hasan şüphesiz Tûlekî ile savaşmaya gitmesi için Ebû Ca'fer Ziyâdî'yi aday yaptı (atadı). Tûlekî'yi onun kalesinde yakaladı ve onu ele geçirip onu Nişapûr'a getirdi. O da Ebû Ca'fer Ziyâdî'ye (yardıma) Ğur'a geldi ve Ğur'dan bir kaç kale fethetti. 369 (979/980) senesinde Hüseyin b. Alî b. Tâhir El Temîmî'ye yardım için Sîstân'a gitti ki (o) Halef b. Ahmed ile savaş yapmıştı. Emîr Ebû'l-Hasan onun arkasından ayrıca o yere gitti ve bir süre savaş yaptılar. 373 (983/984) senesi içinde geri döndüler.

Emîr'ül Mü'minin Ettâî'llah 374 (984/985) senesi içinde hilâfete

Adudüdevle'nin kuvvetleri tarafından ele geçirildi (981). Adudüdevle'nin ölümünden (983) sonra kardeşi Müeyyidüdevle, ağabeyinin dostu Ziyârî Emîri Kâbus b. Veşmgîr'i Esterâbâd'dan çıkardı. Bu sıralarda Samâniler'in yanındaki görevini bırakıp kaçan Ebû'l-Abbas Taş Hâcib de Esterâbâd'a sığındı. Tahsin Yazıcı "Esterâbâd", *DİA*, İstanbul 1995, XI, s.437.

oturdu. Sonra Ebû Ca'fer Utbî Ebû'l-Fazl b. Amid ile mektuplaşmaya başladı. Ebû'l-Fazl mutlu oldu, her iki vezir Büyî'ler ve Sâ mânîler arasındaki düşmanlığı durdurdular. İşler düzeldi, savaşlar durdu, işler düzene koyuldu. Alî Bûye Mansûr b. Nûh'a tabi oldu, birbirlerine zorluk çıkarmadılar, ülkedeki festlar ortadan kaldırıldı ve halkı rahata kavuştular. Her yıl Rey'den ve Kûrcibâl'den Horâsân'a diğer hediyelerden başka 200 bin dinar geçim parası getirdiler. Hasan Bûye⁴³³ hasta oldu, ülkeyi kendi oğulları arasında bölüştürdü, Ebû Şecâ' Fenna Hüsrev⁴³⁴ yalnız geldi ve sırlarının hepsini Ebû Şecâ'ya söyledi, 366⁴³⁵ ((976/977) senesi Muharrem'in beşinde Rey'de öldü.

Ebû Ca'fer Utbî Horâsân'da iyi işler yaptı. (Mansur) veziri Yûsuf'u tekrar vezirliğe oturttu. (Yûsuf) 363 senesi Zilkade (Temmuz/Ağustos 974) içinde öldü. Sonra 365 (975/976) senesi içinde (vezirliğe) Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed el-Ceyhânî'yi oturttular. Mansûr b. Nûh'ta bu saatte bir illet meydana geldi. O hastalıktan dolayı dayanıklılığı gitti, 365⁴³⁶ senesi Şevval⁴³⁷ ayının 11. günü⁴³⁸ (12 Haziran 976) o illetten öldü. O'na "Sedîd" lakabını verdiler.

ER RÂZİ EBÛ'L-KÂSİM NÛH BİN MANSÛR

Nûh bin Mansûr hilâfete oturduğunda henüz bâliğ değildi.⁴³⁹ 21 yıl 9 ay Vâlilik yaptı.⁴⁴⁰ Emîr Ebû'l-Hasan, Ebû'l-Hars Muhammed b. Ahmed b. Ferîğûn

⁴³³ Ebû Ali el-Hasan b. Büveyh. İbnü'l Esir, VII, 304.

⁴³⁴ Büveyh (Bûye) b. Fennâ (Penâh) Hüsrev. Erdoğan Merçil, "Büveyhîler", *DİA*, İstanbul 1992, VI, s.496-500. (496).

⁴³⁵ krş. İbnü'l Esir, VII, s.304.

⁴³⁶ 366. İbnü'l Esir, VII, s.308.

⁴³⁷ Muharrem: Narşahi, *a.g.e.*, s.150.

⁴³⁸ On altıncı Pazar günü: Narşahi, *a.g.e.*, s.150; Şevval ayının ortalarında. İbnü'l Esir, VII, 308.

⁴³⁹ Utbi'ye göre; Nuh o zaman gençliğinin iptidasında idi, el-Utbî (Abu al-Nasr Muhammad ibn Abd al-Gabbar al-Utbi), *Tarih-i Yemini*, (El yazma Nüshasının tercümesi), çev. Abdürrab Yelgar, (y.y., t.y.), s.11.

⁴⁴⁰ krş. İbn Kesir, XI, s.547.

ile arkasında bir topluluk olana kadar akrabalık yaptı. Kendi işlerini Fâik el-Hâssa ve Tâş'ül Hâcib'e teslim etti. Vilayete oturunca Buhârâ Gâzîlerinin reisi Ebû Abdullah b. Hafs'ı Emîr Ebû'l-Hasan'ın yanına elçi olarak gönderdi ve ona “Nasr'üddevle” lakabını verdi, ona ahid ve hîl'at gönderdi.⁴⁴¹ Ona Kuhistân, Herât ve Nişâpûr Sipahsâlârlığı ihdasını ve harcama işlerini verdi. Elçi Ebû Abdullah Gâzî ona söyledi ki “Ben sana iyilik yaptım, [174] göz koyduğundan daha çoğunu yaptım (verdim) ki sende doğruluk delili ve işaretini gördüm. Bizim yanımızda bulunmaya devam et! sana atalarının sahip olmadığı 3 şeyi verdim birincisi; o ki senin ile dostluk yaptım. O (bizim) doğruluğumuza ve inanmamıza delildir, senin için şeref ve kadrinin artmasının sebebidir. İkincisi; Vilayetlerinin çokluğu, o senin büyük işlere sahip olmanın delilidir. Ve üçüncüsü; sana lakab koymamızdır ki, bu konuşmalar ve mektuplaşmalar seni akranlarının arasında yücelik sahibi yapar.” Bu ahid ve hîl'at ve elçi Ebû'l-Hasan'ın yanına ulaşınca çok mutlu oldu ve elçiye iyi muamele yaptı, onun her ihtiyacı için en yüce oğlunu atadı, sonra Ebû'l-Abdullah Gâzî'yi geri gönderdi.

Sonra 367 senesi Rabiülahir'i (Kasım/Aralık 977) içinde Ebû'l-Hüseyin Abdullah b. Utbî'yi⁴⁴² vezirliğe oturtular.⁴⁴³ Emîr Râdî, Ebû'l-Hasan Utbî'yi vezirliğe isteyince Emîr Ebû'l-Hasan'a mektup yazdı ve ona danıştı. Emîr Ebû'l-Hasan cevap yazdı ki “Ebû'l-Hüseyin daha küçüktür.” Ebû'l-Hasan'ın bu önemsememesini Ebû'l-Hüseyin işitince kin besledi ve Ebû'l-Hasan'ın eksikliklerini diline aldı. Her vakit söyledi ki “Ebû'l-Hasan acizdir, onun elinden iş gelmez, Horâsân'ın onda olması ziyandır, onun istediği ancak zapt etme, el koyma ve çıkarmadır. Kendisi ile akrabalık etmemek [...]”⁴⁴⁴ ve bunun gibi şeyleri Nûh'a söyledi. Taki Emîr Râdî ona görevden alma mektubu gönderdi ve onu

⁴⁴¹ krş. Utbi, *a.g.e.*, s.11.

⁴⁴² Ebû'l-Hüseyin el-Utbî. İbnü'l Esir, VII, s.348.

⁴⁴³ Utbi'ye göre; Nuh vezareti Abul Hüseyin Hutbi'de bıraktı. Utbi, *a.g.e.*, s.11.

⁴⁴⁴ Tercümeğe esas metinde bu kısım eksiktir. (Çeviren).

görevden aldı.⁴⁴⁵

Ebû'l-Hüseyin Utbî elçiye haberi Ebû'l-Hasan'a kalabalık içinde ve yüksek sesle geçmesini buyurdu. Elçi Nişâpûr'a ulaştınca Emîr Ebû'l-Hasan merkepte duruyordu. Elçi bu haberi vezirin söylediği hükmünce geçti. Emîr Ebû'l-Hasan kapkara oldu. Öfkeleni, “Horâsân'ın Vâlisi benim ve Sipahsâlârı benim oğlum Ebû Alî Set'tir, Vallahi onlara gündüzde yıldızları gösteririm” dedi ve davul vurdurdu, ordu topladı.

Bu haber Ebû'l-Hüseyin Utbî'ye ulaştınca o söylediğinden üzüldü, pişman oldu ve endişelendi ki Emîr onun bu günahından beni sorumlu tutar, beni tutuklar diye çok korktu. Ertesi gün Ebû'l-Hasan pişman oldu ve haberci mektupla geldi. vâlilikten azline, o ne buyurduysa razı olduğunu ve pişman olduğunu (bildirdi). Sonra Ebû'l-Hasan Nişâpûr'dan Ebû Nasr Ahmed b. Ali El Mîkâilî'yi özür dilemek için bir heyetle gönderdi. Ebû'l-Hüseyin mutlu oldu. Ve Emîr Ebû'l-Hasan, Ahmed b. Hüseyin'i ki elçi olarak gelmiş idi onu yanına çağırdı ve özür diledi, iyilikle yola (koyup) geri gönderdi.

Sonra Emîr Râdî Sipahsâlârlığı⁴⁴⁶ Ebû'l-Abbâs Tâş⁴⁴⁷ el-Hâcib'e verdi.⁴⁴⁸ Emîr Râdî Nûh ona "Hüsâm-üddevle" lakabını verdi.⁴⁴⁹ (vezir) Ebû'l-Hüseyin Utbî, Tâş'a iyilik yapmak istemişti çünkü Tâş babasının kölelerinden idi. Tâş 371 senesi Şabanının yarısında Nişâpûr'a geldi. O yerde bir yıl kaldıktan sonra Ebû'l-Hüseyin, Fâik ve Kâbûs'u ve başka bir kaç albayını Bûye ile savaşmak için Cürçân tarafına gönderdi, kendi Bîye [?] yoluna gitti. Alî b. Hasan b. Bûye o

⁴⁴⁵ krş. İbnü'l Esir, VII, s.348.

⁴⁴⁶ Ordunun sipehsaları (Sipehsâlâr-i leşker). Narşahi, *a.g.e.*, s.151.

⁴⁴⁷ krş. Erdoğan Merçil, “Sipehsâlâr: I. Sâmânîler”, *a.g.m.*, s.144.

⁴⁴⁸ Nuh büyük amir Hacıplığı Abul Abbas Taş'a verdi. Utbi, *a.g.e.*, s.13; İbnü'l Esir, VII, s.348; Ebu'l-Hasan Simcûri'yi azlederek yerine Hâcib taş'ı tayin etti.

⁴⁴⁹ krş. Erdoğan Merçil, “Sipehsâlâr: I. Sâmânîler”, *a.g.m.*, s.144. V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, *a.g.e.*, s.271.

savaşı kardeşinden kendi istemişti. İlk önce Alî Kâme'ye vurdu, onu yendi, kendi Esterâbâd'a gitti ve Horâsân halkı yağma ile meşgul oldu. [175] Tâş Alî'yi geri çağırttı. Ebû Şecâ' Fenâ Hüsrev kendi kardeşi Bûye'ye 4 bini bir yönden 3 bini diğer yönden 7 bin adam gönderdi. Bûye'lere yardım ulaşınca Tâş'ın ordusunu yakaladılar ve yendiler. Tâş ordugâh'a gelince ordugâh'ı ateşe vermelerini buyurdu. Ateşe verdiler ve kendisi gitti. Bûye b. Hasan'ın ordusu saldırmak, yenilenleri takip etmek istediler ve Horâsân'a gelmek istediler. Onlara Fenâ Hüsrev'in⁴⁵⁰ ölüm haberi ulaşınca Bûye'nin ordusu durdu, ayrıca Horâsân'a gelmediler. Eğer gelselerdi Horâsân'ı ve Tâş'ı leş yaparlardı.

Emîr Ebû'l-Hasan'a Buhârâ'dan bir mektup ulaşmıştı ki; “cübbeni giy ve evde otur!” O da öyle yapmış, orduyu kendi oğlu Emîr Ebû Alî'ye verip, onu Sîstân'a Hüseyin b. Tâhir'e yardıma göndermişti. Emir-i Horâsân Bûşenc'i ona vermiş ve Ebû Alî gitmişti. Emîr Halef'in Sîstân'a geldiği haberi ulaşınca köleleri Bâytûzî ve Ehrârân'ı görevlendirdi. 4 bin süvariye 4 fil ile Emîr Ebû Alî'ye saldırmaları için gönderdi. Onun ile (Ebû Alî) 4 bin süvari var idi. Kılıçlarını çıkarttılar, pek çok kişiyi öldürdüler ve filleri kapattılar. Bu haber Buhârâ'ya ulaşınca Ebû Alî'yi beğendiler ve Bâdgîs vilayetini ona verdiler ve onun ile Tâş'ın arasını buldular. Emîr Ebû'l-Hasan (olanların) hepsini Ebû'l-Hüseyin Utbî'i, Fâik'e yazmış idi ve onun hatalarını, önemsememelerini ona anlatmıştı. Fâik “ben ona bir hile yaparım” dedi. Sonra (Fâik) güruhunun kölelerinden Allahtan korkmayanlardan bazılarını kandırdı, her birine mallar verdi. Onlar Ebû'l-Hasan Utbî'yi öldürdüler⁴⁵¹ ve babasının yanına defnettiler, işler yolundan çıktı, Tâş'ı huzura geri çağırdılar. Tâş Ebû Hüseyin Utbî'nin intikam almak için geri gelip saldırmak istedi ancak fırsat bulamadı.

⁴⁵⁰ Adudu'ud-devle. V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan, a.g.e.*, s.271.

⁴⁵¹ Ebû'l-Hasan b. Sîmcûr bazı köleleri veziri öldürmekle görevlendirdi, onlar da vezir el-Utbî'nin üzerine saldırıp öldürdüler. İbnü'l Esir, VII, s.350.

Sonra Ebû'l-Hüseyin Muhammed b. Muhammed El Müznî'yi vezarete oturtular, işler düzeldi ve Emîr Ebû Alî Tâş'tan Nişâpûr'a Halîfe olmak istedi. Tâş ona verdi, Tâş'ın bu yaptığı bi hata idi. Ebû'l-Hüseyin Utbî ölünce onun işi zayıfladı. Fâik ve Ebû'l-Hasan ona kast ettiler, adamları ona karşı kışkırttılar, halk Tâş'tan şikâyet etti. Fâik ve Ebû'l-Hasan tedbir aldılar. Ebû Alî Tâş'ın amillerini yakaladılar, büyük mallarının çoğuna el koydular. Ebû'l-Hüseyin Müznî'yi tutukladılar. O halde hasta oldu ve öldü. Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ahmed el-Fârisî'yi vezirliğe oturtular. Ebû Alî ve Fâik'in galibiyetleri pek çok oldu. Sonunda Nişâpûr'un Tâş'a,⁴⁵² Belh'in Fâik'e ve Herât'ın Ebû Alî'ye verilmesi kararını verdiler.⁴⁵³ Bâdgîs, Kenc-i Rustak⁴⁵⁴ ve Kuhistân Ebû'l-Hasan'ın oldu.

Tâş Nişâpûr'a geldi onu kınayıp kışkırtıp ara bozma yapan ve laf taşıyanlar fırsat buldular. [176] Tâş hakkında fetva çıkarttırıp onu görevden aldirttiler.⁴⁵⁵ Abdurrahman⁴⁵⁶ (vezirliğe) oturunca, Horâsân Sipahsâlârlığını Emîr Ebû'l-Hasan'a⁴⁵⁷ 376⁴⁵⁸ yılının Rabiulevvel (Temmuz/Ağustos 986) ayında tekrar verdi.⁴⁵⁹ Tâş'ı Nesâ ve Bâverd'e atadı.⁴⁶⁰ Tâş görevden alma haberini işitince Serahs'ta durdu ayrıca Nesâ tarafına gitmedi. Ebû Saîd Şeybî⁴⁶¹ ve Abdullah b. Abdürrezzâk Nişâpûrda idiler.

Emîr Ebû'l-Hasan Nişâpûrda idi. Tâş gelmeden Emîr Ebû'l-Hasan

⁴⁵² krş. Utbi, *a.g.e.*, s.17.

⁴⁵³ Nîsâbûr ile ordu kumandanlığının Ebû'l-Abbâs'a, Belh'in Fâik'e ve Herât'ın Ebû Alî b. Ebû'l-Hasan b. Sîmcûr'a verilmesi şartıyla bir anlaşmaya vardılar. İbnü'l Esir, VII, s.358.

⁴⁵⁴ Köy. bkz. Mehmet Kanar, *a.g.e.*, s.773-774.

⁴⁵⁵ krş: Utbi, *a.g.e.*, s.26; Narşahi, *a.g.e.*, s.151.

⁴⁵⁶ Abdullah b. Uzeyr: İbnü'l Esir, VII, s.360.

⁴⁵⁷ Ebû'l-Hasan Sîmcûr. İbnü'l Esir, VII, s.360.

⁴⁵⁸ 373. İbnü'l Esir, VII, s.360.

⁴⁵⁹ Ebu'l-Hasan Simcurî, üçüncü kez: Erdoğan Merçil, "Sipehsâlâr: I. Sâ mânîler", *a.g.m.*, s.148; Ebû Ali (bin Ebûl-Hasan Simcûrî) sipehsalar oldu. Narşahi, *a.g.e.*, s.151.

⁴⁶⁰ Nisa ile Abyurt: Utbi, *a.g.e.*, s.26.

⁴⁶¹ Abu Seyyid Şebibi: Utbi, *a.g.e.*, s.28.

şehri boşalttı ve kaleye gitti, [...] ⁴⁶² onun düzenini gördüler. Tâş geldi, onun şehrini kuşattı. Alî b. Hasan b. Bûye Tâş'a yardım gönderdi ve savaş yaptılar, Ebû'l-Hasan şehri boşaltıp ⁴⁶³ Kuhistân'a kaçtı. Ebû'l-Fevâris b. Ebî Şecâ'dan yardım istedi. ⁴⁶⁴ Ebû'l-Fevâris 2 bin adam gönderdi, ⁴⁶⁵ ayrıca Fâik'de ona katıldı. ⁴⁶⁶ Nişâpûr'a geldiler ve Tâş'ı yendiler. ⁴⁶⁷ Bu yenilgi 377 senesinde Şaban'ın yedinci günü (2 Aralık 987) oldu. Deylemlilerin pek çoğunu yakaladılar. Mansûr b. Muhammed b. Abdürrezzâk onların arasında idi ayrıca o da yakalandı. Hepsini Horâsân'a gönderdiler. Mansûr'u öküze oturtular gündüz içinde Buhârâ'ya getirdiler, Tâş ise Cürcân'a gitti. ⁴⁶⁸ Alî b. El Hüseyin b. Bûye onu iyi karşıladı ve pek çok hediyeler verdi. Cürcân malını ve tahıl ve zahireleri ⁴⁶⁹ ona teslim ederek kendi Rey'e gitti. Tâş 378 ⁴⁷⁰ senesi içinde Cürcân'da öldü. ⁴⁷¹

Sonra Ebû Alî Muhammed b. İsa Eddâmğânî'yi 378 senesi Rabiûlahir'in 10. gününde vezirliğe getirttiler. (Eddâmğânî'yi görevden alıp) Ebû Nasr'ın haşemi Ebû Zeyid'i (vezirliğe) getirdiler. İkinci kez Bu Alî Dağmağânî'ye (vezirlik) verdiler. ⁴⁷² Hân Buhârâ'ya geldiğinde vezir o idi. Hân dönerken onuda götürdü. 382 yılının Recep ayının ilk gecesi Semerkand'da öldü.

Emîr Ebû'l-Hasan bir gün bağda sevdiği bir cariye ile mutlu oldu, onun karnına yattı ve onun ile uyudu. ⁴⁷³ 378 senesi Zilhicce ayı içinde can verdi. ⁴⁷⁴

⁴⁶² Tercümeğe esas metinde bu kısım eksiktir. (Çeviren).

⁴⁶³ krş: Utbi, *a.g.e.*, s.29.

⁴⁶⁴ krş: Utbi, *a.g.e.*, s.30.

⁴⁶⁵ krş: Utbi, *a.g.e.*, s.30.

⁴⁶⁶ krş: Utbi, *a.g.e.*, s.30.

⁴⁶⁷ krş. Narşahi, *a.g.e.*, s.151.

⁴⁶⁸ krş: Utbi, *a.g.e.*, s.31; İbnü'l Esir, VII, s.361.

⁴⁶⁹ Cürcân, Dihistân ve Esterâbâd'ı O'na ve maiyetine bıraktı. İbnü'l Esir, VII, s.361.

⁴⁷⁰ 377. İbnü'l Esir, VII, s.361.

⁴⁷¹ krş: İbnü'l Esir, VII, s.361.

⁴⁷² krş: Utbi, *a.g.e.*, s.37.

⁴⁷³ Cariyelerinden biriyle cinsel ilişkide bulunurken onun göğrü üzerinde aniden vefat etmişti. İbnü'l Esir, VII, s.361.

Bu vakitte Ebû Alî Herât'a idi. Emîr Ebû'l-Kâsım Nişâpûr'u koruyordu. Düşmanlar kardeşlerin arasında ara bozma yaptılar. Ebû'l-Kâsım bunu öğrenince Herât'a geldi. Ebû Alî hazine ve köleleri 379 (989/990) senesi içinde Ebû'l-Hasan'ın yanına Herât'a getirdi. Sonra Nûh b. Mansûr Sipahsâlârlığı 381⁴⁷⁵ (991/992) senesi içinde Ebû Alîye⁴⁷⁶ verdi,⁴⁷⁷ ahid, livâ ve hîl'at gönderdi ona "İmâmüddevle" (devletin direği) lakabını verdi. Fâik Buhârâ'ya fermansız geri döndü. Enc Hâcib ve onun ile savaş yaptılar, onu yendiler ve o Belh'e gitti. Çağaniyân'ı Ebû'l-Hasan Tâhir b. el-Fazl'a verdiler. Emîr Tâhir b. Fazl geldi, Ebû'l-Muzaffer Fâik'in yanına gitti. Fâik ona yardım etti ve Tâhir b. Fazl ile savaş yaptı. Tâhir bu savaş meydanında öldürüldü. Ebû Musa Hârûn b. Îlikhân Türkistân⁴⁷⁸'dan İspîcâb'a hücum için gelince Fâik'in Albaylarını Herteng'de yakaladı. Fâik Hân'dan aman istedi, onun ile Buhârâ'ya geldi. Nûh b. Mansûr gizlenmiş idi. Fâik Belh'i Hân'dan istedi, ona verdi ve kendi geri döndü.

Emîr Ebû Alî'nin askeri, silahı ve hazinesi pek çok oldu. Horâsân ilinin Emîrliğine el uzattı ve Mâdûnnehrin hepsini aldı. Sultânın vergi, (savaşta) ele geçirilenler ve madenlerine, ihdaslarına ve çiftliklerine el koydu. Emîr Nûh'u küçük düşürmek ve hafife almak için her şeyi yaptı. Kendine "Emîrül Ümerâi Müeyyide

⁴⁷⁴ Bu esnada idi ki Abul Hasan Simcur teferrüc için Neyşapurdan dışarı çıkmış, hususî bahçelerinden birisine gitmiş, giderken cariyelerinden birisini de beraber götürmüş idi. Bahçede cariyeye ile mubaşeret halinde iken füceten vefat etmiştir: Utbi, *a.g.e.*, s.37.

⁴⁷⁵ Ebû Ali Simcurî 379: Erdoğan Merçil, "Sipehsâlâr: I. Sâmâniler," *a.g.m.*, s.148.

⁴⁷⁶ Muhammed b. İbrahim (Simcûrî) ölünce onun oğlu (Ebu Ali b. Ebûl-Hasan Simcûrî) sipehsalar oldu. Narşahi, *a.g.e.*, s.151.

⁴⁷⁷ krş: Utbi, *a.g.e.*, s.37; Narşahi, *a.g.e.*, s.151; İbnü'l Esir, VII, s.416.

⁴⁷⁸ İran'ın Horasan bölgesinden başlayarak Kuzey Afganistan dahil Pamir ve Hindukuş-Kunlun dağlarının kuzey eteklerinden Çin'in Tun-huang bölgesine kadar uzanan, oradan Mançurya'nın batısına ulaşan, Moğolistan'la birlikte Güney Sibiry'a'nın tamamını içine alan, batıda Ural dağları ile Volga ırmağının Hazar denizine ulaştığı noktaya kadar devam eden geniş bir alanı kaplar. Bu alanın tarihî kaynaklardaki adı XIX. yüzyıl ortalarına kadar Türkistan'dır (Türk yurdu). Çoğunluğunu günümüzde Uygur ve Kazak Türkleri ile diğer Türk gruplarının oluşturduğu Çin Halk Cumhuriyeti hâkimiyetindeki bölgeye Doğu Türkistan, 1924'ten sonra Sovyet hâkimiyetine giren alana Batı Türkistan adı verilmektedir. Ahmet Taşağıl, "Türkistan", *DİA*, İstanbul 2012, IV1, s.556.

Menissemâ” lakabını verdi.⁴⁷⁹ Minberlerdeki hutbelerde Nûh'un adını okutmadı. [177] İlik⁴⁸⁰ İspicâb'a⁴⁸¹ gelince Ebû Alî İlik'e mektup yazdı⁴⁸² ve ona meyl etti.⁴⁸³ İlik 382⁴⁸⁴ senesini Rabiulevvel'i (Mayıs/Haziran 992) içinde Buhârâ'ya geldi⁴⁸⁵ ve Mûliyân⁴⁸⁶ nehrine indi.⁴⁸⁷ Nûh, Ebû Alî'ye mektup yazdı ve elçi gönderdi “gel ki Hân geldi” dedi. Elbette Ebû Alî o mektuptan endişelenmedi hemde ondan ordu istemişti (onu da) göndermedi.⁴⁸⁸ Hân birkaç kez hasta oldu, bu illet onu esir yaptı

⁴⁷⁹ O kadar ki ona Amir-ul-mera, muayyedun min esama, lâkabı verildi: Utbi, *a.g.e.*, s.39.

⁴⁸⁰ Köymen; Bu tarihteki Karahanlı Samaniler ilişkisinden bahsederken Karahan hükümdarı olarak Buğra Han Harun ismini kullanmıştır. Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, TTK, Ankara 1993, s.28.

⁴⁸¹ Asbicab ~ Sayram: Tarihi kaynaklarda İsficab olarak geçen bu şehrin, bir diğer isminin Sayram olduğu ve Beyza da dendiğini görmekteyiz. İslam kaynaklarında Harzem'den İsficab'a kadar Oguzlar, İsficab'tan Fergana'ya değin Karlukların oturduğu söyleniyor. Bugün şehrin adının Çimkent olduğu söyleniyorsa da, Çimkent ile Sayram'ın arası biraz uzaktır ve burası Güney Kazakistan'dadır. Tarihte, bu bölgede Türklerle birlikte Sogdlar da yaşamış ise de, Sayram'ın kültür tarihimiz açısından en mühim yanı, Hoca Ahmed Yesevi'nin memleketi olmasıdır. Bununla beraber Türkistan'da birkaç tane Sayram vardır. Oguz Kagan Destanı'nda geçen Karı Sayram da bunlardan birisidir. Saadettin Gömeç, “Divanü Lûgat-it-Türk'de Geçen Yer Adları”, *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXVIII/46, 2009, s.21; İsficâb. V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan, a.g.e.*, s.190.

⁴⁸² Hükümetten memnun olmıyan Dihkanlar, din adamları ve Ebû Ali ile faik gibi asi Sâmanoğulları generalleri istilacıyı iyi karşıladılar. Köymen, *a.g.e.*, s.27-28.

⁴⁸³ Abu Ali Türk padişahı Buğrahan'a yani İlik Han oğlu Harun Han'a gizlice elçi gönderdi. Onunla dostluk, muhaliset cihetlerini pekiştirdi. Onunla gizli bir ittifak yaptı: Utbi, *a.g.e.*, s.39; Buğra Han'a mektup yazarak onu Buhara'yı istila etmeye ve Sâmânîlerin buradaki hakimiyetine son vermeye çağırdı. İbnü'l Esir, VII, s.416; V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan, a.g.e.*, s.276.

⁴⁸⁴ 383. İbnü'l Esir, VII, s.416.

⁴⁸⁵ Daha sonra 992 yılında adı geçen Buğra Han Harun Semerkand ve Buhara'ya birinci seferini yaptı. V.V. Barthold, *Orta-Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, (çev. Râgıp Hulisi Özdem), TTK, Ankara 2006, s.67.

⁴⁸⁶ Barthold'da Buhara bahsinde geçen Cû-i Muliyan olmalıdır. Barthold "İstahrî'de bahsi geçen Rigistan yakınında akan iki artan birine verilmiş olmalıdır. Bu arklardan, yani Rigistan ve Rebâh arklarından herhalde ikincisine bu ad takılmıştır, çünkü İstahrî'de üzerinde 1000 adet bahçe ve köşk olduğu bildirilen ark budur. Günümüzde Buhârâ'ya birbuçuk mil mesafede bulunan köy Cû-i Muliyan adını taşımaktadır." demiştir. V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan, a.g.e.*, s.115.

⁴⁸⁷ Sâmânî hükümdarı Nuh II. Payitahtı Buhârâ'yı terke mecbur kaldı ve hemen arkasından Buğra Han şehri işgal etti (Mayıs 992). Köymen, *a.g.e.*, s.28.

⁴⁸⁸ İbnü'l Esir, VII, s.416.

ve geri döndü, giderken Vilayeti Abdü'l-Azîz b. Nûh b. Nasr'a emenet etti,⁴⁸⁹ ona güzel bir hîl'at verdi, ona “Bu vilayeti Nûh'tan aldım ve sana emanet ettim” dedi. İlik Kaçkâr'a⁴⁹⁰ ulaştı ve öldü.⁴⁹¹

Nûh, Abdullah b. Muhammed b. Azîz'i vilayetten Hârezm'e⁴⁹² sürgün etmişti. Âmû'ye ulaşınca onu çağırtdı, kendi işini ona emanet etti ve birkaç kez Ebû Alî'ye mektup yazdı. Onu çağırtdı, mal ve asker istedi elbette icabet etmedi, kibir yaptı ve omuz çekti. Allah Azze ve Celle Nûh'un işlerini iyi yaptı, o işlerinde kimseye minnetsiz oldu, kimseye şefaet etmedi ve Buhârâ'ya geri döndü.⁴⁹³

⁴⁸⁹ Nuh b. Nasr'ın oğlu Abdülaziz. V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan, a.g.e.*, s.279.

⁴⁹⁰ Kuçkarbaşı. V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan, a.g.e.*, s.279.

⁴⁹¹ Buğra Han Buhara'dan yola çıkınca eceli yetti ve öldü. İbnü'l Esir, VII, s.417; Balasagun'a dönmeye mecbur oldular. Buğra Han da o yıl orada öldü. V.V. Barthold, *Orta-Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler, a.g.e.*, s.67.

⁴⁹² Aral gölünün güneyinde uzanan topraklara ve XIII. yüzyıla kadar burada yaşayan halka verilen ad. Farsça hâr (huvâr) ve rizm/rezm kelimelerinden meydana gelen Hârizm isminin menşei üzerine farklı görüşler ileri sürülmüştür. Rivayete göre önceleri Balhan dağlarında yaşamakta olan Hârizm kavminin gelmesinden sonra bölge bu adla anılmıştır. Hârizmler, Şark padişahı veya Türk hükümdarının hizmetinde iken onun gazabına uğrayıp 100 fersah uzaklıktaki Kâs'ta iskân edilmişlerdi. Daha sonra hükümdarın haklarında bilgi edinmek üzere görevlendirdiği kişiler dönüşlerinde onların balık tuttıklarını ve ateşte pişirip yediklerini bildirdiler. Hârizm dilinde ete hâr, oduna da rizm/rezm denildiğinden buraya Hârizm adı verildi. Zamanla kelime Hârizm (Huvârizm) şeklini aldı. Abdülkerim Özaydın, “Hârizm”, *DİA*, İstanbul 1997, XVI, s.217; Harzem: Bu ilin ismi bölgede oturan Küçet denilen bir boyun ismi vesilesiyle anılıyor. Hazar Denizinin doğusunda, Amu Derya'nın (Ceyhun) aşağısının her iki tarafında bulunan topraklara tarihte Harezmi adı verilmiştir. Bu bölgenin merkezi Ürgenç'dir (veya Gürgenç). Adı geçen bölgeye hâkim olanlara veya yönetenlere ise Harezmişahlar dendiğini görüyoruz. Harezmi'e ait ilk kayıtların Herodot'ta olduğu söylenmekle beraber, bizim için Türk çağı önemlidir ve İbn Batuta, Harzem hakkında verdiği bilgilerde; “bu şehir Türklerin en büyük, en güzel, en bakımlı kentlerindedir. Temiz çarşıları, geniş caddeleri, büyük yapıları ve değerli sanat eserleri vardır”, diyor. Saadettin Gömeç, “Divanü Lûgat-it-Türk'de Geçen Yer Adları”, *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXVIII/46, 2009, s.11; Harezmi'in sol tarafı yani Gürgenç. Coşkun Erdoğan, “Harezmi'de Gazneli Hâkimiyetinin Tesisi ve Altuntaşlar Dönemi, (1017-1041)”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.50, Haziran (2013), s.146.

⁴⁹³ Emir Nûh O'nun Buhara'dan ayrıldığını duyunca yanındaki adamlarıyla Buhara'ya gitti ve şehre girdi, böylece atalarının yurduna dönmüş oldu. İbnü'l Esir, VII, s.417.

Emîr Ebû Mansûr Sebüktekîn⁴⁹⁴ Hâcib Alptekîn'den sonra Gazne'yi, Gerdîz'i, Pervân'ı, Kâbil'i ve Büst'ü ele geçirmişti.⁴⁹⁵ O vilayetlere ki Kölemenler (Memlükler) den Karâtekîn sahipti. Emîr Sebüktekîn'in işleri büyük oldu, o yerden namlı döndü. Ebû Alî'nin Emîr Râdî'ye karşı hafife alma ve fesadı pek çok olunca Emîr Nûh, Emîr Sebüktekîn Rahimellah'a mektup yazdı, Ebû Alî'yi şikâyet etti ve onu yardıma çağırıldı.⁴⁹⁶ Emîr Sebüktekîn Keş'e⁴⁹⁷ ve Nahşeb'e gitti, bir anlaşma

⁴⁹⁴ Gazneliler Devletinin asıl kurucusu, Pîrî Tigin'den sonra gelen Sebük Tigin'dir. Sebük Tigin alp tigin'in yanına evlatlık olarak girmiş Isık göllü bir Türk'tü. Erol Güngör, *Tarihte Türkler*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1999, s.74; Yerine başka bir gulâm olan Sebük Tegin geçti (977-997). Sebük Tegin Nişapur'daki köle pazarından alınmış Türk bir tutsaktı. Jean -Paul Roux, *a.g.e.*, s.197.

⁴⁹⁵ Amir Nasır-ud-Din Subuktekin samanilerden Mansur bin Nuh'in zamanında vuzerasında Horasan sahibi ceysi olan Alptekin oğlu Ebu İshak ile Buharaya gelir. Mezkûr Mansura intisab etti. Abu İshak Gazneye geldi. Fakat az zaman içinde daveti hakka icebetli ömrü bitti. Hâlbuki Abu İshakın hanedana arasında yerini tutacak bir kimse yok idi. Abu İshakın başındaki yardımcıları, azatlı, azatsız kulları kendilerine serdarlığa lâyük bir zata mühtac oldular. Her birisi bir zatı ihtiyar ettiyse de tetkikte o mevkiye lâyük olmadığı anlaşılıyor idi. Nihayet hepsi sözü bir ederek Nasır-ud-Din den başka serverliğe lâyük, ehl bir kimse bulunamadığına hükmettiler Onun riyasetine serdarlığına razı oldular, ahtleştiler, Nasır-ud-Din'e bey'at ettiler. krş. Utbi. *a.g.e.*, s.1; Alptekin'den sonra yerine oğlu Ebû İshak İbrahim geçmiş, (salt:352-355/963-966) onun zamanında Levik Hanedanı Gazne'yi tekrar ele geçirmiş (27 Şevval 354/26 Eylül 965) ancak Ebu İshak, Samanî Emin yardımıyla şehri geri almayı başarmıştır. Böylece ismen de olsa Samanîler, Gazneliler üzerinde yeni bir etki kazanmışlardır. Ebû İshak'ın ölümü üzerine yerine geçecek oğlu olmadığından Türk emir ve kumandanlar Alptekin'in kölesi olan Bilgetekin'i hükümdar yaptılar. Bilgetekin tahta geçince Buhara'daki Samanî emîrine bağlılığını bildirmiş, ancak Türklerin bu topraklarda vasıtalı bağlılığını istemeyen ve doğrudan doğruya bölgeye hâkim olmak isteyen Samanîler, Gazne üzerine yeni bir ordu göndermiştir. Bilgetekin tarafından mağlup edilen bu ordu Samanîlerce Gazneye gönderilen son ordu idi. Bilgetekin 364/974-5 tarihinde Gerdiz Kalesini kuşatırken öldü. Bilgetekin'den sonra yerine Alptekin'in diğer bir kölesi olan Börütekin geçirildi. Kötü idareciliği sebebiyle halkın nefretini kazanınca halk tekrar hükümdar olması için Levik'i Gazne'ye davet etti. Ancak Levik, Alptekin'in diğer bir kölesi olan Sebüktekin ve beşyüz gulamı tarafından karşılanarak mağlup edildi. Levik öldürüldü ve Börütekin görevden alınıp yerine Sebüktekin geçirildi (27 Şaban 366/20 Nisan 977). Güller Nuhoğlu, "Beyhaki Tarihi'ne Göre Gaznelilerde Devlet Teşkilatı ve Kültür", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1995, s.3.

⁴⁹⁶ Gazne'de bulunan Sebüktekin'e mektup yazdı ve durumu haber vererek kendisine yardım etmek üzere derhal harekete geçmesini istedi ve kendisini Horasan Valiliği'ne tayin etti. İbnü'l Esir, VII,

yaptılar.⁴⁹⁸ Ebû Alî 383 senesi Recep (Ağustos/Eylül 993) ayında Merv'den Nişâpûr'a geldi. Emîr Sebüktekîn'in mektupları, tehdit ve vaatleri onun tarafına ulaştı, hiç fayda etmedi. Ebû Alî fermansız durdu, herkes ona daha fazla tavsiye verdi (ancak) kibiri fazlalaştı. Yola gelmeyip ayrıca yola gelme ihtimali kalmayınca Nûh Buhârâ'dan Merv'e geldi. Kendi ordusuyla Merv'den Herât'a geldi ve Emîr Sebüktekîn onun Sâlârı idi. Ebû Alî⁴⁹⁹ Nişâpûr'dan Herât'a geldi, kardeşlerine vurmak için ordugâhı kurdu. Fâik⁵⁰⁰ ve diğer Emîrlere, elçiler aracı oldular ki barış yapsınlar. Albaylar Ebû Alî'ye rıza göstermediler ve “Nûh ve Sebüktekîn mutlaka bizim galip geleceğimizi bilirler.” dediler. Ertesi gün Herât'ın çıkışında Nûh ve Sebüktekîn'in adamlarını yakaladılar.

Ebû Alî ve onun ordusunu öylece görünce pişman oldular ancak fayda etmedi. Ebû Alî'nin sahip olduğu bir adamı (casusu) vardı. Emîr Sebüktekîn onu tanıdı ancak, onu tanıdığını anlamayınca hiç açık etmedi. Bir gün güvenilir bir kimse geldi, Emîr Sebüktekîn'e “Dârâ b. Kâbûs⁵⁰¹ muharebe meydanından aman dilemek için gelecek ben gideyimde o sana gelsin” dedi. Emîr Sebüktekîn mutlu

s.419; Zahiren Samanîlerin bir valisi gibi hareket eden Sebüktekin gerçekte Gazne Devletinin temelini atan kişidir. Sebüktekin hakimiyetini süratle Toharistan, Zabulistan Zemindaver, Gur ve hatta Kusdar bölgelerine kadar yaymış, sonra Hindistan üzerine yönelmiş Paşaver'e kadar ilerleyip oralarda İslâm dinini yaymağa muvaffak olmuştur. Güller Nuhoğlu, "Beyhaki Tarihi'ne Göre Gaznelilerde Devlet Teşkilatı ve Kültür", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1995, s.4-5.

⁴⁹⁷ Özbekistan'da tarihî bir şehir. Muhtemelen VII. yüzyıl başlarında Semerkant'ın yaklaşık 50 km. güneydoğusunda kurulmuştur. Bir zamanlar Mâverâünnehir'in en önemli şehri sayılan Keş, Sâmanîler döneminde âdeta boşalmış ve harabe haline gelmeye yüz tutmuştu. Şehrin terkedilmesinin sebebi, Semerkant ile Buhara'nın gelişerek siyasî bakımdan öne çıkmaları ve bölgede önem kazanmaları idi. Ahmet Taşağıl, “Keş”, *DİA*, İstanbul 2002, XXV, s.314.

⁴⁹⁸ Nuh'un daveti üzerine Maveraünnehir'e gitti; Kiş yakınlarında görüştüler. Sebük-tegin Nuh'a biat etti ve düşmanlarına karşı yardım vaaşinde bulundu. V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan, a.g.e.*, s.280.

⁴⁹⁹ Horasan Sipahsaları Ebû Ali es-Simcûrî; Erdoğan Merçil, “Sebük Tegin”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, s.262-263. (263).

⁵⁰⁰ Fâik el-Hâssa; Erdoğan Merçil, “Sebük Tegin”, *DİA*, XXXVI, s.263.

⁵⁰¹ Dârâ b. Kâbûs b. Veşmgîr. İbnü'l Esir, VII, s.420.

oldu. Sonra o casusu bir işe yollamak için yanına getirtti. Sonra kendi nedimlerinden birine söyledi ki o casus işitiyordu: “Ebû'l-Kâsım Sîmcûri, Fâik ve Dârâ bizden aman dileycekler, onlardan biri bu Alî'yi yakalayıp bizim elimize teslim etmeyi kabul etmiştir" dedi. Emîr Âdil diğer işle meşgul oldu. [178] Casus Ebû Alî'ye haber verdi. Ebû Alî'nin kalbine korku düştü. Barışa rağbet etmediği halde barış yapmak istedi ki karşı taraftan bir kimse barış için gelsin (ancak) hiçkimse gelmedi. Sabah olunca Ebû Alî'nin ordusunda karışıklık meydana geldi, bozgun olacağından hiç şüphe kalmamıştı. Köleler ve reayalar her taraftan ortaya çıktılar ve pek çok sarhoş (sinirli) fil, süvariler, piyadeler (sayıları) o kadar çoktu ki yer ortada yoktu. Ebû Alî yüksekte durmuştu, baktı ki Dârâ aman istedi (Sebuktegîn'den).⁵⁰² O casusun sözünün doğru olduğunu anladı ve daha fazla korktu. Sonra davul ve boru sesi, davul tantanası, öküz sesi, zil ve fillerin aynaları (aynalarının sesi), borazan, beyaz pislikler, adamların bağırmaları, atların sesleri, o kadar çoktu ki dünyayı karanlık aldı ve pis rüzgâr ve toz toprak birbirine karıştı. Ebû Alî kölelerinden bir gupla gitti, her ne varsa o yerde bıraktı. Bu savaş 384 (994/995) senesinde idi.⁵⁰³ Sonra Horâsân Emîri ve Sebüktekîn'in ordusu geldiler. Ebû Alî'nin ordugâhına saldırdılar, hepsini yağmaladılar. Ebû Alî ve onun ordusu gittiler, gece içinde Nişâpûr'a geldiler.⁵⁰⁴ Emîr Râdî Nûh, Emîr Sebüktekîn'e “Nâsırüddîn Veddevle” (dinin ve devletin yardımcısı) adını verdi.⁵⁰⁵ Sonra O, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Nâsırruddevle'ye “Seyfûddevle” (Devletin kılıcı)⁵⁰⁶ lakabını verdi.⁵⁰⁷ Emîr Mahmûd, Emîr Nûh ile Herât'ta kaldı taki o yerin işlerini

⁵⁰² Dârâ b. Kâbûs b. Veşmgîr adamlarıyla beraber Ebû Ali'nin ordusundan ayrılıp Emîr Nûh'un tarafına geçti. İbnü'l Esir, VII, s.420.

⁵⁰³ krş. Erdoğan Merçil, “Sebük Tegin”, *DİA*, XXXVI, s.263; İbnü'l Esir, VII, s.420.

⁵⁰⁴ Ebû Ali ve Fâik Nişâbûr tarafına geri döndüler. İbnü'l Esir, VII, s.420.

⁵⁰⁵ İbnü'l Esir, VII, s.420.

⁵⁰⁶ Ebu Ali Simcui ile Faik'in ayaklanmalarının bastırılmasından sonra 2. Nuh, Sebüktekin'e "Nasiruddin ve'd-Dünya", Mahmud'a da “Seyfuddin” lakaplarını vermiştir. Bahattin, Kök, “Gazneli Mahmud'la Abbasi Halifesi el-Kadir Arasındaki İlişkiler”, *Ekev Akademi Dergisi* c.1 S: 2, Mayıs (1998), s.118.

⁵⁰⁷ krş: Utbi, *a.g.e.*, s.51; Aynı zamanda Samanî emin Abu'l-Kâsım Nuh (salt: 366-387/977-997)'un isyancı Türk komutanlarına karşı yardım isteği üzerine oğlu Mahmudla birlikte Horasan'a gelmiş ve

tamam yaptılar ve o yerden Nişâpûr'a geri geldiler.

Ebû Alî kendinde hakaret ve hakirlik gördü özür diledi ancak özrünü kabul etmediler, ümidini kesince Cürcân'a gitti.⁵⁰⁸ Vezir Ebû'l-Kâsım b. Abbâd 385 (995/996) senesi içinde öldü. Emîr Nûh Buhârâ'ya geri döndü, Emîr Sebüktekîn Herât'ta ve Pûşeng'te idi. Emîr Mahmûd ise o bölgenin işlerini düzene koymak için Nişâpûrda idi. Ebû Alî ve Fâik 385 (995/996) senesi içinde ağır ordusuyla tekrar geldi. Sonra Emîr Mahmûd Herât'a babasının yanına geldi.⁵⁰⁹ Her yerden yardım istediler, Ebû Nasr Ebû Zeyd'i elçilikle Halef b. Ahmed b. Hâkim'in yanına Sîstân'a gönderdi. Halef hazırladığı ordu ile geldi, Emîr Ferîğûn Gûzgânân'dan geldi şöyle ki Saleh⁵¹⁰ Türklerini'de ayrıca çağırdılar. Halef'i Pûşeng'de bıraktılar, onun oğlu Tâhir'i Tûs⁵¹¹'a götürdüler ve Enderuh'ta⁵¹² harb ettiler. Ebû Alî'yi yendiler.⁵¹³ Onun elindeki esirleri kurtardılar, onun ordugâh'ını yağmaladılar. Ebû Alî Teyen yolundan Rey tarafına gitti.⁵¹⁴ Alî b. El Hasan b. Bûye o yerde ona pek çok iyilik

isyancıları mağlup etmiş (15 Ramazan 384/23 Ekim 994) bunun üzerine Samanîlerden oğlu ve kendisi için lakaplar almış, ayrıca oğlu Mahmud için Horasan sipehsalarlağını da elde etmişti. Güller Nuhoğlu, "Beyhaki Tarihi'ne Göre Gaznelilerde Devlet Teşkilatı ve Kültür", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1995, s.5

⁵⁰⁸ krş: Utbi, *a.g.e.*, s.51.

⁵⁰⁹ Sonunda mağlup olup babasının yanına gitti. İbnü'l Esir, VII, s.423; Mahmud'u mağlup ederek Nişapur, Tus ve daha başka şehirleri işgal etmeye muvaffak oldu. V.V. Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan, a.g.e.*, s.281.

⁵¹⁰ Halaç. Richard N. Frye, Aydın Sayılı, "Selçuklulardan Evvel Ortaşark'ta Türkler", *Belleten*, X/37, 1946, s.97-131. (113).

⁵¹¹ İran'da tarihî bir şehir. Kuruluşu Büyük İskender dönemine kadar uzanır şehrin Sâsânîler'den önce varlığını ortaya koymaktadır. Bugün şehrin harabeleri Horasan eyaletinde Meşhed'in yaklaşık 25 km. kuzeybatısında yer almaktadır. Sâmânîler döneminde devletin eski emirlerinden olan Ahmed b. Abdullah-ı Hucistânî, Nişâbur'da ayaklanıp Tûs'u tahrip etti. 336'da bölgenin valisi Ebû Mansûr Muhammed b. Abdürrezzâk isyan çıkardı; ancak kendisine karşı gönderilen kuvvetlerin ulaşmasından önce Tûs'u terkedip daha sonra özür dileyerek geri döndü ve Tûs'ta büyük bir cami yaptırdı. Rıza Kurtuluş, "Tûs", *DİA*, İstanbul 2012, IV1, s.431-432.

⁵¹² Tûs'da. İbnü'l Esir, VII, s.423.

⁵¹³ krş. Erdoğan Merçil, "Sebük Tegin", *DİA*, XXXVI, s.263.

⁵¹⁴ Ceyhun sahilini takiben Harezme gitti. V.V. Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan, a.g.e.*, s.282.

yaptı. Ona 50 bin dirhem aylık verdi. Onu her zaman yemeğe çağırduğunda ona takımıyla bir at gönderirdi ve onun hepsini her zaman ona verirdi. Sonra Ebû Alî'nin kalbi dar oldu ve bir kadın yüzünden kılık değiştirerek Nişâpûr'a geldi, Emîr Mahmûd onu yakaladı tutuklayıp hapsedti. Hapisten kurtuldu, Hârezm'e yola çıktı. Hezâresb'e ulaşınca bir bağa indi. Ebû Abdullah⁵¹⁵ Hârezmşâh'ın vekilleri Ebû Alî'nin işini kolaylaştırmak için geldiler. Yarın Hârezm Şâh'ın kendisi gelecek dediler.⁵¹⁶ Adamlar uyuyunca Hârezmliler geldiler, (E)bu Alî'yi yakaladılar, bağladılar, Hârezm'e götürerek tutukladılar.⁵¹⁷

Cürcânce⁵¹⁸ halkı ve Hârezm halkı arasında eski bir düşmanlık vardı. Emîr-i Cürcânc Me'mûn, ordu gönderdi, Hârezm'de savaş yaptılar. Ebû Abdullah Hârezmşâh'ı esir aldılar, Ebû Alî Sîmcûri'yi hapisten dışarı çıkarttılar,⁵¹⁹ hepsini Cürcânce'ye⁵²⁰ götürdüler. [179] Hârezmşahlığı Ebû Alî'yi El Me'mûn b. Muhammed'e verdiler.⁵²¹ Me'mûn (E)bu Alî'ye iyi davrandı, kendisine pek çok mal bahşetti, Ebû Alî'nin işi daha iyi oldu.⁵²²

Nûh'un elçisi Ebû Alî tarafına geldi ve pek çok iyi şeyler söyledi, iyi vaatler yaparak onu çağırttı.⁵²³ Ebû Alî Buhârâ'ya gitti.⁵²⁴ Abdullah b. Azîz ve

⁵¹⁵ Harzemşah Ebû Abdullah. İbnü'l Esir, VII, s.424.

⁵¹⁶ Harzemşah Ebû Abdullah Ebû Ali'ye ziyafet üzere bir adam gönderdi ve kendisine katılmak üzere geleceğine söz verdi. İbnü'l Esir, VII, s.424.

⁵¹⁷ krş: Utbi, *a.g.e.*, s.61; İbnü'l Esir, VII, s.424.

⁵¹⁸ Cürcâniyye. İbnü'l Esir, VII, s.424; Cürcaniye (Ürgenç, Gürgenç). Tülay Yürekli, "Samaniler", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2002, s.38; Gurganc. V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan, a.g.e.*, s.158.

⁵¹⁹ Abu Alinin ayağındaki bukağuyı çıkardılar. Horezmşahın ayağına taktılar: Utbi, *a.g.e.*, s.61.

⁵²⁰ Kas'dan sonra Harezme Eyaleti'nin en büyük şehri ve ikinci merkezi, Ceyhun'un güneyinde yer alan Cürcaniye (Ürgenç, Gürgenç) idi. Tülay Yürekli, "Samaniler", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2002, s.38.

⁵²¹ Hârezmsah'ın elindeki yerler O'nun hâkimiyetine girmiş oldu. İbnü'l Esir, VII, s.424.

⁵²² krş: Utbi, *a.g.e.*, s.61-62.

⁵²³ Emîr Nûh'a mektup yazıp kendisi için aracılık etmesini ve bağışlanmasını istedi. İbnü'l Esir, VII, s.424.

⁵²⁴ Ebû Ali ise af dilemek için gittiği Buhara'da tutuklandı. Erdoğan Merçil, "Sebuk Tegin", *DİA*,

Begtûzûn onların yoluna geldiler (karşıladılar). Nûh'un sarayına gelince Ebû Alî'yi 18 adamı, kardeşleri, Albayları ile yakaladılar, hepsini bağladılar. 386⁵²⁵ (996/997) senesinde hapisaneye götürdüler.⁵²⁶

Ebû Alî'nin haberi Emîr Sebüktekîn'e ulaştınca onu Emîr Râdî Nûh'tan istedi. Sonra Nûh Emîr Alî'yi, kölesi İlmenkü⁵²⁷ ve Emîrek Tûsi'yi, Ebû Alî'nin oğlu Ebû'l-Hüseyin'i Emîr Sebüktekîn'in nezdine 386 senesi Şaban'ında (Ağustos/Eylül 996) gönderdi. Sonra Emîr Sebüktekîn bu 4 kişiyi Gerdîz⁵²⁸ kalesine gönderdi ki o yer korunmuş idi, o kalede hapsedildiler.⁵²⁹ 387 (997/998) senesi içinde onların her dördünü de öldürdüler.⁵³⁰

Emîr Râdî Ebû'l-Kâsım Nûh hastalandı, 387 senesi Recepinin on üçünde (22 Temmuz 997) Cuma⁵³¹ günü öldü.⁵³² Ayrıca bu yılın Şaban ayında (Alî b. Hasan b. Bûye hastalandı ve öldü.⁵³³ Emîr Sebüktekîn de Belh'te hastalandı Gaznî'ye gitmek isterken yolda öldü. Bu olay 387 senesi Şaban'ında (Ağustos/Eylül 997) idi.⁵³⁴ Emîr Râdî Nûh ölünce ona "Râdî" (razı) lakabını verdiler.

XXXVI, s.263.

⁵²⁵ 385. İbnü'l Esir, VII, s.424.

⁵²⁶ Abu Ali Buharaya varınca vezir Abdullah bin Uzeyr, diğer meşhur hacipler, katipler Abu Aliyi karşıladılar. Tebrik ettiler. Sahlâh meydanına gelince Abu Ali atından indi. Yer öptü. Hashaciplerin ara yerinde olarak tahtın önüne gitti. Taht önünde durdu. Yaptığı nankörlükten utandığından dolayı başını önüne eğdi. Sonra İlmankuyu diğer zabitleri, Abu Alinin kardeşleri, arkadaşlarını, hatırlılarını da getirdiler. Onlar yer öptüler, taht önünde durdular. Melik Nuh emretti. Hepsini birden tuttular. Zencirlere çektiler, adamlarının nesi varsa nesi yoksa aldılar. Askerlerinin de silahlarını aldılar. Utbi, *a.g.e.*, s.62.

⁵²⁷ Hacib İlmengü. V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan, a.g.e.*, s.282.

⁵²⁸ Utbi'ye göre; Cerdiz. Utbi, *a.g.e.*, s.66.

⁵²⁹ krş: Utbi, *a.g.e.*, s.66.

⁵³⁰ 387 yılında hapisanede öldü. İbnü'l Esir, VII, s.424.

⁵³¹ TTK'nın çevirme kılavuzunda gün Perşembe'dir. (Çeviren).

⁵³² krş. Utbi, *a.g.e.*, s.71; İbn Kesir, XI, s.547; İbnü'l Esir, VII, s.438.

⁵³³ krş. Utbi, *a.g.e.*, s.73; İbnü'l Esir, VII, s.440.

⁵³⁴ krş. Erdoğan Merçil, "Sebük Tegin", *DİA*, XXXVI, s.263; İbnü'l Esir, VII, s.440.

EBÛL HÂRİS MANSÛR BİN NÛH

Emîr Râdî Nûh b. Mansûr şüphesiz kendi oğlunu ki (onun) adı Mansûr idi vefâht yapmış idi. Nûh ölünce Mansûr onun yerine oturdu henüz bâliğ değildi. Onun veziri Ebû'l-Muzaffer Muhammed b. İbrâhim el-Bergeşi⁵³⁵ idi, diğer işlerin hepsini Fâik⁵³⁶ yönetiyordu. el-Kâdir Billah ebû'l-Abbâs b. İshâg İbn-ül Muktedir hilâfete oturunca Horâsân ahdini Ebû'l-Hâris'e gönderdi. Şüphesiz Abdullah b. Muhammed b. Azîz⁵³⁷ Ebû Mansûr Muhammed b. Hüseyin b. Mut'e⁵³⁸ söyledi; "Benim ile [...] ⁵³⁹ Mâdûnnehir [?] ⁵⁴⁰ Sipahsâlârlığını ele geçirelim." İlik'ten ayrıca yardım etmesini istedi. İlik yardım etmek için onlar ile beraber gelerek Semerkand'a inmiş idi. Ebû Mansûr (Ebû Mansûr Muhammed b. Hüseyin b. Mut) onun önüne az adam ile gelmişti onu aşağı indirdi (yakaladı) ve onun kendi süvarilerini de indiririp Emîr Mansûr b. Azîz'in de yakalanmasını buyurdu.⁵⁴¹ (İlik) Fâik'i Semerkand'a çağırıp öncü olarak Buhârâ'ya gitmesini buyurdu.⁵⁴² Emîr Ebû'l-Hâris bu haberi işitince Âmû⁵⁴³ye gitti.⁵⁴⁴ Fâik çıka gelince Ebû'l-Hâris'i

⁵³⁵ Amir Abul Haris babasının veziri olan Abul Muzaffer Balgaşiyi vezaret menesinde ibka etti. Utbi, *a.g.e.*, s.74.

⁵³⁶ krş. Ebu Nasr Muhammed Utbi, *a.g.e.*, s.74.

⁵³⁷ Eski vezir Abdullah b. Uzeyr V.V. Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, *a.g.e.*, s.284; Abdullah bin Uzeyr: Utbi, *a.g.e.*, s.74.

⁵³⁸ Abu Mansur Mohammed bin Hüseyin. Utbi, *a.g.e.*, s.74.

⁵³⁹ Tercümeğe esas metinde bu bölüm aynı şekilde gösterilmiştir. (Çeviren).

⁵⁴⁰ Tercümeğe esas metinde bu bölüm aynı şekilde gösterilmiştir. (Çeviren).

⁵⁴¹ İlekhan Abdullah bin Uzeyr ile Abu Mansuru maiyyetine alarak ordusuyla hareket etti. Semerkend kapısına geldi. Semerkendin haricinde bir çayıra kondu. Utbi, *a.g.e.*, s.75.

Bu sırada Abu Mansur kendi havasından ve haciplerinden, dostlarından mürekkep az bir cemaatle İlekhan ziyarete vardı. Varınca İlekhan bunlara "bu gece bende misafir kalın" diye bunları alıkoydu. Abu Mansur'un askeri, uşakları ise yer tertip etmek, çadır kurmak ile meşgul oldular. Onlar meşgul iken İlekhan maiyyetine emretti. İsbicabi ile İbni Uzeyri her ikisini de tuttular, bağladılar, bende çektiler. Utbi, *a.g.e.*, s.75.

⁵⁴² Faik gelince İlekhan onu pek hürmetle karşıladı. İlekhanın huzuruna geldiği zaman İlekhan tamam kiyam gösterdi. Sonra Faik'e üç bin adam katıp kendisine mukaddime olmak üzere Buharaya gönderdi. Faik aldığı emir üzerine yola çıktı. Utbi, *a.g.e.*, s.75.

⁵⁴³ Amûderya (Ceyhun) olması muhtemeldir. (Çeviren).

⁵⁴⁴ Abul Haris Faik'in bu suretle gelmekte olduğunu duyunca şaşırıldı. Ve zaten tedbir içinde vakit

memleketi bıraktığı için onu azarladı (Faik).⁵⁴⁵ Sonra Ebû'l-Hâris Horâsân Sipahsâlârlığını ona verdi ve gönderdi.⁵⁴⁶ Kendi Buhârâ tarafına geri döndü. Fâik Buhârâ içinde olan bir evin önüne geldi. [180]

Bu vakitte Emîr Mahmûd Nişâpûrda idi, babasının ölüm haberini işitti. Ayrıca kardeşi İsmâil b. Nâsirüddîn'in babasından kalanları ve Gaznîn vilayetini aldığı işitti.⁵⁴⁷ Sonra Emîr Mahmûd Gaznîn üzerine hareket etti. Gaznîn kapısında kardeşi ile savaşa tutuştu, kardeşini yendi ve onu esir aldı.⁵⁴⁸ Ordusunu yendi ve Gaznîn şehrini aldı.⁵⁴⁹

Ebû'l-Kâsım Sîmcûri Türkler onu mağlup etmişlerdi. Sonra Begtûzûn'e saldırmak için Nişâpûr'a geldiler. Begtûzûn önüne gitti ve 388 senesi Rabiulevvel (Nisan/Mart 998) ayı içinde savaş yaptılar.⁵⁵⁰ O Ebû'l-Kâsım'ı yendi? ve onun malını aldı. Ebû'l-Muzaffer Bergaşî'yi vezaretten aldılar. Buhârâ'ya Ebû'l-Kâsım El Âbbâs b. Muhammed Bermekî'yi Nâibliğe başka bir kimse bulana

kalmamış idi. Necat için yegâne çare olmak üzere Buharayı bırakıp sıvışmağa karar verdi. Tekmil adamlarını topladı. Buharadan çıktı Ceyhunu geçti. Utbi, *a.g.e.*, s.75.

⁵⁴⁵ Faik Buharaya girdiği zaman Abul Haris Buharadan çıkmış bulunuyordu. Faik Buharaya girince doğruca saraya gitti. Yer öptü. Hacıpler yerinde durdu. Abul Haris'in saltanat sarayından, ecdadının yurdundan ayrılmasından dolayı çok müteessir oldu. İnledi. Feryad ve figan etti. ve derhal Buharanın hocalarını topladı. Onları Abul Harisin arkası sıra davetçi gönderdi. Ve Abul Haris'a mektup yazarak Buharaya dönmesi ve tahta oturması için çok yalvardı. Ve kendisinin ona ezher cihet tâbi olduğunu beyan etti. Utbi, *a.g.e.*, s.75.

⁵⁴⁶ Diğer Hhâcib Begtüzün. V.V. Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, *a.g.e.*, s.284.

⁵⁴⁷ Hükümdarlık için oğlu İsmâil'i veliaht tayin etmişti. İbnü'l Esir, VII, s.440.

⁵⁴⁸ Mahmud kardeşini iyi karşıladı ve ikramda bulundu. Mevkiini yüceltti, O'nu mülküne ortak yaptı ve sonra Belh'e döndü. İbnü'l Esir, VII, s.441; Sebüktekin'den sonra onun isteği üzerine küçük oğlu ismail; Belh'te tahta oturmuş kısa süren bir saltanat devrinden sonra kardeşi Mahmud tarafından taht elinden alınarak bir kaleye haps edilmiştir (Rebüyülevvel 388/Mart 998). Güller Nuhoğlu, "Beyhaki Tarihi'ne Göre Gaznelilerde Devlet Teşkilatı ve Kültür", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1995, s.5.

⁵⁴⁹ Utbi eserinde 76-80 sayfaları arasında Seyf-ud-Devle ve kardeşi arasında meydana gelen savaşın sebeplerinden, gelişme ve sonuçlarından bahseder. Utbi, *a.g.e.*, s.76-80.

⁵⁵⁰ krş. İbnü'l Esir, VII, s.446.

kadar onu oturtular. Ebû'l-Kâsım öldürülünce⁵⁵¹ Ebû'l-Hüseyin b. Muhammed b. Alî El Hamûlî'yi bir kimse bulana kadar vezarete oturtular. Ebû'l-Hüseyin'in işi iyi gitmedi. Sonra Ebû'l-Fazl Muhammed b. Ahmed Hanâmeti'ye vezirliği verdiler. Bu Hanâmet Buhârâ vilayetinin köylerindedir, (iki)vezirlik de onun oldu.

Emîr Mahmûd Gazne'ye hâkim olup Nişâpûr üzerine hareket etti. Begtûzûn onun ile başa çıkamayacağını anlayınca Nesâ ve Bâverd'e gitti.⁵⁵² Emîr Ebû'l-Hâris ona saldırdı.⁵⁵³ Begtûzûn ve Fâik birlik oldular ve Ebû'l-Hâris'e hile yaptılar, ona Serahs'ta (gözlerine) mil çektiler.⁵⁵⁴ 389⁵⁵⁵ senesi Safer ayının on ikisi (2 Şubat 999) Çarşamba⁵⁵⁶ günü idi.

EBÛL FEVÂRİS ABDÛ'LMELİK BİN NÛH

Sonra Begtûzûn ve Fâik, haşemden bir tabaka ile biraraya geldiler,

⁵⁵¹ Abul Kasım Bermeki Fazıl, Dâhi bir insan idi. Fakat son derece de behil idi. Vezarete geçince vuzeraca adet olan lutf ve ihsan namına kimseye bir para vermediği gibi Emir Abul Harisin sarayında bulunan kölelerin ve ordunun büyüklerinin aylıklarını, tassisatlarını, elbise bedelini de kısmağa başladı. Bunun üzerine iki üç köle buna kızarak bir gün ensesine topuzlar ile vurarak pastırmasını çıkardılar. Utbi, *a.g.e.*, s.83.

⁵⁵² Utbi, *a.g.e.*, s.84.

⁵⁵³ Seyf-ud-Devle için bu gelen cemiyeti mahvetmek işten bile değildi. Fakat o istemedi ki Emir Abul Harisin eslafi ile olan hukuk Abul Harisin bir zillesinden dolayı zayı olsun, o istemedi ki büyük bir mazisi, şanı, şerefi olan Âlisaman devletinin namıs perdesi kendi eliyle yırtılsın, o istemedi ki Âlisaman devletinin azametine rahne gelsin. İşte bu hislerle mütahassıs olarak Emir Aaabil Haris ile cenk etmek değil karşısına asker bile çekmek istemedi, ve “Evet ileride elbette müsait bir zaman olur. O zaman ben hakkımı kat’i bir hüccet ile, vazih bir delil ile istihsal ederim. Bana o zaman düşmanlar, husudlar bir kusur bulamayacak, âm, has, herkes beni mazur görecektir. Haydi o günü bekleyelim.” dedi. Ve Neysabur yolundan saptı, Mervrud yolunu tuttu. Fakat Merv köylerinden Zagol köprüsüne varınca oraya indi. Çadırlarını kurdurdu. İşin sonu neye varacağını anlamak üzere orada eylendi kaldı. Utbi, *a.g.e.*, s.85.

⁵⁵⁴ Ve Emir Abul Haris davet edildi. Betbaht Abul Haris gelince onu tuttular gözüne mil çektiler. Utbi, *a.g.e.*, s.86; krş. Abdülkerim Özeydın, “Abdûlmelik b. Nuh b. Mansur”, *DİA*, I, s.271; İbnü'l Esir, VII, s.452.

⁵⁵⁵ krş. Abdülkerim Özeydın, “Abdûlmelik b. Nuh b. Mansur”, *DİA*, I, s.271.

⁵⁵⁶ TTK'nın çevirme kılavuzunda gün Perşembe'dir. (Çeviren).

(tahta) Ebbul Hâris 'in kardeşi Abdü'l-melik b. Nûh'u oturtular.⁵⁵⁷ Ona biat için ondan mal istediler, verdi. Bu vakit içinde Emîr Mahmûd Rahimellahi Merv'e, Ebû'l-Hâris'in intikamını almak için savaşmaya geldi. Elçiler aracı oldular ve barış yaptılar⁵⁵⁸ şu şartla ki o malların hepsi ile beraber Herât ve Belh Emîr Mahmûd'un oldu.⁵⁵⁹ Emîr Mahmûd Rahimellahi İki bin dinar sadaka verdi ve geri döndü. Bu barışa şükür etti, "Allah Azze ve celleye şükür ki kan döktürmedi" dedi. Sonra geri dönünce Melik'in köleleri Emîr Mahmûd'un köküne vurdular (orduya saldırdılar), o ara bozmayı İbn-i Kâbûs yaptı. Emîr'in Sipahsâlârı Nasr b. Nâsiruddîn ki o Emîr Mahmûd Rahimellahi'nin kardeşi idi geri geldi ve savaş yaptı. Begtûzûn yenildi ve Begtûzûn kötü bir halde Buhârâ'ya gitti.⁵⁶⁰ Fâik 389 senesi Şaban (Temmuz/Ağustos 999) içinde öldü.⁵⁶¹ Begtûzûn pek çok pişmanlıkla kaldı.⁵⁶²

Sonra Hân'ın kardeşi Ebû'l-Hasan İlik b. Nasr Buhârâ'ya geldi,⁵⁶³

⁵⁵⁷ krş.Utbi, *a.g.e.*, s.86; Abdülkerim Özaydın, "Abdülmelik b. Nuh b. Mansur", *DİA*, I s.271; Köymen, *a.g.e.*, s.28.

⁵⁵⁸ Akşama kadar süren çok cetin bir savaş oldu. İbnü'l Esir, VII, s.453.

⁵⁵⁹ Abul-Haris Manşür b. Nuh (salt: 387-389/997-999) tahta oturmuştu. Yeni Samanî hükümdarı, Mahmud'un yokluğundan faydalanarak, Horasan sipesariğine başka bir Türk kumandanını tayin etmişti. Mahmud tahttaki durumunu sağlaştırdıktan sonra Belh şehrine gelmiş, buradan Buhara'daki Samanî Emirine bir elçi göndermiş, Gazne tahtının kendisinde karar kıldığını, Samanîlerin hizmetinde olduğunu bu sebepten dolayı da Horasan'daki haklarının gözetilmesini istemişti. Bunun üzerine Emir Manşur da Belh, Tirmiz, Herat ve Büst vilayetlerinin Gazneye ait olduğuna dair bir ferman göndermiş, ancak Horasan için olumsuz cevap vermişti. Bu olay üzerine Mahmud Nişabur üzerine yürümüş Manşür b. Nuh'un Mahmud tarafını tutacağından çekinen emirleri onu tutuklayıp yerine oğlu II. Abdal-Malik b. Nuh'u (salt: Safer 389-Zilkade 389 / Şubat 999-Ekim 999) tahta geçirmişlerdi Mahmud bunu bahane ederek bütün Horasan'ı ele geçirdi. Güller Nuhoğlu, "Beyhaki Tarihi'ne Göre Gaznelilerde Devlet Teşkilatı ve Kültür", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1995, s.6.

⁵⁶⁰ krş. Abdülkerim Özaydın, "Abdülmelik b. Nuh b. Mansur", *DİA*, I, s.271.

⁵⁶¹ krş. Köymen, *a.g.e.*, s.28; İbnü'l Esir, VII, s.455.

⁵⁶² Sultan Mahmud, Faik ve Begtüzünü 999'da Merv'de yendi ve Horasan'a hâkim olarak burada Halife el-Kadir Billâh adına hutbe okuttu. Coşkun Erdoğan, "Harezmi'de Gazneli Hâkimiyetinin Tesisi ve Altuntaşlar Dönemi, (1017-1041)", *a.g.m.*, s.149.

⁵⁶³ Karahanlı İlek Nasr da Samanoğulları Devleti'ne son vermeği kararlaştırdı ve buharâ ikinci defa Karahanlılar tarafından işgal edildi. Köymen, *a.g.e.*, s.28.

Abdülmelik b. Nûh'un sahte olarak dostlarından oldu.⁵⁶⁴ Nûh'un oğulları onun şerrinden korkuyordu. Sabahleyin onu selamlamaya gittiler onları yakalayıp bağlayarak tutuklayıp Üzkend⁵⁶⁵'e gönderdi.⁵⁶⁶ Onların mallarını aldı ve onların dönemi bitti.⁵⁶⁷ İlik 389 yılında Zîlkade ayının onuncu günü Pazartesi (23 Ekim

⁵⁶⁴ krş. Utbi, *a.g.e.*, s.92; İbnü'l Esir, VII, s.455.

⁵⁶⁵ Karahanlı Devleti'ne başkentlik yapmış, günümüzde Kırgızistan sınırları içinde bulunan tarihî şehir. Kırgızistan'ın güneybatısında Özbekistan sınırına çok yakın bir kesimde Karaderya'nın sağ tarafında deniz seviyesinden 1012 m. yüksekliktedir. Günümüz Kırgız Türkçesi'nde Özgön, Uzgen olarak yazılan şehrin adı İslâm tarihi kaynaklarında Yüzkent, bazan da Özcent şeklinde geçer. Dîvânü lügâti't-Türk'e göre Özkent, Fergana kasabasının bir adıdır ve "özümüzün şehri" anlamına gelir, Özkent'in içinde bulunduğu Fergana havzası tarihin ilk devirlerinden itibaren Türkistan coğrafyasının en önemli bölgelerinden biri olmuştur. Eski Çin kayıtlarında Dayüan (büyük bahçe) adıyla kaydedilen Fergana yöresi Büyük Hun İmparatorluğu zamanında Wusunlar'a yurtluk yapıyordu. Zamanla Hunlar'a bağlandı. Ardından Akhun Devleti'nin sınırlarına dahil oldu. Daha sonra Göktürkler ve özellikle Batı Göktürkler'in hâkimiyet alanına girdi. Karluklar başta olmak üzere birçok Türk boyunun göçlerine sahne oldu ve esas önemini Karahanlılar döneminde kazandı. Bu arada Fergana ile Özkent'te yerleşmiş bulunan Ezgişler'in Onoklar'dan olduğu, yani Türğiş boylarından geldiği bilinmektedir. Bölgeye İslâm dininin ilk defa ulaştığı devirlerde Fergana vadisinin doğusunda İslâmiyet'i kabul etmemiş Türkler'le sınırkonumundaydı. IX. yüzyıl ortalarında Özkent'te Gür (Kür) Tegin adlı bir Türk beyi idareci olarak görülmektedir. Özkent, eski Türk şehirlerinin ordu kalesi etrafında kademeli şekilde gelişmiş durumunu aksettirmektedir. Ahmet Taşağıl, "Özkent", *DİA*, XXXIV, 129; Özçend ~ Özkent: Edgiş boyunun yerleştiği bir şehirdir. Özkent ile Kaşgar arasında Kavak-art diye bir yer vardır. Yabaku Suyu da Özkent ile Fergana'yı böler. Ayrıca Divan'da bir not daha düşülmüştür ki, Şaş'a yani Taşkent'e de Özkent deniyor. Yine Divanü Lûgat-it-Türk'ün bir Özkend maddesi daha vardır ve Fergana için kullanıldığından bahsedilir¹⁹⁶. Fergana ile Kaşgar arasında Aruk-turuk diye sarp bir yer mevcuttur. Fergana ve Şıknı ahalesinin sık sık "Bukuk" denilen bir hastalığa yakalandığı da vurgulanır. Diğer İslam kaynaklarına baktığımızda bu büyük şehrin yanında bir dağ olduğunu ve burada toplanan pekçok suyun aktığını, surlarının mevcut olduğu anlaşılıyor. Öyle görülüyor ki, birbirine çok yakın bulunan Fergana ve Taşkent bölgesi zaman zaman ortak adlarla anılmışlardır. Burası bugünkü Kırgızistan'ın Karasu ilinin hemen doğusundaki Özgen'e karşılık gelmektedir. Burada Kara Hanlı Türk muhitine dair mimari eserler hala ayaktadır ve zamanında Babur Şah da buraya bir sefer düzenlemişti. Saadettin Gömeç, "Divanü Lûgat-it-Türk'de Geçen Yer Adları", *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXVIII/46, 2009, s.27; Üzgend, V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan, a.g.e.*, s.169.

⁵⁶⁶ krş. Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s.28.

⁵⁶⁷ krş. Abdülkerim Özaydın, "Abdülmelik b. Nuh b. Mansur", *DİA*, I s.271; Fakat bir müddet sonra esareten kurtulan, Sâ mânî prenslerinden (Ebu İbrahim İsmail) muntasır, Karahanlılar'a karşı mücadeleye yeniden başladı ve Buhârâ'yı ele geçirdi (1000). Bununla beraber, esas Karahanlı ordusuna mukavemeti imkansız gördüğünden İran'a kaçtı. Orada da tutunamayıp, Selçukluların yanına iltica etti ve onlardan yardım istedi. Köymen, *a.g.e.*, s.28.

999 Pazartesi) Buhârâ'ya girdi. Emaret sarayına indi.⁵⁶⁸ Ebû'l-Fevâris Abdü'lmelik saklandı, onu bulup getirmelerini buyurdu. Başına çadır geçirip o halde onu [181] Buhârâ'dan Îlik'in önüne getirdiler. Onu bağlayıp Uzkend⁵⁶⁹ tarafına götürülmesini buyurdu.⁵⁷⁰ O Îlik'in hapsindeyken öldü.⁵⁷¹

⁵⁶⁸ krş. Utbi, *a.g.e.*, s.92.

⁵⁶⁹ Efkend. İbnü'l Esir, VII, s.455.

⁵⁷⁰ krş. Utbi, *a.g.e.*, s.92; Abdülkerim Özaydın, “Abdülmelik b. Nuh b. Mansur”, *a.g.e.*, I s.271; Erdoğan Merçil, “Sipehsâlâr: II. Gazneliler”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. XXVI, S.2, Aralık 2011, s.459-473. (460).

⁵⁷¹ Abdülkerim Özaydın, “Abdülmelik b. Nuh b. Mansur”, *a.g.e.*, I, s.271; İbnü'l Esir, VII, s.455.

Bu kitabı nakleden; Ebû Saîd Abdulhay b. Eddahhâk b. Mahmûd Gerdîzî ki Nebiler, Melikleri ve ileri gelenler İslam Halîfeleri ve Horâsân Emîrleri'nin öykülerini, tarihlerini bitirdikten sonra Yemînü'd-Devlenin -Rahimellahi aleyhi- özet şekilde öykülerine başlangıç yaptığını söyler. Bu kitaplarda okuduğumuz haberlerin hiç biri merhum Padişâhın durumunun haberlerine benzemez. Ki o şeyleri başkalarından işiterek duydum veya kitaptan okudum ve muhtemeldir ki yazarlar, rivayet edenler, sınıflandıranlar az çok hayrete düşürmek için süslü sözler söylemiş, kitapları değerli yapmış olabilirler.

Fakat bundan sonraki öyküleri, ondan vereceğimiz haberlerin en büyük kısmını gözümle gördüm ki bunlar Emîr Mahmûd Rahimellahi'nin Hindîstân'a⁵⁷² yaptığı seferler, Horâsân ve Irâk'ta fethettiği kaleler, korkunç çöller ve dağları, tehlikeli yolları nasıl geçtiğidir. O nasıl savaşmıştır? Büyük Padişâhları nasıl yenmiştir? Ki onun kimsenin görmediği işmediği harp hileleri siyasi işleri olmuştur. Özellikle Hüdâvendi âlem Sultân-ı Muazzam İzzeddevle ve Zeynül Mille Seyfullah Muaz Dînillah Ebû Mansûr Abdur Reşîd b. Yemînü'd-Devle ve Emînü'l-Mille Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Nâsırüddîn Veddevle Sultânlığını devam ettirsin, Sultânlığı yerinde kalsın, mülkünü sabit kılsın öyle hayret verici bir tesadüfle hiç külfet olmadan Padişâhlık eline geldi. İsteddiği zamanda hiç bir engelle karşılaşmadan ve zaman kaybetmeden hemen arzusuna ulaştı. Binlerce halk, hiç kan dökmeden! Hiç bir şeye tamah etmeden, hiç zahmed çekmeden, zaman kaybetmeden! Hiç bir hileye başvurmadan! Onun hükmü altına girmiştir. Onun devleti sabit, halkı yerleşik, düşmanı rezil, dostu seviçli! her türlü belalar ondan

⁵⁷² Uman deniziyle Bengal körfezi arasında, kuzeyde Himalaya sıradağlarından güneyde Hint Okyanusu'na doğru giderek daralan bir üçgen biçiminde uzanır. Sırrı Erinç, "Hindîstân", *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, s.69; Farsça "Hint ülkesi" anlamına gelen Hindistan (Hindûsitân) ismi, Eskiçağ'da Kuzey Hindistan'da oturan Ârîler'in yerleştiği alanı ifade eder. S. Maqbul Ahmad, "Hindistan" *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, s.73-75; Gazneliler'in yükselişi Hindistan'da İslâm kültürünün gelişmesinde yeni bir dönem başlatmıştır. Sultan Mahmûd-ı Gaznevî Hindistan'a on yedi sefer düzenleyerek İslâmiyet'in yayılmasına zemin hazırlamış ve bölgede asırlarca sürecek Türk hâkimiyetinin temellerini atmıştır. Azmi Özcan, "Hindistan", *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, s.85.

uzak olsun! Sonra işte ben bu hanedanın tanrı onu daim etsin tarihi haberlerini en güzel bir şekilde seçerek bu kitapta mümkün olduğu kadar yazdım. Eğer ayrıntıya girsem daha çok olurdu. O haberlerden seçmeler yaptım ve Allah'ın izniyle bu duruma kadar getirdim.

**EMÎR-İ ECEL SEYYİD YEMÎNÜ'D-DEVLE VE EMÎNÜL MİLLE VE
KÜHFEL İSLÂM EBÛ'L-KÂSİM MAHMUD BİN NÂSİRÜDDÎN
VEDDEVLE SEBÛKTEKÎN -RAHİMELLAHİ ALEYHİM'-İN
PADİŞÂHLIĞI**

Emîr Mahmûd Rahimellahi Merv'in fethini tamamlayınca Horâsân Emîrliğine geçti⁵⁷³ ve Belh'e geldi. Henüz o Belh'te iken elçi el-Kâdir Billâh Bağdâd'tan onun yanına Horâsân ahid ve livâsı, değerli hîl'atlar ve Tac ile geldi. Kâdir ona “Yemînü'd-Devle ve Emînülmille Ebû'l-Kâsım Muhammed Velî Emîr'ül Mü'minin” lakabını koydu.⁵⁷⁴ Sonra o ahid ve livâ ona ulaşınca Emîr Mahmûd saltanat tahtına oturdu. 389 senesi Zîlkade (Ekim/Kasım 999) de hîl'ati giydi, tacı başına koydu. Her tabakadan halka iyi davrandı.⁵⁷⁵ Sonra 390 (999/1000) senesi içinde Belh'ten Herât tarafına gitti o yerden Sîstân'a gitti. İspehbed⁵⁷⁶ Halef b. Ahmed'i hisârında [182] kuşattı ve Halef aralarını bulmaları için bazı kimseleri koydu ki Emîr Mahmûd'a bin dinar vermek ve onun adına hutbe okutmak şartıyla

⁵⁷³ Sebük Tekin'in yerine Gazne tahtına oturmuş olan oğlu mahmud, Sâmân'lı devleti'nin zaafından istifade ile onlara ait Horasan'ı tamamen hâkimiyetine geçirdi (999). Köymen, *a.g.e.*, s.28.

⁵⁷⁴ krş:Utbi, *a.g.e.*, s.91.

⁵⁷⁵ krş:Utbi, *a.g.e.*, s.92.

⁵⁷⁶ Vali, emîr ve başkumandan anlamında bir terim. Farsça ispeh-ordu ve bed-emîr kelimelerinden meydana gelen ispehbed unvanı, İran'da Ahamenîler zamanından başlayarak “başkumandan” mânâsında kullanılmıştır. Sâsânîler'in ilk döneminden itibaren bu unvan idarî bir anlam da kazanmaya başlamış, Enûşîrvân yaptığı yeni düzenlemeler çerçevesinde ülkeyi kuzey, güney, doğu ve batı olmak üzere dört bölgeye ayırarak her bölge için ispehbedler tayin etmiştir. Tahsin Yazıcı, “İspehbed”, *DİA*, İstanbul 2001, XXIII, s.176.

barış yaptı. Burada işi bitince Gaznîn'e gitti, Gaznînden Hindîstân'a gitti⁵⁷⁷ ve pek çok kaleler aldı. Hindîstân'dan geri gelince Hân onun kendisi ile birleşmesi için bir adam gönderdi ki Mâverâünnehir'in Hân'ın olması Mâdünnahrin Emîr Mahmûd'un olması konusunda kararlaştırma yaptılar. Selhte (Arapî ayın son günü.)⁵⁷⁸ 391 senesi Cemazeyilevveli'nde (Mart/Nisan 1001) Nişâpûr'a geldi.

Ebû İbrâhim⁵⁷⁹ Sâ mânî⁵⁸⁰ ile Emîr Sipahsâlâr, Nasr b. Nâsiruddîn -Allah rahmed etsin- savaş yaptı şüphesiz Emîr Nasr'ı yendi.⁵⁸¹ Hindû Beçe esir alındı, bu olay 391 Rabiulevvelinin sonu Çarşamba gününde meydana geldi. Ebû İbrâhim'in işi Nişâpûrda büyümüşü. Emîr Mahmûd -Allah rahmed etsin- ona kast etti. Ebû İbrâhim İsferyân ve Kirmân⁵⁸²'a gitti. O yerden Cürcân'a gitti. Daha sonra Nişâpûr'a geldi, Emîr Nasr Nişâpûr'dan Bûzgân'a geldi. Ebû İbrâhim'in ordusu onları takip etti ve Emîr Sipahsâlâr Nasr onları yendi. Serahs Reisi Ebû İbrâhim'i Emîr Nasr'la savaşması için ve ona yardım etmek için çağırdı. Oraya gittiler, Emîr Nasr'la ayrıca o yere gitti, savaş yaptılar. Ebû İbrâhim'i yendiler. Tüztâş el-Hâcib ve Ebû'l-Kâsım Sîmcûri esir oldular.⁵⁸³ Ebû İbrâhim Bâverd tarafına gitti, o yerden Oğuz Türkleri tarafına gitti ve Oğuzların arasında kaldı. Türkler onunla savaşa gitmek için yola çıktılar. Onların önderleri Yabgû Müslüman oldu. Ebû İbrâhim ile birlik yaptı ve Ebû İbrâhim ile Kûhek'e geldiler, Subaşı Tekîn ile savaştılar ve

⁵⁷⁷ krş:Utbi, *a.g.e.*, s.92.

⁵⁷⁸ bkz. Mehmet Kanar, *a.g.e.*, s.914.

⁵⁷⁹ El-Muntasır. İbnü'l Esir, VII, s.462.

⁵⁸⁰ (Ebu İbrahim İsmail) Muntasır. Köymen, *a.g.e.*, s.28.

⁵⁸¹ krş. İbnü'l Esir, VII, s.462.

⁵⁸² İran'da bir şehir ve bu şehrin merkez olduğu idarî bölge. İran'ın ortasındaki Deştîlût çölünün güneybatısını kuşatan dağlık kesimde, m. 240 yılına doğru Sâsânî İmparatoru I. Erdeşîr'in emriyle ileri bir savunma merkezi olarak kurulmuştur. Abbâsîler'in ilk döneminde pek ön plana çıkmayan Kirman'da Saffârîler'den Ya'kûb b. Leys ile kardeşi Amr b. Leys'in valiliklerinden sonra karışıklıklar meydana geldi 315'te Sâ mânîler'in tâbii Ebû Ali Muhammed b. İlyâs bölgeye hâkim oldu ve idare merkezini Sircan'dan Kirman'a taşıyınca şehrin önemi arttı. Onun bu nakildeki esas amaçlarından biri de İran Büveyhîleri'nin tehdidinden uzak kalmaktı; ancak şehir 357 yılında Büveyhîler'in eline geçti. Marcel Bazin, "Kirman", *DİA*, İstanbul 2002, XXVI, s.62.

⁵⁸³ Erdoğan Merçil, "Simcûrîler", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVII, s.211; krş. İbnü'l Esir, VII, s.462.

Subaşı Tekîn'i yendiler.

İlik Semerkand'a geldi. Onlara saldırdılar ve Albaylarından 18 kişiyi yakalayıp götürdüler. Oğuzlar esirleri alıp (yurtlarına) geri döndüler. Ebû İbrâhim ümidini kaybetti 300 süvari ve 400 piyade ile Derġân mevkiine geldiler. Buz kaplı (nehri) geçtiler arkalarından onu yakalamak için geldiler ve nehirden geçmek istediler buz kırıldı, hepsi aşağı düştüler. Ebû İbrâhim Âmû'ye⁵⁸⁴ gitti, Nâkibi Mars'ı Emîr Mahmûd'un -Allah rahmed etsin- yanına gönderdi, “Sâmânîlerin senin iyi niyetin ve güvenilirliğinden başka hiçbir isteġi yoktur, Sen nasıl uygun görüyorsan ben onu yapayım.” dedi.⁵⁸⁵ Nâkib Mars gidince Ebû İbrâhim Merv'e gitti.⁵⁸⁶ Keşmîhin'e ulaşınca Huvâharzâde Ca'fer'den yardım istedi, icabet etmedi, elçiyi hafife aldı. Ebû İbrâhim ile savaş yapmak için hareket etti ve onu (Huvâharzâde Ca'fer'i) yendi.⁵⁸⁷ Sonra O (E) bûİbrâhim Bâverd tarafına gitti. (elçi) Mars, Emîr Mahmûd Rahimellahi'ye ulaşınca ona pek çok iyilikler, ikramlar yaptı. O'nu pek çok malla geri gönderdi, o her ne isterse yapacaġını taahhüd etti. Ebû Ca'fer'e bir mektup yazdı “Özür dile ve gücün yettiġi kadar hizmet et” dedi.⁵⁸⁸ Ebû İbrâhim Buhârâ'ya gitti, o yerden Soġd'a⁵⁸⁹ gitti. Alemdaroġlu ki Semerkand'ın

⁵⁸⁴ Selçuklular'ın İlek Han'la anlaşacaklarından şüphelenen Muntasır kaçarak Âmil'e gitti. Köymen, *a.g.e.*, s.29.

⁵⁸⁵ krş. Utbi, *a.g.e.*, s.98.

⁵⁸⁶ krş. Köymen, *a.g.e.*, s.29.

⁵⁸⁷ krş. Utbi, *a.g.e.*, s.98.

⁵⁸⁸ krş. Utbi, *a.g.e.*, s.99.

⁵⁸⁹ Sogd: Kaşgarlı burasının Buhara ile Semerkant arasında olduġunu, bunların Türk kılıġını aldıklarını, Türk huyuna büründüklerini belirtiyor. Onların iki dilli olduġuna dair de vurgu yapar. Sogdlar, Kök Türk Kitabelerinde de geçen ve Türk hakimiyeti içinde sayılan kavimlerden biridir. Türkçe belgelerde adları Sogdak biçiminde yazılıp, Çin vesikalarında Su-i veya Su-de şeklinde kayıtlıdır. Onların ülkesi eski arapçada Suguda, grekçede Sogdion veya Sogdianio biçiminde anılır. İlim adamlarının bazıları İnan menşeilidir, bir kısmı ise Fars ve Türk melezi olduklarını söyleyip, tarihteki Sakalarla irtibatlandırır. Zaman zaman Sogdların Türk Devleti içerisindeki konumları göz önünde bulundurularak, onların siyasi bakımdan güçlü oldukları sanılıyorsa da, bize göre bu doġru değildir. Türk Devleti hem Uygurlar çağında, hem de onlardan önce Sogdlar ve onlara benzer halkları belki ticari kabiliyetlerinden ve çok dilli olmalarından dolayı, özellikle dışişlerinde sıkça kullandı Bugün artık onlardan da eser kalmamıştır. Saadettin Gömeç, “Divanü Lûgat-it-Türk'de

Ayyarlarının⁵⁹⁰ başı idi. 3 bin genç ve yaşlı ile Semerkand'a onun yanına geldiler. Büyük Hân onunla savaşmaya geldi. 394 senesi Şaban'ında (Mayıs/Haziran 1004) Hân'ı yendiler.⁵⁹¹ Serhak'ın oğlu Ebû İbrâhim'in yanından gitti, Hân'a tabi olmak için Hân'ın yanına gitti.

Sonra Ebû İbrâhim'e mektup yazdı, pek çok iyi şeyler söyledi, ona garantiler yaptı ve Hân ile yapmış olduklarının hepsinin yalan olduğunu söyledi. Sâ mânîlerin yenildiği⁵⁹² haberi Hân'a ulaşınca suların geçitlerinin hepsini tutu, geçişlere adamlar oturttu. Ebû İbrâhim bu haberi işitince 8 kişi ile kaçarak Merv çöllerinde Arap'dan Behîc'in oğlunun çadırına gitti.⁵⁹³ [183] Adı Bündâr idi O'na Mâhrûy derlerdi. Ebû İbrâhim'in yolunun gözlenmesini ve onu öldürmelerini buyurdu. 395 Rabiulahir'inde (Ocak/Şubat 1005) (onu öldürdüler).⁵⁹⁴ Devleti Alî Sâ mânîyan tamamı ile ortadan kalktı.⁵⁹⁵ Emîr Mahmûd Ebû İbrâhim'in ölüm haberini işitince o vakitte Arslân Câzib 'i Behîc'in oğlunun çadırını yağmalamaya gönderdi, Mâhrûy ve Behîc'in oğlunu en kötü bir şekilde öldürdüler.⁵⁹⁶

Emîr Mahmûd Nişâpûr'a gelince köleler isyan çıkardı, Emîr Mahmûd haberi aldığı zaman o tedbir aldı, onları yakalayıp cezalandırmak istedi. Onlar korktular, bazıları kaçtılar, bazıları yakalandılar. Emîr Mahmûd Rahimellahi kaçanların peşinden gitti. Bazılarını öldürdü, bazılarını esir aldı, bazıları Sâ mânîlerin yanına gittiler, aynı zaman içinde ayrıca Ebû'l-Kâsım Sîmcûri'de kaçıp

Geçen Yer Adları”, *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXVIII/46, 2009, s.16.

⁵⁹⁰ Ahilerin reisi: Utbi, *a.g.e.*, s.100.

⁵⁹¹ krş. Utbi, *a.g.e.*, s.100; Köymen, *a.g.e.*, s.29.

⁵⁹² (Selçuklular) aldıkları ganimetleri kâfi görüp sonraki savaflara iştirak etmediler ve obalarına döndüler. Yalnız kalan Sâ mânî Hükümdarı sonraları mağlup oldu. Köymen, *a.g.e.*, s.29.

⁵⁹³ Yemînüddeve'ye bağlı bir Arap kabilesinin yanında konakladı. İbnü'l Esir, VII, s.463.

⁵⁹⁴ krş. Utbi, *a.g.e.*, s.102 ; Sadi Kucur, “İsmail b. Nuh”, *DİA*, İstanbul 2001, II8, s.115; İbnü'l Esir, VII, s.463.

⁵⁹⁵ Mâverâünnehr Karahanlılar'ın eline geçti ve Sâamâanoğulları hanedanı kat'i olarak sona erdi. Köymen, *a.g.e.*, s.29.

⁵⁹⁶ krş. Utbi, *a.g.e.*, s.102.

Sâmânîler'e gitmişti.

Emîr Mahmûd 391 senesi Ramazanın beşinde Herât'a geldi. Gaznîn'den Hindîstân'a büyük ordusu ile gitti. Perşâver şehrine 10 bin Gâzî ile indi, Hindîstân Şâhı Caypâl,⁵⁹⁷ Mahmûd'un ordugâhını vurmaya denk 12 bin süvari ve 30 bin piyade ve 300 fili savaşmaya getirmişti. Sonra saflara çekildiler ve savaş başladı. Allah Azze ve Celle Müslümanlara yardım etti, Emîr Mahmûd Rahimellâh zafer kazandı ve kâfirler perişan oldular Müslümanlar savaş meydanında beş bin kâfiri öldürmüş idiler. Caypâli oğullarından ve kardeşlerinden onbeş kişi ile esir aldılar.⁵⁹⁸ Maldan giysiden ve bineklerden pek çok ganimet ele geçirdiler.⁵⁹⁹ Caypâl'in boynunda altın ve mücevher bir kolye vardı, görüş ehli ona 180 bin dinar⁶⁰⁰ kıymet verdiler. Diğer Hint Albaylarının boyunlarında bunun gibi kıymetli kolyeler bulunuyordu. Bu fetih 393⁶⁰¹ senesi Muharrem'in sekizinci (17 Kasım 1002) günü idi. O yerden Vayhand'a gitti, o vilayette pek çok güzellikler oldu, bahar gelmeden önce Emîr Mahmûd Rahimellâh Gaznîn'e geri geldi.

393 senesi Muharrem (Kasım/Aralık 1002) ayında Sîstân'a gitti, Halef b. Ahmed Hisâr-ı Tâk'ta⁶⁰² idi⁶⁰³ ki o sağlam bir kale idi. Emîr Mahmûd savaşmak için durdu, bir zaman geçtikten sora Hisâr-ı Tâk'ın fillerle yıkılmasını buyurdu. Halef korkup aman istedi, dışarı çıktı ve hazinelerinin hepsini Emîr Mahmûd'un önüne koydu.⁶⁰⁴ Emîr Mahmûd ona lütuf yaptı ve iyi (sözler) söyledi. Ve ona sordu "Nereye gideceksen seni oraya göndereyim!" Halef Gûzgânân'ı söyledi, onu o yere gönderdi, (orası) (küçük bey) Mîrek Emîri Halef'in köyü idi.

⁵⁹⁷ Caybol: İbn Kesir, *a.g.e.*, XII, s.25.

⁵⁹⁸ krş. İbn Kesir, XII, s.25.

⁵⁹⁹ krş. İbn Kesir, XII, s.25.

⁶⁰⁰ 80.000 dinar: İbn Kesir, XII, s.25; İki yüz bin dinar. İbnü'l Esir, VII, s.472.

⁶⁰¹ 292. İbnü'l Esir, VII, s.472.

⁶⁰² Hîsnu't Tâk. İbnü'l Esir, VII, s.475.

⁶⁰³ krş. Utbi, *a.g.e.*, s.109.

⁶⁰⁴ krş. Utbi, *a.g.e.*, s.110.

Emîr Mahmûd Gaznîne geri gelince, Bhâtîya'ya⁶⁰⁵ kastetti. Vaşitan yolundan ve hisârdan geçip Bhâtîya'ya geldiler, o yerde üç gün savaştılar. Râca Bacrâ⁶⁰⁶ Bhâtîya için ordu topladı. Sonra Emîr Mahmûd'la savaşıma gönderdi. Kendi bir kaç kişiyle Ab Sâsend sahiline gitti. Emîr Mahmûd haber alınca bir kaç süvariye onlara karşı gönderdi. Onlar (süvariler) oraya ulaşınca onun ile beraber kavminin hepsini yakaladılar. Bacrâ o durumu görünce bir kenara çekildi ve kendini öldürdü.⁶⁰⁷ Onlar kafasını aldılar ve onun kavminin hepsini tutuklayıp Emîr Mahmûd'un önüne getirdiler, (Mahmûd'u) çok mutlu ettiler ve kâfirlerin kafasının kılıca verilmesini (öldürülmesini) buyurdu. Pek çok kişiyi öldürdüler ve iki yüz seksen⁶⁰⁸ fil aldılar. [184]

Emîr Mahmûd Bhâtîya'dan geri dönünce, O'na Sîstân halkının isyan ettiği haberi ulaştı. Sîstân üzerine gitti, o yere ulaşınca Sistanlılar'ın önde gelenlerinin (Segziyân) hepsi iç kale içine gittiler. Emîr Mahmûd bir gün savaş yaptı, onların ileri gelenlerini yakalattı ve Sistanlılar'ın hepsi itaatle geldiler, O Gaznîne muzaffer olarak zaferle geri döndü.

Gaznînden Mültân⁶⁰⁹'a saldırmak istedi ancak doğru yoldan gitmekten

⁶⁰⁵ Multa'nın arkasında (doğusunda) yer alan bir şehirdi. İbnü'l Esir, VII, s.485.

⁶⁰⁶ Biçehran, Utbi, *a.g.e.*, s.128; Bahîrâ. İbnü'l Esir, VII, s.485.

⁶⁰⁷ krş. Utbi, *a.g.e.*, s.129; İbnü'l Esir, VII, s.485.

⁶⁰⁸ yüz yirmi, Utbi, *a.g.e.*, s.129.

⁶⁰⁹ Pakistan'ın Pencap bölgesinde tarihî bir şehir. İndus nehrinin kollarından Çinâb suyunun doğusundaki bir ovada Hint alt kıtasının Orta Asya'ya açılan güzergâhında bulunur. Mültân adı daha önce kullanılan Mulasthân'ın değişmiş şeklidir. Bilinen tarihi milâttan önce 326'da burayı istilâ eden Makedonyalı İskender'le başlamaktadır. V. yüzyıldan sonra Hindu Rai hânedanının hâkim olduğu şehrin müslümanlar tarafından fethi 94 yılında (712) Sind fâtihî Muhammed b. Kâsım es-Sekâfî tarafından gerçekleştirildi. Gazneli Mahmud Mültân'ı yedi günlük bir muhasaradan sonra zaptetti (396/1006) ve İsmâîlîler dışındaki halka eman verdi; şehrin hâkimi Karimatî Ebü'l-Fütûh Dâvûd b. Nasr Serendib'e kaçtı. Sultan Mahmud, mühtedi Hindu kumandanı Suhalpal'ı (Nevasaşah) yönetici olarak bırakıp şehirden ayrıldıysa da kısa bir süre sonra Suhalpal irtidat ederek ayaklandı. Bunun üzerine Gazneli Mahmud, 398'de (1008) ve arkasından Ebü'l-Fütûh'un tekrar ele geçirmesi

endişelendi çünkü yakalamak için gittiği,⁶¹⁰ Mültân Emîri Dâvud Nasr'ın⁶¹¹ geldiğinden haberi olup tedbir almasın diye alternatif bir yoldan gitti. Anandpâl b. Caypâl⁶¹² yolda idi, Emîr Mahmûd'a yol vermedi.⁶¹³ Sonra Emîr Mahmûd Rahimellah ordusunu serbest bıraktı, Anandpâl'in vilayetini düşürdüler, hepsini yakalayıp öldürdüler ve yağma yaptılar. Anandpâl kaçıp Keşmîr⁶¹⁴ dağlarına gitti.⁶¹⁵ Emîr Mahmûd Hindîstân yolundan Mültân'a ulaştı, yedi gün o şehri kuşattı.

sebebiyle 400'de (1010) şehri zaptetti. Gazneliler devrinin sonlarına doğru İsmâîliler zaman zaman Mültân'a hâkim olmak için harekete geçtilerse de bir başarı kazanamadılar. Nihayet 571'de (1175-76) Gurlular'dan Muizzüddin Muhammed b. Sâm bölgede kesin Sünnî hâkimiyetini tesis etti. Delhi Sultanlığı döneminin başlarında Mültan bölgesi, zamanla bağımsız bir idare kuran ve yirmi iki yıl hüküm süren Nâsırüddin Kabâce'nin idaresinde kaldı ve büyük bir ilerleme kaydederek özellikle Orta Asya'dan göç eden âlim ve sanatkârların katkılarıyla bölgenin en önemli ilim ve kültür merkezi haline geldi. Azmi Özcan, "Mültân", *DİA*, İstanbul 2006, III1, s.548-549; Mültân. İbnü'l Esir, VII, s.486.

⁶¹⁰ Mültân Valisi Ebûl-Fütuh'un itikadının bozulup ve bâtiniliği benimsediği, Mültân halkını bâtiniliğe devet ettiğine dair haberler üzerine Yemînüddeve O'na karşı cihada çıkmaya karar verip Mültân istikametine yola çıktı. İbnü'l Esir, VII, s.486.

⁶¹¹ O sırada Mültân'ın idaresini elinde bulunduran Karmatî Ebü'l-Fütûh Dâvûd'un bâtinî düşünceleri yaymaya çalışması Mahmud'un oraya bir sefer düzenlemesine sebep oldu Erdoğan Merçil, "Mahmûd-ı Gaznevi", *DİA*, İstanbul 2003, XXVII, s.363; Ebûl-Fütuh. İbnü'l Esir, VII, s.486.

⁶¹² Andpâl (Anandpâl). İbnü'l Esir, VII, s.486.

⁶¹³ Sultan Hind padişahı Endpala adam gönderdi. Ordusunun Multan'a gitmesi için Hind toprağından geçmeğe müsaade istedi. Endpal sultanın bu iltimasını redetti. Temerrüd, çiddet gösterdi. Utbi, *a.g.e.*, s.129-130.

⁶¹⁴ Hint alt kıtasının kuzeyinde coğrafi bir bölge. Keşmir aslında Himalayalar'ın kuzeybatı kesiminde bulunan, 135 km. uzunluğa ve 32-40 km. genişliğe sahip verimli bir vadinin adı iken zamanla 222.236 km² yüzölçümlü bir bölgeyi kapsamına almıştır. Bölgenin 78.114 km²'si Pakistan'ın elinde bulunmaktadır. Bunun 11.639 km²'lik bölümü Âzad Keşmir eyaletini teşkil eder. 42.685 km²'lik bölümü Çin'in hâkimiyetinde olan bölgenin Hindistan'a ait bölümü ise 101.307 km²'lik Cammû-Keşmir eyaletini meydana getirir. Âzad Keşmir'in merkezi Muzafferâbâd, Cammû-Keşmir'in merkezi ise Srinagar'dır. S. Athar Abbas Rizvi, "Keşmîr", *DİA*, İstanbul 2002, XXV, s.325; Keşmir: Kaşgarlı burası için de Türk illerinde bir şehirdir, der. Divan'da burayı Süleyman Yalavaç'ın kurdurduğu vurgulanırken, Mesudi İran şahı Keykavus'un yaptırdığından söz eder. Ayrıca Marco Polo'nun da bu kent hakkında verdiği bilgilerde; onların Yadacılık'ta meşhur, insanların umumiyetle zayıf, fakat kadınlarının güzel, ikliminin ne sıcak, ne de soğuk olduğunu öğrenmekteyiz. Keşmir bugün Hindistan ile Pakistan arasında olup, Hun çağından itibaren Türklerin yurt tuttuğu topraklardan birisidir. Saadettin Gömeç, "Divanü Lûgat-it-Türk'de Geçen Yer Adları", *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXVIII/46, (2009), s.25.

⁶¹⁵ krş. Utbi, *a.g.e.*, s.130.

Adamlar aracı olarak geldiler, her yıl yirmi bin dirhem vermek üzere Mültân vilayetinden barış yaptılar.⁶¹⁶ Bunda karar verdiler Emîr Mahmûd geri döndü. Bu olay 396 (1005/1006) senesi içinde idi.⁶¹⁷

Sonra Emîr Mahmûd'a bir haber ulaştı ki, Türkler suyu geçmişler, Horâsân'a gelip orayı dağıtmışlar. Sonra aceleyle yanında bir ahidle⁶¹⁸ Mültân'dan Gaznîne geldi, Türk Subaşı Tekîn Herât'a gelmiş ve istila etmişti.⁶¹⁹ O bölgeyi ele geçirmek için birçoğunu da Nişâpûr'a göndermişti. Emîr Mahmûd'un veziri Arslân Câzib Nişâpûr'dan geri dönmüştü.⁶²⁰ Henüz Türkler yerleşmemişlerdi ki Emîr Mahmûd'un Hindîstân'dan geri geldiği ve Belh'e gittiği haberi geldi. Bazı kimseler Hân'ın yanında olmak için gittiler. Emîr Mahmûd'un vezirleri onların yollarını tutmuş idi. Türkler hayret içinde kaldılar, Serahs,⁶²¹ Nesâ ve Bâverd'den dolaşıp Merv bölgesine gittiler. Arslân Câzib onların ardından şehirden şehire gitti ve onları eline geçirdi hepsini yakaladı ve öldürdü. Emîr Mahmûd Altuntâş Hâcib'i⁶²² ona yardıma gönderdi. Türkler hile yaptılar farklı güzergâhlardan gittiler, bir grup

⁶¹⁶ Multan valisi için vehametini anladı. Babırların, Arslanların kaçtıkları yerde tavşanların, tilkilerin uğraşmak istemelerinin kaçma olduğuna karar vererek ne kadar açık, gizli hazinesi varsa derhal toparlandı. Fillere, develere yüklendi. Serendibe kaçtı. Multanı kendi haline bıraktı. Sultan Multana geldiği zaman halkın ne gibi itikad beslediklerini anladı. Tahkik, tetkik etti, azmış olduklarına vakıf oldu. Halkın mesken edinmiş oldukları mahalli muhadere etti zor ile aldı. Azgınları hakkiyle terbiye etti ve azgınlıklarının cezası olmak üzere ahaliden yirmi kere yirmi bin akçe aldı. Utbi, *a.g.e.*, s.130.

⁶¹⁷ krş. İbn Kesir, *a.g.e.*, XII, s.34; İbnü'l Esir, VII, s.486.

⁶¹⁸ Bu sırada İlig Han'ın Horasan üzerine yürümesinden dolayı çıkan anlaşmazlıkları haber alan Sultan Hint Racası'yla anlaşma yaptı. İbnü'l Esir, VII, s.487.

⁶¹⁹ Herat'ı ele geçirdi. İbnü'l Esir, VII, s.488.

⁶²⁰ Yemînüddeve büyük kumandanlarında Arslan Cazib'i herât'ta görevlendirmiş ve eğer kendisine karşı bir muhalefet olursa Gazne'ye gitmesini emretmişti. Subaşı tekin Horasan'a yürüyünce Arslan da bu emre uyararak Gazne'ye gitti. İbnü'l Esir, VII, s.487-488.

⁶²¹ Türkmenistan'da tarihî bir şehir. Günümüzde üç ülkenin (İran, Afganistan ve Türkmenistan) sınırları içinde bulunan tarihî Horasan bölgesinin Güney Türkmenistan kesiminde yer alır. X. yüzyılda Sâmânîler'in idaresinde olan şehir onların yıkılmasının ardından Gazneliler'in eline geçti. Yüksel Sayan, "Serahs", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, s.539-540.

⁶²² Gazneliler'in Türk asıllı Hârizm valisi ve Altuntaş hânedanının kurucusu. Abdülkerim Özaydın, "Altuntâş Hâcib", *DİA*, İstanbul 1989, II, s.547.

tehlikeyi göze alarak Ceyhûn'u geçti. Onlardan büyük çoğunluğu helak oldular ve Mâdûnnehir onlardan boş oldu. Emîr Mahmûd onlardan bir kısmının Merv'de su kenarında olduğunu haber aldı, kaçmalarına fırsat vermeden büyük bir gürültü ile saldırarak onlara vurdu. Türklerden kalanlar o sesi işitince korkudan kendilerini suya attılar ve battılar (boğuldular). Gaznînin askerleri sonunda o yerde kalıp onların geride kalanlarıyla savaşmak istediler, Emîr Mahmûd Rahimellahi de onlarla savaşmak istedi. Ancak askerler onlara saldırınca rahatsız olup Türklerin Hânı yakalayıp asmalarından endişelendi, bu zafere nazar değmesinden korktu.⁶²³ Subaşı Tekîn İlik'in yanına ulaşınca Subaşı Tekîn'i çok fazla kınadı. Albaylar o fillere, silahlara, aletlere ve adamlara hiç kimse direnemezdi dediler.

Sonra İlik Mâverâünnehir'in hepsine adam gönderdi ve asker istedi. Ta ki dört bin süvari topladı ve İlik o askerlerle nehri geçti⁶²⁴ Belhe geldi. Emîr Mahmûd Rahimellah o yere gitti, Keter vâdisinde⁶²⁵ savaştılar, ordular saflarına çekilince Emîr Mahmûd iki rekât namaz kıldı, Allah Celle'den zafer istedi. Sonra savaşmaya başladı, bütün fillerin harekete geçerek hamle yapmalarını buyurdu. [185] Aynı saatte Türkler yenildiler ve Emîr Mahmûd'un ordusu onlardan pek çoğunu öldürdü,⁶²⁶ pek çoğunu da tutukladılar. Kaçanlar da suda boğuldular, atlarını ve onların silahlarını aldılar. Bu fetih 398⁶²⁷ senesi Rabiulahir ayında yirmi ikisinde (5 Ocak 1008) Pazar⁶²⁸ günü idi.⁶²⁹

⁶²³ Sultan Mahmud'un Karahanlılarla savaşma konusundaki isteksizliğinin bir diğer sebebini, onun dost ve Müslüman bir ülke ile savaşmak istememesi olarak tespit edebiliriz. Sultan Mahmud'un gayesi Müslüman devletlerle uğraşmaktan çok Hindistan tarafında cihat etmektir. Abdullah Duman, "Kantarât-ü Çarhıyân: Karahanlılar Ve Gazneliler Arasında Horasan Bölgesinin Kaderini Belirleyen Savaş", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, Vol.12, No.1, January (2013), s.94.

⁶²⁴ Elhasıl İlik elli bin veya fazla asker ile Ceyhundan geçti. Utbi, *a.g.e.*, s.133.

⁶²⁵ Deşt-i Kenz. Abdullah Duman, "Kantarât-ü Çarhıyân: Karahanlılar Ve Gazneliler Arasında Horasan Bölgesinin Kaderini Belirleyen Savaş", *a.g.e.*, s.101.

⁶²⁶ krş. İbn Kesir, *a.g.e.*, XII, s.37; İbnü'l Esir, VII, s.490.

⁶²⁷ 397. İbn Kesir, *a.g.e.*, XII, s.37; 397. İbnü'l Esir, VII, s.490.

⁶²⁸ TTK'nın çevirme kılavuzunda gün Pazartesi'dir. (Çeviren).

⁶²⁹ Bu sefer İlig Han'n Horasan'ı almak için giriştiği son sefer olmuştur. Gerçi İlig Han bu vakanın acısını hiçbir zaman unutmuş görünmemektedir. Nitekim 403/1012-1013 yılında bu yenilginin

Emîr Mahmûd bu savaşı tamamlayınca Şâh Şûkpâl'in torunu⁶³⁰ Nişâpûr'da Ebû Alî Sîmcûrî'nin eline esir düşüp Müslüman olduğu, ancak bir vakit sonra dinden döndüğü haberi ona ulaştı. Sonra Emîr Mahmûd Rahimellah ona saldırdı ve onu Keşnûr⁶³¹ dağlarında yakaladı. Şûkpâl dört yüz bin dirhem taahhüt etti, Emîr Mahmûd onu Tegîn'in hazinesine bağışladı ve onu hapsetti, o hapisteyken öldü.⁶³²

O yerden 399 senesinde Hindîstân tarafına gitti ve Anandpâl⁶³³'le savaştı.⁶³⁴ Anandpâl'i yendi, otuz fil⁶³⁵ aldı ve askerler pek çok çok ganimet buldu. O yerden Bhîm Nagar⁶³⁶ kalesine gitti ve o kaleyi kuşattı, üç gün savaş yaptı ve kale halkı aman istemek için geldiler, kale kapısını açtılar. Emîr Mahmûd kendi has adamları ile kaleye girdiler, o hazineleri altın, gümüş ve elmas ki Behîm Pândû devrinden beri konulmuş ne varsa aldılar. O kaleden o kadar çok mal aldılar ki onun had ve kıyası mümkün olmadı. O yerden Gaznîne geldi, altın, gümüş tahtı⁶³⁷ köşke koydu ve o malların sahraya dökülmesini buyurdu. Öyle ki haşemin ve halkın hepsi

intikamını almak için hazırlık yapmaya başlamış, Hoten hâkimi Kadır Han ve ağabeyi Togan Han'dan da yardım istemiştir. Ancak bu hazırlıkları tamamlayarak Horasan bölgesine geçmeye fırsat bulamamıştır. Çünkü aynı yıl içinde vefat etmiştir. Abdullah Duman, "Kantarât-ü Çarhıyân: Karahanlılar Ve Gazneliler Arasında Horasan Bölgesinin Kaderini Belirleyen Savaş", *a.g.m.*, s.105.

⁶³⁰ Utbi bu zatı Nevasa şah olarak zikreder. Utbi, *a.g.e.*, s.134; Nevâsa Şah. İbnü'l Esir, VII, s.491.

⁶³¹ Keşmîr oması muhtemeldir. (Çeviren).

⁶³² Sultanın yaklaştığını duyan Nevâsa Şah kaçtı, böylece Yemînüddeve bu vilayeti tekrar ele geçirdi. İbnü'l Esir, VII, s.491.

⁶³³ Arahman Pal bin Endhal: Utbi, *a.g.e.*, s.135; Ebrehmen Bâl b. Andpâl. İbnü'l Esir, VII, s.501.

⁶³⁴ Bu büyük Hint ordusuna Anandpâl'in oğlu Brahmanpâl kumanda ediyordu. Erdoğan Merçil, "Mahmûd-ı Gaznevî", *DİA*, XXVII, s.363.

⁶³⁵ krş. Utbi, *a.g.e.*, s.135.

⁶³⁶ Bhim Nugur. İbnü'l Esir, VII, s.501; Nagarkot (Bhim Nagar). Erdoğan Merçil, "Mahmûd-ı Gaznevî", *DİA*, XXVII, s.363.

⁶³⁷ Bulunan nefais arasında gümüşten yapılmış büyük bir ev var idi. Utbi, *a.g.e.*, s.136; Kalede otuz arşın uzunluğunda ve on beş arşın genişliğinde bir ev vardı ve tamamen gümüş doluydu. İbnü'l Esir, VII, s.501.

gördüler. Bu olay 400⁶³⁸ (1009/1010) senesinde meydana geldi.

401(1010/1011) senesi gelince Gaznînden Mültân'a saldırdı.⁶³⁹ O yerde Mültân vilayetlerinden alınmayan vilayetlerin tamamını aldı, Karmatî o yerde idiler. Bunların pek çoğunu yakaladılar, bazılarını öldürdüler, bazılarını işkenceyle kestiler, bazılarını kalede hapsedtiler. Onların hepsi onun içinde (hapiste) öldüler, bu yıl içinde Dâvud b. Nasr'ı yakalayıp Gaznî'ne getirdiler. Ordan Ğûrek kalesine gönderdi, o kale içinde ölene kadar hapsedtiler.

Emîr Mahmûd'a şöyle bir haber getirdiler ki Tânîser'in⁶⁴⁰ büyük bir yer olduğunu, onun içinde pek çok putun olduğunu söylediler. [?] Bu Tânîser'in Hindûlar nezlinde kutsal olduğunu öyle ki Mekke Müslümanlar nezlinde nasılsa Hindûlar içinde bu şehrin aynı olduğunu söylediler. Bu şehrin içinde çok eski bir puthane ve puthanede bir put vardı ki ona Ciker Sûm deniyordu. Emîr Mahmûd bu haberi işitince o vilayeti almayı, o puthaneyi yıkmaya gitmeyi çok istedi.⁶⁴¹ Kendisine çok miktarda adam katıldı. 402⁶⁴² (1011/1012) senesinde Gaznînden gitti ve Tânîser'e saldırdı.

Hindîstân Şâhı Trûcanpâl'e bu haber ulaşınca Emîr Mahmûd'a elçi gönderdi. Eğer bu seferden vazgeçer ve Tânîser'e gitmezse elli seçkin fili kendine vereceğini söyledi. Emîr Mahmûd Rahimellah onun sözü ile anlaşma yapmadı ve gitti. Râm deresine ulaştı. Adamlar Râm yolundan geldiler. Ormanlarda pusulara

⁶³⁸ 398. İbnü'l Esir, VII, s.501; (399/1009). Erdoğan Merçil, "Mahmûd-ı Gaznevî", *DİA*, XXVII, s.363.

⁶³⁹ Mahmud sekizinci Hint seferinde yine Mültan üzerine yürüdü; hiçbir zorlukla karşılaşmadan bölgeyi itaat altına aldı ve Karmatîler'e ağır bir darbe indirdi (401/1010). Erdoğan Merçil, "Mahmûd-ı Gaznevî", *DİA*, XXVII, s.363.

⁶⁴⁰ Thânesâr. Erdoğan Merçil, "Mahmûd-ı Gaznevî", *DİA*, XXVII, s.363; Tânîser. İbnü'l Esir, VII, s.531.

⁶⁴¹ krş. Utbi, *a.g.e.*, s.158.

⁶⁴² 405. İbnü'l Esir, VII, s.531.

oturmuşlardı ve pek çok Müslümanı yok ettiler. Tânîser'e ulaştınca şehri boşaltmışlardı. Ne buldularsa yağmaladılar, putların pek çoğunu kırdılar, o put Ciker Sûm'u Gaznîn'e getirdiler. Dergâha koydular, halkın pek çoğu etrafına gelip ona baktılar.

403 senesinde Ğarcistân⁶⁴³ 'ı fethetti⁶⁴⁴ ve Garcistân Şâr Şâhını getirtti, (Gazne'ye) tutukladı.⁶⁴⁵ Mesteneg şehrine gönderdi. 403 (1012/1013) senesi sona ulaştığında, Ebû'l-Fevâris b. Bâhâüddevle⁶⁴⁶ Kirmân'dan Büst'e Emîr Mahmûd'un yanına geldi. Aman diledi ve kendi kardeşi Ebû Şecâ'dan [Sultân'ud-Devle]⁶⁴⁷ kendisini korumasını istedi ve üç ay Gaznîn'de kaldı. Emîr [186] Mahmûd bundan dolayı onların arasında barış olması için mektuplar yazdı ve tenbihlerde bulundu, sonunda barıştılar. Ayrıca bir daha savaşmayacağına dair taahhütte bulundular. Sonra Ebû'l-Fevâris geri döndü ve Kirmân'a gitti, kendi vilayetinin başına emin ve rahat bir şekilde oturdu. Ayrıca bu yıl içinde Mısır⁶⁴⁸'dan elçi geldi ki ona Tâhertî deniyordu. Horâsân'a ulaştınca fakihler ve Alîmler “bu elçi Mısır vezirinin davetinden geliyor ve onların mezhepleri batıdır” dediler. Emîr Mahmûd bunu işitince elçiyi huzuruna kabul etmedi.⁶⁴⁹ Ayrıca Hasan b. Tâhir b. Müslüm el-Môlâ'nın yanına götürülmesini buyurdu. Hasan Tâhertî'yi kendi eliyle

⁶⁴³ Ğarşistan. Utbi, *a.g.e.*, s.151.

⁶⁴⁴ krş. Utbi, *a.g.e.*, s.154.

⁶⁴⁵ krş. Utbi, *a.g.e.*, s.155.

⁶⁴⁶ Irak'ta Hükümdar olan Bahâüddevle Ebû Nasr b. Adududdevle b. Büveyh'in oğlu, babası 403 yılında ölmüş kardeşi Ebû Şücâ onu Kirman'a tayin etmişti. İbnü'l Esir, VII, s.527.

⁶⁴⁷ Irak'ta Hükümdar olan Bahâüddevle Ebû Nasr b. Adududdevle b. Büveyh'in oğlu, babası 403 yılında ölünce yerine tahta geçti. İbnü'l Esir, VII, s.527.

⁶⁴⁸ Büyük bir kesimi Afrika'da, küçük bir kesimi (Sînâ yarımadası) Asya'da yer alan ülke. Suna Doğaner, “Mısır”, *DİA*, İstanbul 2004, XXIX, s.553.

⁶⁴⁹ Mezkur sefiri sultanın adamları Hirata sultanın yanına götürdüler. Sultan derhal emir buyurdu. Büyük bir meclis kuruldu. Bu meclise seyyidler, mezhebte imam olan zatlar, fakihler, kadılar, devletin büyük adamları, gaziler davet edildi. Meclis doldu. Seyyid Hasan bin Muslim bin Tahirul Alevi de orada hazır idi. O mecliste mezkur Şerif Hasan, sefere fena sözler söyledi. Onu tahkir etti. Hanedanı risalete münasebeti olmadığını söyledi. Ona sen ibahisin, batınisin dedi. Ve kanı mubah olduğuna dair fetva verdi. Sultan Seyyid Hasan'a “fetvayı veren sensin icrası da sana ait olsun” dedi. Utbi, *a.g.e.*, s.180.

Büst şehrinde öldürdü.⁶⁵⁰

404 (1013/1014) senesinde, Nandânâ kalesine orduyla saldırdı.⁶⁵¹ Hindîstân Şâhı Trûcanpâl⁶⁵² bunu haber alınca muhafaza ve kaleyi gözlemeleri için bir takım adamlarını kaleye gönderdi, kendisi Keşmîr deresini geçti ve gitti. Emîr Mahmûd'un askerleri Nandânâ'yı kuşattılar. Savaş başlayınca Haffârlar hendekleri kapattı Türkler de duvardan ok atmaya başladılar. Hisârın içindekiler bu savaşı görünce dayanamadılar ve aman dilediler kaleyi teslim ettiler. Emîr kendi has köleleriyle kaleye girdi. Mal, silah ne varsa aldı ve Emîr Mahmûd Mersârîğ'i kalenin Kutvali olarak görevlendirdi. Buradan Dere-i Keşmîr'e gitti. Trûcanpâl orada idi. Emîr Trûcanpâl bunu haber alınca kaçtı. Emîr Mahmûd Dere-i Keşmîr'de ne kadar kale varsa alınmasını emretti. Hepsini ele geçirdiler ve yağmaladılar. Askerler de kalelerden pek çok ganimet aldılar. Pek çok kâfirler Müslüman oldu. Bu yıl içinde kâfirlerden ele geçilen diyarlara mescitler ve camiler yapılmasını buyurdu ve Hindûlara İslam dininin şartlarını öğretmek üzere her tarafa hocalar gönderilmesini buyurdu. Emîr Mahmûd kendi zaferle Gaznîne geldi. Nandânâ'nin fethi 405 (1014/1015) yılında meydana geldi.

406 yılı girince Keşmîr'e saldırdı.⁶⁵³ Gaznîn'den çıkıp o tarafa hareket etti. Dere-i Keşmîr'e gelince hava soğuktu. Kış gelmişti. Dere-i Keşmîr'de bir kale vardı ve çok korunaklı idi, orada su ve kalabalık insan vardı. Bu kale demîrden kale anlamına gelen Râlûhekvat adı ile anılırdı yani kale demîrdendi. Önce kalenin önüne askerlerini indirdi, savaşa başladı. Bir zaman geçtikten sonra Kale düşmek üzereyken şiddetli bir soğuk geldi ve kar yağmaya başladı. Dünya buz

⁶⁵⁰ krş. Utbi, *a.g.e.*, s.180.

⁶⁵¹ krş. İbn Kesir, *a.g.e.*, XII, s.60; Dokuzuncu Hint seferi Nandana'ya (Narâdîn, bugünkü Salt Range bölgesinde) karşı gerçekleştirildi ve burası ele geçirildi (404/1014). Erdoğan Merçil, "Mahmûd-ı Gaznevî", *DİA*, XXVII, s.363.

⁶⁵² Triloçanpal. Erdoğan Merçil, "Mahmûd-ı Gaznevî", *a.g.e.*, XXVII, s.363; Enver Konukçu, "Hindûşâhîler", *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, s.117.

⁶⁵³ krş. İbn Kesir, *a.g.e.*, XII, s.67.

tuttu öyleki ayrıca soğuktan el iş yapamaz oldu. Ayrıca Keşmîr Dağlarından kalenin halkına yardım geldi ve kuvvetlendiler. Emîr Mahmûd bu durumu görünce askerlerine bir şey olmasından endişelendi, kaleyi kuşatmayı kaldırarak dağlar ve derelerden çöle indi.⁶⁵⁴ Bahar gelince Gaznîne geri geldi.

406 (1015/1016) senesinde Hârezmden Ebû'l-Abbâs Me'mûn İbn-i Me'mûn aracılığıyla Hârezmşâh'ın mektubu geldi. Yemînü'd-Devlenin kız kardeşini istedi.⁶⁵⁵ Emîr Mahmûd icabet etti ve kendi kızkardeşini ona verdi, onu Hârezm'e götürdüler. Sonra 407 (1016/1017) senesinde Fuzûliyândan (fazilet sahipleri) ve Ovbaş (serseri takımı, gereksiz insanlar) taifesi Hârezme geri geldiler ve isyan ettiler. Hârezmşâh'ı öldürdüler [187] ki o Yemînü'd-Devlenin damadı idi -Allah rahmed etsin-. Haber Yemînü'd-Devleye ulaşınca Gaznîn'den Belh tarafına gitti. O yerden Hârezm'e hareket etti, Cigerbend'e⁶⁵⁶ ulaştı ki (bu yer) Hârezm sınırındadır orduyu (orada) konuşlandırdı. Muhammed b. İbrâhim Ettâî'yi askerinin öncüsü olarak gönderdi.⁶⁵⁷ Muhammed Ettâî o yere kendi askerlerinin hepsi ile indi. Sabah olunca Müslümanlar namazla ve abdestle meşgul oldular. Sonra Hârezmlerin Sâlârı Humâr Tâş⁶⁵⁸ kalabalık bir ordu ile çölden geldi ve onlara saldırdı. Muhammed Ettâî'nin ordusundan bir topluluğu öldürdü. Bu haber Emîr Mahmûd Rahimellahi'ye ulaşınca üzüldü ve sarayın kölelerinden bir bölüğü gönderdi, Humâr Tâş'ın izinden gittiler. Onun ordusunun hepsini tarümar ettiler ve Hümâr Tâş'ı esir aldılar, ölen ve

⁶⁵⁴ Gazneli Mahmud 1015 ve 1021'de iki defa bura-yı zaptetme girişiminde bulduysa da -Büyük İskender gibi- bölgenin zor tabiat şartlarını aşamadı ve geri dönmek zorunda kaldı. S. Athar Abbas Rizvi, "Keşmîr", *DİA*, İstanbul 2002, XXV, s.325.

⁶⁵⁵ Abu Ali sultanın kız kardeşini istedi. Sultan da kabul ile verdi. Bu sebeple aralarındaki karabet daha kavi oldu. Evler bir gibi oldu. Abu Ali ömrünün sonuna kadar sultan ile iyi geçindi. Vefatından sonra yerine kardeşi Ma'mun bin Ma'mun geçti. Bu da sultan ile dostane geçindi. Ve sultandan biradeninin metrukesi (bırakılmış, geriye kalmış) olan kız kardeşini istedi. Utbi, *a.g.e.*, s.181.

⁶⁵⁶ İkisinin arasında, (Dargan-Tâhiriye) tam yarı yolda Cigerbend köyü vardı. Burası Buhârâ'dan Hârezm'in merkezine giden Ceyhun'a yaklaştığı yerde idi. V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, *a.g.e.*, s.154.

⁶⁵⁷ krş. Utbi, *a.g.e.*, s.181.

⁶⁵⁸ Niyaltekin. Utbi, *a.g.e.*, s.182.

yaaralananların kıyası yoktu. Hezâresp'e⁶⁵⁹ ulaşınca Hârezm ordusu konuşlandı herşeyi düzenlenmiş, en tamam şekilde, silahlarının hepsi süslenmiş ve tamamlanmış bir şekilde ordu Yemînü'd-Devlenin önüne geldi ve saflarına çekildiler, sağ kanattaki, sol kanattaki, ortadaki askerler düzene girdiler ve savaştılar. Çok uzun zaman olmamıştı ki, Hârezmlilerin ordusu yenildi. Alptekîn Bahâri ki Hârezmlilerin Sipahsâlârı idi o esir alındı ve Yemînü'd-Devlenin ordusu Hârezm üzerine hareket etti ve Hârezm şehrini aldılar. Yemînü'd-Devle ilk iş olarak suçluların hepsinin yakalanmasını buyurdu. Alptekîn Bahârî ve diğerlerini aldılar, onun önüne getirdiler sonra herbirinin cezalandırılmasını buyurdu.⁶⁶⁰ Kısasa kısas yapılacaklar götürüldü, bazılarını sürdüler ve cezalandırdılar, bazılarını bağladılar ve tutukladılar. Emîr Mahmûd Rahimellahi kendi büyük Hâcibi Altûntâş'⁶⁶¹ Hârezmşâhlığa aday yaptı. Hârezm ve Cürcânc'ı ona verdi,⁶⁶² o kendi ömrünün sonuna kadar Emîr Mahmûd Rahimellahi ve hanedanına kulluk ve itaat içinde Hârezmşâhlık yaptı. Hârezmin fethi 408⁶⁶³ senesi Saferinin beşinde (3 Temmuz 1017) meydana geldi. O yerden geri dönüp Belh'e geldi bir süre o yerde kaldı. Emîr Mes'ûd Rahimellahi'yı Belh'e çağırdı, babasının huzuruna gelince ona iyi sözler söyledi ve Herât⁶⁶⁴ vilayetini ona verdi, onu Herât tarafına gönderdi.⁶⁶⁵ Ebû Sühel Muhammed b. El Hüseyin Ezzûzenî'yi ona kethüda olarak verdi ve onunla Herât'a

⁶⁵⁹ Kerderân ve Hezâresp müstahkem şehirlerdi. Hezâresp arkı Âmûl havalisinden başlardı. V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan, a.g.e.*, s.155.

⁶⁶⁰ Yemînüddeve Alptekin'i ve esir düşen diğer kumandanları yanına alıp götürdü ve hepsini Ebû'l-Abbâs Haremşah'ın kabri başında idam etti. İbnü'l Esir, VII, s.543.

⁶⁶¹ Gazneliler'in Türk asıllı Hârizm valisi ve Altûntâş hânedanının kurucusu. Sebük Tegin'in gözde memlük'ü olan Ebû Saîd Altûntâş önce Gazneli ordusunda kumandan olarak görev aldı, daha sonra hâcib-i kebîrlîğe kadar yükseldi. Bundan önceki hayatı hakkında bilgi yoktur. Sebük Tegin'in ölümü (387/997) üzerine yerine geçen oğlu Mahmud tarafından Herat valiliğine tayin edildi. Abdülkerim Özaydın, "Altûntâş el-Hâcib", *DİA*, İstanbul 1989, II, s.547.

⁶⁶² Harzemşah Me'mun b. Me'mun'dan sonra Harzem diyarının hükümdarlığına Mahmud b. Sebüktegin geçti: İbn Kesir, *a.g.e.*, XII, s.71.

⁶⁶³ 407. İbnü'l Esir, VII, s.542.

⁶⁶⁴ Hirat: Utbi, *a.g.e.*, s.176.

⁶⁶⁵ krş. Utbi, *a.g.e.*, s.177.

gönderdi. Gûzgânân⁶⁶⁶ vilayetini Emîr Muhammed Rahimellah'a verdi,⁶⁶⁷ ona hîl'at verdi ve iyi sözler söyledi. Gûzgânân'a gönderdi ve Ebû Bekir Kuhistâni'yide onunla gönderdi.

409 (108/1019) senesi gelince Emîr Mahmûd Rahimellahi Râca'ya (Hint Hükümdarına) vurmak için Kannevc tarafına gitti.⁶⁶⁸ o vilayet çok zengin kâfirlerden meydana geliyordu. Sonra Heftâb'dan pek çok zararla geçtiler. Kannevc sınırına ulaştınca Kûre Nâmî'ye ki o sınır Emîri idi elçi gönderdi, o itaat etti ve aman istedi, o da aman verdi. O yerden Baran kalesine⁶⁶⁹ gitti, o kalenin Emîri Hordat idi, kendi kavmini geride bırakarak kaçtı, Hordat'in kavminin kalesini kuşattılar. İslam ordusu kaleye ulaştınca hisâr halkı onların aletlerini ve yüceliklerini görünce araya adam koydular, bin kere bin (birkaç bin) dirhem ve 30 fil vererek kendi canlarını [188] satın aldılar.⁶⁷⁰ O yerden Mehâven kalesine gittiler. O kalenin Emîri Kolçendir⁶⁷¹ idi, bu kale Âb Cûn'un kenarında idi. Kolçendir Yemînü'd-Devlenin geldiği haberini işitince file oturdu ki o fillerin en iyisi idi ve sudan geçmek istedi. Emîr Mahmûd Rahimellahi bunu haber aldı, yolların tutulmasını emir buyurdu Kolçendir bunu haber alınca bir kenarda durdu ve kendini öldürdü.⁶⁷² Yemînü'd-Devle'nin askerleri kaleyi aldılar, 185⁶⁷³ seçkin fil aldılar, pek çok mal ganimet ele geçirdiler ki onun kıyası mümkün olmadı. O yerden Matûre⁶⁷⁴ kalesine

⁶⁶⁶ Cevzcan. Utbi, *a.g.e.*, s.178.

⁶⁶⁷ krş. Utbi, *a.g.e.*, s.178.

⁶⁶⁸ krş. İbn Kesir, *a.g.e.*, XII, s.74.

⁶⁶⁹ Baran (bugünkü Bülendşehir). Erdoğan Merçil, "Mahmûd-ı Gaznevî", *DİA*, XXVII, s.363.

⁶⁷⁰ Con suyundan dokuz fersah ileride Herdeb'in sahib bulunduğu Barna kalesine vardılar. Bu Herdeb Hind dilince padişah demek olan Raylerden birisi idi. Herdeb başları tulgalı, etraflarını melekler almış islâm askerinin deniz gibi dalgalandığını gördü. İçine korkı düştü. Bunlar ile uğraşacak olursam candan olacağım. İslâm olmaktan başka çare yoktur dedi. On bin adam ile kaleden indi sultanın huzuruna dini islâmi kabul etti. Hidayet buldu. Utbi, *a.g.e.*, s.184.

⁶⁷¹ Kulçend. Utbi, *a.g.e.*, s.185.

⁶⁷² krş. Utbi, *a.g.e.*, s.185.

⁶⁷³ krş. Utbi, *a.g.e.*, s.185.

⁶⁷⁴ Muharre. Utbi, *a.g.e.*, s.185; Mathûrâ (Muttra). Erdoğan Merçil, "Mahmûd-ı Gaznevî", *DİA*, XXVII, s.363.

gittiler ki bu yer büyük bir şehir ve Hindîstân'ın puthanesidir.⁶⁷⁵ Şöyle söylenir ki Mûled Kaşan b. Bâsedû, Matûre'da dir ki onun Hindûların kendi peygamberi olduğu söylenir. Emîr Mahmûd Rahimellah bu Mâtûre vilayetine ulaşınca hiç kimse onunla savaşmaya gelmedi ve orduya vilayetin içine girmesini buyurdu, her yer ki puthane idi. Hepsini yakıp yıktılar ve o vilayetin malını yağmaladılar. Malların hepsini götürdüler. Emîr Mahmûd o diyardaki puthanelerden, hazinelere o kadar çok mal aldı ki hesabı yapılamadı. Tek parça yakut sürmeli altın burunlu dört yüz elli misgal⁶⁷⁶ (bir dirhemlik ağırlık birimi) put vardı ve hiç kimse öyle bir cevher görmemiş idi. Ve başka putlar vardı ki altından, gümüşten idiler, onların haddi ve hesabı yoktu. Altından bir putu Emîr Mahmûd Rahimellah buyurdu, kırdılar ve tarttılar. Doksan sekiz bin üç yüz misgal pişmiş altın idi.⁶⁷⁷ Bu mal gibi pek çok mücevher o yerden ele geçirildi, bu fetihler 409 senesi Şaban'ın sekizinde (20Aralık 1018) meydana geldi.

O yerden erkenden geri dönünce Kannevc'tan Gaznîne gelen yol üzerinde bir kaç Râca hazinesi ele geçirdiler. Orada pek çok mal ile birlikte Râca'nın meşhur bir fili vardı, bütün Hindîstân'da hikâyesi anlatılırdı. Emîr Yemînü'd-Devle o filin namını işitmiş idi ve ona sahip olmak istedi ki o fili satın almak için her ne mal isterse vermeye razıydı eğer o tek bir file karşı elli fil isteyecek olsalar dahi verecekti. Bu fil yolda Râca'nın önünden filbansız (fil sürücü) olmadan yola kaçmış ve Yemînü'd-Devlenin Seraperdesine gelmişti, Emîr Mahmûd onu görünce Allah-u Teâlâ'ya şükretti. O file "Hüdâ dâd"⁶⁷⁸ (Allah verdi) adını koydu, o yerden fetih ve zaferle ve pek çok ganimetle beraber geri dönüşü buyurdu. Güvenilir kişiler şöyle söyledi ki O yıl Emîr Yemînü'd-Devlerin Kannevc zaferinden getirdiği ganimetler sayıldığı zaman yirmi bin kere bin dirhem (yirmibin

⁶⁷⁵ krş. Utbi, *a.g.e.*, s.185.

⁶⁷⁶ Diğer bir putun üzerinde duru sudan daha parlak bir mavi yakut var idi. Dört yüz elli miskal geldi. Utbi, *a.g.e.*, s.185.

⁶⁷⁷ Altın putların hepsi doksan sekiz bin üç yüz miskal tuttu. Utbi, *a.g.e.*, s.185.

⁶⁷⁸Böyle kendi ayakları ile gelen fillere hudayı avurd tanrı getirdi, adını taktılar. Utbi, *a.g.e.*, s.188.

dirhem), elli üç bin dinar ve beş yüz elli fil vardı.

Tîrmâh⁶⁷⁹ gelince 410 (1019/1020) senesinde Emîr Yemînü'd-Devle Rahimellahi Nandâ'ya⁶⁸⁰ saldırmak istedi. O şüphesiz Râcepâl Emîr Kannevc'u ayıplamış ve öldürmüştü, çünkü önceden Emîr Mahmûd'un ordusu yenilmişti.[?] Trûcanpâl'e kefil olmuş, ona yardım etmiş, askerleri onu kendi vilayetine tekrar kavuşturmuştu. Haber Emîr Mahmûd Rahimellahi'ye ulaşınca onun diyarına ulaştı. Cîpal Geng (Ganj nehri) 'den geçti ve Bârî⁶⁸¹ tarafına geldi. Emîr Yemînü'd-Devle sudan geçti, askerlerin hepsine topluca vurdu. Trûcanpâl bir kaç Hindû ile kaçtı, ayrıca Mahmûd'un önüne gelmediler. Sonra Bârî şehrine saldırdılar. Halk şehri boşaltmıştı. Bütün puthaneleri yaktılar, o yerde ne varsa yağmaladılar ve o yerden ordu Nandâ'nın vilayetine çekildi. Bir kaç büyük sudan geçtiler. Nandâ İslam askerlerinin geldiğini haber aldı ve savaşa hazırlandılar ve kendi yanlarında pek çok asker topladılar. Şöyle söylenir ki ordu içinde otuz altı bin süvari var idi, beşyüz bin kırk piyade, altı yüz kırk fil vardı, bu askerlerin hazine silah ve yiyecekleri vardı. [189] Emîr Mahmûd ona yaklaşınca orduyu konuşlandırdı, sağ kanat, sol kanat ve orta kanat, iki yan, öncü, safları yaptı ve öncü keşif kolu gönderdi. Tedbir aldı, sakınma yaptı. Sonra Nandâ'ya elçi gönderdi. Ona öğüt verdi, vaatlerde bulundu, elçiler göndererek Müslüman ol ki zarar ve ziyandan kurtul bunların hepsinden savaşın eziyetinden ve dilden emin ol! dedi. Nandâ cevap verdi “Ki seninle savaşmaktan başka işim olmayacak.” Bazı güvenilir kişilerden şöyle işittim ki Emîr Yemînü'd-Devle o gün yüksek bir yere çıktı ve Nandâ'nın askerlerine baktı. Bir dünya çadır, büyük bir yığın çadır direği (çadır), seraperde, süvari, piyade ve fil gördü, kalbine bir nevi pişmanlık geldi. Sonra Allah-u Teâlâ'dan yardım istedi ona zafer vermesini istedi. Gece gelince Allah-u Teâlâ Nandâ'nın kalbine bir korku ve

⁶⁷⁹ İran takviminin dördüncü ayı 21 haziran- 21 temmuz arası. bkz. Mehmed Kanar, *a.g.e.*, s.536.

⁶⁸⁰ Baydâ. İbnü'l Esir, VII, s.575; Ganda. Erdoğan Merçil, “Mahmûd-ı Gaznevî”, *DİA*, XXVII, s.363.

⁶⁸¹ Güney İtalya'nın Adriyatik kıyısında bulunan ve IX. yüzyılın ortalarında bir süre İslâm hâkimiyetinde kalmış olan liman şehri. Mahmud H. Şakiroğlu, “Bârî”, *DİA*, V, s.72.

umutsuzluğa kapılama düşürdü. Askerlerini kaldırdı ve kaçırdı. Ertesi gün Emîr Mahmûd Rahimellâh elçi gönderdi. Elçi Nandâ'nın ordugâhına gelince hiç kimseyi görmedi. Aletlerin hepsini orada bırakarak atlar ve filleri alarak adamlarla gitmişlerdi. Elçi geri geldi, Emîr Mahmûd'a haber verdi, buldukları pusudan kalkmalarını buyurdu, ordudan bir iz görmediler hepsi gitmiş idi. Emîr Yemînü'd-Devle Allah Azze ve Celle'ye şükretti, Nandâ'nın ordugâhını yağmalamalarını buyurdu. Her çeşitten pek çok mal yağma edildi, o yerden muzaffer bir şekilde ve zaferle Gaznîne geri döndüler. Yolda önlerine bir orman geldi. Ordu ile ormana girdiler. Nandâ'nın beşyüz seksen tane filini ormanda buldular. Hepsini sürdüler ve ordugâha getirdiler.⁶⁸²

Sonra Yemînü'd-Devle'ye haber geldi ki iki vâdi vardır, birine Kırat denir, diğere Nûr denirdi. O yerler dayanıklı, korunaklıdır, o yerin adamları kâfir ve putperest idi. Yemînü'd-Devle, o yerlere kendi askerleri ile saldırmak istedi, ordu ile birlikte çok miktarda demîr işçisi, ağaç işçisi, tâşkıran işçilerin götürülmesini buyurdu. Onlar yolları düzelttiler, ağaçları kestiler, taşları kırdılar. O yere ulaşınca önce Kırat'ı almak istediler, kırat iyi bir yerdi, adamlar Aslana taparlar, havası soğuk ve pek çok meyve vardı. Kırat Şâhı haber alınca huzura geldi, itaat etti, aman diledi. Emîr Mahmûd Rahimellâh onu kabul etti, ona iyi davrandı. O Kırat Şâhı Müslüman oldu, Şâhın itaatinden sonra Kırat'tan pek çok adam da Müslüman oldular, hocalar onların kabul ettikleri dinin başlangıç şartlarını, şeriatın uygulanışını öğrettiler. Fakat Nûr halkı, iteatsızlık ettiler (itaat etmediler). Sonra Emîr Mahmûd Rahimellâh, Hâcib Alî b. Arslan el-Garîb'in Nûr'a gitmesini buyurdu ve o yeri fethetti. O yerde bir kale inşa etti. Şüphesiz Alî b. [...] ⁶⁸³ kale komutanlığına verdi, ona o yere gitmesini buyurdu, şiddet ve ikrah (iğrenme) ve kılıçla onları İslama döndürdü, onlar şiddetle de olsa itaat edip kabul ettiler ve İslam o diyarlarda tanındı. Nûr ve Kırat'ın fethi 411 senesi içinde oldu. 412 (1021/1022)

⁶⁸² Bayda tek başına kaçıp kurtuldu. İbnü'l Esir, VII, s.576.

⁶⁸³ Tercümeğe esas metinde aynı şekilde gösterilmiştir. (Çeviren).

senesi gelince Keşmîr'e saldırmak istedi Lohûrkût⁶⁸⁴ kalesini kuşattı, bir ay o yerde makam yaptı ve kale çok sağlam ve korunaklı idi. O yüzden alamadı, bu yıl içinde Emîr Nasr b. Nasriddin öldü, Emîr Yûsuf b. Rahimellah Yemînü'd-Devle ile gitmişti. Lohûrkût'u almak mümkün olmayınca o yerden dışarı çıktılar, Lûhû ve Rûtâkîşer yönüne gittiler askeri dağıttılar. O dağların eteklerinde gaza yaptılar. Bahar gelince Gaznîn etrafına gittiler. [190]

413 (1022/1023) gelince Emîr Mahmûd Rahimellah Vilayet-i Nandâ'yı almak istedi. Gevâliyâr kalesine ulaşınca o kaleyi çevirdi ve kuşattı, orduya onun tamamını almalarını buyurdu. Ancak o kale çok sağlam ve dayanıklı idi, bir mermer taş üstüne konulmuş idi o kadar sağlamdı ki kazıcılar ve fişekçilerin elinden bir şey gelmedi. Kaleyi almak mümkün olmadı. Emîr Mahmûd Rahimellah dört gün ve gece orada kaldı. Sonra kalenin Sâlârı bir elçi gönderdi, barış soruşturdu ve otuz fil verdi. Yemînü'd-Devle o yerden geri döndü. Kâlincâr tarafına gitti ki o kale Nandâ'nın idi, Nandâ kendi haşem ve akrabaları ile o kalenin içinde idi, Emîr Mahmûd Rahimellahi orduyu kalenin çevresine indirmesini buyurdu ve tedbirler aldı. Ancak bu kale çok yüksek ve sağlam idi. şöyle ki adamların hileleri de ona yol vermedi. Ayrıca kale mermerin üzerine inşa edilmiş idi ki onu kazmak ve kesmek de mümkün olmadı. Ellerinden başka çarelerde gelmedi. O yerde kalıp bir kaç gün oturdular. Nandâ baktı ve o ordunun kalabalıklığını gördü ki onlar yolların hepsini tutmuşlardı. Sonra elçiler aracılık yaptı, o muhkem kalede barış yapıldı ki Nandâ'nın cizye vermesine karar verdiler ve acil olarak hediyelerin ulaştırılmasına karar verildi. 300 seçilmiş fil verilmesine karar verildi. Nandâ bu barıştan mutlu oldu. O vakitte 300 filin filbansız olarak kaleden dışarı sürdürülmesini buyurdu. Emîr Mahmûd Rahimellahi Türklere ve askere fillerin yakalanmasını buyurdu ve o filleri yakaladılar, üstlerine oturdular, hisâr halkı bakınca onların cesaretlerine çok şaşırdılar. Sonra Nandâ Emîr Mahmûd'a Hind dilinde şiir söyledi ve onun yanına gönderdi. Emîr Mahmûd Rahimellahi buyurdu o şiiri Hindîstân şairleri, İran şairleri

⁶⁸⁴ Lokhot. Erdoğan Merçil, "Mahmûd-ı Gaznevî", *DİA*, s.363.

ve Araplara arz ettiler. Hepsi beğendiler, bundan daha olgun ve daha yüksek bir söz olmayacağını söylediler. Emîr Mahmûd ondan iftihar etti. 15 kalenin emaretinin Nandâ'ya gönderilmesi için Müşirlik fermanının (vezirlik fermanının) yazılmasını buyurdu. Ve onun yanına götürdüler. “Bu barış benim onun hakkında söylediğim şiirindir!” dedi ve onunla beraber pek çok zariflikler, mücevherler ve hîl’atler gönderdi. Nandâ karşılık olarak pek çok mal ve mücevher gönderdi, Emîr Mahmûd Rahimellah oranın fethi ile ve zaferle o yerden geri dönüp Gaznîne geldi.

414 (1023/1024) senesinde ordunun düzenlenmesini buyurdu. Elli dört bin süvari Deşti Şâbhâr’a geldi ki o süvariler ülkenin her tarafından, bölgenin Şihnelerinden meydana geliyordu. Arzğah’a geldiler, bin üç yüz fil zırhları ile ve aletlerinin sayısı tamam olarak geldi ki bunlar tabyanın içine gelmişti, katır, atlar ve develerin kendilerinin kıyası mümkün olmadı (sayıları çok fazla idi).

415 (1024/1025) senesi gelince Emîr Mahmûd Rahimellahi Belh’e saldırmak ve kış geldiğinde orada kalmak istedi. Belh’e ulaşınca her zaman Alî Tekîn’den şikâyet edenler Mâverâünnehir yönünden onun yanına geldiler ve Alî Tekîn’den şikâyet ettiler. Kendisinin pek çok kötülükler yaptığını ve adamlara kötü davrandığını, halkı, din ehlini incittiğini söyledi, şikâyetler çok olunca Emîr Mahmûd ona saldırmak istedi ki Müslümanlar onun incinmesinden ve belalardan kurtulsunlar. Ayrıca Ceyhûn’dan geçip o diyarı incelemek istiyordu, tedbir almak için durdu, “ Eğer gemi ile geçersen tehlikeli olur” dedi. birkaç zaman geçtikten sonra bir alet yapılması için o şöyle buyurdu; [191] İri kalın erkek ve dişi zincirler yaptılar her biri bir ve üç arşın olmuş idi ve zincirlerin hepsini öküz meşininden ipler aldılar ve gemileri getirdiler. Ceyhûn’un üzerinde erkek ve dişi zincirlerin her birini bir diğerine bağladılar ve gemilere bunları bağladılar, Sîstân’dan kuvvetli lifler getirdiler, Öyle ki her bir lifi bir deve taşımıştı. O lifleri de ayrıca gemiye bağladılar. Piyadelerin, develerin, katırların ve eşeklerin kolaylıkla geçebilmesi için boşlukları doldurdular, sonra oradan ordu ve fil geçti ve kendi (Emîr Mahmûd)

geçti. Yemînü'd-Devle'nin Mâverâünnehir'e geldiği haberi ulaşınca o diyarın halkına korku düştü, o diyarın Melikleri hayret ettiler. İlk gelen kişi Emîr Çağaniyan idi ki kendi ordusunun tamamıyla hizmete geldi, kendini arz etti ve hizmet etmeye geldi, sonra Hârezmşâh Hâcib Altûntâş⁶⁸⁵ ordusunun tamamıyla Emîr Mahmûd'un yanına geldi. Sonra Emîr Mahmûd buyurdu; büyük bir seraperde kurulsun, öyle ki o seraperdenin içinde on bin süvarinin yeri olsun. Bir diğer serapende özellikle ipek oturmağı kırmızı olarak kuruldu. O çadır yıldızlı ipekten dokunmuştu. Sonra ordunun düzenlenmesini buyurdu. Sağ, sol ve orta cenahı yaptılar ve her tabyanın başında bir silah deposu olmasını buyurdu, filleri zırhları ile ve palaları ile durdular. Sonra ansızın boru, tantana ve davul vurulmasını buyurdu. Fillerin arkasının gerisinden aynalı filler ve ziller çaldılar. Dünya onların sesinden kör olmak istedi. Türkistân ve Mâverâünnehir'den gelip ordugâhta hazır olan kimselerin her biri çok korktu ve adamlar dehşete kapıldı.

YÛSUF KADİR HAN'IN SULTÂN MAHMÛD -RAHİMELLAHİ- İLE MÛLAKATI

Kâdir Hân⁶⁸⁶ ki bütün Türkistân'ın Sâlârı ve en büyük Hânı idi. Yemînü'd-Devle'nin Ceyhûn'dan geçtiğinden haberdar olunca Kâşgar'dan, Emîr Mahmûd'la buluşmak için ve onunla görüşüp oradaki anlaşmayı tazelemek için çıktı. Kâşgar'dan çıktıktan sonra Semerkand'a geldi, az daha geldi, barış ve dostluk yolu olan Emîr Mahmûd'un askerlerine bir fersah kalana kadar yaklaştı ve o yere yerleşti. Bir seraperde kurulmasını buyurdu ve elçiler gönderdi. Emîr Mahmûd Rahimellâh'a kendisinin geldiğini haber verdi, görüşmek istediğini ona bildirdi. Emîr Mahmûd iyi karşıladı ve cevap verdi. "Bir yer belirle ki o yerde görüşme

⁶⁸⁵ Sultan Mahmud ile Karahanlı İlig Nasr b. Ali arasında Belh yakınlarında 1008'de meydana gelen savaşta Gazne kuvvetlerinin sağ koluna kumanda etti. Abdülkerim Özaydın, "Altûntâş el-Hâcib", *DİA*, II, s.547.

⁶⁸⁶ Karahanlı Hükümdarı: Köymen, *a.g.e.*, s.30.

yapılsın.” dedi. Sonra Emîr Mahmûd Rahimellah birkaç süvari ile Kâdir H'an'da birkaç süvari ile o yere geldiler,⁶⁸⁷ birbirlerini görünce her ikisi de yaya oldular. Emîr Mahmûd Rahimellah eşi bulunmaz bir cevheri bir mendil içinde hazinedarına vermişti. Ona buyurdu, onu Kâdir Hân'ın eline ver ve Kâdir Hân'da öyle bir mücevher getirmiş idi, ancak ürkme ve korkmadan dolayı ona ulaştırmayı unuttu. Emîr Mahmûd'un önünden geçtikten sonra hatırına geldi, kendi adamlarından birinin eline vererek gönderdi ve özür diledi. Ertesi gün Emîr Mahmûd ipekten dokunmuş büyük bir çadır kurulmasını ve ev sahipliği yapmalarını buyurdu, elçi göndererek Kâdir Hân'ı misafirliğe çağırdı. [192]

MECLİSİN VE MİSAFİRLİĞİN DÜZENİ

Kâdir Hân gelinceye kadar Hân için en iyi ne varsa süslenmesini ve hazırlanmasını buyurdu. Emîr Mahmûd Rahimellah onun ile bir kaptan ekme yedi. Yemek bitince eğlence meclisine geldiler. Bu meclis çok orjinal süslenmişti. Garip reyhanlardan (fesleğenlerden), lezzetli meyvelerden çok kıymetli mücevherlerden, altın ve billur bardaklar, çok zarif orijinal ve nadir aynalarla hazırlanmış idi. Şöyle ki Kâdir Hân çok hayretler içinde kaldı. Bir vakit oturdular. Kâdir Hân şarap içmedi. Çünkü şarap içmek Mâverâünnehir melikelerinin adetlerinden değildi. Özellikle onlardan o Türk Meliklerinde (adet değildi). Bir müddet çalgı dinlediler ve kalktılar.

Sonra Emîr Mahmûd Rahimellah pek çok hediyeler hazırlanmasını buyurdu. Her çeşitten altın ve gümüş kaplar ve değerli mücevherler, Bağdâd'tan gelmiş kıymetli eşyalar, iyi değerli bardaklar, kılıfları ile kıymetli silahlar, altın başlıkları ile atlar, mücevherlerle işlenmiş kıymetli asalar, on tane altın işlemeli ve mücevherli başlığı ile beraber dişi fil altın hörgüçleri ve altın işlemeli asaları ile

⁶⁸⁷ İki müttelik hükümdar Semerkant yakınlarında buluştular. Köymen, *a.g.e.*, s.30.

develer, katır yavruları, altın ve altın kemerleri ile deve tahtirevanları, altın ve gümüşten yapılmış çingiraklar, ipekten dokunmuş ve işlenmiş tahtirevanlar, Ermenilerden satın alınmış kıymetli Azîz yaygılar, yanar döner üveysî⁶⁸⁸ halıları ki gül rengi halıları, kılıç ve hançer mücevherleri, Taberistân'lı muallimler kendi elleriyle işlemişler ve dokumuşlardı, Hind kılıçları, ud ve kumrular, saf olmuş (sıralanmış) sandallar ve anber kordonlu kırat [aslan], dişi yaban eşekleri ve beriberi, kaplan postu, av köpekleri, dağ keçisi, ceylan ve turna gibi hayvanları avlayan kartal ve kerkenez gibi hayvanların verilmesini buyurdu, Kâdir Hân'ı izzet ve ikram ile geri gönderdi, ona pek çok lütuf yaptı ve özür istedi.

Kâdir Hân ordugâhına ulaşınca o taraftan gelen mal, silah, eşyaların çokluğunu görünce hayrete düştü, nasıl karşılık verileceğini bilemedi. Sonra hazinedarına hazineyi açın, pek çok mal getirin diye buyurdu ve Emîr Mahmûd'a göndedi. O şeyler şunlardı; Türkistân'da yetişmiş iyi atlar ile hediyeler, altın aletler ve kemerli Türk köleleri, altın okluklar, atmaca, Şâhinler, Samur, Sincap, Kakım ve Tilki kürkleri, eski çağlarda yaşamış denizgergedanı boynuzundan iki (...), Çîn ipeği, Çîn ıvır zıvırı ve bunun gibi şeyler gönderdi, her iki hükümdar da birbirinden razı ve barış içinde, iyi niyetle ayrıldılar.

Alî Tekîn bu haberi işitince kaçtı ve çöle gitti.⁶⁸⁹ Emîr Mahmûd Alî Tekîn için her yönden casuslar tuttu. Sonra İsrâil⁶⁹⁰ b. Selçuk'un bir yerde gizlendiği haberini getirdiler, Yemînü'd-Devle adamlar gönderdi. Onu o yerden dışarı çıkardılar, Gaznîn tarafına gönderdi, onu o yerden Hindîstân tarafına gönderdi.⁶⁹¹ Zamanının (ömrünün) sonuna kadar o yerde kaldı.⁶⁹² Sonra Alî

⁶⁸⁸ Bir mürşidi olmadan kemal mertebesine erişen. bkz. Mehmet Kanar, *a.g.e.*, s.248.

⁶⁸⁹ Ali Tekin Buhârâ'yı acele ve yalnız olarak terketti. Arslan Yabgu ise bütün maiyetiyle birlikte çöle çekildi. Köymen, *a.g.e.*, s.31.

⁶⁹⁰ Arslan (İsrail). Köymen, *a.g.e.*, s.28.

⁶⁹¹ Hindistan'a gönderip Kâlencer kalesine hapsedti (1025). Köymen, *a.g.e.*, s.31.

⁶⁹² Arslan Yabgu 7 sene esaretten sonra o kalede vefat ett. Köymen, *a.g.e.*, s.31; Orada (Kâlencer Kalesinde) zehirli şerbetle vefat etti. Reşîdü'd-dîn Fazlullah, *Cami'ü't-Tevârih- Selçuklu devleti*,

Tekîn'in ailesi ve malını onun ardından çöle götüreceği haberini aldılar. Emîr Mahmûd Rahimellâh onları istemek için Hâcib Bilkâ Tekîn'i gönderdi. O gitti ve hileler yaptı, karısı, kızları ve malını ve Alî Tekîn'in kölelerini ele geçirdi, 416 (1025/1026) yılı içinde Emîr Mahmûd'un önüne getirdi. [193]

SELÇUKLU TÜRKLERİ'NİN BİDAYETİ

Bir zaman içinde ki Emîr Mahmûd Mâverâünnehir'de idi. Türkistân Sâlârları ve öncülerinden bir grup adam gelerek kendi Emîrlerinin onlara yaptığı eziyet ve zulümden (şikâyet ettiler) ve söylediler. Biz döt bin haneyiz, eğer ferman olursa Hüdâvend bizi kabul ederse ki sudan geçelim ve Horâsân'ı vatan yapalım bir rahat edelim, o vilayette bolluk olsun ki biz ova adamlarıyız, çok bol koyuna sahibiz ve bizden pek kalabalık asker olur.⁶⁹³ Emîr Mahmûd Rahimellâh'ın onların sözlerine rağbet etti ki onların suyu geçip gelmelerini istedi. Sonra onlara kalbi ısındı ve onlara iyi ümitler verdi. Onların suyu geçmelerini teşvik etti. Onlar ferman hükmünce kırk bin hane adam, kadın, çocuk, mallar ve koyunlar, deve, at ve katırların hepsiyle sudan geçdiler.⁶⁹⁴ Serahs çölüne, Ferâvah çölüne ve Bâverd'e indiler. Çadırlarını kurdular ve oraya yerleştiler. Emîr Mahmûd onları sudan geçirip getirince, Emîr-i Tûs Ebû'l-Hâris Arslân Câzib onun huzuruna geldi ve "Bu Türkleri vilayetinin içine niçin getirdin? Bunda büyük hata yaptın! Şimdi ki getirdin hepsini öldür! veya bana ver ki onların parmaklarını keseyim, ta ki ok atamasınlar" dedi. Emîr Mahmûd Rahimellâh bu sözlere hayret etti, "Sen merhametsiz ve çok katı kalpli bir adamsın!" dedi. Emîr-i Tûs "Eğer bunu yapmazsan sonra çok pişman olursun" dedi ve öyle de oldu. Bu zamana kadar henüz bir iyilik gelmemiştir.

(çev. Erkan Göksu, H.Hüseyin Güneş), Selenge Yayınları, İstanbul 2011, s.79.

⁶⁹³ Arslan'ın maiyetinden olan kumandanlar ise, yeni şeflerin yanında eski durumlarını muhafaza edemeyeceklerini anladıklarından, 4000 çadır halkıyla birlikte Gazneliler Devleti'ne iltica ettiler. Köymen, *a.g.e.*, s.34.

⁶⁹⁴ krş. Reşîdü'd-dîn Fazlullah, *a.g.e.*, s.80.

Emîr Mahmûd Rahimellah Belh'ten Gaznîne geldi ve yazı orada geçirdi. Kış gelince kendi örf ve adedi gereğince Hindîstân tarafına gazaya gitti. Ona anlatıldı ki Deryâ-ı Muhit sahilinde büyük bir şehir vardır ki ona Sûmenât⁶⁹⁵ denirdi. O şehir Müslümanlar için Mekke nasıl ise Hindûlar için öyle idi, onun içinde altın ve gümüşten pek çok put vardır. Seyyid-i Âlem Sallallahu Aleyhi ve Sellem zamanında Kâbe'den kaçırılan Menât'da⁶⁹⁶ buradadır. Onu altınla kapladılar, üzerine mücevherler işlediler ve o puthanenin hazinelerine büyük mallar koydular. Fakat yolu çok sarp tehlikeli ve korkunç şeylerle doludur. Bu haberi Emîr Mahmûd Rahimellahi işitince ona istek geldi ki o şehre gitsin, o putları mahvetsin ve gaza yapsın. Hindîstân'dan Nehr-i Vale yolundan Sûmenât tarafına hareket etti ve Nehr-i Vâle şehrine ulaşınca, şehri boşaltmışlar ve adamların hepsi kaçmışlardı. Askerlere yiyecek almalarını buyurdu, o yerden gidip Sûmenât⁶⁹⁷ tarafına hareket etti. Şehrin yakınına ulaşınca Şamanlar ve Brahmanlar onu gördüler ve puta ibadetle meşgul oldular, şehrin Sâlârı şehirden dışarı çıktı, ailesi ve kendi mallarıyla gemiye bindiler, denize açılıp, bir adaya çıktılar, hepsi İslam askerlerinin o diyardan gitmesini beklediler, onlar o adadan hiç dışarı çıkmadılar. [194] İslam ordusu şehrin yakınına gelince şehir halkını kuşattılar ve savaşa tutuştular, pek fazla zaman olmadan kuşatma tamamlandı. Emîr Mahmûd'un ordusu şehre girdi, her ne kadar inkârcı varsa hepsini ve pek çok kâfiri öldürdüler, Emîr Mahmûd Rahimellah bir müezzinin puthanenin üzerine çıkıp ezan okumasını buyurdu, o putların hepsini kırdılar, yaktılar ve mahfettiler. Menât tâşını kökünden çıkarttılar ve parça parça yaptılar, ondan bazılarını develere koydular ve Gaznîne getirdiler, bunlardan bazıları bu güne kadar Gaznîn mescidinin kapısındadır.⁶⁹⁸ Putların altında bir

⁶⁹⁵ Sûmenât (Somnât) . Erdoğan Merçil, “Mahmûd-ı Gaznevî”, *DİA*, XXVII, s.363; Sumnat. İbnü'l Esir, VII, s.599.

⁶⁹⁶ Sumnat adıyla meşhur olan bir put. İbnü'l Esir, VII, s.599.

⁶⁹⁷ Sûmenât, Hindistan'ın batı sahilinde Kathiavar yarımadasında bir şehir. Erdoğan Merçil, “Mahmûd-ı Gaznevî”, *DİA*, İstanbul 2003, XXVII, s.363; Sumnat adıyla meşhur olan bir put. İbnü'l Esir, VII, s.599.

⁶⁹⁸ Buranın tapınağındaki büyük put yerinden sökülerek dört parçaya ayrıldı. Parçalardan ikisi Gazne'deki ulucami ve sarayın kapıları önüne konulmuş, diğer ikisi Mekke ve Medine'ye

hazine vardı. O hazineyi aldılar. O yerden büyük bir mal ellerine geçti. Ne kadar gümüş ve mücevher put varsa onları, hazinede başka ne kadar ganimet varsa hepsini ele geçirdiler, o yerden geri döndü, onun sebebi Hindûların Padişâhı Behîm Dîv'in yolda olması idi. Emîr Mahmûd “Bu büyük fethi göz değmesine gerek yoktur” dedi. Doğru yoldan gitmedi, O yolun klavuzunu aldı, Mansûre⁶⁹⁹ yoluna, Ceyhûn yolundan Mültân üzerine hareket etti. Yolda askerler pek çok eziyet çekti. Ne çölün kuruluk yönünden, Sindin Catlar (bir aşiret)' indan dolayı her çeşit eziyete maruz kaldılar. İslam askerlerinden pek çok adam yolda helak oldular, binek hayvanlarından da pek çoğu helak oldu. Mültân'a ulaştıklarında o yerden Gaznîn tarafına hareket ettiler, Emîr Mahmûd kendi askerleriyle 417 (1026/1027) senesinde Gaznîn'e geldi.

Aynı yıl içinde Emîr Mahmûd'un yanına Gotâhân ve Uyğurhân'ından elçiler geldiler, iyi haberler getirdiler, hizmetlerini arz ettiler ve aralarında bir akrabalık olmasını istediler. Emîr Mahmûd onlara iyi muamelede bulunulmasını buyurdu. Sonra onlara cevabi haber verdi “ki biz Müslümanız, siz kâfirsiniz, bizim size kendi kızkardeş ve kızlarımızı vermemiz olmaz. Eğer Müslüman olursanız o zaman bir çare düşünürüz” dedi ve elçileri iyi bir yolla geri dönderdi.

417 senesi Şevvalinde (Kasım/Aralık 1026) Kâdir Billâh'dan Horâsân, Hindîstân, Nîmrûz (Sîstan), Hârezm ahid ve livâsıyla beraber bir mektup geldi. Emîr Mahmûd'a, oğullarına ve kardeşlerine lakaplar koydu. Emîr Mahmûd'a “Kehfûd Devle-i vel-İslâm,” Emîr Mes'ûd'a “Şehâbüd Devle-i ve Cemâl'ülmille,” Emîr Muhammed'e “Celâl'üddevle ve Cemâl'ül Mille” ve Emîr Yûsuf'a “Adududdevle ve Müeyyide el-Mille” (lakabı verdi). Bu mektubun içinde bir mektup vardı, “her kimi ki sen istersen kendine xelîaht yap! Senin seçmen bizim

gönderilmişti. Erdoğan Merçil, “Mahmûd-ı Gaznevî”, *DİA*, İstanbul 2003, XXVII, s.363.

⁶⁹⁹ Fetihden sonra Sind bölgesinde bugünkü Haydarâbâd'ın kuzeydoğusunda müslümanlar tarafından kurulan ve bölgenin merkezi olan şehir. Azmi Özcan, “Mansûre”, *DİA*, İstanbul 2003, XXVIII, s.15.

anlaşmamızdır, diye yazıyordu. Emîr Mahmûd'un yaptığı o gazalardan Kâdir ona çok teşekkür etti, ona pek çok metihler düzdü, bu ahid, livâ ve lakaplar ulaştığında (Emîr Mahmûd) Belh'te idi.

Emîr Mahmûd Rahimellahi'ye Catlar'a,⁷⁰⁰ Bhâtîya halkına Mültân ve Seyhûn⁷⁰¹ sahili'ndeki Sûmenât yolunda yaptıkları edepsizlik yönünden kalbinde büyük öfke vardı. Onları azarlamak ve bir ceza vermek istedi. Sonra 418 (1027/1028) senesi gelince tertipli onikinci orduyu toplayıp Mültân üzerine hareket etti. Mültân'a ulaşıncı bin dört yüz iyi gemi yapılmasını buyurdu. Her bir gemiye üç tane ucu sivri boynuz gibi kuvvetli demîr çubuklar düzenlenmesini buyurdu. Biri geminin ön cephesinde, diğer ikisi geminin böğründe idi, her boynuz gayet kuvvetli ve keskin idi. Şöyle ki her nereye [195] o boynuz vurursa, ne kadar kuvvetli olursa olsun onu deler, kırardı ve mahvederdi. Bu bin dört yüz gemiyi Seyhûn suları üzerine salıverdi, her gemiye yirmi adam, ok, yay, barut kabı, petrol verdi ve siperlere oturttu. Catlar Emîr Mahmûd'un geldiği haberini işitince mallarını topladılar, hazinelerini uzak adalara götürdüler ve kendileri silahları ile geldiler. Dört bin gemiyi suya indirdiler, bazıları sekiz bin olduğunu rivayet eder. Her bir gemide silahları tamam bir şekilde çok fazla adam oturuyordu. Birbirlerine saldırdılar ve birbirleriyle yan yana gelince İslam ordusunun okçuları ok attılar ve petrollü ateş attılar. Emîr Mahmûd'un gemileri Catların gemilerinin yanına ulaşıncı boynuzlar bir vurdu, Catların gemilerini ufak (parçalara ayırdı), kırdı ve gemileri battı. Bu tarzda savaşmaya devam ettiler ta ki Catların gemileri ya battı ya da yenildi. Seyhûn sahiline süvari, piyade ve fil koymuş idi, ta ki sudan dışarı gelenleri o süvari ve piyadeler yakalıyor ve öldürüyorlardı. O yerden Seyhûn sahiline gittiler.

⁷⁰⁰ Sultan Mahmud Hindistan'a son seferini, kendisine saldıran bölgenin yerli halkı Catlar'ı cezalandırmak ve yol güvenliğini sağlamak için yaptı (418/1027). İndus nehrinin iki yakasına hâkim olan Catlar aynı zamanda usta gemicilerdi. Mahmud, onlarla savaşabilmek için Mültân'da 1400 gemiden oluşan bir nehir filosu yaptırdı. İndus nehri üzerindeki savaşta Catlar mağlûp edildi. Erdoğan Merçil, "Mahmûd-ı Gaznevî", *DİA*, XXVII, s.363.

⁷⁰¹ Arapların Sihûn yahut Seyhun dedikleri bu nehrin kaynakları olarak Ortaçağ coğrafyacıları Kara-Derya'yı göstermişlerdir. V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, a.g.e., s.169.

Taki onların mallarına ulaşınca o malları yağmaladılar. Onların içinden pek çok esir aldılar, o yerden zafer kazanmış ve muzaffer bir şekilde Gaznîn üzerine döndüler.

418 (1027/1028) senesi sonuna gelince Nesâ, Bâverd ve Ferâveh halkı dergâha geldiler, Türkmenler'in fesatlarından, onların ellerinin uzunluğundan (hırsızlıktan) ve şehirlerde yaptıklarından dert yandılar. Emîr Mahmûd, Emîri-Tus Ebû'l-Hâris Arslân Câzib⁷⁰² Rahimellah'a mektup yazdı, ona ferman verdi; “Ta ki Türkmenler'e uyarı ver ve onların elini halktan çek” buyurdu. Emîr-i Tûs ferman hükmünce onlara saldırdı ancak Türkmenler kalabalıktılar, onun önüne geldiler ve savaştılar pek çok adam öldürdüler, pek çoğunu da yaraladılar, Emîr-i Tûs onlara birkaç kere saldırdı. Ancak hiç bir şey yapamadı, o zulüm ve şikâyetlerden Emîr Mahmûd Rahimellahi'nin dergâhına hiç bir şekilde kesilmedi. Sonra Emîr-i Tûs'a bir mektup buyurdu ve onu azarladı, acizlikle suçladı. Emîr-i Tûs cevap yazdı ki; “Türkmenler çok kuvvetlendiler, onların fesadını onlara bayrak sancak ve özel üzenği (huzur) vermeden telafi etmek mümkün olmayacak. Eğer Hüdâvend kendi bizzat gelmezse onların bu fesadı daha kuvvetli olur ve telafi etmek daha zor olur” dedi. Emîr Mahmûd, bu mektubu okuyunca canı sıkıldı, ayrıca karar yapamadı ve orduyu çekti, 419 (1028/1029) senesinde Gaznînden hareket etti. Büst tarafına gitti, o yerden Tûs tarafına çekildi, Emîr-i Tûs onu karşılamaya geldi ve hizmetini sundu. Emîr Mahmûd ondan sorunca o Türkmenlerin hal durumunu bütün gerçeğiyle anlattı. Sonra Emîr Mahmûd Rahimellah buyurdu. Bir kaç Sâlâr ile ordudan kalabalık bir bölüğü Emîr-i Tûs ile Türkmenlerle savaşması için gönderdi. Rıbât-ı Ferâveh yakınına ulaştıklarında birbirleriyle karşı karşıya geldiler. Türkmenler cesur idiler. Cenge başladılar. Ordu galip olunca zafer kazandılar. Türkmenlerden dört bin tanınmış süvariye kılıçtan geçirdiler, pek çoklarını esir aldılar ve yenilgiden geriye kalanlar Balhân, Dehistân tarafına gittiler, onları fesadı bu vilayetten en kolay geçti.

⁷⁰² Tûs Valisi Arslân Câzib. İbnü'l Esir, VIII, s.6.

Emîr Mahmûd Rahimellah Türkmenlerin olayından kurtulduktan sonra Rey tarafına kastetti. Cürcân tarafına hareket etti ve Dere-i Dînâr Dâri yolundan Cürcân'a gitti, o yerden Rey'e hareket etti, bana güvenilir bir kimse şöyle dedi. Emîr Mahmûd Rahimellah Aykûtekîn el-Hâcibi bin süvari ile Nişâpûr'dan Rey tarafına gönderdi ve hiç emir vermedi, Aykûtekîn o yere [196] ulaşınca ona mektup yazdı, iki bin süvari ile Hâcib sana ulaşana kadar, orda kal! Gâzî'ye emir vermedi, onların ikisinde beş menzile ulaştıklarında onlara mektup yazdı, Alî Hâcib size ulaşınca kadar orada kalın! Alî Hâcib'e emirler verdi, dört bin süvariye onunla birlikte gönderdi. Alî Hâcib o yere ulaşınca orduyu konuşlandırdı. Sağ cenahı Aykûtekîn'e verdi, sol cenah Gâzî Hâcib'e, kendi de ortayı aldı. Böylece ordu Rey'e gelinceye kadar hazırlandılar. Haber Rey Emîri Şehinşâh Mecidü'd-Devle Ebû Tâlîp Rüstem b. Fahrü'd-devle'ye⁷⁰³ ulaşınca Emîr Mahmûd'un kendinin bizzat geldiğini zannetti. Sonra Ebû Tâlîp kendi akrabasından, haşeminden yüz süvari, seyisler, siper kazanlar ve mızrakçılardan bir kaç piyade ile ona karşı çıktı, Alî Hâcib onu görünce bir kişi gönderdi ve "Aşağı gelmen gerek, taki sana bir haber ulaştırmam gerekiyor" dedi. Mecidü'd-Devle ulaştığı vakitte büyük çadırlar ve sıradan çadırlar kurdular aşağı geldiler. Alî Hâcib şehrin kapılarını tutmalarını ve hiç kimseyi bırakmamalarını buyurdu. Şehirden kimse dışarı çıkmasın veya şehrin kapısından girmesin ki Mecidü'd-Devle'nin haberi gizli kalsın (haberini kimseye ulaştırmasınlar).

Alî Hâcib onu büyük çadırda tutukladı, onun ile ne silah getirdi ise hepsine el koydular, Ebû Tâlîp dört gün o çadırda tutuklu kaldı. Hâcib Alî Yemînü'd-Devle'ye mektup yazdı ve durumun halinden haber verdi, geri cevap geldi. Sonra Ebû Talip'i diğer atmış adam ile birlikte deveye bindirdi ve Emîr Mahmûd'un yanına gönderdi. Emîr Mahmûd buyurdu, Taki onu Gaznîne götürdüler ve o yerde zamanının sonuna kadar kaldı, Emîr Yemînü'd-Devle Rey'e geldi, hiç

⁷⁰³ Mecdüdevle b. Fahruddevle b. Büveyh. İbnü'l Esir, VIII, s.1.

zararsız ve zahmedsiz bir şekilde şehri aldı.⁷⁰⁴ Rûyân hazinelerini ki pek çok yıllardır oraya konulanlardan hepsini aldılar. Mallar ele geçirdiler ki onun sayısını insanlar görmüş değildi.

Emîr Mahmûd'a şöyle bir haber getirdiler; Rey şehri ve civarında pek çok batını mezhebi ve Karmatî'ya⁷⁰⁵ mensup halkın bulunduğunu söylediler. Ta ki o mezhebe ait olmakla suçlanan kimselerin tutuklanmasını buyurdu. (adamların hepsini) topladılar ve taşa tuttular. O mezhebin halkından pek çoğunu öldürdüler, bazılarını da tutukladılar, Horâsân ve Büst tarafına gönderdiler ki adamlar oranın kalelerinin hapisanelerinde hapsedildiler. Bir kaç zaman (Emîr Mahmûd) Rey'de kaldı. Ta ki Padişâhlık işlerini düzene koyana kadar memurlar tayin etti. Rey ve İsfahân eyaletlerini Emîr Mes'ûd Rahimellahi'ye emanet etti,⁷⁰⁶ kendi Gaznîne geri döndü. Rey'in fethi 420 Cemazeyilevvel'inde (Mayıs/Haziran 1029) meydana geldi.⁷⁰⁷ Emîr Mahmûd'da verem (tüberküloz) illeti meydana geldi.⁷⁰⁸ Bir kaç kez ona galip geldi ve illet kuvvetlendi, her gün Emîr Mahmûd o illetten daha zayıf oldu. Hasta olmakla beraber kendini zahmedle ve hileyle kuvvetli yapıyordu, öyle ki halktan hiçbiri onun hasta olduğunu bilmiyordu.⁷⁰⁹ Bu hile ile beraber Horâsân'a geldi ve Belh'e gitti. Kışın o yerde kaldı. Bahar vakti gelince hastalık onda çok kuvvetlendi, Gaznîne gitti ve bir kaç gün Gaznînde kaldı. Her ne yaptıysa kendini iyi yapamadı. Gayet (son derece) zayıf düştü ve eceli açıkça geldi, hiçbir vakit yatakta yatmadı. Öyle ki oturuyordu, bu hal içinde ruhunu verdi.⁷¹⁰ -Allah rahmed etsin-, nur içinde yatsın. Emîr Mahmûd'un vefatı 421⁷¹¹ yılının Rabiulahirin⁷¹²

⁷⁰⁴ krş. İbnü'l Esir, VIII, s.2.

⁷⁰⁵ krş. Utbi, *a.g.e.*, s.193.

⁷⁰⁶ Rey'de oğlu Mes'ûd'u vekil bıraktı. Buradan İsfahan üzerine yürüdü. İbnü'l Esir, VIII, s.2.

⁷⁰⁷ krş. İbn Kesir, XII, s.104; İbnü'l Esir, VIII, s.2.

⁷⁰⁸ Hastalığı zafiyet ve ishaldi ve yaklaşık iki sene sürdü. İbnü'l Esir, VIII, s.21.

⁷⁰⁹ krş. İbn Kesir, XII, s.106.

⁷¹⁰ İbnü'l Esir, VIII, s.21.

⁷¹¹ krş. İbn Kesir, XII, s.106; İbnü'l Esir, VIII, s.21.

⁷¹² krş. İbn Kesir, XII, s.111; İbnü'l Esir, VIII, s.21.

yirmi üçünde Perşembe⁷¹³ (30 Nisan 1030 Perşembe)⁷¹⁴ günü idi. Onun ölümü dünya üzerini viran koydu adı soysuzlar yüce, büyükler hakir (küçük) oldular. [197]

EMİR CELÂLÜ'D-DEVLE VE CEMÂLÜL MİLLE EBÛ MUHAMMED MUHAMMED BİN YEMÎNÜ'D-DEVLE -RAHİMELLAHİ TEÂLÂ ALEYHİMÂ'-NIN VİLAYETİ

Emîr Mahmûd Rahimellahi öldüğünde Emîr Mes'ûd Rahimellahi Sipâhân'da,⁷¹⁵ Emîr Muhammed Rahimellahi Gûzgânân'da⁷¹⁶ idi. Sonra Alî b. Arslân ki kendisi Emîr Mahmûd Rahimellah'inin Hâcibi idi. Siyaset işlerini düzene koydu ve Padişâhlık işlerinde huzur hâkim oldu, hiçbir kimsenin kimseye haksızlık yapmasına meydan vermedi. Gaznîn şehrinde kurt ile kuzu beraber su içerdi gibi oldu. Bir kimse gönderdi ve Emîr Muhammed'i getirtti,⁷¹⁷ babasının yerine Emîrliğe oturttu.⁷¹⁸ İlk önce zalimlik işlerini düzene koydu. Mazlumların sözlerini dinledi, onların (haklarını) birini diğerinden aldı ve (haklıya) verdi.

Sonra o bölgedeki gazete (?) ve defterlerin bakılmasını buyurdu, nere harap ise ve onun sebebi harac ise Padişâhlıktan o yere varsa o haracı (yeniden) gözden geçirdi, halk ile anlaştı ve buyurdu: “Hazineleri açın!” ve haşemin hepsine, askerlere, sıradan ve şerefli kimselerden ve tanınan, tanınmayandan herkese hîl’at

⁷¹³ krş. İbn Kesir, XII, s.111.

⁷¹⁴ Köymen, *a.g.e.*, s.35; krş. Reşîdü'd-dîn Fazlullah, *a.g.e.*, s.81.

⁷¹⁵ İsfahan. İbnü'l Esir, VIII, s.22.

⁷¹⁶ Muhammed o sırada Belh'te bulunuyordu. İbnü'l Esir, VIII, s.21.

⁷¹⁷ Mehmed Altay Köymen, *a.g.e.*, s.35; Ölüm saati yaklaşınca oğlu Muhammed'in Hükümdar olmasını vasiyet etti. İbnü'l Esir, VIII, s.21.

⁷¹⁸ Bunu Kabul etmeyen büyük oğlu Mesud tahtı ele geçirmek amacıyla Cibâl'den Horasan'a yürüdü. Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s.35; Onun iki oğlu Mes'ud ve Muhammed arasında saltanat hususunda ihtilaf çıktı. Sultanlığın/saltanatın Mes'ud üzerinde kararlaştırılmasına kadar memleket işlerinde fitne ve karışıklık zâhir oldu. Reşîdü'd-dîn Fazlullah, *a.g.e.*, s.82.

ve bahşış verdi.⁷¹⁹ Sipahsâlârlığı kendi amcası Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Nâsîrûddîn⁷²⁰ Rahimellahi'ye verdi, ona iyi bir hîl'at, büyük bir mal ve bahşış [ihsan] verdi. Ebû Sehl Ahmed b. el-Hasan el-Hamdûyi Efendiyi vezirliğe oturttu. İşleri onun yöntemiyle yaptı. Vilayetin işleri düzene girdi, halkın yaşamı iyi geçti, fiyatlar ucuz oldu, askerler ve esnaf, beyler sevinçli oldular. Gaznîn'in zenginlik ve bolluk haberi şehirlere ulaşınca uzak diyarlardaki Tüccarlar Gaznîn'e geldiler, her türlü eşya ve diğer şeyleri esnaflar getirdiler. Fiyatlar aşağı geldi, ucuzluk oldu. O yerin halk ve askerleri, haşemin bu iyiliklerin hepsine rağmen onların istekleri Emîr Şehâbüddeve Ebû Saîd Me'sûd b. Yemînü'd-Devle Rahimellahi Aleyhimâ idi ve onu istediler. Emîr Mahmûd'un vefatından 50 gün geçince, Emîr Ayâz kölelerle tedbir yaptı, onlardan Emîr Mes'ûd Rahimellahi'ye gitmek için biat aldı, hepsi icabet ettiler ve ona yemin ettiler. Ebû'l-Hasan Alî bin Abdullah'a bir kimse gönderdiler ki ona Alî Dâye denirdi. Alî Dâye o askerlerle gitmeyi kabul etti. Ertesi gün köleler saraydan dan dışarı çıktılar, ahıra gittiler ve atları çözdüler, silahları tamam bir şekilde atlara oturdular, yüz yüze köşkün kapısından dışarı çıktılar. Öyle ki kendilerini büyük görerek çıktılar ve Büst tarafına gittiler. Haber Emîr (Muhammed) Rahimellahiye ulaşınca onların peşinden asker gönderdi. Haşemden toplanan askerlerle Sûndüherây ki o Hindûların Sipahsâlârı birkaç süvari ile onların izinden gitti ve onları buldu. Savaştı, köleler de savaştı, pek çok Hindû'yu öldürdüler ayrıca Sûndüherây'ıda öldürdüler ve Saray Gulâmlarından pek çokları da öldürüldü, onların başlarını Emîr Muhammed'in yanına getirdiler. Ebûnnecm Ayâz b. Îmâg ve Alî Dâye o kalabalık Gulâmlar ile beraber aceleyle gittiler. Taki hepsi Nişâpûr'a Emîr Mes'ûd Rahimellah'inin önüne geldiler. Emîr'i görünce hepsi secde etti ve hizmetlerini sundular, ona Padişâhlık selamı yaptılar, onları kabul etti ve iyi sözler söyledi, özür diledi ve yollardan sordu, onlara iyi ümitler verdi.

Emîr Muhammed Gaznîne yerleşti, eğlence ve zevke daldı, şarap

⁷¹⁹ Bu konuda çok müsrif davrandı. İbnü'l Esir, VIII, s.22.

⁷²⁰ Yûsuf b. Sebüktekin. İbnü'l Esir, VIII, s.22.

içmekle meşgul oldu. Yanındakiler ona “Bu senin yaptığının hepsi hatadır! halkın diline düştün herkes seni [197] bundan dolayı kınıyor ki hasmın Irâk'tan geldi ve sana saldırmak istiyor, sen ondan gafilsin, şaraptan ve eğlence yüzünden kendi sonunu getiriyorsun! Eğer bu eğlenceden geri dönmezsen (vazgeçmezsen) Padişâhlık senden gidecek” dediler.

Padişâhlığından 4 ay geçince Emîr Muhammed Rahimellahi saldırmak için gitmek istedi ve buyurdu; “Seraperdeyi çıkarın, götürüp Büst yönüne kurun.” dedi. Orduya bahşış verdi, sonra donatılmış ordu ve mal mülkle Gaznîn'den dışarı gitti. Tekînabâd'a gelince ordunun önderleri ve Sâlârları etrafına geldiler. Ona haber verdiler ki “bizi tüm dünyanın doğruluğunda mutabık olduğu bir hısmın önüne götürüyorsun. Biz şüphesiz biliyoruz ki sen ona karşı direnemezsin uygun olan şudur ki sen yerinde otur biz önden gidelim kendinden özür dileyelim, senin sözlerini söyleyelim taki kalbi bizden memnun olsun, ayrıca senden de hoşnut olsun, seni kendi yanına çağırır senin ve bizim canımız ondan emin olur” dediler.

Emîr Muhammed Rahimellahi askerlerin hepsi döndüğünü gördü. Bildi ki buna güç yetiremeyecek, icabet etmekten başka çare yoktur hemen ne istedilerse yaptı. Onu Rehc kalesine getirdiler⁷²¹ ve oturtular. Sonra Emîr Yûsuf, Alî Hâcib, onların büyükleri ve Sâlârları hazineleri silah deposunu, cephaneliği topladılar, orduyu sürdüler, Emîr Mes'ûd tarafına hareket edip Herât yönüne gittiler.⁷²²

⁷²¹ Tekinâbâd kalesine götürdüler. İbnü'l Esir, VIII, s.23.

⁷²² Harekete geçen Mesud, başlıca devlet ricalinin kendi tarafına geçmesi üzerine tahtı kolaylıkla ele geçirdi. Köymen, *a.g.e.*, s.35.

**EMİR NÂSİRÜDDİNİLLAH HÂFIZU IBÂDULLAH VE ZAHİR-İ
HALÎFELLAH EBÛ SAÎD MES'ÛD BİN YEMÎNÜ'D-DEVLE EMÎR-ÛL
MÛ'MİNÎN -RAHİMELLAHÎ ALEYHİMÂ'-NİN VİLAYETİ**

Ayâz b. İmâg ve Alî Dâye Nişâpûr'a ulaşınca Emîr Mes'ûd'un kalbine bir kuvvet geldi, halkın sözlerini dinledi, zulümleri kaldırmak için hareket etti, birinin diğerinden hakkını aldı. Bir kaç gün geçince Emîril Mü'minin el-Kâdir Billâh'ın ahid ve livâsını getirdiler. Bu ahit ve livâyı Ebû Sehl Mürsel b. Mansûr b. Efleh-i Gerdîzî getirdi. Emîr Mes'ûd şüphesiz Mürsel'e iyi sözler söyledi, iyi ümitler verdi. Bir kaç zaman Nişâpûr'u makam yaptı ve o yerden Herât tarafına geldi. Herât'ta bir kaç gün kalınca Alî Hâcib Emîr Mes'ûd'un huzuruna geldi. Onun elini tuttu ve ona yoldan sordu. Ve Alî'nin kardeşi Münkîtrâk ondan önce gelmiş idi. Emîr Mes'ûd Münkîtrâk'e Hâcibliği vermiş ve saygı göstermişti. Alî Hâcib Emîrin huzurundan geri dönünce onu hücreye götürdüler, Münkîtrâk elini kılıcının kabzasına götürdü. Alî Hâcib bağırdı ve ona söyledi: Hüdâvend ve Hüdâvend zade odur. Her ne ferman buyurursa yaparım. O günden sonra hiç kimse o iki kardeşi de görmedi.⁷²³ Haşem ve hazineler Emîr Mes'ûdun yanına ulaşınca Herât'tan Belh'e gitti ve kışın o yerde makam yaptı, ülke işlerini iyi düzene koydu. Onun Padişahlığının başlangıcı 421 senesi Şevval (Ekim 1030) ayı içinde idi. İlk önce vezirlik işlerini düşündü ki kim vezirliğe layıktır? Ebû'l-Kâsım Ahmed b. El Hasan Meymendî Rahimellâh Efendiden daha yeterli daha terbiyeli daha bilgili bir kimse yoktu. Ahmed Efendiyi Hindîstân'da Cengî kalesinde tutuklamışlardı. Emîr Mes'ûd bir kimse gönderdi ve onu o kaladen dışarı getirtti vezirliği ona verdi, ona iyi hîl'atler verdi, askerinin işlerinin idaresini ona verdi. [199] Hasan b. Muhammed el-Mîkâlî'yi tutuklamışlardı ki onun canını da mal ile satın alın (müsadere) buyurdu. Ve o malı ondan geri aldı sonra onun Belh Şehrinde asılmasını buyurdu, onun

⁷²³ Hâcib Ali'yi ve kardeşini öldürerek mallarına el koydu. Erdoğan Merçil, "Mes'ûd b. Mahmûd-ı Gaznevî", *DİA*, İstanbul 2004, XXIX, s.347.

sebebi Şu idi; Bir zamanlar Emîr Ceng Emîr Mahmûd Rahimellahi'den izin isteyip Hâcca gitmişti. Hâcdan dönerken Bâdiye⁷²⁴ yolunda isyan olduğundan Őâm⁷²⁵ yolundan döndü, Şâm'dan Mısır'a gitti ve Mısır başvezirinden (Azîzinden) hil'at istedi. Ki onu Mısır baş vezirine (Azîzine) meyl etmekle itham ettiler. Bu ithamdan dolayı recm edilmesi lazımdı. Sonra Emîr Mes'ûd buyurdu, onu kendi bir başına koydular, onu astılar ve taşa tuttular. Sonra onun başını aldılar ve Bağdâd'a Kâdir'in yanına gönderdiler. Emîr Mes'ûd Rahimellahi kendine mualefet edenleri ve düşmanıyla anlaŐan her bir kimseyi ele geçirdi, onların her birini cezalandırdı ve hepsinin kökünü kazıdı. Mahmûd'un hazinedarı Ahmed Yınâltekin'i yakaladı, ona mal ile canını satın alma yaptı (müsadere) ve ondan büyük bir mal alınmasını buyurdu. Malı verince onu Hindîstân tarafına gönderdi ve ona Hindîstân Sâlârlığını verdi. Onun yanına Elyârûg Hâcibi gönderdi, o eziyetler, müsadere ve rencide, hafife alma Ahmed Yınâltekin'in kalbine yer etmişti, Hindîstân'a ulaşınca itaatten vazgeçti ve açıkça isyan etti. Emîr Nâsirüddînillah Ebû Tâlib Rüstem

⁷²⁴ Çöl. bkz. Mehmet Kanar, *a.g.e.*, s.264.

⁷²⁵ İslâm dünyasının önemli tarihî şehirlerinden biri, günümüzde Suriye'nin başşehri. BilâdüŐşâm (Suriye, Filistin, Lübnan ve Ürdün) bölgesinin en önemli merkezlerinden biri DımaŐk'tır (DımaŐkuŐşâm). Şehir 927 (1521) yılından itibaren kesin olarak Osmanlı hâkimiyetine geçti ve bir süre sonra Osmanlı Devleti'nin bir paŐalık merkezi oldu. DımaŐk olarak bilinen adını da Arapça kaynaklarda bütün Suriye bölgesini ifade etmek için kullanılan Şam'a terketti. Günümüzde de Türkçe'de Şam adıyla kaydedilir. Abbâsiler devri boyunca DımaŐk'ta çok az imar faaliyeti yapıldı. Bunlar arasında Emeviye Camii'nin avlusunda vali tarafından camiye ait malların korunması için yaptırılan beytülmâl ile Halife Me'mûn'un Kâsiyûn dağı eteklerinde inşa ettirdiği günümüze ulaŐmayan saray anılabilir. Ahmed b. Tolun'un ölümünün (270/884) ardından oğlu Humâreveyh, Tolunoğulları hâkimiyetini devam ettirdi. Abbâsiler tekrar bir ordu göndererek şehri ele geçirdilerse de Humâreveyh DımaŐk'a bizzat gelip şehri geri aldı (272/886). Karmatî tehlikesine karşı DımaŐk'ı koruyan Humâreveyh'in öldürülmesinden (282/896) sonra Karmatî kuvvetleri DımaŐk'a saldırdılarsa da şehri işgal edemediler (290/903). 319'da (931) DımaŐk ve ardından Mısır valiliğine tayin edilen Muhammed b. Tuğç 324 (936) yılında Suriye'yi yönetimine kattı. Suriye hâkimiyetini elinde tutabilmek için emîrül-ümerâ İbn RâiŐ ile mücadele eden İŐşîdi hükümdarı onun 330'da (942) ölümünden sonra Suriye'ye ve bu arada DımaŐk'a hâkim olabildi. Bu dönemde Suriye'nin kuzeyinde Halep merkezli Hamdânîler'in kurucusu Seyfûddeve el-Hamdânî, DımaŐk'ı ele geçirmekle birlikte Muhammed b. Tuğç karşısında tutunamayıp geri çekildi (334/945-46). DımaŐk'taki İŐşîdi hâkimiyeti Karmatîler'in 357 (968) yılında şehri iŐgaliyle sona erdi. Karmatî iŐgalinden yedi yıl sonra Türk Emîri Aftegin, DımaŐk'a hâkim olarak burada bağımsız bir beylik kurdu (364/975). Cengiz Tomar, "Şâm", *DİA*, İstanbul 2010, XXVIII, s.311-312.

Mecidü'd-Devle'nin Hindîstân'dan getirilmesini buyurdu, onu huzuruna çağırdı ve iyi sözler söyledi, ona Gaznîn'de bir yer yapılmasını buyurdu, her vakit dergahın hizmetine geleceğine ferman verdi. Taki ömrünün sonuna kadar Gaznîn'de kaldı.

Bir zaman içinde Hüseyin b. Ma'dân geldi ki o Mekrân Emîri idi, kendi kardeşi Ebû'l Asakir'den şikâyet etti, söyledi ki Padişâhlığı almıştır, hak benimdir ve benim hakkımı vermiyor dedi.⁷²⁶ Sonra Nasıruddînillah Mertâş Ferâş'a ferman verdi onun ile beraber Mekrân'a gönderdi, kardeşinden hakkını aldı, şüphesiz Hüseyin'i vilayete oturttu.⁷²⁷

Sonra Emîr Mes'ûd Rahimellahi Belh'ten Gaznîn'e gitti, Gaznîn halkı bu haberi işitince çok mutlu oldular, hepsi sevinç ve mutlulukla meşgul oldular. Pazar yerlerini kapattılar ve neşelendiricileri (matrapları) sokağa çıkarttılar, o yer bir kaç gün öyle oldu. Geceli gündüzlü eğlence yaparak Nâsırüddînillah Rahimellahi'nin gelişini beklediler halk, reisler ve şehrin ileri gelenlerinin hepsi karşılamaya gittiler ve hizmetlerini sundular, mutlu oldular. Gaznîne ulaştınca Gaznîn halkı dirhem ve dinar saçtılar. Ve ertesi gün oturunca izin verdi, hepsi geldiler, gelenek ve göreneklerine göre hediyeler getirdiler. Emîr Mes'ûd Rahimellahi öyle ki hepsine lütufta bulundu, iyi söyledi ve iyi ümitler verdi, Gaznîn halkının hepsi onu diline hep beraber aldılar, ona pek çok övgü söylediler ve dua ettiler, Allah Azze ve Celleden devletin baki olmasını istediler, hizmetlerini sunup geri döndüler.

Emîr Gaznîn'in işlerini tamamen hallettikten sonra ona bir neşe ve

⁷²⁶ Şehrin hâkimi Mi'dân vefat etmiş ve geride Ebûl-Asâkir ve İsâ adında iki evlat bırakmıştı. İsâ yönetime ve hazineye tek başına hâkim olmuş, bunun üzerine Ebû'l-Asâkir, Mes'ud'un yanına Horasan'a giderek yardım istemişti. İbnü'l Esir, VIII, s.32.

⁷²⁷ İsa mağlup oldu, Ebû'l-Asâkirbütün şehri ele geçirdi. Şehrin hâkimi Mi'dân vefat etmiş ve geride Ebûl-Asâkir ve İsâ adında iki evlat bırakmıştı. İsâ yönetime ve hazineye tek başına hâkim olmuş, bunun üzerine Ebû'l-Asâkir, Mes'ud'un yanına Horasan'a giderek yardım istemişti. İbnü'l Esir, VIII, s.32.

çeviklik geldi, Âmûl, İsfahân ve Rey'e gitmek istedi, Herât'a ulaşınca Serahs'tan ve Bâverd'den şikâyetçiler geldi. Türkmenlerden yakındılar. Sonra Emîr Mes'ûd bir Sâlâr [200] tayin etti, kalabalık bir ordu ile Kethüda olarak Ebû Said Abdûs b. Abdü'l-Azîz'i gönderdi, ordunun idaresini ona verdi. Bu olay 422 (1030/1031) senesinde meydana geldi. Ordu Türkmenlere ulaşınca Ferâveh'te karşı karşıya durdular ve savaştılar. Pek çok adam öldü. Türkmenler mallarını ve ailelerini aldılar, Balhân tarafına gönderdiler, Süvariler Cerîde de durdular. Her gün bölük bölük geldiler, savaş yaptılar sayıları az olduğundan bu askerler geri döndüler.

423 senesi gelince Hâce Ahmed b. el-Hasan⁷²⁸ Rahimellahi öldü, Emîr Şehîd kendi tedbirli adamları ile vezirlik konusunu ele aldı. Bir kaç kişinin adını götürdüler. Hâce Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed b. Abdüssamed'de⁷²⁹ anlaştılar. Ki o iyi bir adamdı, dahi idi, akıllı ve parlak fikirli idi, isabetli işler yapıyordu. Ne zaman Hârezmde vezirlik yaptı⁷³⁰ ise o ülkeyi tedbirleri, parlak fikirleri ve isabetli kararları ile abad etmişti. Emîr Şehîd Rahimellahi mektup yazdı, onu Hârezmin'den çağırdı ve idare işlerini ona verdi. Ona layık olan bir hîl'at verdi, sonra Gaznîn'e gitti ve yüce karargâhına geri geldi.

424⁷³¹ (1032/1033) senesi içinde Hindîstâna kastetti, Dere-i Keşmîr'de bir kale vardı ona Sersetî derlerdi o kaleye gitti ve orayı kuşattı, adamlar onunla çok savaştı sonunda çekildiler, ordu o kaleden pek çok ganimet buldu ve maldan götürdüler.⁷³² Bahar gelince Gaznîn tarafına hareket etti.

425 (1033/1034) senesinde Âmûl'e ve Sârî'ye kast etti, techizatlı bir ordu hazırlayıp o yöne gitti. O diyarın halkına haber ulaşmıştı ve o diyarın

⁷²⁸ Ahmed b. Elhasan el-Meymendî. İbnü'l Esir, VIII, s.46.

⁷²⁹ Ebû Nâsr Ahmed b. Ali b. Abdü's-Samed. İbnü'l Esir, VIII, s.46.

⁷³⁰ Harzemşah Altuntaş Harun'un veziri. İbnü'l Esir, VIII, s.46.

⁷³¹ 425. İbnü'l Esir, VIII, s.47.

⁷³² krş. İbnü'l Esir, VIII, s.47.

adamlarının hepsi harbe yetenekli ve hazır idiler dağlı, Őehirli, köylü gönüllülerden oluşan kalabalık bir orduyu toplamıŐlardı, yollarına geldiler, onların önlerine, köŐelerine bölük bölük tuzak kurmuŐlardı. Ordu Gaznînden o yere ulaşınca, her yerden dışarı çıktılar ve savaştılar. Emîr Şehîd Rahimellahi bir file oturmuştu sonra Esterâbâd Şehrinin Emîri Şehrâkîm b. Srl onun önüne silahla kuŐanmıŐ bir fil üzerinde geldi. Şehrâkîm fırlayarak bir vurdu filin bĞr delindi, fil düştü ve Emîr Şehîd filin arkasından ona baktı, onu gördü ve küçük mızrak attı, Şehrâkîm'in yüzüne geldi, düştü ve haşem geldi, onu yakaladılar, ayrıca onun adamları da gelmiŐlerdi, Sr'de savaştılar sonunda yendiler. Emîr Şehîd Şehri aldı bazı cesaretli askerler Şehri yağmaladılar adamlar huzura geldiler ve Şikâyet ettiler. Biz tüccar adamlarız senin askerlerinden bize zarar vardır dediler, (Emîr Şehîd) askerlerine yağma ve yağmalamadan el çekmelerini buyurdu. Seraperdeyi Âml'e kurdu. Taberistân Emîri Klncr'a elçiler gönderdi, aracı olarak bazı kimseler geldi ki acele olarak 300 bin dinar verilecek, her yıl haraç vermek, Taberistân'ın tamamında Emîr Mes'ûd'un adına hutbe okunması ve Cürcân'ın verilmesi Şartıyla barış yaptılar. [201] Sonra bu malları yükleyip Emîr Şehîd'in yanına gönderdiler. Kendi oğlunu, kardeşinin oğlunu Şehr- b. Serhb'ı Cürcân'a gönderdi.

Âml, Sr ve Taberistân Emîr Şehîd Rahimellah'inin olunca o yerden Gaznîn'e hareket etti. NiŐpur'a gelince zulme uğrayanlar huzura geldi ve Türkmenlerden yakındı, Emîr Şehîd Rahimellahi o yerde oturdu. Veziri ve Nedimleri ve Sâlârları ile Türkmenlerin meselesine tedbir aldılar ve “Onların edepsizliği çok oldu” dedi, herkes bir oy kullandı, Bekdoğdû Hâcib “fesat ve zararlar çoktur eğer onların işleri için bir kişi gönderirsen ve bu bölgenin tımarını onlara verirsen bu işler tamam olur” dedi. Emîr Şehîd Bekdoğdû'ye “Sen gitmelisin ve Hseyinb. Al b. Mîkâil senin ile gelsin” dedi. Sonra onları gönderdi. Hind, Kürt, Ėarb (batılı) ve Türk'ten pek çok asker topladı, iyi savaŐan filleri onların eline verdi ve onlar ile gönderdi. Nişâpûrdan gittiler, Ts'a geldiler o yerden Nesâ'ya gittiler, Sependngn denen yere ulaştılar. Türkmenlerden bir elçi geldi, onların

haberini Bekdoğdû'ya getirdi, “Biz köleleriz ve itaat ederiz. Eğer bizi kabul ederse bizim yaylamızı gösterebilirsin! Biz de bu kötü işlerden elimizi çekeriz, ayrıca bizden hiç bir kimseye zarar gelmez.” dedi. Sonra Bekdoğdû bağırdı ve o elçiye vurdu, ona pek çok kaba söz söyledi. Ve onlara “Bizim ve sizin aranızdaki kılıçtır, siz itaat ederseniz, fermana uyarsanız Melik Mes'ûd'un yanına kendi adamınızı gönderin, bu özrü ondan isteyin, onun tarafından bize mektup getirin ki sizden geri gidelim eğer biz başka hiç bir durumda sizden geri gitmeyiz” dedi. Sonra Bekdoğdû elçiye geri geri dönderdi ve orduyu konuşlandırdı. Sağ cenah'ı hazinedar Fetekîn'e verdi, sol cenah'ı Pîr Hâcib'e verdi, kendi orta cemahta durdu, Câmî' Arabî'yi askerlerin öncüsü olarak gönderdi. Câmî' Arabî'nin 500 süvari ve askeri vardı. Câmî' Bârerelî'ye ulaştınca öncü Türkmenlere karşı zafer kazandı, onlardan pek çoğunu öldürdü ve Türkmenler yenildi. Bekdoğdû onların izinden gitti, onların mallarına ulaştı, malların hepsini yağmaladılar, pek çok mal ve ganimet ele geçirdiler. Binek hayvanları, ev eşyaları, giysiler ele geçirdiler ve ordugâha geri döndüler o yer dar bir yerde idi. Zaman içinde Bekdoğdû'nin askerlerinden pek çoğu kayboldular. Çünkü bazıları saldırıyla bazıları yağmayla meşgul oluyorlardı.⁷³³ Haber Türkmenlerin Dâvud'una gidince Dâvud Türkmenlerden kalabalık bir ordu ile dağın dar yerinden çıkıp geldiler ve saflarına çekildiler, iki gün iki gece savaştılar ve Türkmenler galip geldiler.⁷³⁴ Sonra Bekdoğdû Hüseyin b. Alî (b.) Mîkâil'e söyledi. “Ki duracak yer değildir.” Reis Hüseyin “Ben hiç bir durumda yenilmiş olarak Emîrin önüne gidemem ya zafer kazanırım ya da ölürüm”dedi. Bekdoğdû arkasını döndü ve gitti, Hüseyin durdu ve savaştı. Taki askerlerinin hepsi kaçtı, o yalnız kaldı, Türkmenler geldiler, onun filinin etrafını çevirdiler, onu yakalayıp filden aşağı indirdiler ve onu öldürmek istediler. Taki Dâvud haber aldı ve onu öldürmemeleri için bir adam gönderdi, onu onun önüne götürdüler elleri ve ayağını bağladılar, onu bir çadırda tutukladılar, Türkmenlerden bir kaç kişiyi onu gözetlemeleri için tayin ettiler, sonuç

⁷³³ krş. Reşîdü'd-dîn Fazlullah, *a.g.e.*, s.84.

⁷³⁴ krş. Reşîdü'd-dîn Fazlullah, *a.g.e.*, s.84; Köymen, *a.g.e.*, s.42.

olarak onların arasında kalmış oldu. [202] Bekdoğdû geri döndü,⁷³⁵ Emîr Şehîd'in huzuruna geldi ve Emîr çok üzüldü. Cürcân ve Dilmân esirleri onlar ile beraber olduğundan o yerde kalmak mümkün olmadı, Gaznîn'e geldiler. Esirleri getirdiler, şehirlere ve kalelerine gönderdiler, bu olay 426 senesi Ramazan (Temmuz/Ağustos 1035) ayında meydana geldi.

Her zaman Hindîstân'dan haber geliyordu ki; Ahmed Hindîstân vilayetlerine el uzatıyor, devlet görevlilerinin ellerini bağıyor ve mallara ihanet ediyordu. Sonra Emîr Şehîd Bânhe Muhammed b. Mellî ki o Hindîstân'ın Sâlârı idi, Onu kalabalık bir ordu ile gönderdi. Birbirlerine ulaşıp karşı karşıya gelince savaşa başladılar ve savaştılar. Her iki ordudan pek çok adam öldürüldü. Bânhe'de öldürülenlerin arasında idi. Kendi orduların hepsi yenildi. Ahmed Yınâltekîn eli kuvvetli oldu. Emîr Şehîd bu haberi işitince Tûlek b. Cihân'ı ki o Hindûların Sipahsâlârı idi onu gönderdi, Tûlek Hindûlardan kalabalık bir ordu ile gitti, Ahmed Yınâltekîn İle savaştı. Onların arasında kaç kez savaş ve harb oldu ise bütün vakitlerde zafer Tûlek'in oldu, Ahmed Yınâltekîn yenilerek gitti, onun ordusu alt üst oldular. Tûlek ordudan, Tüccarlardan Ahmed Yınâltekîn'e bağlı olanlardan kimi yakalarsa bir elini ve burnunu kesti ve işkence yaptı. Taki pek çok adama bunun gibi işkence yaptı, Ahmed Yınâltekîn kaçtı. Mensûre ve Sind tarafına hareket etti. Sind suyundan geçmek istedi. Ki tesadüfen kötü bir sel geldi, onu aldı boğularak öldü. Sel onu tek parça olarak götürdü ve bir köşeye attı. Ve düşman askerlerinden bir kimse onu buldu ve tanıdı ve onun başını kesti ve Tûlek'in yanına getirdi ve Tûlek Belh'e gönderdi. Emîr Mes'ûd Rahimellahi bir mil yapılmasını buyurdu ve o başı milin içine koydular.

427 (1035/1036) senesi içinde yine aynı vakitlerde Gaznînde yeni köşk tamamlandı. Bu köşk için altın işlemeli ve mücevherli bir taht yapılmış idi. Sonra Emîr Şehîd Rahimellahi buyurdu. Taki o altın tahtı köşkün içine koydular, bir

⁷³⁵ krş. Köymen, *a.g.e.*, s.42.

altın vardı 70 batman (bölgelere göre değişen 3-6 kilogramlık ağırlık ölçüsü) altından ve mücevherden yapmışlardı onu altın zincirlerle tahtın üzerine astılar. Emîr Mes'ûd Rahimellahi o tahta oturdu ve o asılı tacı başına koydu, haşem ve halka izin verdi. [hüdâvenzâde Emîr Mahmûd'a] davul ve alem (bayrak) verdi ve onu Belh'e gönderdi.

427 senesi Zilkade (Ağustos/Eylül 1036) içinde asker Hindîstân'a hareket etti ve kale sağlam ve dayanıklı idi, içinde kalabalık adamlar vardı. Ona Hânisî derlerdi, Emîr Şehîd o kaleyi kuşatmak istedi, o kalenin yakınına ulaşınca buyurdu “askerler o kalenin etrafını çevirsinler ve savaşa katılsınlar,” kale halkı kalenin üzerinden savaşıyorlardı öyle ki adamlar ki asla hiç bir insanın o kaleyi ele geçiremeyeceğini biliyorlardı o kalenin güvenliğinden eminlerdi. 6 gün savaş yaptılar bir parça Hisâr düşürdüler ve Hisâr avret (açık) oldu. Ordan içeri girdiler, İslam askerleri Hisârı yağmaladılar, pek çok mal ve ganimet buldular ve pek çok esir aldılar. O yerden Sûnîpet kalesine hareket ettiler ki o yer Dîbâl Heryâne'nin idi, Dîbâl Heryâne haber alınca kaçtı, çöl ve orman tarafına hareket etti, o kaleyi mal ve eşyalarıyla bıraktı. İslam askerleri o yere ulaşınca Emîr Şehîd Rahimellahi buyurdu ve kaleyi yağmaladılar, puthaneyi yaktılar, altından dan gümüştan ne buldularsa bütün eşyaları talan ettiler. [203]

Sonra casuslar geldiler ve Dîbâl Heryâne'den haber getirdiler ki o filan ormanın içindedir (dediler) Emîr Şehîd o yere gitti, onun askerlerinin yakınına ulaştılar. Dîbâl haber alınca askerleri bıraktı ve hemen kaçtı. İslam askerleri küffar askerlerinin içine girdiler, pek çok adam öldürdüler, pek çoklarını tutukladılar, ölçsüz esir aldılar ve o yerden geri döndüler. Dere-i Râm üzerine hareket ettiler, Râm haber alınca bir kimse gönderdi, Emîr Şehîd'den özür istedi. “Ben yaşlı bir adamım gücüm yoktur ki gelip hizmet edeyim” dedi. Kendisi bir adam eliyle pek çok mal gönderdi, Emîr Şehîd onun özrünü kabul etti ve onun hediyelerini kabul etti, o yerden geri dönüp Gaznîn tarafına hareket etti. Sonra Emîr Mecdûd b. Mes'ûd

b. Rahimellahi'ye Lâhûr vilayetini verdi, davul ve alem de verdi, onu haşem ve arkadaşları (haşiyet) ile Lâhûr'a gönderdi, kendi Gaznîn'e geldi. Hânisi'nin fethi 428 (1036/1037) senesi içinde oldu.

Gaznînde kalırken her zaman Horâsân'dan alacaklıların feryatları geliyordu ve Türkmenlerden dert yanıyorlardı.⁷³⁶ Casuslar, vezirlerin ulakları mektuplarda sürekli Türkmenlerin fesadının haddi aştığını yazıyorlardı. Sonra 428 (1036/1037) senesi sonunda Gaznînden Horâsân'a barış getirmek ve Türkmenlerin fesadını telafî etmek sebepleriyle Belh'e gitti. Belh'e ulaştınca o bölgedeki Türkmenler kendileri o yerden gittiler, Belh vilayeti Türkmenlerden boş kaldı. Emîr Şehîd Rahimellahi'ye ki Mâverâünnehirde Pürtegîn ve askerlerin halka onlardan eziyet ulaşmasından dolayı isyan çıktığı haberini getirdiler. Emîr Şehîd hareket etti. Ki o işi düzeltsin zira büyükhân Kâdir Hân ölmüştü,⁷³⁷ halk Pürtegîn'den nefret ediyordu. Bu fesattan dolayı Mâverâünnehir'i kendine çevirmesinden korktu.

Sonra Ceyhûn'a köprü yapılmasını buyurdu ve askerlerini köprüden geçirdi, Mâverâünnehir'e gitti, Mâverâünnehir asilleri ve öncülerinden hepsi o yeri boşalttılar, gittiler hiç kimse onun önüne gelemedi. Mâverâünnehir'de olduğu bir kaç günde Emîr Şehîd Rahimellahi'ye Belh'ten vezir Hâce Ahmed b. Muhammed b. Abdüssamed mektup gönderdi. “Dâvud Türkmen bütün askerleriyle Belh'e saldırmıştır, benim yeterli askerim, haşemim ve aletim yoktur ki onlara direnemem eğer sen gelmezsen kötülük gelir.”

Emîr Mes'ûd hemen Mâverâünnehir'den geri döndü, Keter ovasına geldiler, ordusunu düzenledi ve Türkmenlerle savaşa hazırlandı. Dâvud⁷³⁸ Türkmen Emîrin sudan geçip geldiğini haber alınca hemen askerlerini çekip Merv'e gitti.

⁷³⁶ krş. Reşîdü'd-dîn Fazlullah, *a.g.e.*, s.85.

⁷³⁷ 423. İbnü'l Esir, VIII, s.41.

⁷³⁸ Dâvûd (Çağrı Bey). İbnü'l Esir, VIII, s.65.

Emîr Şehîd, bu haberi işitince Belh'e geldi, Belh'ten Gûzgânân'a gitti. O bölgenin adamlarından bir kaç kişi Emîr Şehîd'in huzuruna geldiler. Alî Kuhendizî'nin zulmünden şikâyet ettiler, bu Alî Kuhendizî üçkâğıtçı ve bozguncu idi. Sonra Emîr Şehîd Rahimellahi buyurdu, bir kimse gönderdi ve bu Alî'yi dergâhına çağırdı. O kimse Alî'nin yanına gidince o gelmedi, o bölgedeki bir kaleye sığındı, aile ve mallarını o kaleye götürdü, [204] Emîr Şehîd buyurdu o kaleyi kuşattılar ve o kaleyi alıp yıktılar, Alî Kuhendizî'yi aşağı getirdiler. Emîr Şehîd'in huzuruna getirilince hemen asılmasını buyurdu, bu olay 429 (1037/1038) senesinde meydana geldi.

Türkmenler Emîr Şehîd'in Merv tarafına hareket ettiği haberini işitince korktular hemen onun yanına bir elçi gönderdiler. “Biz fermana sahip kullarız, şimdi eğer Emîr bizi kabul eder ve bizim yaylamızı belirlerse biz hayvanlarımızı ve kendi mallarımızı yaylaya götürürüz, kendimiz yalnızca onun hizmeti ve yüce huzuru ile meşgul oluruz, Emîr'in reyi daha üstündür” dediler. Emîr Şehîd Yabgû ile gerektiği gibi bir antlaşma yapmak için bir kimseyi gönderdi, ona yemin ettirdiler ki ayrıca fermandan ayrılırsa asılacaklarını, kavmi ve kabilesini fesattan uzak tutacağını kabul etti. Emîr Şehîd'in ona verdiği yaylaları kabul etti, ahidlerin hepsi için anlaşma yaptılar ve yemin ettiler. Türkmenlerin önderleri, Sâlârlarının hepsi bu ahdi kabul ettiler ve bunların hepsine kefil oldular.

Emîr Şehîd o yerden Herât tarafına hareket etti. Bir kaç Türkmen Herât yolunda Emîr Şehîd'in askerlerinin mallarını vurdular, pek çok eşya götürdüler, bir kaç kişiyi öldürdüler ve yaraladılar, Emîr Şehîd Rahimellahi onların izinden gitmelerini buyurdu ve Türkmenleri kılıçtan geçirdiler, onların pek çoğunu öldürdüler, kalabalık bir gurubu da esir aldılar. Öldürülenlerin başlarını Emîr'in önüne getirdiler, Emîr o başları eşekler yükleyip Yabgûnun yanına gönderilmesini buyurdu, elçi “Her kim ahdini bozarsa onun cezası bu olur” dedi, Yabgû⁷³⁹ bunu görünce özür istedi, o edepsizleri kınadı ve cevap verdi; “Bizim bundan haberimiz

⁷³⁹ Tuğrul ve Çağrı Beylerin kardeşi. Asıl adı İbrahim Yınal. İbnü'l Esir, VIII, s.65.

olmadı ancak bizim yapmak istediğimizi Emîr kendi yapmıştır” dedi. Emîr Şehîd Rahimellahi bir kaç gün Herât'ı makam yaptı, o yerden Nişâpûr'a gitti, Tûs'a gidince Türkmenlerin askerlerinden bir bölük onu karşısına geldiler ve savaştılar, pek çok Türkmen öldürüldü, o yerden Nesâ ve Bâverd tarafına gitti, o bölgede hiç Türkmen yoktu. Sonra Emîr Şehîd'e haber getirdiler ki Bâverd halkı kendi kalesini Türkmenlere vermiş, onlar ile antlaşma yapmıştır. Hemen Bâverd'e saldırdı çok fazla zaman geçmemişti ki o kaleyi Emîr'e teslim ettiler. Onlardan pek çoğunun öldürülmesini buyurdu. Ondan kalbi boş oldu ve Nişâpûr tarafına geldi. 430 (1038/1039) senesi kışında Nişâpûrda kaldı.

Bahar gelince Nişâpûrdan Bâverd'e geldi. Ki Tuğrul Türkmen orada idi. Tuğrul Emîr Şehîd'in geldiği haberini işitince Bâverd'in Nezn tarafına gitti. Emîr Mes'ûd'un yanına gelmedi. Emîr Şehîd onu bulmak için Mîhne yolundan Serahs tarafına geldi,⁷⁴⁰ Serahs halkı haraç vermedi ve şehri kuşattı. Emîr onun Hisârdan çıkmasını buyurdu ve o Hisârı yıktılar. Hisâr halkının bazılarını öldürdüler ve bazılarının ellerini kestiler, o yerden Belistâne'ye gitti. Birkaç zaman o yeri makam yaptı. Mes'ûd o yerden Dândânakân tarafına hareket etti. Dândânakân'a ulaşınca orduyu indirdi. Sabah olunca Türkmenler, bütün dağları ve çölleri tutmuşlar ve Gaznîn askerlerinin yollarını kapatmışlardı. Emîr Şehîd Rahimellahi bunu görünce savaş yapılmasını buyurdu, orduyu hazırladı ve saflara çekildiler.

Türkmenler'de ayrıca savaşa hazırlanmışlardı ve adetleri üzere süslandiler (donandılar), Kerdûs (birlikler, bölükler)'a savaş açtılar, savaş açınca bütün Kerdûslar birleştiler, savaştılar. Gazne ordusunu kırdılar ve Gaznîn askerlerinden büyük bir topluluğu öldürdüler,⁷⁴¹ (birkısmı da) düşman tarafına [205] geçti. Emîr Şehîd Rahimellahi kendi bizzat savaşmaya durdu, adamlardan iş bilenlerden bir kaçını öldürdü. Bazılarını mızrakla, bazılarını kılıçla ve bazılarını

⁷⁴⁰ krş. İbnü'l Esir, VIII, s.69.

⁷⁴¹ krş. İbn Kesir, *a.g.e.*, XII, s.138; krş. Reşîdü'd-dîn Fazlullah, *a.g.e.*, s.90.

gürzle (öldürdü). O gün öyle iniltili bir iş yapmıştır ki hiç bir Padişâh onun gibi yapmamıştır,⁷⁴² kendi ordusunun Sâlârlarını yanına gönderdi, onlarla savaşmasını buyurdu. Onlar savaşmadılar ve arkalarını dönüp gittiler, O öylece kendi savaşıyordu, Onun yanında kimse kalmadı, Gördü ki işin sonu kötü geri döndü. Ayrıca hiç bir Türkmen onun izinden gidecek kadar cesur değildi. Çünkü onun kudretini görmüşlerdi. Bu Dândânakân olayı 431⁷⁴³ senesi Ramazan ayının sekizi Cuma (23 Mayıs 1040 Cuma) günü idi.

Emîr Şehîd Rahimellahi, o yerden Mervur-rûd tarafına hareket etti. Askerlerden bazıları onun yanına geldi, Mervu'r-rûd'dan kaçarak Ğûr yolundan Gaznîne geldiler. Gaznîne gelince ilk iş olarak savaşta ihmalleri olan ve savaş meydanını ihtimal fermansız terk eden üç Sâlârı ki bunlar Sipahsâlâr Alî Dâye, büyük Hâcib Subaşı ve diğer Hâcib Bekdoğdû'yu⁷⁴⁴ tutukladı. Onların mallarına el koydu, onları Hindîstân kalelerine gönderdi aynı gün her üçüde öldürüldüler.

Sonra Emîr Şehîd bu durumun telafisi nasıl olur diye tedbir aldı (düşündü), bu işi sonuca bağlamak ona düştü, onun için Hindîstân tarafına gidip o yerden asker toplayıp kuvvetli bir ordu yapıp bu halden kurtulmaya karar verdi.⁷⁴⁵ Sonra Emîr Mevdûd Rahimellahiye Belh Emîrliğini verdi, Hâce (Ahmed b.) Muhammed b. Abdüssamed el-Vezîri'yi onun ile Belh'e gönderdi. Tegîn Hâcib'e onun Hâcibliğini verdi, 4 bin süvariye onunla birlikte gönderdi, O Belh tarafına gitti. Behsân'a ulaşınca o yeri makam yaptı. Emîr Mecdûd Rahimellahi'yi, 2 bin süvari ile Mültân tarafına gönderdi. Emîr Ayazdiyâr'ı Kûhpâye-i Gaznîn tarafına gönderdi ki o yerde Afgânlar ve asiler vardı “O vilayete iyi bak ki kötülük olmasın” dedi. Sonra buyurdu; “hazinenin hepsini Gazneye getirin” ki o hazineleri Emîr Mahmûd Rahimellahi o kalelere koymuştu bunların hepsini getirmelerini buyurdu ve

⁷⁴² krş. Reşîdü'd-dîn Fazlullah, *a.g.e.*, s.91.

⁷⁴³ krş. İbnü'l Esir, VIII, s.84.

⁷⁴⁴ Hâcib Beg Togdı (Beydoğdu). Ali Sevim, “Çağrı Bey”, *DİA*, İstanbul 1993, VIII, s.184.

⁷⁴⁵ krş. İbn Kesir, XII, s.138.

getirdiler. Kalede yetişen ne gördülerse her ne mal, mücevher, altın, gümüş, giysi, halı ve kapkaçak ne varsa hepsini develere yüklediler ve orduyu çekti. Hindîstân tarafına o hazinelerin hepsi ailesi ve eşyaları ile hareket etti. Yolda kardeşi Emîr Muhammed Rahimellahiye Berînd kalesinden ordugâha getirmeleri için bir kişi gönderdi. Rıbât'ı Mârîkle'ye yaklaşınca ki hazine ondan evvel götürülüyodu. Kölelerden, askerlerden edepsiz ve korkusuz birkaç kişi hazineye ulaştılar. Bir dünya deve ve katır gördüler hepsi mücevher, altın ve gümüş yüklüydüler, ondan bir miktar aldılar, asker isyan etti ve o hazineleri yağmaladılar,⁷⁴⁶ hepsini aldılar. Bu yaptıkları edepsizliğin yanlarına kalmayacağını biliyorlardı ki bu isyandan başka bir Emîr gelsin, Emîr Muhammed o ittifak yapılan yere yaklaşınca suçlulardan bir topluluk Emîr Muhammed'i karşıladılar ve Padişâh selamı yaptılar.⁷⁴⁷ Emîr Şehîd Rahimellahi bunu görünce siyaset yapmanın iş kazandırmayacağını ve savaşmanın yerinde olmayacağını gördü. Rıbat-ı Mârîkle konak yerine gitti, o gece konak yerinde kaldı, ertesi gün dışarı çıktı, çok uğraştı ancak kaza gelmişti ve hiç birşey yapamadı. [206] Rıbât'ı Hisâr'a geri döndü. Sonra askerler kalenin etrafını çevirdiler fil ve adamlar topladılar, topladıkları ile Rıbât'a geldiler, Emîr Mes'ûd'u dışarı çıkardılar ve bağladılar, onu o yerden Kale-i Kîrî'ye⁷⁴⁸ götürdüler ve o, o yerde kaldı. Taki 432 senesi Cemazeyilevveli on bir (17 Ocak 1041) tarihine kadar. Aynı topluluk azletme için çaba gösterdiler ve bir hile yaptılar. Kîrî Kutvâli'ne Emîr Muhammed'in dilinden mektup yazıp bir kimse gönderip mektubu ona ulaştırdılar, bundan Emîr Muhammed'in haberi yoktu. Taki Kîrî Kûtvâli onu öldürdü,⁷⁴⁹ onun başını alıp Emîr Muhammed Rahimellahi'nin yanına gönderdi, Emîr Muhammed o

⁷⁴⁶ krş. İbn Kesir, XII, s.138.

⁷⁴⁷ krş. İbn Kesir, XII, s.138.

⁷⁴⁸ Kiki. İbnü'l Esir, VIII, s.86.

⁷⁴⁹ Muhammed devlet işlerini oğlu Ahmed'e bıraktı. Ahmed ise akli başında biri değildi, bu sebeple amcasının oğlu Yûsuf b. Sebüktekin ve İbn Ali Hîşâvend ile anlaşarak saltanat sadece babasına kalsın diye Mes'ûd'u öldürmeye karar verdiler. Ahmet babasının yanına gidip bir kısım hazineleri mühürlemek üzere mührünü istedi, O da verdi. Ahmed mühürü alıp kaleye çıktı ve mührü mustahfıza verip: "Mes'ûd'a verilmek üzere bir mektup getirdik" dedi, kale mustahfızı da onları içeri aldı ve Mes'ûd'u öldürdüler. İbnü'l Esir, VIII, s.86.

kişileri azarladı ve çok ağladı.⁷⁵⁰

**EMİR ŞEHÂBÜDDÎN VEDDEVLE VE KUTBUL MİLLE EBÛL FETH
MEVDÛD BİN NASRÜDDİNİLLAH MES'ÛD BİN MUHAMMED
-RAHİMELLAHİ ALEYHİMÂ-NIN VİLAYETİ**

Mârikle olayını ve Emîr Şehîd Rahimellahi'nin vefat haberi Emîr Mevdûd'a ulaşınca Hepyân'a intikal etti, o yere gidip orayı kuşatmak, bu durumu düzeltmek ve kendi babasının intikamını almak istedi. Sonra Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed b. Abdussamed Rahimellahi onu o işten vazgeçirdi, “Uygun olan odur ki! İlk önce Gaznîn'e gidelim, orayı zapt edelim. Gaznîn bizim elimize geçmiş olunca o askerler erkenden elimize gelir” dedi. Hepyân'dan kendi ordusu ile Gaznîn'e geldi. Gaznîn halkının hepsi huzuruna geldiler, ona baş sağlığı dilediler. O matem çadırına oturdu. Matem bitince Gaznîn halkının hepsi geldi ve kendine arz yaptılar, Emîr Mevdûd Rahimellahi onlara iyi sözler söyledi ve Emîr kışın tamamında çalıştı idare işlerini yaptı. Bahar gelince ordu yaptı ve amcasının üzerine savaşmak için hareket etti. Denpûr'a ulaşınca Emîr Muhammedin ordusu da ayrıca o yere ulaşmıştı. Sonra saflarına çekildiler, her iki orduda düzene girdiler ve savaşa başladılar, o günün tamamında savaştılar taki gece gelince birbirlerinden geri çekildiler. Emîr kendi yerine geri dönünce veziri ve Sâlârlarını çağırdı onlarla çare aradılar. Sonra öncülerden bir kimseyi Emîr Ecel Seyyid Ebû Mansûr Abdürreşîd b. Yemînuddevle Adâmallah Melik'e gönderdiler ve ona haberler verdiler ki “Ben bilirim ki sen bu işten dönemez, benim yanıma gelmezsin fakat eğer sen o yerde kalıp savaşmazsan ben düşmanla kendim savaşıp kendi hakkını ondan alırım. Eğer böyle yaparsan sana büyük bir minnetim olur. Eğer ben maksadıma ulaşırsam sadece ünvan benim olsun, işlerin hepsi, ferman senin olsun. O vakit sen ne buyurursan ben onu yaparım.” dedi ve kendinin bu sözlerine yemin etti. Yanlış

⁷⁵⁰ krş. İbn Kesir, XII, s.139.

anlamaya meydan vermedi ve vesikalar yaptı ki o vesikada yorum yapmaya ve izine ihtimal kalmasın; “Sende bana ve babam Emîr Şehîd'in oğullarına bir kötülük yapmayacağına sözver!” dedi. Haber Emîr Ecel Adâm-allah-üddevle'ye ulaşınca vesikaların güvenilirliğini gördü. Kalbi Emîr Mevdûd'a meyletti ve “Ki ben savaşmayacağım, kılıç çekmeyeceğim, o yere gidip işin sonunu bekleyeceğim” dedi. Ertesi gün saflara çekildiler sağ cenah ve sol cenah ve orta yönleri düzene çektiler. Savaşanlar kuşluk vaktine kadar savaştılar, Emîr Ecel Abdürreşîd Adâmallah'üd-Devle bir köşede durdu ve hiç savaş yapmadı. Emîr Mevdûd Rahimellahi, onu görünce kendi hamle yaptı ve sağ cenahtan askerleri vurdu sağ cenahtan pek çok kimseleri vurdu, sol cenahta durdu, sol cenah'a ve kalbe vurdu, ordu komutanı bir hamle ile o büyük orduyu yendi.⁷⁵¹ [207] Ertegîn Hâcib Saray Gulâmları ile onların ardından gittiler, vurdular ve yakaladılar, pek çok adamı yakaladılar ve öldürdüler. Emîr Muhammed'i tutukladılar, oğlu Ahmed'i, Süleymân b. Yûsuf'u ve devletin ileri gelenlerini de tutukladılar. Sonra Emîr Mevdûd buyurdu Hepsini öldürün!⁷⁵² Başlarını kestiler ve bazılarını atların kuyruğuna bağladılar. [208]

⁷⁵¹ krş. İbn Kesir, XII, s.139; İbnü'l Esir, VIII, s.88.

⁷⁵² krş. İbn Kesir, XII, s.139; Amcası Muhammed'i, oğlu Ahmed'i, Hadım Anuştekin el-Belhî'yi ve İbn Ali Hişâvend'i ele geçirip öldürdü. İbnü'l Esir, VIII, s.88.

II.BÖLÜM

ZEYNÛ'L-AHBÂR'IN TÂHİRÎLER, SAFFÂRÎLER, SÂMÂNÎLER VE GAZNELÎLER KISMININ TÜRKÇE TERCÜMESİ'NİN DEĞERLENDİRMESİ

1.Bölgenin Tarihi Sürecinin Değerlendirmesi

Günümüzdeki İran coğrafyası, bulunduğu konum itibariyle tarih boyunca çeşitli hareketliliklere sahne olmuştur. Tarihi süreç içerisinde İran ve civarında pek çok devlet kurulmuş, bunun sonucunda bölgenin siyasi, içtimai, ekonomik yapısında daha sonraki devletler ve milletler üzerinde kalıcı etkiler bırakan değişimler yaşanmıştır. İslamiyetin doğduğu sırada İran coğrafyasında, Zerdüştilik⁷⁵³ dininin resmi din olarak kabul edildiği Sasani İmparatorluğu hüküm sürmekte idi. İslamiyetin yayılması ve civar ülkelere yapılan cihat hareketleri neticesinde Hz. Muhammed İslamiyeti tebliğ etmek amacıyla Sasani imparatoru II. Hüsrev'e bir elçi göndermiş, İmparator ise elçiyi olumsuz cevap ile geri göndermiştir. Takip eden süreç içerisinde İran, İslamiyet'in daha geniş coğrafyalara yayılmaya başlaması ile birlikte sık sık bölgeye hâkim olmak isteyen Müslüman kumandanların akınlarına sahne olmuş, bölgede İslam hâkimiyeti kurulmaya çalışılmıştır Müslümanların İran'a karşı ilk askerî saldırısı Hz. Ebû Bekir

⁷⁵³ Zerdüş'tün tebliğ ettiği, monoteist bir teoloji içeren inanç ve düşünce sistemine sahip ilk dönem Mecûsîliği. Mecûsîlik, Zerdüş'tün tebliğ ettiği, monoteist bir teoloji içeren inanç ve düşüncelerin eski İran inanç ve gelenekleriyle mezcedilmesinden oluşan bir dindir. Bu din, Sâsânîler döneminde yönetici sınıfla da yakından irtibatlı olan rahip sınıfı Mecî'den (Mecûş) hareketle İslâm kaynaklarında Mecûsîlik, Batı kaynaklarında ise Zerdüş'tün isminden dolayı Zoroastrianism veya Ahura Mazda isminden hareketle Mazdeizm olarak adlandırılır. Ayrıca ateş kültüyle ilgili inanç ve ritüelleri sebebiyle Ateşperestlik adıyla da bilinir. Şinasi Gündüz, "Mecûsîlik", *DİA*, İstanbul 2003, XXVIII, s.279.

döneminde başlamış, Hz. Ömer devrinde bu akınlar devam etmiştir. Son Sâsânî hükümdarı III. Yezdicerd zamanında meydana gelen Kadisiye mağlûbiyetlerinden sonra imparatorluğun merkezi olan Irâk Müslümanların eline geçmiş, Arap orduları Sasani İmparatorluğu'nun başkenti Medâin'i ele geçirmişlerdir. Daha sonra III. Yezdicerd'in büyük güçlüklerle topladığı son Sasani kuvveti de Nihavend'de⁷⁵⁴ mağlûp olmuş, bu zaferden sonra İran ordusu tamamen dağılmıştır. İran'da artık Müslümanlara karşı mahallî hükümdarların idaresindeki kuvvetlerden başka direnecek bir güç kalmamıştır. Otoritesi tamamen sarsılan III. Yezdicerd bir süre daha direnen Fârs'ın düşmesinden önce Kirmân'a kaçıp, oradan da Sistan'a geçmiştir. III. Yezdicerd'in direnişleri bir netice vermemiş ve onun öldürülmesiyle Sasani Devleti tarihe karışmıştır.⁷⁵⁵ Bölgenin büyük bir kısmı ise Hz. Osman devrinde fethedilmiştir.⁷⁵⁶ Emeviler⁷⁵⁷ yönetimi ele geçince bu bölgede ciddi bir direnişle karşılaşmıştır. Emevi hanedanının yıkılıp yerine Abbasi devletinin kurulmasında İranlılar rol oynamıştır. Abbasiler, kendilerini iş başına getiren İranlılara borçlarını onları önemli mevkilere getirerek ve mevâlî ile Araplar arasındaki eşitsizliği ortadan kaldırarak ödemişler, kısa bir süre sonrada devlet merkezi Bizans kültürü etkisindeki Şam'dan İran kültürü etkisindeki Bağdat'a taşınmıştır. Yeni kurulan Abbasi devleti eski Sasani kurumlarından yoğun olarak

⁷⁵⁴ 21/642, İsmail Pırlanta, "Horasan Bölgesinin Fethi Meselesi", *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2011), c.XV, S.1, s.349.

⁷⁵⁵ İslam ordularının İran'ı ele geçirmeleri ile geniş bir coğrafyada hakim olan Sasani devleti de çökmüş oluyordu. 651 yılında en son Sasani padişahı 3. Yezdigerd'in ölümüyle İran artık 1502 tarihine Şah İsmail'in Safevi devletini kurmasına kadar bağımsızlığını kaybedecektir. M. Serkan Taflıoğlu, "İran Türk Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Türk Tarihine Stratejik Etkisi.", *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi*, c.4, S.13, Kış (2012), s.107.

⁷⁵⁶ Horasan'ın Hz. Osman dönemindeki fethi Abdullah b. Âmir ile başlamıştır. Zirâ o, Hz. Ömer'in ölümünden sonra isyan eden Fâris ve Kirmân gibi bölgeleri 29/649 Yılında tekrar itaat altına aldıktan sonra Horasan'a doğru yönelmiştir. Onun bu yönelişinde, Hz. Osman'ın: "Kim önce Horasan'a sahip olursa oranın emiri olacaktır" sözü kuşkusuz etkili olmuştur. İsmail Pırlanta, "Horasan Bölgesinin Fethi Meselesi", *a.g.m.*, s.396.

⁷⁵⁷ Hulefâ-yi Râşidîn'den sonra 661-750 yılları arasında hüküm süren ilk İslâm hânedanı. İsmail Yiğit, "Emeviler", *DİA*, İstanbul 1995, XI, s.87.

etkilenmiş, vezirlik makamı Bermekîler⁷⁵⁸ ve Fazl b. Sehl⁷⁵⁹ gibi nüfuzlu İranlılara teslim edilmiştir. Ancak İran halkı Abbasilere karşı muhalif hareketlerde bulunmaktan ve her fırsatta isyan etmekten de geri kalmamışlardır. Abbasileri sarsan isyanların en tehlikelisi, Azerbaycan'da başlayan ve kısa sürede Cibâl'e⁷⁶⁰ kadar yayılan Bâbek'in isyanıdır.⁷⁶¹ Dinî ve siyasî bir nitelik taşıyan Hürremiyye⁷⁶²

⁷⁵⁸ Abbâsiler devrinde başta vezirlik olmak üzere çeşitli makamlarda bulunan bir aile. Hakkı Dursun Yıldız, "Bermekîler", *DİA*, İstanbul 1992, V, s.517.

⁷⁵⁹ Fazl b. Sehl, Mecûsî bir ailenin çocuğu olarak 154/771 yılında Serahs'ta dünyaya geldi. Babasının bir vesile ile Bermekîler'le tanışması üzerine Yahyâ b. Hâlid b. Bermek'in Hârûn er-Reşîd'e tavsiyesi sayesinde Me'mûn'un maiyetine girdi ve onun davetiyle 190/ 805?806 senesinde Müslümanlığı kabul etti. Hârûn er-Reşîd'in ölümü sonrasında oğulları Emîn ve Me'mûn arasında çıkan iktidar mücadelesinde, askerî ve siyasî yönetimiyle Me'mûn'un halife olmasını sağladı. Kazandığı başarılarından dolayı Me'mûn tarafından sınırsız yetkilerle donatıldı ve kendisine Zû'r-Riyâseteyn lakabı verildi. Devlet yönetiminde İranlı unsurlara ağırlık verdi ve devletin şeklini Sâsânî imparatorluğunun yapısına benzetmeye çalıştı. Me'mûn'un Şia'nın oniki imamından Ali b. Mûsâ er-Rızâ'yı veliaht tayin etmesinde etkili oldu. Bu yüzden Şîi taraftarı olmakla itham edildi. Kendisine muhalefet eden Abbasî devlet adamlarından Herseme b. A'yen'in Me'mûn tarafından öldürülmesine sebep oldu. Bunlarla birlikte çıkan isyanların bastırılmasında gösterdiği başarısızlık yüzünden ve Bağdat'ta Abbâsoğulları'nın Me'mûn'u azletmesi üzerine olayların sorumlusu olarak kabul edildi. Me'mûn'un işleri eline almak üzere çıktığı Bağdat seferi esnasında, 2 Şaban 202/13 Şubat 818'de Serahs'ta suikast düzenlenerek öldürüldü. Fazl b. Sehl her yönüyle Bermekîler'e benzemekteydi. Akıllı, çok cömert, menfaat gözetmeyen, affetmeyi seven, belagat sahibi ve astroloji ilminde ilerlemiş bir insandı. Mesut Can, "Fazl bin Sehl'in hayatı ve şahsiyeti". Selçuk Üniversitesi Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2010, s.80.

⁷⁶⁰ Cibâl (Irak-ıAcem), Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsiler", *DİA*, İstanbul 1988, I, s.39.

⁷⁶¹ Hürremi tarafından Azerbaycan'da mevcut Abbâsî yönetimine karşı 816-838 yılları arasında 22 yıl boyunca sürdürülen ayaklanmadır. Abbasî ordusunda görev yapan Afşın ve Türk askerlerinden müteşekkil ordusu isyancının üzerine yürüdü. 22 yıl süren Babek İsyanı'nda Halife'nin ünlü komutanının önderliğindeki 6 büyük Hilafet Ordusu mağlup edildi. Hürremilerin karargâhı Bezz Kalesi 837 yılında düştü. Babek yakalandı ve 838 yılında Samarra şehrine getirterek işkence ile idamedildi. İsyan tam olarak sonuca ulaşmasa da, Abbasi Halifeliği'nin parçalanmasını hızlandırdı. Ebülfez Elçibey, (ç.Muhammet Kemaloğlu), "Babek ve Azerbaycan Direniş Hareketinin İlk Dönemleri", *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, S. 8, Haziran (2013), s.23.

⁷⁶² Hürremiyye, halife Me'mun ve Mutasım devrinde (813-842) Azerbaycan'ın Erdebil şehrinin Hurrem bucağında ortaya çıkıp yayılarak sonradan büyük bir isyana dönüşen batıl bir mezhebin adıdır. Hürremiyye adı Samani'ye göre Farsça bir kelime olan ve Türkçe "hoş" anlamına gelen "hurram" kelimesinden türemiştir. Zira bu mezhebin mensupları her hoş olan şeyi mubah saymışlardır. Fakat bu ismin daha ziyade ilk doğduğu yer olan "hurram" nahiyesinden türemiş olduğu ihtimali daha fazladır. Ebülfez Elçibey, "Babek ve Azerbaycan Direniş Hareketinin İlk Dönemleri", *a.g.m.*, s.26.

hareketinin lideri olan Bâbek, 3 Safer 223'te (4 Ocak 838) Halife Mu'tasım'ın huzurunda idam edilmiştir. Gerdizi esrinde Babek isyanından kısaca bahsetmiştir. Yine bu konuyla bağlantılı olarak Bâbek'le işbirliği yapan Mazyar b. Karin isyanından bahsetmiştir. Eserde Mazyar b. Karin'in İsyan etmesi, üzerine asker gönderilmesi ve yakalanıp cezalandırılma süreci anlatılmıştır. Bu konuda yazılan çeşitli makalelerden bu isyanın yirmi yıl civarında sürdüğü ve Abbasi devletinin zayıflamasında etkili olduğu görülmektedir. Öte yandan Halife Emîn'in Horasan vâlisi olan kardeşi Me'mûn'u veliahtlıktan azletmesi, gayri memnun kitleye İran asıllı anneden doğan Me'mûn'un yanında yer alarak Araplara karşı başkaldırma fırsatı vermiştir. İranlı Tahir b. Hüseyin'in yönettiği ve büyük çoğunluğunu Horasanlıların teşkil ettiği isyancılar, uzun mücadelelerden sonra Emin'i katlederek Me'mun'u hilâfet makamına geçirmeyi başarmışlardır.⁷⁶³ Yeni halife de selefleri gibi önemli görevlere İran asıllı kumandan ve bürokratları tayin etmiştir. Hatta hilâfete geçişinin ilk yıllarında devleti Merv şehrinden yönetmiştir. Mu'tasım'ın devlet içerisindeki İranlı nüfuzuna karşı bir denge kurabilmek için askeri görevleri Türk asıllı gulâmlarına vermesi,⁷⁶⁴ bu tarihten sonra İranlıların Abbasi devlet yapısı içerisindeki rollerinin giderek azalmasına sebep olmuştur.

⁷⁶³ Suriye'de Emin'e karşı isyan başladı. Me'mun'un gönderdiği ordu Emin'in ordularını mağlup etti ve 813 yılında Emin öldürüldü. 198 (813) yılında Me'mun'a Bağdat'ta biat ettiler. Ebülfez Elçibey, "Babek ve Azerbaycan Direniş Hareketinin İlk Dönemleri", *a.g.m.*, s.25.

⁷⁶⁴ Nuh b. Esed, Mu'tasım'a isteği üzerine düzenli olarak heryıl hassa ordusunda ve diğer işlerde görevlendirilmek amacıyla bir grup Türk göndermekteydi. Bu şekilde Mu'tasım'ın emrinde üçbin kadar Türk toplanmıştı. Bu Türklerin Halife üzerinde büyük bir nüfuz kurduğunda şüphe yoktur. Hasan Kurt, "Devlet Kurma Sürecinde Samanoğulları", *AÜİFD* c. XLIV, (2003), S.2, s.117.

2.Tâhirîler'e Dair Bahsin Değerlendirmesi

Horasanda Abbasilere bağlı olarak kurulup ilk defa bağımsızlığını ilan eden ve bölgede müstakil hareket eden ilk İslam devleti Tahiriler'dir.⁷⁶⁵ Gerdizi *Zeynül-Ahbâr* adlı eserinin *Horasan Emirleri* kısmında Tahirilerden ayrıntılı olarak bahsetmiştir. Tahirî hanedanı Horasan'da kurulan İslam devletlerinden olup hanedan, adını, kurucusu Tahir b. Hüseyin'den alır. Tahir b. Hüseyin, Abbasi Halifelerinden Me'mûn zamanında, İran'ın doğusundaki Horasan bölgesinin valililiğine tayin edilmiştir. Daha sonra Tahir b. Hüseyin, Me'mûn'un adını Cuma hutbesinden çıkarmıştır. Abbasi Halifesinin adının hutbeden çıkartılması sonucunda Tahiriler bağımsızlıklarını ilan etmiş oldular. Gerdizi Tahir b. Hüseyin'in aynı gece öldüğünden bahsetmiş ayrıntı bilgi vermemiştir. İbn Kesir ise halife Me'mun'un Tahir'in yanına hizmetçilerinden birini verdiğinden ve hizmetçiye, "Eğer Tahir'de şüpheli bir durum görürsen onu zehirle!" dediğinden ayrıca hizmetçiye içilmesi durumunda asla kurtulmaya imkân olmayan bir zehir verdiğinden bahsedilmektedir. Aynı konunun devamında Tahir'in bir hutbede halife Me'mun'un adını zikretmeyince hizmetçinin Tahir'i zehirlediği ve Tahir'in aynı gece öldüğü anlatılmaktadır. Gerdizi ise Abdullah b. Tahir bahsini anlatırken buna benzer bir olay anlatmıştır. Gerdizi'nin anlattığı olay şu şekilde meydana gelmektedir. Me'mun Abdullh b. Tahir ile arasının kötü olmasından dolayı onu zehirlemesi için onunla bir hizmetçi göndermiş ancak hizmetçi Abdullah b. Tahir'e âşık olunca bu vazifeyi yerine getirmemiştir. Tahir b. Hüseyin'in ölümünden sonra, babasının yerine göreve geçen Talha b. Tahir zamanında Tahiriler'in bağımsızlığı kesinleşmiştir. Gerdizi Talha b. Tahir'den bahsederken yıldız ilmüne merak sarması sebebiyle Abbasi halife Me'mun tarafından ona Zülyemineyn lakabı verildiğini anlatmıştır. İbn Kesir'de ise

⁷⁶⁵ Bu beyliğin kuruluşu Halife Me'mun zamanına tekabül etmektedir. Me'mun'un Horasan'ın yönetimini Tahir b. Hüseyin'e vermesiyle Tahiriler siyasi olarak varlıklarını göstermeye başlamışlardır. bkz. *Zeyn'ul-Ahbâr*, s.154.

Zülyemineyn lakabı, Tahir b. Hüseyin bahsinde yer almaktadır. Lakabla ilgili bilgi verirken “bu sözünü ettiğimiz Tahir” diye bahsetmekte oğlu mu kendisi mi olduğunu açıkça ifade etmemektedir. Lakabın verilme sebebinin ise "iki sağ eli ve tek gözlü" olarak yiğitliğine yapılan atıftan dolayı olduğunu belirtmektedir. Bu bilgi İbn'ül Esir'de de aynı şekilde yer almaktadır. Talha'dan sonra başa geçen Abdullah b. Tahir ise yiğitliği ve adaletiyle ünlü idi. Hâkimiyetini, doğuda Türkistan ve Hindîstân, batıda Kirmân'a kadar genişletmiştir. Görünüşte Bağdat'ta bulunan Abbasi Halifesine bağlı olmak ile birlikte Tahiri hükümdarları bağımsız hareket etmişlerdir. Tahiriler, merkezleri olan Nişapûr'da bağımsız hareket etmelerine rağmen, vergilerini Halifelik merkezi olan Bağdâd'a da düzenli olarak göndermişlerdir. Abdullah b. Tahir ziraat ve imarı teşvik etmiş, ilmin yayılmasına vesile olup, âlim ve şairleri korumuştur. Gerdizi'de bu konuyla ilgili bilgiler ayrıntılı olarak verilmiş “Kitâb-ül Küniy” (Kanallar kitabı) adıyla yazılan kitaptan ve içindeki bilgilerden bahsedilmiştir. Abdullah b. Tahir'in ziraate verdiği önem de Gerdizi tarafından ayrıntılı şekilde anlatılmıştır. Bu konu ile ilgili diğer kaynaklarda ayrıntılı bilgi yer almamaktadır. Tahiriler, bölgenin iktisadi, sosyal ve kültürel hayatını yükselttiklerinden, halktan çok yardım, destek ve teşvik görmüşlerdir. Abdullah b. Tahir ölünce yönetime oğlu Tahir b. Abdullah geçmiştir. Onun ölümünden sonra ise yönetime Muhammed b. Tahir geçmiştir. Tahiri hanedanı Horasan'da Abbasi Halifesinden bağımsız olarak kurulan ilk hanedanlık olarak kabul edilmektedir. Tahiriler Horasan'ı ele geçirerek kendi topraklarına katan Saffariler tarafından yıkılmışlardır. Tahiriler bahsinde Gerdizi'nin verdiği bilgilerle diğer kaynaklarda verilen bilgiler çoğunlukla örtüşmektedir, bazen verilen tarihlerde farklılıklar olabilmektedir, örneğin Zeydül Alevi'nin isyanı Gerdizi'de 251 yılı İbnü'l-Esîr'de ise 250 yılı olarak zikredilmektedir. Ayrıca yer adlarının okunuşları da kaynaklara göre değişiklik gösterebilmektedir. Bazı kaynaklarda Arapça bazı kaynaklarda Farsca şekilleri kullanılabilir. Örneğin Günümüzdeki Özbekistan şehri Gerdizi'de Şehrin yer aldığı bölgenin en eski adı olan Çâç olarak zikredilmiş, İbnü'l Esir'de ise Arap kaynaklarında kullanılan Şâş

adı tercih edilmiştir.

3. Saffârîler'e Dair Bahsin Değerlendirmesi

Saffariler, aslen Sistan'ın Garnîn köyünden olan ve bakır kalaycılığı yapan, Yakub b. Leys tarafından kurulmuştur.⁷⁶⁶ Gerdizi'de kurucusunun kalaycılık yaptığı belirtilmiş, İbnü'l-Esîr'de Yakub b. Leys ile kardeşi Amr'ın Sicistan'da bakırcılık yaptıkları zikredilmiştir. Ayrıca Nelson Fyre'nin Hasan Kurt tarafından Türkçeye çevrilen *Ortaçağ başarısı Buhara* adlı makalesinde de Yakub b. Leys'in bakırcılık yaptığı belirtilmiştir. Devlet kurucusunun işinden dolayı Saffariler adını almıştır Yakub b. Leys başta bakır kalaycılığı yapmış, daha sonra eşkıyalığa geçmiştir. Eşkıyalıktan sonra halk arasında mert tavırlarından dolayı itibar edinip halktan pek çok kişiyi yanına toplamıştır. Topladığı güç sayesinde Albay olmuş ve önce Sistan bölgesini, daha sonra da günümüz İran ve Afgânistan topraklarının büyük bir kısmını fethetmiştir. Gerdizi adı geçen şehirden Sistan olarak bahsederken İbnü'l-Esîr bu şehri Sicistan olarak zikretmiştir. Yakub b. Leys ölümünden önce Tahiriler'in elinde bulunan Horasan'ı ele geçirerek, Tahiriler'e son vermiş ve Bağdâd yakınlarına kadar ulaşmıştır. Abbasi halifesi tarafından kendisine hîl'at verilmiş ve idare hâkimiyeti tasdiklenmiştir.⁷⁶⁷ Ancak daha sonra Abbasiler

⁷⁶⁶ Tahiriler sülalesi son bulduktan sonra Horasan'a yerleşmiş olan Saffariler hilafetin büyük bir parçasını Abbasilerin elinden alıp, bağımsız bir devlet kurdular. Ebülfez Elçibey, (çev. Muhammed Kemaloğlu), "IX. Yüzyılda Azerbaycan Halkının Özgürlük Mücadelesi ve Abbasiler Hilafetinin Tenezzülündeki Rolü", *Gümüshane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, S. 6, Haziran (2012), s.107.

⁷⁶⁷ Abbâsî halifeliği ile Saffârî hanedanı arasındaki ilişkilere bir bütün olarak bakıldığında iki hususun daima problem teşkil ettiği ve halifelik merkezi tarafından kabullenilmesinde zorlanılan hususlar olduğu görülmektedir. Bunlardan birincisi hanedanın kurucusu Ya'kûb b. Leys'in (254-265/867-879), 259 (873) yılında Tâhirî hanedanına (205-259/820-873) son vererek Horasan'ı ele geçirmesiydi. Ya'kûb'un kudreti karşısında aciz kalan Abbâsî halifeliği, daima kendilerine sadık kalmış bu hanedanın yıkılışına ve Horasan'ın Saffârîler'in eline geçmesine göz yummak zorunda kalmıştır. Saim Yılmaz, "Halife Mu'tazid Döneminde (279-289/892-902) Abbâsî-Saffârî İlişkileri", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/(2004), s.80.

le araları bozulmuş Deyr'ul-Akul'de yapılan savaşta Yakub b. Leys yenilmiştir.⁷⁶⁸ Bu olay İbnü'l-Esîr'de de aynı şekilde zikredilmiştir. Mehmet Altay Köymen tarafından Türkçeye kazandırılan Nizâmü'l-Mülk'ün *Siyâset-Nâme*, adlı eserinde ise Yakub'un savaş hazırlıklarını yaptıktan sonra yolda hastalanarak yerine kardeşini bırakarak öldüğü anlatılmıştır. Saffariler kurucusu Yakub'un ölümünden sonra uzun süre varlığını sürdürememiştir. Kendinden sonra tahta geçen kardeşi Amr b. Leys, Samaniler'e yaptığı bir savaşta İsmail b. Ahmed'e yenilmiş, daha sonra Horasan'ı teslim etmek zorunda kalmıştır. Amr b. Leys ile İsmail b. Ahmed arasında geçen savaş İbn Kesir ve İbnü'l-Esîr'de aynı şekilde anlatılmıştır. Geçen yıllar içinde iyice zayıflayan devlet Gazne Devleti tarafından kuşatılmış, yine Gazneliler tarafından yıkılmıştır.

4.Sâmânîler'e Dair Bahsin Değerlendirmesi

Samaniler Buhara Emiri İsmail b. Ahmed tarafından Horasan ve Mâverâünnehir bölgelerinde kurulan bir beyliktir.⁷⁶⁹ Samaniler, görünüşte Abbasiler e bağlı, aslında kendi sınırlarını genişletmek için çalışan Müslüman bir toplumdur. Gerdizi'de Samaniler'in soyları ile ilgili ayrıntılı yer almaktadır. Samanilerin soyları ile ilgili incelediğimiz eserler arasında Gerdizi'deki kadar ayrıntılı

⁷⁶⁸ Muvaffak 262 (876) yılında, Bağdat'a yürümek üzere Vâsıt'a kadar gelmiş bulunan Ya'kûb'u, Deyr'ul-Âkul denilen yerde mağlup etti. Saim Yılmaz, "Halife Mu'tazid Döneminde (279-289/892-902) Abbâsî-Saffârî İlişkileri", *a.g.m.*, s.81.

⁷⁶⁹ Amr b. Leys'in İsmail b. Ahmed karşısında hiç beklemediği bir yenilgi alması ve kendisinin esir düşmesi, halifeliğin doğusundaki siyasî coğrafyada büyük bir değişikliğin meydana gelmesine neden oldu. O zamana kadar Ceyhun nehrinin doğusunda yer alan sınır boylarında gayri müslimlere karşı savaşlar yapmakta olan Sâmânîler, bu savaş sonrasında Horasan'ın tamamını ellerine geçirmeleri ile birlikte bir anda doğunun en büyük gücü haline geldi. Bu durum, Mu'tazid'in tahta çıkmasıyla birlikte varılan anlaşma sonrası Saffârîler'le başlatmış olduğu barışve doğudaki siyasî yapılanmanın oluşmasında kurulan işbirliği dönemini de sona erdirmiş oldu. Mu'tazid'in şimdi doğudaki yeni muhatabı Sâmânî emiri İsmail b. Ahmed idi. Saim Yılmaz, "Halife Mu'tazid Döneminde (279-289/892-902) Abbâsî-Saffârî İlişkileri", *a.g.m.*, s.98.

bilgiye rastlamadık. Gerdizi'de Samaniler'in kuruluşundan önceki süreçte ayrıntılı şekilde anlatılmaktadır. Ca'fer en-Narşahi'nin, Erkan Göksu tarafından Türkçeye tercümesi yapılan *Târih-i Buhârâ* adlı eserde Samanilerin soyundan olan Samani Hodâh, oğlu Esed ve onun oğulları hakkında bilgiler yer almaktadır. Bu bilgiler Gerdiziyle hemen hemen örtüşmektedir. Başkentleri Buhara, Semerkand ve Herat gibi kentler olmuştur. Gerdizi Samaniler'in başa geçen yöneticilerin her biri devrindeki olayları ayrıntılı olarak anlatmıştır. İncelediğimiz diğer eserlerin herhangi birinde bu kadar ayrıntılı bilgiye rastlamadık. İslamiyet'i yayma ve İç Asya'da yaşayan Müslüman toplumları hâkimiyet altına alma gayreti içerisine girmişlerdir. Bu gayretler neticesinde Türklerin yoğun olarak yaşadıkları İç Asya ve Maverâünnehir bölgelerine yakın olmaları nedeniyle yeni Müslüman olmuş ya da henüz Müslüman olmamış Türk Boylarını bünyesinde katarak güçlenmeye başlamışlardır. Samanilerin bu gayretleri ile yaklaşık pek çok Türk, İslamiyet'i kabul etmiş ve Samani devletinin hâkimiyeti altına girmiştir.

280'li yıllardan itibaren yükselen ve güçlenen Samani devleti, 300'lü yıllarda önemli iç karışıklıklarla karşı karşıya kalmış, Samani sarayında entrika ve çekişmeler yaşanmış, bu çekişmeler ülke yönetimindeki düzeni olumsuz yönde etkilemiştir.⁷⁷⁰ Bu iç karışıklıklar Gerdizi tarafından ayrıntılı bir şekilde anlatılmış İbn Kesir, İbn'ül Esir ve Narşahi'de bu dönemle ilgili çeşitli bilgiler yer almıştır. Saltanat mücadelesi sebebiyle, Devlet yönetiminde düzensizlikten istifade eden vâliler isyan hareketlerine girişmiştir. Bu tarihlerde, Samanilerin en nitelikli gücünü oluşturan Horasan Ordularının başında Alptekin adlı bir Türk kumandan bulunmaktaydı. Alptekin, Samanilerin yaşadığı saltanat mücadelesi ve saray

⁷⁷⁰ 997 yılında Samani hâkimi Nuh bin Mansur ölünce Samani devletinin durumu daha da bozulmaya başlıyor. Ellere güçlü iktidar toplamış birtakım ordu komutanı, vezir ve büyük ruhban arasında siyasi güç giden çarpışmalar kendini devletin merkezi Buhara'da daha kabarıyordu. Ebülfez Elçibey, (çev. Muhammed Kemaloğlu), "Ebülfez Elçibey'in Yaklaşımıyla İbn Sina", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, c.1, S.2, Mayıs (2014), s.4.

entrikalarından faydalanmak maksadıyla Samani baş veziri Muhammed Be'lami ile işbirliği yaparak ortaklaşa belirledikleri bir saltanat adayını Samani tahtına geçirmeye teşebbüs etmişlerdir. Ancak bu girişimleri ortaya çıkınca baş vezir Ba'lami öldürülmüş Alptekin, kendisine bağlı kalan az sayıdaki Türk Kökenli askerleriyle birlikte Samani Hâkimiyeti altında olmayan Gazne şehrine çekilmiştir. Alptekin'in Gazneye gidip yerleşmesine kadar geçen süreç Gerdizi'nin ayrıntılı olarak ele aldığı bir diğer konudur. Aynı konu benzer şekillerde diğer eserlerde yer almıştır. Samanilerin hâkim olduğu bölge, 10. yüzyılda kuvvetli Türk hanedanlarının yayılma sahasına girmiştir. Samaniler devleti, Karahanlılar, Gazneliler ve daha devlet kurmamalarına rağmen Selçuklularla mücadele etmek zorunda kalmışlardır.⁷⁷¹ Bütün bu dış tehlikelere ilaveten saray isyanları, merkezi idareye karşı askeri liderler ve büyük toprak sahiplerinin isyanı Samanileri zayıf düşürmüş, iç ve dış tehlikeler sonunda, Maveraünnehir bölgesi Karahanlıların, Horasan da Gaznelilerin hâkimiyetine girmiştir.⁷⁷² Bu süreç *Zeynü'l-Ahbar*'da Sebüktekin'in Samani Emirlerine yardım etme sürecinden başlayıp bölgede Samaniler'in hâkimiyeti kaybetmelerine kadar ayrıntılı şekilde ele alınmıştır. İbn'ül

⁷⁷¹ Samaniler devleti son yıllarını yaşıyordu. Orta Asya'da Oğuzların ve Kıpçakların askeri siyasi faaliyeti güçleniyor, Karahanlılar devleti nüfuzunu genişleterek Samaniler devletine ağır darbeler vuruyor, onun sükûtunu yaklaşıyordu. Böyle karmaşık çekişmeler içinde Gazne'de yeni bir devlet kuruluyordu. Henüz Nuh bin Mansur'un sağlığında Samanilere tabi olan Emir Sebüktekin kendini bağımsız görmeye başlamış ve Karahanlıların başkanları ile ittifak kurdu. Sır-Derya havzasını onların emrine bırakarak Amu-Derya havzasını ve Horasan'ı kendi hâkimiyeti altına almıştır. Ebülfez Elçibey, "Ebülfez Elçibey'in Yaklaşımıyla İbn Sina", *a.g.m.*, s.4

⁷⁷² 999 yılında Samanilerin ordu başkanlarından olan Faik, Karahanlılarla gizli ittifakta olduğu için, Samani hükümdarı Mansur'u tahttan indirip gözlerini çıkartıyor. Karahanlı Hakimi Nesir, ordusu ile Buhara'ya giriyor. Samaniler ve onları savunan eodaller tam mağlup edildiklerini görüp Buhara halkına başvururlar. Şehir nüfusu dış saldırılara karşı mücadeleye başlar ve Nesirle taraftarlarını şehirden çıkar. Samanilerin bu ağır yenilgisini gören Sebüktekin'in oğlu Mahmud bu yıl başkenti Gazne olan Emirliği bağımsızlığını ilan eder. Bununla da Gazneviler devleti oluşur. Kaşgar'dan Amu-Deryaya dek Doğu Türkistan'ın bir bölümü-Yedisu, Şaş (Taşkent), Fergana ve geçmiş Suğd arazisini Karahanlı devleti, Kuzey Hindistan'dan Hazar Denizi'nin güney yönlerine dek şimdiki Afganistan ve kuzey-doğusu İran'ı ise Gazneliler devleti topraklarına kattılar. Ebülfez Elçibey, "Ebülfez Elçibey'in Yaklaşımıyla İbn Sina", *a.g.m.*, s.5.

Esir, İbn Kesir bu konuları ele almış ayrıca Utbi tarafından yazılmış *Tarih-i Yemini*'nin Abdürrab Yelgar tarafından Türkçeye tercüme edilmiş ancak basılmamış eseri bu dönemi benzer şekilde anlatmıştır.

5.Gazneliler'e Dair Bahsin Değerlendirmesi

Gazneliler Devleti bugünkü Afganistan coğrafyası olan bölgede kurulmuştur. Gazne devletinin kurucusu Samanilerin Sipahsaları Alptekin isimli bir Türk komutandır. Samanoğlu Abdü'lmelik zamanında hemen hemen bütün idare onun elinde idi Alptekin'e danışmadan hiçbir şey yapılmıyordu. Bu durumdan rahatsız olan Abdü'lmelik onu uzaklaştırabilmek için bir askerin ulaşabileceği en üst rütbe olan Horasan valiliğine tayin etti. Abdü'lmelik Alptekin'i başkentten uzaklaştırarak devlet kademesindeki üst düzey yöneticileri onun etkisinden kurtardı. Alptekin'in başkentten ayrılmasından kısa bir süre sonra Abdü'lmelik attan düşerek öldü. Vezir Be'lami Alptekin'e bir mektup yazarak onun yerine en uygun adayın kim olduğunu sordu Alptekin ölen Abdü'lmelik'in oğullarından birisinin tahta geçirilmesini tavsiye etti. Bu durumda tahta Mansur b. Nuh geçti ve Alptekin ile Mansûr'un arası iyi değildi Çünkü Mansûr'un hükümdar olmasına Alptekin şiddetle karşı çıkmıştı ve Mansûr hükümdar olur olmaz Alptekin'i valilikten azletti. Bu gelişme üzerine Alptekin ordusu ile birlikte Belh şehrine gitti. Mansûr'un kendi üzerine gönderdiği Samanoğlu ordusunu yendi bu bölgede ordusu ile daha fazla duramayacağı anladığı için beraberindeki askerler ile Afganistan'a geçti. Bu bölgede yaşamakta olan yerlileri savaşta yendi ve Gazne şehrini fethetti, burada bir devlet kurdu ve Gazne'yi kendine başkent yaptı. Bu süreç Gerdizi'de ayrıntılı şekilde ele alınmıştır. Utbi ise bu süreci Sebüktekin'in devrinden başlayarak ayrıntılı olarak anlatmıştır. Utbi'nin eseri sadece Gazneliler devrini ele aldığı için en ayrıntılı bilgi Utbi'nin eserinde yer almaktadır. Devletinin ismi de başşehrinden dolayı Gazne devleti veya Gazneliler olarak tanındı. Gazne devleti Samanoğulları devleti

yıkılıncaya kadar onlara bağı kaldı. Alptekin'in ölümünden sonra yönetimi en çok güvendiği adamlardan Sebüktekin aldı. Sebüktekin Samanoğulları'nı tanıdı fakat öbür taraftan da sınırlarını genişleterek ondan daha büyük bir ülkeye sahip oldu. Sebüktekin Güneye yaptığı seferle yerine gelecek olan oğlu Gazneliler devletinin asıl kurucusu sayılabilir. Sebüktekin Alptekin'in kölesi idi. Ölümünden sonra veliahtı olmadığı için yönetime geçmiştir, Sebüktekin ile ilgili Alptekin'in kölesi olduğuna dair bilgi Gerdizi'de yer almamaktadır. Bu bilgi Utbi'nin eserinde ayrıntılı olmakla birlikte diğer eserlerde yer almıştır. Gerdizi Sebüktekin'in yönetime geçmesi diğer eserlerden farklı anlatılmıştır. Utbi Alptekin'den sonra oğlu İshak'ın başa geçtiğini ondan sonra yönetimde birkaç başarısız yöneticiden sonra ordunun isteğiyle Sebüktekin'in başa geçtiğini anlarmaktadır. Sebüktekin Hindîstân'a seferler düzenleyerek Gazneli Mahmud'a Hindistan kapılarını açmıştır. Bu sırada Sâmanoğulları'nın siyasi durumu iyi değildi, doğularında Karahanlılar devamlı akınlar yapıp sınırlarını Samanoğulları aleyhine genişletiyorlardı, zor durumda kalan Sâmanoğulları Sebüktekin'den yardım istedi ve gelen yardım bu devletin yıkılmasını ancak bir süre geciktirdi. Sebüktekin ölümünden önce yerine küçük oğlu İsmail'i vasiyet etmişti fakat ordu Mahmud'un yönetime geçmesini istemiştir. Nişabur valisi olan Mahmud Gazne'ye çağrılmıştı. Mahmud amcası ve diğer kardeşinin kuvvetini de yanına alarak Gazne'ye yürüyüp kardeşini yendi. İsmail bir kaleye sığındıysa da bir müddet sonra ağabeyine teslim oldu. Gerdizi Mahmud'un yönetime geçme sürecini ele almıştır. Mahmud'un Hükümdarlığının ikinci senesinde Karahanlılar Sâmanoğulları devletini yıktılar. Mahmud tamamen müstakil oldu ve Sâmanoğulları'nın mirasına ortak olduğunu ileri sürerek Karahanlılar üzerine sefer düzenledi, uzun süren savaş sonunda onlarla bir anlaşma yaptılar anlaşmada Ceyhun nehri sınır kabul edildi. Gazneli Mahmud, kuzey cephesini emniyete aldıktan sonra, Hint seferlerine başlamış, Hindistan üzerine toplamda 17 sefer düzenlenmiştir. Gerdîzî, bu seferleri ayrıntılı olarak anlatmış ancak sayı vermemiştir. Gerdizi Gazneli Mahmud devrini ayrıntılı olarak ele almıştır. Bu dönemi anlatırken bizzat şahit olduğunu ifade etmiştir. Gazneli Mahmud'un Hindistan seferlerini anlatırken

ganimetler dâhil birçok ayrıntılı bilgi vermiştir. Bu seferlerin başlıca amaçları bu ülkede İslam dinini yaymak, kalabalık Gazne ordusunu hareket hâlinde tutmak ve bir takım ganimetler elde etmektir. Hindistan'a düzenlediği bu seferlerde İslamiyet'in yayılmasının yanında bu civarda bulunan puthane ve tapınaklar yıkılmış, buralarda İslam'ı anlatmak için din görevlileri bırakılmıştır. Puthanelerde bulunan altın ve mücevherlerin yanı sıra bir takım altın putlar Gazni'ye getirilip sergilenmiş bir kısmı ise eritilip altın olarak kullanılmıştır. Ayrıca pek çok filleri de ganimet olarak ele geçirmiş, o dönemde pek değerli olan bu filleri savaşlarda kullanmıştır. Gazneli Mahmud, Hindîstân seferleri dışında bölgede Sistan, Harezm, Gur, gibi birçok önemli merkezi zapt etmiştir. Mahmud Abbasi devleti ile ilişkilerini daima iyi tutmuştur. Samaniler tarafından halifeliği kabul edilmeyen Kadir Billâh'ın halifeliğini tanımış, Kâdir Billah'da Gazneli Mahmud'a birtakım hîl'at ve çeşitli unvanlar vermiştir. Mahmud döneminde bir kısım Türkler kendi istekleri ile Gazne hâkimiyetine girmişlerdir. Sünniliğin tam bir koruyucusu olan Mahmud, halifeliği korumuş, daima halifenin ismini paralarının üzerine bastırarak, seferlerinden sonra elde ettiği ganimetlerden Bağdat'a hediyeler göndermiştir.

Ömrünün son yıllarında Maveraünnehir ve Horasan da beliren büyük bir tehlike ile karşılaştı, bunlar Büyük Selçuklulardı. Oğuz süvarileri Siri derya ırmağını geçmişler Horasan'a doğru ilerliyorlardı. Mahmud bu haberi işitince süratle kuzeye doğru hareket etti Selçukluları yenip geri püskürttü. Oradan Irak'a gitti burada Büveyhoğullarını yenip Irak'ı ve Acem'i zapt ederek batıdaki en geniş sınırlarına ulaştı. Rey'i fethetti ve dönüşte oğlu Mesud'u Rey ve İsfahân'a vali yaptı. Yolda hastalandı ve Gazne'de 421 yılında öldü. Gazneli Mahmud'un ölümünden sonra Kaybedilen Dandanakan savaşı sonucu bölgede egemenlik Selçuklular'ın eline geçmiştir.⁷⁷³ Gazneliler ve Gazneli Mahmud'la ilgili en ayrıntılı bilgi Utbi'nin

⁷⁷³ Gaznelilerin hâkim bulunduğu kaleleri zapt etmek, Selçuklulara uzun ve meşakkatli bir sürece mal olmuştu. 1037'ye gelindiğinde Gazneliler, tarih sahnesinde biraz daha fazla yer işgal edebilmiş durumdayken, Dandanakan Savaşı sonrası, Selçuklulara taarruzu bırakıp tamamen geri çekilmek zorunda

eserinde yer almakla birlikte Gerdizi'de diğer kaynaklara nisbeten ayrıntılı bilgiler içermektedir. Gazneli Mahmud öldükten sonra, hanedan üyeleri tarafından oğlu Muhammed tahta geçirildi. Bu sırada İsfahân'da bulunan Mesud'a babasının ölüm haberi, ulaşmıştı. Kardeşiyle yapacağı taht mücadelesi için ülkenin batı kısmını vekiline bırakarak Rey'e geldi. Kardeşine bir mektup yollayan Mesud, kardeşinin vekili olmak ve hutbelerde, paralarda kendi adının da zikredilmesini istedi. Ancak, Muhammed bu istekleri kabul etmedi. Gazneli Muhammed, sultan oluşundan 4 ay sonra, kardeşinin üzerine yürüdü. Ordu komutanları Rey'e ulaşmadan, Muhammed'e artık Sultan Mesud'a tabi olduklarını bildirdiler ve Muhammed'i yol üzerindeki bir kaleye hapsedtiler. Selçuklularla yapılan Dandanakan savaşı ve yenilgiden sonra Selçuklular'dan çekindiği için Hindistan'a gitmeye karar veren Mesud, oğlunu ve devlet hazinesini de yanına alarak Hindistan yoluna çıktı.⁷⁷⁴ Ancak, gulâmlarının yoldayken ayaklanması sonucu Mesud'un kardeşi Gazneli Muhammed, ikinci kez Gazne Sultanı ilan edildi. Mesud, hapse atıldı, bu kalede hile sonucu öldürüldü. Gazneli Muhammed, ikinci kez tahta geçtikten sonra hemen başkent Gazne'ye dönmemiştir. Babasının ölüm ve amcasının tahta çıkış haberlerini alan Mevdûd Gazne'ye gelmiş ve hükümdarlığını ilan etmişti. Bahar geldiği zaman da, amcası Gazneli Muhammed'in üzerine yürümüş, yapılan savaşı Mevdûd kazanmış ve Gazneli Muhammed ve taraftarları öldürülmüştür.

Gerdîzî'nin eserinde Gaznelilerle ilgili olan kısım burada sona ermiş Gaznelilerin daha sonraki dönemlerinden esrede bahsedilmemiştir.

kalmışlardı. 8 Ramazan 431 Perşembe günü (23 Mayıs 1040). Dandanakan zaferinden sonra Horâsân civarındaki bütün dağınık Oğuzların birleşmesiyle Selçuklular birdenbire kuvvetlendiler. Cihân hâkimi olma yolundaki Selçuklu reislerinde hükümdârlık tecelli etti ve Oğuzlar istiklâl kazandılar. Ergin Ayan, "Büyük Selçuklu Devleti'nin Temelleri Atılırken Siyasi Meşruiyet Süreci", *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, c.3, S.5, Haziran (2012), s.22,23.

⁷⁷⁴ Dandanakan mağlubiyeti üzerine Gazne'ye dönen Sultan Mesûd, bozgunun bütün mesuliyetini kumandanlarına yükleyerek, onları idam ettirdi. Ergin Ayan, "Büyük Selçuklu Devleti'nin Temelleri Atılırken Siyasi Meşruiyet Süreci", *a.g.m.*, s.29.

SONUÇ

Tarihi süreç içerisinde Horasan bölgesinde pek çok devlet kurulmuştur. Bu coğrafyada kurulan devletler ve beylikler çeşitli eserlerde anlatılmıştır. Gerdizi tarafından yazılmış olan *Zeyn'ül-Ahbar* adlı eserde de bu bölge anlatılmış, bölgede meydana gelen siyasi ve sosyal olaylar çeşitli yönleriyle ele alınmıştır. Eserin bizim tercümesini yaptığımız kısmında Horasan coğrafyası ile ilgili konu ayrıntılı olarak ele alınmış, bu coğrafya ile ilgili bilgiler "*Horasan Emirleri*" adlı bir başlık altında toplanmıştır. Biz bu başlık içerisinde yer alan Tahiriler, Saffariler, Samaniler ve Gaznelilerle ilgili kısımları incelemek için ele aldık. Ele aldığımız bu çalışmanın Ortaçağda kurulmuş devletler hakkında araştırma yapan sosyal bilimcilere başvuru mahiyetinde bir kaynak niteliği taşıyacağı ve Ortaçağ Tarih yazıcılığına naçizane bir fayda sağlayacağı kanaatindeyiz. Şüphesiz bu alanda yapılan her çalışma Ortaçağ tarihinin aydınlatılması hususunda önemli faydalar sağlayacaktır. Bilindiği üzere Ortaçağ Tarihi alanında çalışma yapmak zordur. Çünkü mevcut kaynaklar hem az hemde farklı dillerde yazılmıştır. Bu alanda yazılmış eserlerin çoğu Arapça veya Farsça olup bu dillerden çeşitli batı dillerine tercüme yapılmıştır. Bu eserlerden bir kısmı araştırmacılar tarafından Türkçeye çevrilmiş olsa dahi önemli bir kısmı halen yabancı dillerdedir.

Tercümesini yaptığımız Gerdizi'ye ait adı geçen eserin tercümemize esas bölümlerinin verdiği bilgilerin doğruluğunu teyit etmek ve daha iyi anlaşılabilmesini sağlamak için dönemine ait yazılmış yerli ve yabancı eserlerle karşılaştırma yaparak, mukayeseli bir bakış açısı sergilemeye çalıştık. Bu alanda yazılmış çeşitli kaynak eserlerin bir kısmından tez konumuza esas eseri tercüme ederken faydalandık. Ortaçağ tarihi alanına kaynak teşkil eden ve bizim de tercümemiz esnasında faydalandığımız eserlerin bir kısmı şu şekildedir. İbn Kesir'in *el-Bidaye ve'n-Nihaye* adlı Mehmet Keskin tarafında *Büyük İslam Tarihi* adıyla Türkçe'ye tercüme edilmiş eseri, İbn'ül Esir'in *İslam Tarihi* adıyla Ahmed

Ağırakça, Beşir Eryarsoy, Zülfikar Tüccar, Abdülkerim Özaydın, Yunus Apaydın ve Abdullah Köşe tarafından Türkçe'ye çevrilmiş olan *el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi*, Utbî'nin *Tarihi Yemini* adlı kitabının, Abdürrab Yelgar tarafından tercüme edilmiş ancak basılmamış eseri, Reşîdü'd-dîn Fazlullah'ın *Cami'ü't-Tevârih* adlı eserinin *Selçuklu Devleti*, adıyla Erkan Göksu ve H. Hüseyin Güneş tarafından Türkçeye tercüme edilmiş eserleri, Ebu Bekr Muhammed b. Ca'fer en-Narşahi tarafından yazılmış olan *Tarih-i Buhârâ*'nın Erkan Göksu tarafından Türkçeye tercüme edilmiş eseri, V.V. Barthold'un *Moğol istilasına Kadar Türkistan* adlı eseri bu döneme ışık tutan kaynak eserler arasında yer almaktadır. Bunun yanında yazılan çeşitli makale ve kitaplar da bu dönemin aydınlatılması için önem arz etmektedir. Bu eserlerin başında Erdoğan Merçil'in yazmış olduğu çeşitli makaleler ve kitaplar gelmektedir. Selçuklu devleti ile ilgili kapsamlı araştırmaları olan Mehmet Altay Kömen'in *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, adlı eseri de dönemle ilgili kaynak teşkil eden bir diğer önemli eserdir. Burada zikrettiğimiz eserler bizim tercümemiz esnasında başvurduğumuz eserlerin bir kısmını ihtiva etmekte olup Ortaçağ tarihi ile ilgili bunların dışında başka pek çok önemli eser de bulunmaktadır.

Yaptığımız araştırmalar sonucunda elde ettiğimiz bilgilere göre Horasan tarihi ile ilgili en geniş bilgi veren eserlerden birisi *Zeyn'ül-Ahbar*'dir. Eser, Gerdîzî tarafından Farsça olarak kaleme almıştır. Müellifin hayatı ile ilgili bilgiler kısıtlıdır. Müellifin *Zeyn'ül-Ahbar* dışında başka bir eseri olup olmadığı ile ilgili kesin bir bilgi yoktur. Eserin günümüzde bilinen iki nüshası mevcut olup her iki nüsha da İngiltere'dedir. Birinci nüsha Cambridge Kingz Kolej, ikinci nüsha Oxford Bodleian Kütüphanesi'ndedir. Cambridge nüshası Muhammed İbni Abdulvahhâb Kazvîni'nin aracılığıyla (hş.) Recep 1350'de İran'da kopya edilmiştir. Hintlilerle ilgili kısmı V. Minorsky tarafından İngilizceye çevrilip Londra'da basılmıştır. Türkler'le ilgili bölümü W. Barthold tarafından Petersburg'ta Rusça tercümesiyle birlikte neşredilmiştir. Bu bölüm Gezâ Kuun tarafından Macarca'ya çevrilmiştir.

Eserin “*Horasân emirleri*” bölümünün Tahiriler, Saffariler, Samaniler ve Gazneliler’le ilgili kısımları Hintli Muhammed Nâzım tarafından Berlin’de basılmıştır. Sasânîler’le ilgili dördüncü bölümden Horasan emîrlerini anlatan yedinci bölüme kadar olan kısmı Saîd-i Nefîsî tarafından Tahran’da 1333 yılında tam neşri ise 1363 yılında Abdü'lhay Habîbî tarafından Tahran’da neşredilmiştir.

Eserin tercümemize esas kısmı "*Horasan Emirleri*" başlığı altındaki bölümün Abbasi devletine bağlı olarak Horasan ve civarında kurulan Tahiriler, Saffariler, Samaniler ve Gazneliler ile ilgili kısımlarıdır. Abbasi devleti'nin giderek zayıflaması, Horasan ve Maveraünnehir’de İran asıllı ailelerin kurduğu mahallî hanedanların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu hanedanlar görünüşte Abbasi halifelerinin yönetimini tanımakla birlikte gerçekte kendi hâkimiyetlerini güçlendirmek ve yaymak için çalışmışlardır. Bu hanedanlardan ilki Horasan’a hâkim olan Tahiriler’dir, Saffariler Sistan, Mekran, Sind ve Kirman’ı ele geçirip Horasan’daki Tahirî yönetimine son vermişlerdir. Samaniler, Mâverâunnehir’deki hâkimiyetlerini arttırarak Saffariler’i Horasan ve Orta İran’dan çıkarmayı başarmışlar ve sınırlarını Taberistân’a kadar genişletmişlerdir. Samaniler devrinde yönetimde Türklerin etkisi de görülmektedir. Saray idaresinde Alptekin adlı bir Türk görev almış en üst saray görevlisi olan Hacibü'l Hüccâb'lık makamına kadar yükselmiştir. Daha sonra Samani sarayında dönen entrikalardan dolayı ülkeyi terk edip Gazneliler devletini kurmuştur. Alptekin'in ardından Gazneli tahtına geçen Sebüktekin bölgede Türk etkisini sürdürmüştür. Sebüktekin Samani hükümdarlarına yardım ederek iyice zayıflayan devleti bir süre daha ayakta tutmuş bununla birlikte kendi hâkimiyet alanını genişletmiştir. Sebüktekin'in yardımları da Samanilerin yıkılmasına engel olamamıştır. Samanilerin yıkılmasının ardından Gazneliler, Horasan'dan Hindistan’a kadar uzanan geniş bir alanda hâkimiyet kurmuşlardır. Dandanakan’daki mağlûbiyetlerinin ardından Horasan ve Sistan’ı Selçuklular’a terketmek zorunda kalan Gazneliler, Gazneli Mahmud döneminden sonra iç çekişmelerle de uğraşmak zorunda kalmışlardır.

Gerdîzi'nin eserinde Muhammed ve Mevdûd arasındaki mücadeleyi anlatmış Gaznelilerle ilgili başa geçen diğer yöneticilerden ve yıkılış sürecinden bahsetmemiştir. Eserin Horasan Emirleri ile ilgili bölümü Mevdûd ve Muhammed arasındaki mücadelenin anlatılmasıyla son bulmuştur.

KAYNAKÇA

- AHMAD, S. Maqbul, "Hindîstân", *DİA*, XVIII, İstanbul 1998, s.73-75.
- AKKAN, Erdoğan, "İrâk" *DİA*, XIX, İstanbul 1999, s. 83-85.
- AY, Zahide, "Orta Asya'da Şiilik: Horasan, Maveraünnehir ve Bedaşan'a İsmâîlîliğin Girişi ve Gelişimi", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 2012 /62, s.271-286.
- AYAN, Ergin, "Büyük Selçuklu Devleti'nin Temelleri Atılırken Siyasi Meşruiyet Süreci", *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, c.3, S.5, Haziran 2012, s.17-37.
- AYDINLI, Osman, "Semerkand", *DİA*, XXXVI, İstanbul 2009, s. 481-484.
- AYDINLI, Osman, "Zerenc", *DİA*, XLIV, İstanbul 2013, s. 282-284.
- BARTHOLD, V.V., *Orta-Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, (çev. Râgıp Hulisi Özdem), TTK, Ankara 2006.
- BARTHOLD, V.V., *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (Haz. Hakkı Dursun Yıldız), TTK, Ankara 1990
- BAŞARAN, Selman, "Dâvûdî, Abdurrahman b. Muhammed", *DİA*, IX, İstanbul 1994, s. 50.
- BAZIN, Marcel, "Kazvîn", *DİA*, XXV, İstanbul 2002, s. 154-155.
- BAZIN, Marcel, "Kirmân", *DİA*, XXVI, İstanbul 2002, s. 62-63.
- BİLGE, Mustafa L., "Ahvaz", *DİA*, II, İstanbul 1989, s. 192-193.
- BİLGE, Mustafa L., "Âmûl", *DİA*, III, İstanbul 1991, s. 99.
- BİLGİN, Orhan, "Gerdîzî", *DİA*, XIV, İstanbul 1996, s. 29-30.
- BOZAN, Oktay, "Taberistân Emiri Mâzyâr b. Kârin'in Abbasi İdaresine İsyanı", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi S.XI*, Nisan 2014, s.80. 73-93.
- BUNİYATOV, Ziya Musa, "Çaganiyân" *DİA*, VIII, İstanbul 1993, s.166-167.
- CAN, Mesut, *Fazl bin Sehl'in Hayatı ve Şahsiyeti*, Selçuk Üniversitesi Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2010.
- ÇETİN, Osman, "Horâsân", *DİA*, XVIII, İstanbul, 1998, s. 234-241.

- DOĞAN, İsa, “Hasan el-Utrûş”, *DİA*, XVI, İstanbul, 1997, s. 356-358.
- DOĞANER, Suna, “Mısır”, *DİA*, XXIX, İstanbul, 2004, s. 553-555.
- DUMAN, Abdullah, “Kantarât-ü Çarhiyân: Karahanlılar Ve Gazneliler Arasında Horâsân Bölgesinin Kaderini Belirleyen Savaş”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, Vol.12, No.1, January 2013, s. 80-107.
- ed-DÛRÎ, Abdü’l-Azîz, “Bağdât”, *DİA*, IV, İstanbul, 1991, s. 425-433.
- en-NARŞAHÎ, Ebu Bekr Muhammed b. Ca’fer, *Tarih-i Buhârâ*, (çev. Erkan Göksu), TTK, Ankara 2013.
- ERDOĞAN, Coşkun, “Harezm’de Gazneli Hâkimiyetinin Tesisi ve Altuntaşlar Dönemi”, (1017-1041), *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 50, Haziran 2013, s. 143-180.
- ERİNÇ, Sırrı, “Hindîstân”, *DİA*, XVIII, İstanbul 1998, s. 69-73.
- ELÇİBEY, Ebülfez, (çev.Muhammed Kemaloğlu), "Ebülfez Elçibey'in Yaklaşımıyla İbn Sina", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, c.1, S.2, Mayıs 2014, s.1-13.
- el-UTBÎ, (Abu al-Nasr Muhammad ibn Abd al-Gabbar al-Utbi), *Tarih-i Yemini*, (El yazma Nüshasının tercümesi), çev. Abdürreb Yelgar, (y.y., t.y.).
- ELÇİBEY, Ebülfez, (çev. Muhammed Kemaloğlu), "IX. Yüzyılda Azerbaycan Halkının Özgürlük Mücadelesi ve Abbasiler Hilafetinin Tenezzülündeki Rolü", *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, S. 6, Haziran 2012, s. 104-120.
- ELÇİBEY, Ebülfez, (ç.Muhammet Kemaloğlu), "Babek ve Azerbaycan Direniş Hareketinin İlk Dönemleri", *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, S. 8, Haziran 2013, s.23-45.
- ET-TÂLİB, İmâdüddin Halîl, "Irak (Tarih /Başlangıçtan Osmanlı Dönemine Kadar)", *DİA*, İstanbul 1999, XIX, s.87-91.
- FAZLULLAH, Reşîdü’-d-dîn, *Cami’ü’t-Tevârih-Selçuklu Devleti*, (çev. Erkan Göksu, H.Hüseyin Güneş), Selenge Yayınları, İstanbul 2011.
- FIĞLALI, Ethem Ruhi, “Hâricîler”, *DİA*, XVI, İstanbul 1997, s.169-175.
- FYRE, R. Nelson, “Ortaçağ Başarısı Buhara”, (çev. Hasan Kurt), *AÜ İlahiyat*

Fakültesi Dergisi, XLI (2000), s. 425-471.

GERDÎZÎ, Ebû Saîd Abdulhay b. Dahhâk b. Mahmûd, *Zeynü'l-Ahbâr*, Nşr. Abdülhay Habîbî, Dünya Kitap, Tahran 1363.

GÖKSU, Erkan, “Alptegin: Köle Pazarından Gazne Tahtına”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S.191, Nisan 2011, s. 97-116.

GÖMEÇ, Saadettin, “Divanü Lûgat-it-Türk’de Geçen Yer Adları”, *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXVIII/46, (2009), s. 1-36.

GÜNALTAY, Şemseddin, “Abbâs Oğulları İmparatorluğu’un Kuruluş ve Yükselişinde Türklerin Rolü”, *Belleten*, VI/23-24, (1942), s. 177-205.

GÜNDÜZ, Şinasi, “Mecûsîlik”, *DİA*, XXVIII, İstanbul 2003, s. 279-284.

GÜNER, Ahmed, “Merdâvîc b. Ziyâr”, *DİA*, XXIX, İstanbul 2004, s. 178-179.

GÜNGÖR, Erol, *Tarihte Türkler*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1999.

İBN KESİR, *el-Bidaye ve'n-Nihaye-Büyük İslam Tarihi*, (Türkçe terc. Mehmet Keskin), Çağrı Yayınları, X-XII, İstanbul 1995.

İBNÜ'L-ESİR, *el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi*, (İslam Tarihi), VI-VIII, (Çev: Ahmed Ağırakça, Beşir Eryarsoy, Zülfikar Tüccar, Abdülkerim Özaydın, Yunus Apaydın, Abdullah Köşe, Redaksiyon: Mertol Tulum), Hikmet Neşriyat, İstanbul 2008.

İPEK, Cemil Doğaç, "Güney Azerbaycan Türklerinde kimlik sorunu", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XII/1, Yaz 2012, s.267-283.

KANAR, Mehmed, *Kanar Fârsça Türkçe sözlük*, Say yayınevi, İstanbul 2013.

KAVAS, Ahmed, “Kâbil”, *DİA*, XXIV, İstanbul 2001, s. 28-29.

KONUKÇU, Enver, “Hindûşâhîler”, *DİA*, XVIII, İstanbul 1998, s. 117-118.

KÖYMEN, Mehmed Altay, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, TTK, Ankara 1993.

KÖK, Bahattin, “Samerra’nın Kuruluşu”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.19 2003.

KÖK, Bahattin, “Gazneli Mahmûd’la Abbasi Halifesi el-Kadir Arasındaki İlişkiler”, *Ekev Akademi Dergisi* c.1 S: 2 Mayıs 1998, s.117-126.

KUCUR, Sadi, “İsmâil b. Nûh”, *DİA*, XXIII, İstanbul 2001, s. 115-116.

KURT, Hasan, “Devlet Kurma Sürecinde Samanoğulları”, *AÜİFD*, XLIV/2, (2003),

s. 109-129.

KURT, Hasan, “Samanoğullan Hükümdan İsmâîl b. Ahmed'in Hâkimiyet Mücadelesi”, *AÜİFD* XLV/1 (2004), s. 1-13.

KURTULUŞ, Rıza, “Câcerm”, *DİA*, VI, İstanbul 1992, s. 542.

KURTULUŞ, Rıza, “Cürcân”, *DİA*, VIII, İstanbul 1993, s. 131-138.

KURTULUŞ, Rıza, “Ceyhânî”, *DİA*, VII, İstanbul 1993, s. 467-468.

KURTULUŞ, Rıza, “Tûs”, *DİA*, XLI, İstanbul 2012, s. 431-432.

MERÇİL, Erdoğan, “Büveyhîler”, *DİA*, VI, İstanbul 1992, s. 496-500.

MERÇİL, Erdoğan, “Mahmûd-ı Gaznevi”, *DİA*, XXVII, İstanbul 2003, s. 362-365.

MERÇİL, Erdoğan, “Mes'ûd b. Mahmûd-ı Gaznevî”, *DİA*, XXIX, İstanbul 2004, s.346-347.

MERÇİL, Erdoğan, “Sâmânîler Devletinde Türklerin Rolü”, *İÜ Tarih Dergisi*, (Hakkı Dursun Yıldız'a Hatıra) S.35, (1994), s.253-256.

MERÇİL, Erdoğan, “Saffârîler”, *DİA*, XXXV, İstanbul 2008, s. 464-465.

MERÇİL, Erdoğan, “Sebük Tegin”, *DİA*, XXXVI, İstanbul 2009, s. 262-263.

MERÇİL, Erdoğan, “Simcûrîler”, *DİA*, XXXVII, İstanbul 2009, s. 210-211.

MERÇİL, Erdoğan, “Sîmcûrîler I-Sîmcûr ed-Devatî”, *İÜ Tarih Dergisi*, S.32, (1979), s.71-88.

MERÇİL, Erdoğan, “Simcûrîler III-Ebûl-Hasan Muhammed b. İbrahim b. Sîmcûr”, *İÜ Tarih Dergisi*, S.33, (1982), s.115-132.

MERÇİL, Erdoğan, “Sipehsâlâr: II. Gazneliler”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVI, S.2, Aralık 2011, s. 459-473.

MERÇİL, Erdoğan, “Sipehsâlâr: I. Sâmânîler”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVI, S.1, Temmuz 2011, s. 139-150.

MUHAMMEDCANOV, Abdullah, “Taşkent”, *DİA*, XL, İstanbul 2011, s. 145-148.

MUHAMMEDCANOV, Abdullah, “Tirmiz”, *DİA*, XLI, İstanbul 2012, s. 200-202.

NUHOĞLU, Güller, "Beyhaki Tarihi'ne Göre Gaznelilerde Devlet Teşkilatı ve Kültür", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1995.

- ÖĞÜN BEZER, Gülay, “Rakka”, *DİA*, XXXIV, İstanbul 2007, 432-433.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Abdülmelik b. Nûh b. Nasr”, *DİA*, I, İstanbul 1988, s. 271.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Altuntâş Hâcib”, *DİA*, II, İstanbul 1989, s. 547-548.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Hârizm”, *DİA*, XVI, İstanbul 1997, s. 217-220.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Zencân”, *DİA*, XLIV, İstanbul 2013, s. 251-253.
- ÖZCAN, Azmi, “Hindîstân”, *DİA*, XVIII, İstanbul 1998, s. 758-81.
- ÖZCAN, Azmi, “Mansûre”, *DİA*, XXVIII, İstanbul 2003, s. 15.
- ÖZCAN, Azmi, “Mültân”, *DİA*, XXXI, İstanbul 2006, s. 548-549.
- ÖZEL, Ahmed, “Secâvendî, Muhammed b. Muhammed”, *DİA*, XXXVI, İstanbul 2009, s. 266-268.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, “İran”, *DİA*, XXII, İstanbul 2000, s. 392-394.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, “İsfahan”, *DİA*, XXII, İstanbul 2000, s. 497-502.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, “Mâverâünnehir”, *DİA*, XXVIII, İstanbul 2003, s. 177-180.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, “Merv”, *DİA*, XXIX, İstanbul 2004, s. 221-223.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, “Nişâbûr”, *DİA*, XXXIII, İstanbul 2007, s. 149-151.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, “Rey”, *DİA*, XXXV, İstanbul 2008, s. 40-41.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, “Sîstân”, *DİA*, XXXVII, İstanbul 2007, s. 274-276.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, “Taberistân”, *DİA*, XXXIX, İstanbul 2010, s. 322-323.
- PIRLANTA, İsmâîl, “Fethinden Sâmânîler Dönemi Sonuna Kadar Nişâbur”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2010.
- PIRLANTA, İsmail, “Horasan Bölgesinin Fethi Meselesi”, *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011, c.XV, S.1, s. 387-402
- RİZVÎ, S. Athar Abbas, “Keşmîr”, *DİA*, XXV, İstanbul 2002, s.325-327.
- ROUX, Jean-Paul, *Türklerin Tarihi - Pasifikten Akdenize 2000 Yıl*, (Çev: Prof. Dr. Aykut Kazancıgil, Lale Arslan Özcan), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2004.
- SEVİM, Ali, “Çağrı Bey”, *DİA*, VIII, İstanbul 1993, s.183-186.
- ŞAKIROĞLU, Mahmûd H., “Bârî”, *DİA*, V, İstanbul 1992, s.72-73.

- ŞEŞEN, Ramazan, "Buhârâ", *DİA*, VI, İstanbul 1992, s. 363-367.
- TAFLIOĞLU, M. Serkan, "İran Türk Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Türk Tarihine Stratejik Etkisi.", *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi*, C.4, S.13, Kış 2012, s. 105-115.
- TAŞAĞIL, Ahmed, "Özkent", *DİA*, XXXIV, s. 129-131.
- TAŞAĞIL, Ahmed, "Keş", *DİA*, XXV, İstanbul 2002, s. 314-315.
- TAŞAĞIL, Ahmed, "Türkistan", *DİA*, XLI, İstanbul 2012, s. 556-560.
- TOMAR, Cengiz, "Şâm", *DİA*, XXXVIII, İstanbul 2010, s. 311-315.
- TÜMER, Günay, "Bîrûnî", *DİA*, VI, İstanbul 1992, s. 206-215.
- USLU, Recep, "Cüdişâpûr", *DİA*, VIII, İstanbul 1993, s. 117-118.
- USLU, Recep, "Herât", *DİA*, XVII, İstanbul 1998, s. 215-218.
- USTA, Aydın, "Sâmânîler", *DİA*, XXXVI, İstanbul 2009, s. 64-68.
- YAZICI, Nesimi, "Klasik İslâm Döneminde Haberleşme Kurumu", *AÜİFD*, S. 29, (1987), s. 773-777.
- YAZICI, Tahsin, "Belh", *DİA*, V, İstanbul 1992, s. 410-411.
- YAZICI, Tahsin, "Büst", *DİA*, VI, İstanbul 1992, s. 495.
- YAZICI, Tahsin, "Deylem", *DİA*, IX, İstanbul 1994, s. 263-265.
- YAZICI, Tahsin, "Dînever", *DİA*, IX, İstanbul 1994, s. 356.
- YAZICI, Tahsin, "Esterâbâd", *DİA*, XI, İstanbul 1995, s. 437-438.
- YAZICI, Tahsin, "Fergana", *DİA*, XII, İstanbul 1995, s. 375-377.
- YAZICI, Tahsin, "İspehbed", *DİA*, XXIII, İstanbul 2001, s. 176-177.
- YILMAZ, Saim, "Halife Mu'tazıd Döneminde (279-289/892-902) Abbâsî-Saffârî İlişkileri", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9 / 2004, s. 79-103.
- YİĞİT, İsmâîl, "Emeviler", *DİA*, XI, İstanbul 1995, s. 87-104.
- YILDIZ, Hakkı Dursun, "Abbâsîler", *DİA*, İstanbul 1988, I, s.31-48.
- YILDIZ, Hakkı Dursun, "Abdullah b. Tâhir", *DİA*, I, İstanbul 1988, s. 137-138.
- YILDIZ, Hakkı Dursun, "Bâbek", *DİA*, IV, İstanbul 1991.
- YILDIZ, Hakkı Dursun, "Bermekîler", *DİA*, İstanbul 1992, V, s.517-520.
- YILMAZ, Saim, "Halife Mu'tazıd Döneminde (279-289/892-902) Abbâsî-Saffârî

İlişkileri", *Sakarya üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/2004, s. 79-103.

YÜREKLİ, Tülay, *Sâmânîler*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2002.

İNDEK

- (E)bu Alî Bel'amî, 78
 (E)bû İbrâhîm, 103
 Emîr, 124, 133
 A. P. Martinez, 4
 Âb Cûn, 116
 Ab Sâsend, 106
 Abbâs b. Dâvud, 68
 Abbâs b. Şagîg, 58
 Abbâs b. Şefîg, 59
 Abbasî, 155
 Abbâsî, 30, 31, 43, 58, 153, 166
 Abbasi devleti, 151
 Abbâsî halifeleri, 166
 Abbasi halifesi, 155, 156
 Abbâsîler, 13, 24, 27, 28, 30, 33, 57, 102, 151, 152, 154, 157
 Abdullah, 13, 14, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 28, 29, 30, 31, 33, 34, 37, 41, 42, 43, 48, 52, 60, 65, 83, 91, 92, 93, 94, 165, 170, 171, 173
 Abdullah b. Abdürrezzâk, 83
 Abdullah b. Azîz, 92
 Abdullah b. Muhammed b. Azîz, 87, 94
 Abdullah b. Tâhir, 13, 16, 17, 18, 19, 21, 22, 23, 155
 Abdullah Segzî, 29, 30
 Abdulmelik b. Nûh, 70
 Abdulzaîf
 Muhammed b. Abdulvahhâb Kazvîni, 11
 Abdurrahman, 28, 83, 168
 Abdurrahman b. Ahmed El Fârisî, 83
 Abdurrahman Hârici, 28
 Abdurreşîd b. Mesûd b. Mahmûd Sebûktekîn, 5, 6
 Abdü'l Azîz, 69
 Abdü'lazîz b. Nûh b. Nâsr, 87
 Abdü'lazîz ed-Dûrî, 31
 Abdü'lhay Habîbî, 2, 4, 166
 Abdü'lmelik, 69, 70, 71, 72, 73, 96, 97, 98, 99, 160, 171
 Abdü'lmelik b. Nûh, 97, 98
 Abdü'lmelik Reşîd, 73
 Abdürreşîd b. Mes'ûd b. Mahmûd Sebûktekîn, 1
 Acem, 54, 162
 Âdârad, 70
 Adkûnmuş, 45
 Adududdevle ve Müeyyide el mille, 127
 Afkanistan, 5, 12, 25, 26, 27, 28, 65, 85, 108, 146, 156
 160
 ağaç, 119
 Ağustos, 17, 19, 31, 67, 68, 69
 Âhenîn, 65
 ahır, 133
 ahid, 29, 34, 38, 45, 46, 72, 80, 85, 101, 127, 135
 Ahmed, 17, 22, 27, 28, 29, 34, 38, 42, 47, 48, 52, 54, 55, 58, 85, 89, 141, 147, 164, 170, 172
 28, 30, 33, 34, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 45, 46, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 63, 64, 69, 78, 91, 138, 141, 147, 149
 Ahmed b. Abdullah, 49
 Ahmed
 b. Ca'fer Emîr Hotlân Merbcekom, 66
 Ahmed b. Hamûye, 60
 Ahmed b. Hamûyeh, 61, 62
 Ahmed b. İsmâîl, 49, 50
 Ahmed b. Mansûr b. Karâtegîn, 76
 Ahmed b. Muhammed, 52, 60
 Ahmed

- b. Muhammed b. Alî el-Kazvînî, 64
 Ahmed b. Sehl, 54, 55
 Ahmed b. Sühel, 49
 Ahmed Efendiyyi, 135
 Ahmed Hâc, 17
 Ahmed Yınâltegin, 141
 Ahmed Yınâltekîn, 136
 Ahmed b. Sühel, 46
 Ahmed b. İsmâîl, 48, 49
 Ahmed b. Musa, 28
 Ahmed Derâz, 38
 Ahmed Derâz, 39
 Ahmed Sehl, 55
 Ahmed Yınâltekin, 141
 Ahmed Yınâltekîn, 136
 Ahmed b. İsmâîl, 48
 Ahvâz, 31
 Albaylar, 26, 29, 36, 47, 56, 74, 75, 78, 89, 109, 156
 alem, 100, 142, 143
 Alemdaroğlu, 103
 Alî, 14, 15, 16, 37, 38, 48, 49, 50, 53, 59, 61, 64, 70, 71, 77, 78, 82, 83, 90, 91, 92, 110, 144
 Alî b, 17, 39, 49, 50, 64, 70, 77, 78, 81, 84, 91, 93, 119
 Alî b. Ahmed b. Abdullah, 65
 Alî b. Arslân, 132
 Alî b. El Hasan b. Bûye, 91
 Alî b. El Hüseyin b. Bûye, 84
 Alî b. Hasan b. Bûye, 81, 84, 93
 Alî b. Hişâm, 17
 Alî b. İsâ, 14, 15
 Alî b. Merzubân, 71
 Alî b. Muhammed El Ârız, 49
 Alî b. Şirvan, 38, 39
 Alî b. Tâhir, 16
 Alî Bûye, 79
 Alî Dağmağâni, 84
 Alî Daye, 133
 Alî Dâye, 133, 135
 Alî Hâcib, 130, 134, 135
 Alî Kâme, 82
 Alî Kuhendizî, 144
 Alî Tekîn, 121, 124, 125
 âlim, 1, 2, 34, 112, 155
 Almanya, 9
 Alptekîn, 71, 72, 73, 74, 75, 88, 115, 158, 160
 Alptekîn Bahârî, 115
 Alptekîn Buhârî, 115
 altın, 38, 76, 105, 110, 117, 123, 124, 126, 141, 142, 147, 162
 altın kemer, 124
 altın okluklar, 124
 Altüntâş', 115
 Amr, 25, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 40, 41, 45, 55, 102, 156
 Amr b. Leys, 25, 32, 33, 34, 36, 37, 38, 40, 41, 45, 55, 102, 157
 Amr b. Ya'kûb, 50
 Amr b. Ya'kûb b. Muhammed b. Amr b. Leys, 50
 Amr'ın Halîfesi, 55
 Âmû, 87, 94, 103
 Âmûl, 30, 77, 138, 139
 Amûy, 38, 61
 Anandpâl, 107, 110
 Anandpâl b. Caypâl, 107
 anber kordonlu kırat, 124
 Arap, 53, 55, 104
 Arap orduları, 151
 Arapça, 4, 16, 25, 33, 58
 Araplar, 46, 151
 Ârız, 49
 Arslân Câzib, 104, 108, 129
 Arzğah, 121
 asalar, 123
 Âsârü'l-bâkiye, 3, 5, 6
 asır, 9, 21, 31
 asker, 45, 53, 54, 64, 65, 70, 85, 87, 96, 109, 118, 125, 133, 139, 142, 146, 147
 askerler, 53, 58, 109, 110, 115, 127, 133, 138, 139, 142, 147, 148, 160
 Askerler, 36, 113, 126
 aslan, 51, 124
 Asram, 34

- astroloji, 14
 at, 24, 36, 38, 52, 66, 67, 73, 80, 92, 125, 156, 162
 at başlığı, 38
 at kesesi, 38
 atlar, 36, 38, 66, 73, 119, 121, 123, 124, 133
 atmaca, 124
 av köpekleri, 124
 ayak, 63
 ayak nalları, 38
 Ayâz b. İmâg, 135
 âyin, 5
 Aykûtekîn el-Hâcib, 130
 aynalar, 90, 123
 Azadvar, 70
 Azerbaycan, 16, 152
 Azîz b. Nûh, 17
 Bâbek, 16, 152, 173
 Bâbek Hürremiddîn, 18
 Bâbuhûr, 64
 Bacrâ, 106
 Bâdgîs, 82, 83
 Bâdiye, 136
 Bağdâd, 31, 41, 42, 45, 49, 57, 59, 101, 123, 136
 Bağdat, 13, 20, 31, 32, 33, 41, 58, 59, 151, 156, 162
 bahşiş, 35, 133, 134
 Ba'lami, 159, 160
 Balhân, 129, 138
 Bânehe b. Muhammed b. Mellî, 141
 Bânhe, 141
 Baran, 116
 bardaklar, 123
 Bârî, 118, 172
 barut, 128
 Bâşzâre, 66
 Bâverd, 75, 83, 96, 102, 103, 108, 125, 129, 138, 145
 bayram, 6
 Bâytûzî, 82
 Bebedâh, 74
 Begtûzûn, 93, 95, 96
 Behakom, 58
 Behîc, 104
 Behîm Pândû, 110
 Behrâm, 41
 Behrâm Çûbîn, 41
 Behrâm Hasîs, 42
 Behsân, 146
 Bekdoğdû, 139, 140, 141, 146
 Bekdoğdu Hâcib, 139
 Bekir b. Malik, 69, 70, 71
 Bekir b. Mâlik, 71
 Bel'ami, 73, 78
 Belh, 12, 16, 27, 30, 40, 57, 64, 65, 73, 74, 75, 83, 85, 93, 95, 97, 101, 108, 114, 115, 121, 122, 126, 128, 131, 132, 135, 137, 141, 142, 143, 144, 146, 160, 173
 Belistâne, 145
 Bemehkan, 76
 berberi kaplan postu, 124
 Berînd, 147
 Berlin, 4, 7, 166
 Bermekîler, 152
 Bestâr, 42
 Beşdâd, 42
 Beyg Rûze Vâskerd, 66
 Beyk Men Beyk, 42
 beyler, 133
 Bhâtîya, 106, 128
 Bhîm Nagar, 110
 Bifrûş, 42
 billur, 123
 bina, 27
 binek hayvanları, 140
 Bîrûnî, 5, 173
 Bîsutûn, 77
 Bîye, 81
 Bizans, 151
 Bodleian, 3
 borazan, 90
 boru, 90, 122
 boynuz, 128
 Brahmanlar, 126
 Buhârâ, 38, 39, 41, 43, 44, 48, 49, 50,

- 51, 52, 53, 54, 56, 57, 58, 59, 61, 63, 64, 65, 66, 67, 69, 71, 74, 75, 76, 78, 80, 82, 84, 85, 86, 87, 89, 91, 92, 94, 95, 97, 98, 99, 103, 124, 157, 158, 165, 168, 172
- Buhara Emiri, 157
- Buhârâ Haşemi, 65
- Buhur, 68, 73
- Bûşeng, 28, 82
- Bûye, 68, 70, 79, 81, 82
- buz, 103, 113
- Bûzgân, 102
- Bündâr, 104
- Büst, 26, 27, 49, 88, 112, 113, 129, 131, 133, 134, 173
- Büveyhîler, 31, 58, 77, 79, 102, 171
- Büveyoğulları, 162
- Büyük Hâcib, 146
- Büyük Selçuklular, 162
- Câcerm, 70, 170
- Ca'fer, 31, 38, 49, 158, 165, 168
- Ca'fer b. Merdânşâh, 67
- Ca'fer Ürî, 55
- Ca'fer b. Bağlâğız, 37
- Câhe, 74
- Cambridge, 3, 6, 165
- Câmi' Arabî', 140
- Câmi' Bârerelî, 140
- camiler, 113
- cariye, 18, 84, 85
- casus, 89, 124, 142, 143
- Catlar, 127, 128
- Caypâl, 105
- Celâlüddeve ve Cemâlül mille, 127
- Cem, 42
- Cemazeyilevvel, 64, 102, 131, 147
- Cemazeyilahır, 14, 51, 60, 78
- Cemşîd, 42
- Cengî, 135
- Cenkan Gari Yahyâ b. Muhammed, 34
- Cerdâd, 42
- Cerdîz, 6
- Cerîde, 138
- cevher, 117
- Ceyhâni, 53
- Ceyhun, 37, 65, 74, 94
- Ceyhûn, 57, 63, 65, 109, 121, 122, 127, 143
- ceylan, 124
- Ceyr, 42
- Cibâl, 16, 152
- cihat, 150
- Ciker Sûm, 111, 112
- Cikerbend, 114
- civan, 25
- cizye, 120
- Cuma, 146, 154
- cübbe, 82
- Cündîşâpûr, 32, 33
- Cürçân, 24, 26, 29, 30, 33, 45, 48, 56, 57, 59, 60, 66, 68, 70, 76, 77, 78, 81, 84, 91, 102, 130, 139, 141, 170
- Cürçânçe, 78, 92
- Çaç, 42
- çadır, 94, 99, 104, 118, 122, 123, 125, 130
- Çağaniyân, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 71, 85
- çarşamba, 48, 96, 102
- çevgan, 73
- çingiraklar, 124
- çiftçiler, 21
- Çîn, 53
- Çîn ıvır zıvırı, 124
- Çîn ipeği, 124
- Çinliler, 37
- çizme, 36
- çöl, 124, 142
- çölller, 100
- dağ, 67, 100
- dağ keçisi, 124
- Dâire-i Maârif-i İslâmî, 7
- Dâmağân, 77
- Dandanakan, 145, 146, 166
- Dârâ b. Kâbûs, 89, 90
- Dâvud, 27, 107, 111, 140, 143
- Dâvud b. Nâsr, 111
- Dâvud bin El Abbâs b. Hâşim b.

- Mâhcûr, 27
 Dâvud Nâsr, 107
 Dâvud Türkmen, 143
 davul, 35, 81, 90, 122, 142, 143
 defter, 132
 Dehistân, 129
 Dehseng, 63
 demîr, 31, 119, 128
 deniz gergedanı boynuzu, 124
 Denpûr, 148
 deprem, 19
 Der-Âhenîn, 66
 Dere-i Dînâr Dâri, 130
 Dere-i Keşmîr, 113, 138
 Dere-i Râm, 142
 dergah, 52, 53
 Deryâ-ı Muhit, 126
 destarçe, 18
 Deşti Şâbhâr, 121
 deve, 59, 121, 121, 125, 130, 147
 deve tahtirevanları, 124
 Devleti Alî Sâmânîyan, 104
 Deylem, 50, 59, 64, 173
 Deylemliler, 84
 Deyr Kâr, 42
 Deyrul Akul, 157
 Deyr'ul-Âkûl, 32, 157
 Dîbâl Heryâne, 142
 Dicle, 32
 dilekçe, 72
 Dilmân, 141
 dinar, 27, 68, 71, 76, 79, 97, 101, 105, 118, 137, 139
 Dînever, 16, 17
 dinî tören, 5
 dirhem, 25, 36, 47, 61, 92, 108, 110, 116, 118, 137
 dişi fil, 123
 divan, 53, 63
 Dîyr kav, 42
 dizanteri, 32
 dizgin, 38
 Doktor, 76
 domuz, 77
 Düsere Mînuçihir, 42
 düğün, 2
 dünya, 20, 52, 53, 113, 118, 122, 132, 147
 düzenbaz, 78
 Ebû Abdullah, 52, 73, 79, 80, 92
 Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed Ceyhânî, 2
 Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed El Ceyhânî, 79
 Ebû Abdullah b. Ahmed El-Ceyhanî, 52
 Ebû Abdullah b. Hafs, 80
 Ebû Abdullah Gâzî, 80
 Ebû
 Abdullah Muhammed İbni Ahmed el Şiblî, 73
 Ebû Alî, 49, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 70, 72, 73, 74, 78, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93
 Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. Muzaffer, 59
 Ebû Alî b. Alî b. Leys, 49
 Ebû Alî b. İshâg, 64
 Ebû Alî Bel'ami, 73, 74
 Ebû Alî Çağani, 62, 67, 69, 70
 Ebû Alî Çağaniyân, 64
 Ebû Alî Muhammed b. el-Abbâs Tûlekî, 78
 Ebû
 Alî Muhammed b. İsa ed-Dâmğânî, 84
 Ebû Alî Muhammed b. Muhammed el-Bel'ami, 73
 Ebû Ali Sellâmî, 2
 Ebû Alî Set, 81
 Ebû Alî Sîmcûri, 92
 Ebû Alî Talha, 67
 Ebû Bekir b. Amû el-Habbâz, 56
 Ebû Bekir Kuhistâni, 116
 Ebû Bekir Muhammed b. Muzaffer, 58
 Ebû Ca'fer, 55, 63, 78, 103
 Ebû Ca'fer b. Muhammed el-Hüseyin,

- 72
 Ebû Ca'fer Muhammed b. Nâsr, 64
 Ebû Ca'fer Sa'lûk, 55
 Ebû Ca'fer Utbî, 78, 79
 Ebû Ca'fer Ziyâdî, 78
 Ebû Hasan Muhammed b. İbrâhim, 76
 Ebû Hüseyin Utbî, 82
 Ebû İbrâhim, 102, 103, 104
 Ebû İshâg Rezgâni, 64
 Ebû Mansûr, 26, 69, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 94
 Ebû Mansûr Abdürrezzâk, 72, 74, 75, 76
 Ebû Mansûr b. Azîz, 71
 Ebû Mansûr b. Bâyskarâ, 72
 Ebû Mansûr Eflah b. Muhammed b. Hâkân, 26
 Ebû Mansûr Muhammed b. Ğazîz, 69
 Ebû Mansûr Muhammed b. Hüseyin b. Met, 94
 Ebû Muhammed Abdullah b. Mukaffa, 2
 Ebû Musa Hârûn b. İlikhân, 85
 Ebû Nâsr, 81, 84
 Ebû Nâsr Ahmed, 138
 Ebû Nâsr Ahmed b. Ali El Mîkâilî, 81
 Ebû Nâsr Ahmed b. Muhammed b. Abdussamed Rahimellahi, 148
 Ebû Nâsr Ebû Zeyd, 91
 Ebû Reyhân Bîrûnî, 6
 Ebû Reyhân Muhammed b. Ahmed Bîrûnî, 3
 Ebû Sâc, 38
 Ebû Saîd Abdulhay ed-Dahhâg b. Mahmûd Gerdîzi, 1, 5, 6, 100
 Ebû Saîd Abdûs b. Abdü'l-Azîz, 138
 Ebû Saîd Bekir b. Mâlik, 70
 Ebû Saîd Mâlik, 70
 Ebû Saîd Şeybî, 83
 Ebû Sâlih Mansûr b. İshâg, 47
 Ebû
 Sehl Ahmed b. el-Hasan el-Hamdûyi Efendi, 133
 Ebû Sehl Mürsel b. Mansûr b. Efleh-i Gerdîzi, 135
 Ebû Sücâa, 112
 Ebû Sühel Muhammed b. el-Hüseyin Ezzûzenî, 115
 Ebû Şücâ' Fenâ Hüsrev, 79, 82
 Ebû Şüca, 79
 Ebû Tâlib Rüstem Mecidü'd-devle, 137
 Ebû Tâlîp, 130
 Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Nâsîrüddîn Rahimellah, 133
 Ebû Zeyid, 84
 Ebû'l-Hasan, 70, 72, 76, 77, 78, 80, 81, 82, 83, 85, 97
 Ebû'l-Hasan, 76
 Ebû'l-Hasan Alî bin Abdullah, 133
 Ebû'l-Hasan Muhammed b. İbrâhim Simcûrî, 70, 72
 Ebû'l-Hasan Tâhir b. el-Fazl, 85
 Ebû'l-Hasan Utbî, 80
 Ebû'l-Hüseyin, 80, 81, 82, 83, 93, 96
 Ebû'l-Hüseyin Abdullah b. Utbî, 80
 Ebû'l-Hüseyin b. Muhammed b. Alî El Hamûlî, 96
 Ebû'l-Hüseyin Muhammed b. Muhammed el-Müznî, 83
 Ebû'l-Hüseyin Müznî, 83
 Ebû'l-Hüseyin Utbî, 81, 82
 Ebû'l-Kâsım, 85
 Ebû'l-Kâsım Abîdullah b. Hurdâzbih, 2
 Ebû'l-Kâsım Ahmed b. El Hasan Meymendî Rahimellah Efendi, 135
 Ebû'l-Kâsım b. Abbâd, 91
 Ebû'l-Kâsım el-Âbbâs b. Muhammed Bermekî, 95
 Ebû'l-Kâsım Mahmud b. Nâsîrüddevle'ye, 90
 Ebû'l-Kâsım Nûh, 93
 Ebû'l-Kâsım Sîmcûri, 90, 95, 102, 104
 Ebûl Abbâs Abdullah b. Muhammed, 48

- Ebûl Abbâs b. İshâg, 94
 Ebûl Abbâs Me'mûn İbn-i Me'mûn, 114
 Eb'ul Abbâs Sa'lûki', 50
 Ebûl Abbâs Tâş el-Hâcib, 81
 Ebûl Abdullah Gâzî, 80
 Ebûl Asker, 137
 Ebûl Ca'fer Utbî, 72
 Ebûl Fazl, 60, 61, 62, 79
 Ebûl fazl b. Amid, 79
 Ebûl Fazl Muhammed b. Ahmed Hanâmeti, 96
 Ebûl Fazl Muhammed b. Muhammed El Hâkim, 60, 61
 Ebûl Fetih b. el-Amîd, 70
 Ebûl Fevâris, 84, 99, 112
 Ebûl Fevâris Abdü'lmelek, 99
 Ebûl Fevâris b. Bâhâüddevle, 112
 Ebûl Fevâris b. Ebî Şecâ, 84
 Ebûl Hâris, 94, 95, 96, 97
 Ebûl Hâris Muhammed b. Ahmed b. Ferîğûn, 79
 Eb'ul Hasan Nâsr b. İshâg el-Katib, 51
 Ebû'l- Hasan Şa'râni, 22
 Ebûl Kâsım, 95
 Ebûl Muzaffer, 66, 67, 85
 Ebûl Muzaffer Abdulah b. Ahmed, 66
 Ebûl Muzaffer Bergaşî, 95
 Ebûl Muzaffer Muhammed b. İbrâhim Elbergeşi, 94
 Ebûl-Hars b. Ebul- Kâsım, 64
 Ebûnnecm Ayâz b. İmâg, 133
 Ebû't- Tayyip, 22
 Efrîdun, 42
 eğer, 36, 38
 Ehşîn, 42
 Ehşîn Kâdâ, 42
 135, 138, 146, 149, 168
 el Hâcib İbrâhim b. Alptekîn, 72
 el-Kâdir Billah, 94, 101
 elbise, 22
 Elburz, 18, 30, 46, 77
 elçi, 8, 29, 74, 80, 81, 86, 101, 103, 111, 112, 116, 118, 120, 123, 139, 144, 150
 Elçi, 29, 81, 119
 Elçiler, 97
 elçilik memuru, 77
 Elgâhir Billah, 57
 el-Hind, 3
 el-Hüseyin el-Utbî, 65
 elmas, 110
 Elyârûg Hâcib, 136
 Emîr, 29, 35, 40, 52, 56, 57, 59, 60, 62, 68, 72, 73, 74, 81, 89, 102, 104, 107, 108, 113, 117, 123, 127, 130, 137, 139, 141, 142, 147, 148
 Emîr (Muhammed) Rahimellahi, 133
 Emîr Âdil, 90
 Emîr Ayâz, 133
 Emîr Ceng, 136
 Emîr Çağaniyan, 122
 Emîr Ebû Alî, 82, 85
 Emîr Ebû Hasan, 76
 Emîr Ebû Mansûr Sebüktekîn, 88
 Emîr Ebû'l-Hasan, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84
 Emîr Ebû'l-Kâsım, 85
 Emîr Ebûl Hâris, 94
 Emîr Ecel
 Abdür-Reşîd
 Adâm-allah-üddevle, 149
 Emîr Ecel Adâm-allah-üddevle, 149
 Emîr Ecel Seyyid Ebû Mansûr AbdurReşîd b. Yemînuddevle Adâmallah Melik, 148
 Emîr Ferîğûn, 91
 Emîr Halef, 82
 Emîr Hamîd, 60, 61, 62, 64, 65, 66, 67, 69
 Emîr Hatlân, 65
 Emîr Jâst Ca'fer b. Şemânigvâ, 66
 Emîr Mahmûd, 90, 91, 92, 95, 96, 97, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 133

- Emîr Mahmûd Rahimellah, Hâcib Alî b. Arslan El Garîb, 119
 Emîr Mahmûd Rahimellahi, 97, 100, 101, 103, 104, 105, 107, 109, 111, 114, 115, 116, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 125, 126, 128, 129, 130, 132, 136, 146
 Emîr Mahmud, 105, 106
 Emîr Mansûr b. Azîz, 94
 Emîr Mecdûd b. Mes'ûd b. Rahimellahi, 143
 Emîr Mecdûd Rahimellahi, 146
 Emîr Mes'ûd, 127, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 142, 143, 147
 Emîr Mes'ûd Rahimellahi, 132, 133, 136, 137, 142
 Emîr Mevdûd, 148, 149
 Emîr Mevdûd Rahimellahi, 146, 148, 149
 Emîr Muhammed, 29, 116, 127, 132, 133, 134, 147, 148, 149
 Emîr Muhammed Rahimellahi, 132, 134, 147
 Emîr Nâsr, 102
 Emîr Nâsr b. Nâsriddin, 120
 Emîr Nûh, 60, 61, 62, 64, 85, 88, 90, 91
 Emîr Râdî, 80, 81, 88, 93
 Emîr Râdî Nûh, 90, 93
 Emîr Râdî Nûh b. Mansûr, 94
 Emîr Râdî,, 80
 Emîr Saîd, 56, 57, 58, 60
 Emîr Sebüktekîn, 88, 89, 90, 91, 93
 Emîr Sebüktekîn Rahimellah, 88
 Emîr Sipahsâlâr, 102
 Emîr Sipahsâlâr Nâsr, 102
 Emîr Şehâbüddeve Ebû Saîd Me'sûd b. Yemînü'd-Devle Rahimellahi aleyhimâ, 133
 Emîr Şehîd, 51, 52, 56, 138, 139, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 148, 149
 Emîr Şehîd Rahimellahi, 138, 139, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148
 Emîr Tâhir b. Fazl, 85
 Emîr Trûcanpâl, 113
 Emîr Yemînü'd-Devle, 117, 118, 119, 130
 Nandâ, 118
 Emîr Yûsuf, 120, 127, 134
 Emîr
 Yûsuf b. Rahimellah Yemînü'd-Devle, 120
 Emir-i Horâsân, 82
 Emîrek Tûsi, 93
 Emîr Hamîd b. Nûh, 73
 Emîr-i Cürcânc, 92
 Emîr-i Halef, 105
 Emîri mümin, 29
 Emîr-i Tûs, 125, 129
 Emîr-i Tûs Ebûl Hâris Arslân Câzib, 125
 Emîril mü'minin el-Kâdir Billah, 135
 Emîril mü'minin Ettâî'llah, 78
 Emîri-Tus Ebû'l-Hâris Arslân Câzib, 129
 Emîrler, 89
 Emîrlik, 26, 34, 60
 Emîr Mahmûd, 120, 125
 Emîr Sebüktekîn, 88
 Emîr'ül Mü'minin, 34, 101
 Emîrül
 Ümerâi müeyyideid menissemâ', 86
 Enc Hâcib, 85
 Enderuh, 91
 Erdebil, 46
 er-Râdî Billah, 58
 Ersâtîn, 42
 Ertegîn Hâcib, 149
 Esed, 28, 37, 42, 43, 44, 57
 Esfiyân, 42
 esir, 19, 29, 39, 40, 49, 54, 59, 64, 70, 92, 95, 102, 104, 105, 110, 114, 115, 129, 142, 144
 Eskhed, 42
 esnaf, 133
 esnaflar, 133
 Esnâs, 41
 Ester Âbâd, 82

- Esterâbâd, 24, 77, 139
 Eş'ab b. Muhammed El Yeşkirî, 78
 Eşkîyalık, 156
 eşyalar, 123
 et-târîhi fî ahbâr-i Vulât-ı Horâsân, 2
 ev, 66, 110, 123
 ev eşyaları, 140
 evlatlık, 88
 ezan, 126
 Faik, 94, 95, 96
 Fâik El Hâssa, 80
 fakihler, 112
 Ferâveh, 138
 Fars, 33, 151
 Farsça, 1, 3, 4, 9, 12, 24, 25, 28, 58,
 70, 87, 100, 101, 165, 170
 Fâik, 81, 82, 83, 84, 85, 89, 90, 91,
 94, 96, 97
 Fâzân, 42
 Fazl, 14, 28, 54, 60, 70
 Fazl b. Sehl, 14, 152
 Fazl, 14
 fen, 52
 Fenâ Hüsrev, 82
 Ferâveh, 42, 129
 Ferdîn, 42
 Ferğâna, 19, 20, 42, 71, 173
 Ferğâna, 19
 Ferhâd, 29
 ferman, 29, 76, 125, 129, 135, 137,
 144, 148
 Ferri evvel, 42
 fesleğen, 123
 Fıkıh, 20
 Fırât, 32
 fırın, 57
 fihrist, 9
 fil, 82, 90, 106, 110, 116, 117, 118,
 120, 121, 128, 139, 147
 fil sürücü, 117
 filbansız, 117, 120
 filler, 122
 filozoflar, 1
 Fiy, 42
 Fransa, 9
 ganimet, 105, 110, 113, 116, 127, 138,
 140, 142, 162
 Ganj nehri, 118
 Garâmita, 111, 131
 Garcistân Şâr Şâhı, 112
 Garer, 50
 Garnîn, 25, 156
 gazete, 132
 Gâzî, 105, 130
 Gâzî Hâcib, 130
 Gazne, 5, 6, 27, 62, 71, 75, 88, 96,
 101, 108, 112, 122, 126, 145, 157,
 159, 160, 162, 169
 Gazne devleti, 160
 Gazne Devleti, 157
 Gazne Sultanı, 163
 Gazneli Devleti, 5
 Gazneli Mahmud, 2, 114
 Gazneli Mahmûd, 161, 163
 Gazneli Muhammed, 163
 Gazneli Sultanı, 5
 Gazneliler, 4, 6, 12, 25, 65, 75, 88, 99,
 100, 108, 109, 110, 115, 125, 150,
 157, 159, 160, 163, 166, 168, 171
 Gaznîn, 5, 6, 26, 75, 93, 95, 102, 105,
 111, 112, 113, 114, 120, 124, 126,
 127, 129, 132, 133, 134, 137, 138,
 139, 141, 142, 145, 146, 148
 gemi, 121, 126, 128
 Geng, 118
 Gerdîz, 5, 6, 26, 88, 93
 Gerdîzi, 7, 161, 163
 Gerdîzî, 1, 2, 4, 5, 165, 168
 Gevâliyâr, 120
 Gezâ Kuun, 4, 165
 Gîrâ Kûtvâli, 147
 giysiler, 140
 Gotâhân, 127
 göz, 22
 Gulâm, 17
 gulâmlar, 163
 Gulâmlar, 133
 Gumûs, 78

- Gur, 162
 Gûzganân, 65, 91, 105, 116, 132, 144
 gümüş, 110, 123, 127, 142, 147
 Güney, 85, 108, 118
 güruh, 60
 gürz, 146
 Ğarb, 139
 Ğarcistân, 112
 Ğassân, 42, 43
 Ğur, 78
 Ğûr, 146
 Ğûrek, 111
 Habûşân, 76
 Hac, 18
 Hâc, 136
 Hâce (Ahmed b.) Muhammed b. Abdüssamed Elvezîri, 146
 Hâce Ahmed b. Elhasan, 138
 Hâce Ahmed b. Elhasan Rahimellahi, 138
 Hâce Ebû Nâsr Ahmed b. Muhammed b. Abdüssamed, 138
 Hâcib, 48, 64, 71, 78, 88, 108, 115, 119, 122, 125, 130, 132, 135, 140, 146, 171
 Hâcib Alî, 119, 130
 Hâcib Alptekîn, 71
 Hâcib Bilkâ Tekîn, 125
 Hâcibül Hüccab, 73
 Hâcip, 29, 37, 130
 Hâcip Alptekîn, 72
 Haddâd, 42
 hadisler, 20
 Haffârlar, 113
 Haffâroğlu, 50
 Hafza, 55
 hakem, 72
 Hâkim, 60, 62
 Hakîm Rûknâ, 9, 10
 Hâkim-i Celîl, 60
 Halef, 14, 78, 91, 101, 105
 Halef b. Ahmed, 101, 105
 Halef b. Ahmed b. Hâkim, 91
 Halem, 74
 halı, 147
 Halife, 18, 37, 42, 83
 Halife Emîn, 153
 Halîfelik, 22, 24
 hamam, 55, 58
 Hamîd, 60
 Hamûye, 53, 56, 62
 Hamûye b. Alî, 53
 Hamûye İbn-i Alî, 56
 Hamûyeh, 60, 61
 Hamza, 14, 15
 Hân, 65, 84, 85, 86, 97, 102, 104, 108, 122, 123
 Hanâmet, 96
 hançer, 124
 hanedanlık, 155
 Hânisî, 142, 143
 Hapis, 92
 hapishane, 56
 Harcenk, 53, 64
 Hârezm, 87, 92, 114, 115, 162
 Hârezm Şâh, 92
 Hârezmlerin Sâlârı, 114
 Hâricî, 14, 49
 Hâricî Hamza, 14
 Hâriciler, 15, 16, 53
 Harun, 45, 86, 138
 Haryeh, 54
 Hârzem, 92, 115, 127, 138
 Hârzem Şâh, 92, 114
 Hârzemlilerin Sipahsâlârı, 115
 Harzemşâh Hâcib Altûntaş, 122
 Hasan, 22, 23, 30, 31, 33, 49, 50, 51, 68, 70, 71, 72, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 91, 93, 112, 168
 Hasan Alî b. El Kâsım El Ârız, 77
 Hasan b. Alî b. Hasan b. Amr b. Alî b. el-Hüseyn b. Alî b. Ebi Tâlîp -Radiallahu Anhüm, 50
 Hasan b. Bûye, 75
 Hasan b. Muhammed El Mîkâlî, 135
 Hasan b. Tâhir b. Müslüm el-Môlâ, 112
 Hasan b. Zeyd, 30

- Hasan b. Zeydül Alevî, 23, 155
 Hasan Bûye, 68, 70, 71, 76, 77, 79
 Hasan Fîrûzân, 70
 Hasan Utrûş, 50
 Hasan Zeyd, 23
 haşem, 35, 36, 44, 52, 60, 77, 120, 135, 139, 142, 143
 Hatlân, 65
 hayvan, 68
 hayvanları avlayan kartal, 124
 Hezâresb, 115
 hazine, 34, 85
 hazinedar, 64, 124
 Hazinedar Fegîn, 71
 hazinedar Fetekîn, 140
 hazinedar Gatekîn, 64
 hazineler, 134, 135
 Hazret, 66
 Hazreti Hâkim, 61
 hediyeler, 22, 35, 36, 73, 84, 123, 124, 137, 162
 Heftâb, 116
 Henâi, 76
 Hepyân, 148
 Herât, 12, 16, 28, 33, 34, 37, 43, 49, 54, 73, 78, 80, 83, 85, 89, 90, 91, 97, 101, 105, 108, 115, 134, 135, 138, 144, 158, 173
 Herteng, 85
 Hezâresb, 92
 Hicri, 11
 hilâfet, 24, 46, 59, 60, 64, 78, 79, 94, 153
 hilat, 133, 136
 hil'at, 132, 138
 hîl'at, 38, 41, 66, 71, 77, 80, 85, 87, 101, 116
 hilekar, 78
 Hind kılıçları, 124
 Hindîstân, 53, 100, 102, 105, 107, 108, 110, 111, 113, 117, 120, 124, 126, 127, 128, 135, 136, 137, 138, 141, 142, 146, 147, 155, 161, 163, 166, 167, 169, 171
 Hindîstân Sâlârlığı, 136
 Hindîstân Şâhı, 105, 111, 113
 Hindîstân şairleri, 120
 Hindîstân'ın Sâlârı, 141
 Hindû, 118, 133, 139, 141
 Hindû Beçe, 102
 Hindûlar, 111, 117, 126
 Hindûların Padişâhı Behîm Dîv, 127
 Hindûların Sipahsâlârı, 133, 141
 Hint, 1, 100, 105, 106, 107, 108, 110, 111, 113, 116, 161
 Hint liderleri, 2
 Hintliler, 5
 Hintliler'in bayramları, 2
 Hisâr, 50, 105, 106, 116, 120, 142, 145
 Hisâr-ı Tâk, 105
 hizmetçi, 22
 hocalar, 113, 119
 Hodâ b. Hâmtâ b. Nôş, 41
 Horâsân, 1, 2, 12, 13, 14, 16, 17, 18, 20, 22, 23, 24, 25, 27, 28, 29, 30, 33, 34, 37, 39, 40, 41, 42, 43, 45, 46, 48, 51, 57, 59, 60, 62, 64, 65, 67, 68, 70, 71, 72, 73, 74, 76, 77, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 90, 91, 94, 95, 100, 101, 108, 112, 125, 127, 131, 132, 143, 153, 154, 156, 157, 158, 160, 162, 166, 168
 Horâsân Emîri, 52
 Horâsân Emîri ve Sebüktekîn, 90
 Horasân emirleri, 2, 4, 166
 Horâsân Emîrleri, 100
 Horâsân sipehsaları, 76
 Horâsân Sipehsalarlığı, 57
 Hordat, 116
 Hostân, 48
 Hucustânî, 33, 34
 Humâr Tâş, 114
 Hûrân, 56
 hurma, 67
 Hûşeng, 42
 hutbe, 13, 14, 34, 39, 86, 101, 139, 154

- Huvâharzâde Ca'fer, 103
 Hüdâ dâd, 117
 Hüdâvend, 125, 129, 135
 Hüdâvend zade, 135
 Hüdâvendi alem Sultân-ı Muazzam
 İzzeddevle ve Zeynül Mille Seyfullah
 Muaz Dînillah Ebû Mansûr Abdur
 Reşîd b. Yemînü'd-Devle ve Emînül
 Mille Ebû'l-Kâsım Muhammed b.
 Nâsırüddîn Veddevle, 100
 hüdâvenzâde Emîr Mahmûd, 142
 hükümdar, 123, 124, 160
 Hükümdar, 112, 132
 Hümâyûn Fakültesi, 6
 Hürremî, 16
 Hürremiyye, 16, 152
 Hüsâm-üddevle, 81
 Hüseyin, 13, 14, 16, 28, 43, 44, 49,
 50, 51, 53, 54, 80, 81, 94, 125, 155,
 165, 169
 Hüseyin b. Alî, 49, 50, 54
 Hüseyin b. Alî (b.) Mîkâil, 140
 Hüseyin b. Alî b. Tâhir El Temîmî, 78
 Hüseyin b. Alî El Merûzî, 57
 Hüseyin b. Alî Merûzî, 49
 Hüseyin b. Ma'dân, 137
 Hüseyin b. Tâhir, 82
 Hüseyinb. Alî b. Mîkâil, 139
 Hz. Ebû Bekir, 150
 Hz. Muhammed, 1, 150
 Hz. Ömer, 31, 151
 II. Hüsrev, 150
 III. Yezdicerd, 151
 Irak, 13, 20, 23, 31, 53, 100, 112, 134,
 151, 162, 167
 İblis, 22
 İbn Hurdâzbih, 52
 İbn-i Kâbûs, 97
 İbn-ül Muktedir, 94
 İbrâhim, 29, 56, 62, 63, 64, 102, 104
 İbrâhim b. Ahmed, 29, 63
 İbrâhim b. Sâlih Elmeruzuzi, 29
 İbrâhim b. Sîmcûri, 61, 62
 İbrâhim b. Sîmcûri', 61
 İbrâhim b. Yahyâ b. Zeydûye, 49
 İbrâhim b. Zeydeveyh, 48,
 İç Asya, 158
 İgân, 62
 İlik, 86, 87, 94, 97, 98, 103, 109
 ilim, 1, 31, 76
 İlmenekû, 93
 İmâmüddevle, 85
 İmparator, 150
 inci, 38
 İngilizce, 4, 7
 İngiltere, 6
 insan, 16
 İran, 1, 3, 7, 12, 15, 16, 18, 20, 24, 25,
 26, 30, 31, 32, 33, 38, 46, 54, 58, 59,
 70, 77, 85, 91, 98, 101, 102, 108, 118,
 120, 150, 151, 152, 153, 154, 156,
 166, 172
 İran Coğrafyası, 150
 İran Devleti, 7
 İran şairleri, 120
 İranlı, 8, 153
 İranlı bilginler, 8
 İrânşehr, 4, 7
 İsfahân, 33, 58, 67, 70, 131, 132, 138,
 162, 172
 İsferyin, 102
 İshâg, 49, 50, 51, 53
 İshâg b. Ahmed, 48
 İshâg b. İlyâs, 53
 İslam, 162
 İslam askerleri, 126, 127, 142
 İslam Devleti, 154
 İslam Devletleri, 1
 İslam Halifeleri, 100
 İslam ordusu, 116
 İslamiyet, 150, 158, 162
 İslâmiyet, 100
 İsmail, 41, 43, 44, 63, 98, 102, 104,
 157, 161, 170, 173
 İsmâil, 18, 34, 38, 40, 44, 45, 46, 47,
 48, 50, 51, 55, 60
 İsmâil b. Ahmed, 39, 40, 55, 157
 İsmâil b. Ebû'l Hasan, 64

- İsmâîl b. Nâsîrüddîn, 95
 İsmâîl b. Toğyâni, 70
 İspehbed, 101, 173
 İspîcâb, 85, 86
 İylâg ordusundan, 66
 İyrec, 42
 Kabe, 126
 Kâbil, 26, 27, 53, 88, 170
 Kâbûs, 81
 Kaçkâr, 87
 Kâdir, 94, 101, 122, 123, 124, 127, 136
 Kâdir Billah, 127, 162
 Kâdir Hân, 123, 124, 143
 Kadisiye, 151
 kafirler, 105, 113
 kakım, 124
 kale, 65, 78, 105, 106, 110, 111, 113, 116, 119, 120, 138, 142, 147
 Kale-i Erkân, 70
 Kale-i Kîrî, 147
 kaleler, 100, 102
 Kâlinecâr, 120
 Kameri, 11
 Kâmkâriker, 54
 kanal, 21
 Kanallar kitabı, 21, 155
 Kannevc, 116, 117, 118
 kapkaçak, 147
 Karahanlılar, 65, 97, 98, 104, 159, 161
 Karatekîn, 56, 88
 kasaba, 6
 kase, 40
 Kâşgar, 122
 katır, 65, 121, 124, 147
 katır yavruları, 124
 katırlar, 125
 kavim, 17, 55
 Kazvîn, 46, 59, 168
 Kazvînî, 6, 64
 kefen, 67
 Kehfud devle-i vel islâm, 127
 kemerli Türk köleleri, 124
 Kemkânân, 65
 Kerdûs, 145
 kerkenez, 124
 Kerkîn, 42
 Kerûh, 28
 kese, 35, 36
 Keş, 88
 Keşmîhin, 103
 Keşmîr, 107, 110, 113, 114, 120, 172
 Keşrâd, 42
 Keter ovası, 143
 kethüda, 115, 138
 Keyamürs, 42
 Keymçoyân, 66
 kılıç, 29, 38, 67, 71, 124, 145, 149
 Kîrat, 119
 Kîrat Şâhı, 119
 kırbaç, 19, 65
 kış, 60, 121, 126
 Kirdâr, 42
 Kîrî Kutvali, 147
 Kirman, 33, 102, 112, 151, 155, 166, 168
 Kirmân, 102, 112
 Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-memâlik, 52
 Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik, 2
 Kitâb-ül Küniy, 21, 155
 kitap, 2, 21, 52
 Kolçendir, 116
 kolye, 105
 komutanlar, 36
 konak, 32, 147
 koyun, 125
 koyunlar, 125
 köle, 7, 17, 22, 51, 55, 71, 75, 76, 88, 96
 köleler, 58, 90, 104, 133
 Kölemenler, 88
 köşk, 66, 110, 133, 141
 köy, 25, 96
 Kûhek, 102
 Kuhistân, 80, 83, 84
 Kûhpâye-i Gaznîn, 146
 kumandan, 27, 115

- kumrular, 124
 Kûrcibâl, 71, 79
 Kûre Nâmî, 116
 kurt, 132
 Kutval, 113
 Kuzek, 42
 Kûzek, 42
 kuzu, 132
 külah, 55, 66
 Kürt, 139
 Lâhûr, 143
 lifler, 121
 liva, 127
 livâ, 29, 45, 46, 72, 85, 101
 Lohûrkût, 120
 Londra, 3, 9, 165
 Lûhû, 120
 Maârif Vezâreti, 7
 Macarca, 4, 165
 Mâdûnnehir, 94
 Mâdûnnehir, 109
 Mâdûnnehrin, 102
 Mahmûd, 1, 5, 6, 28, 90, 92, 95, 97,
 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106,
 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113,
 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121,
 122, 123, 125, 126, 127, 128, 129,
 130, 131, 132, 135, 136, 146, 161,
 162, 169, 171, 172
 Mahmud b. Nûle, 28
 Mâhrûy, 104
 Mâkân, 59, 70
 Mâkâni, 58
 mal, 34, 35, 48, 49, 70, 71, 77, 87, 92,
 97, 110, 116, 117, 119, 121, 124, 127,
 133, 135, 136, 140, 142, 147
 mallar, 35, 82, 125, 126
 Mansur, 160
 Mansûr, 2, 13, 26, 31, 47, 49, 50, 54,
 56, 62, 64, 67, 68, 72, 74, 76, 77, 78,
 79, 84, 88, 91, 94, 100, 148, 160
 Mansûr b. İshâg, 49, 50
 Mansûr b. Karâtegîn, 62, 67
 Mansûr b. Karâtekîn, 64
 Mansûr b. Muhammed b.
 Abdürrezzâk, 84
 Mansûr b. Nûh, 2, 77, 78, 79, 160
 Mansûr Nâsr b. Ahme, 68
 Mansûr, Ahmed b. Sühel, 47
 Mansûre, 127, 172
 Mârikle, 148
 Mars, 103
 matraplar, 137
 Mâtûre, 116, 117
 Maveraünnehir, 15, 159, 162
 Maverâünnehir, 37, 157, 158, 172
 Mâverâünnehir, 37, 38, 39, 40, 44, 45,
 57, 65, 72, 89, 102, 109, 121, 122,
 123, 125, 143, 166
 Mâverâünnehir ahdi, 38
 Mayıs, 68, 86
 Mâzî, 48
 Mâziyâr, 19
 Mâziyâr b. Kârin, 18, 19
 Me'mun, 115
 Mecedü'd-devle, 130
 Medâi, 151
 Mehâven, 116
 Mehdî, 28, 30, 67
 Mehmed Kanar, 3, 7, 8, 10, 11, 14, 18,
 29, 118
 Mekke, 111, 126
 Mekrân, 137, 166
 Mekrân Emîri, 137
 mektup, 21, 29, 30, 31, 32, 50, 52, 53,
 63, 67, 68, 69, 70, 71, 74, 75, 76, 77,
 80, 82, 86, 87, 88, 92, 95, 103, 104,
 127, 129, 130, 138, 140, 143, 147,
 160, 163
 Melik Mes'ûd, 140
 Melikler, 100
 Memlükler, 88
 Me'mun, 13, 14, 17, 154
 Me'mûn, 12, 14, 16, 17, 37, 42, 43,
 57, 92, 153
 memur, 73
 memurlar, 131
 Menât, 126

- Mensûre, 141
 Merdâvîz, 58
 merkep, 81
 mermer, 120
 Mers Merzivân, 42
 Mersârîğ, 113
 Merv, 12, 15, 16, 42, 54, 55, 56, 61, 62, 64, 75, 78, 89, 96, 97, 101, 103, 104, 108, 109, 143, 144, 153, 172
 Merverrûd, 146
 Merverrûz, 15, 56
 Merzubân, 70
 Mes'ud, 132, 147, 163
 Mes'ûd, 1, 5, 6, 10, 115, 131, 132, 135, 147, 163, 171
 mescitler, 113
 Mesîh Kâşî, 10
 Mesteneg, 112
 Mes'ûd, 132, 134, 140, 141
 Mes'ud Rahimellahi, 131
 mevâlî, 151
 Mevdûd, 146, 148, 149, 163
 meyve, 123
 Mısır, 11, 16, 53, 112, 136, 168
 Mısır başveziri, 136
 mızrak, 139, 145
 mızrakçılar, 130
 Mîhne, 145
 Mihrân, 42
 mil, 96, 141
 Mîlâd, 24, 42
 Mîle, 65
 Mîrek, 105
 misgal, 117
 Muaddel, 25, 49
 Muaddel b. Leys, 49
 muallimler, 124
 muhalif, 34, 152
 Muhammed, 7, 11, 15, 17, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 31, 33, 35, 38, 42, 45, 46, 47, 49, 52, 54, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 64, 65, 69, 70, 72, 74, 75, 76, 78, 79, 83, 84, 85, 87, 91, 92, 94, 95, 100, 102, 106, 114, 115, 132, 133, 135, 138, 141, 146, 147, 148, 149, 155, 159, 163, 165, 168, 172
 Muhammed b. Abdullah El-Bel'ami, 57
 Muhammed b. Abdussamed, 47
 Muhammed b. Abdürrezzak, 74
 Muhammed b. Abdürrezzâk, 72
 Muhammed b. Ahmed El Hâkim, 62
 Muhammed b. Beşir, 35, 38, 39
 Muhammed b. Eched, 54
 Muhammed b. El Abbâs, 50
 Muhammed b. Hamîd-üd Tâhir, 17
 Muhammed b. Hâmid-üd Tâhirî, 16
 Muhammed b. Hârûn, 45
 Muhammed b. Hürmüz, 49
 Muhammed b. İbrâhim, 72
 Muhammed b. İbrâhim Ettâî', 114
 Muhammed b. Muhalled b. Zerârah El Merûzî, 54
 Muhammed b. Muzaffer, 58
 Muhammed b. Tahir, 155
 Muhammed b. Tâhir, 15, 23, 25, 28
 Muhammed b. Tâvît, 4
 Muhammed b. Tuğân'ul Mâcib, 61
 Muhammed b. Zeyd b. Muhammed, 45
 Muhammed Ba'lami, 159
 Muhammed el-Yemîn, 42
 Muhammed Ettâî, 114
 Muhammed
 İbni Abdulvahhâb Kazvîni, 3, 7, 165
 Muhammed Nâzım, 4, 7, 166
 Muhammet b. Muzaffer, 49
 Muhammet b. Tâhir, 23
 Muharrem, 38, 59, 62, 79, 105
 Muhsin, 28
 Muktedir, 48, 49
 Mûlâ Sandelî, 50
 Mûlâ Sayd, 49
 Mûled Kaşan b. Bâsedû, 117
 Mûliyân, 86
 Mûnşî, 42
 Muntasır, 22, 23, 102, 103
 murassa, 38

- Mus'ab b. Abdullah, 22
 musalla, 29
 Mu'tasım, 16, 17, 18, 19, 22, 153
 Mu'temid, 24, 32, 33, 37, 57
 Mu'tezid, 36, 41, 45, 46
 Mutî', 64, 70, 71, 77
 Muvaffak, 31, 32, 33
 mübaşir, 74
 mücevher, 38, 105, 117, 121, 123, 127, 147
 Müellif, 5, 6, 9
 müezzin, 126
 Mühtedî, 24
 Müktefî, 30, 37, 46, 48
 Mültân, 106, 107, 108, 111, 127, 128, 146, 172
 Mültân Emîri, 107
 müneccimler, 54
 Münkîtrâk, 135
 Mürsel, 135
 müslüman, 42, 46, 102, 109, 110, 113, 118, 119, 127, 150, 157, 158
 Müslüman kumandanlar, 150
 müslümanlar, 17, 105, 106, 111, 114, 126, 127
 Müsteîn, 23, 24
 Müstekfî, 62
 Müşirlik fermanı, 121
 Mütevekkil, 22
 Nahşeb, 65, 88
 Naip, 95
 Nakib, 103
 namaz, 38, 64, 109
 Nandâ, 8, 118, 119, 120
 Nandana, 113
 Nasıruddînillah Mertâş Ferâş, 137
 Nâsırüddîn veddevle, 90
 Nâsırüddînillah Rahimellah, 137
 Nâsr, 13, 26, 38, 44, 51, 52, 53, 58, 60, 67, 68, 97, 138
 Nâsr b. Melik, 78
 Nâsr b. Nasıruddin, 102
 Nâsr b. Nâsırüddîn, 97
 Nâsr b. Nûh, 69
 Nâsr b. Sâlih, 26
 Nâsr Şarâbdâr, 67
 Nâsr, Hamûye b. Alî, 53
 Nâsr b. Ahmed, 51, 53
 Nâsr'üd-Devle, 80
 Nâşir, 8, 73, 110
 Nedimler, 139
 nehir, 21, 74
 Nehr-i Vale, 126
 Nesâ, 12, 61, 75, 78, 83, 96, 108, 129, 139, 145
 Nezn, 145
 Nihâvend, 151
 Nîmrûz, 25, 127
 Nişabur, 16, 17, 29, 33, 34, 54, 70, 75, 91, 161, 172
 Nişâpûr, 16, 17, 20, 22, 28, 29, 31, 33, 34, 40, 47, 54, 56, 57, 58, 61, 62, 64, 67, 68, 69, 70, 72, 73, 74, 76, 77, 78, 80, 81, 83, 84, 85, 89, 90, 91, 92, 95, 96, 102, 104, 108, 110, 130, 133, 135, 139, 145
 Nişâpûr Sipahsâlârlığı, 80
 Nogân, 74
 Nûh, 14, 37, 42, 48, 57, 60, 61, 62, 63, 64, 66, 68, 69, 70, 79, 80, 81, 85, 86, 87, 89, 90, 92, 93
 Nûh b. Mansûr, 79, 85
 Nur, 119
 Oğuz süvarileri, 162
 Oğuz Türkleri, 102
 Oğuzlar, 103
 ok, 113, 125, 128
 ordu, 8, 32, 35, 38, 56, 57, 66, 76, 81, 83, 86, 91, 92, 101, 106, 114, 115, 118, 119, 121, 130, 134, 138, 140, 141, 146, 148, 149, 161
 ordu komutanı, 66, 149
 ordugah, 30, 50, 74, 82, 89, 91
 orman, 119, 142
 Orta İnan, 166
 Ortaçağ, 1, 15, 16, 24, 26, 30, 44, 45, 156, 164, 169
 Osmanlılar, 31

- ova, 77, 125
 Ovbaş, 114
 Oxford, 3, 6, 165
 ödül, 29, 35, 36, 47
 öküz, 84, 90, 121
 Özbekistan, 19, 39, 53, 57, 65, 89
 Özkend, 98, 99
 Padişâh, 29, 42, 100, 146, 147
 Padişâhlık, 51, 100, 131, 132, 133, 134
 para, 35, 36, 67, 68, 96
 parmak, 125
 Pârs, 48, 64
 Pazar, 79, 109, 137
 Pazartesi, 39, 99
 Pencvây, 26
 Perşâver, 105
 Pervân, 88
 Petersburk, 4, 165
 petrol, 128
 Peygamberlik, 67
 Peyrûz, 27
 Pîr Hâcib, 140
 piyade, 103, 105, 118, 128, 130
 piyadeler, 36, 90, 128
 Pûrtegîn, 143
 Pûşeng, 91
 put, 111, 112, 117, 126, 127
 puthane, 111, 117, 142, 162,
 putlar, 117, 126, 162
 putperest, 119
 Rabûlahir, 60, 104
 Rabiyl ahir, 84
 Rabiylahir, 80
 Râca, 106, 116
 Râca Bacrâ, 106
 Râcepâl, 118
 Râdî, 58, 90, 93
 Râfi', 27, 36, 37, 57
 Rahimellah, 105, 110, 116, 117, 119, 123, 129
 Rahimellahi aleyhi, 100
 Rahte Hâmûy, 63
 Rakka, 13
 Râlûheket, 113
 Râm, 111, 142
 Ramazan, 53, 64, 71, 105, 141, 146, 172
 reayalar, 90
 Rebiulahir, 109, 131
 Rebiulevvel, 40, 65, 70, 83, 86, 95, 102
 62
 Receb, 3, 7, 11, 17, 23, 24, 28, 31, 32, 33, 46, 60, 61, 71, 77, 84, 89, 93, 165, 173
 Rehc, 134
 Reis, 75
 Reis Hüseyin, 140
 reisler, 137
 Reml Sim, 34
 Renah, 53
 Renchân, 42
 Resed Kâv, 42
 Resulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellim, 20
 Reşîd, 70, 73, 74
 Rey, 30, 38, 45, 46, 47, 48, 49, 58, 59, 62, 67, 68, 71, 76, 79, 84, 91, 130, 131, 138, 162, 163, 172
 Rey Emîri, 130
 rıbâtâ, 49
 Rıbât-ı Ferâveh, 129
 Rıbât'ı Hisâr, 147
 Rıbat-ı Mârîkale, 147
 Rimîn Kav, 42
 Rubâî, 10
 Rubu'd-dünyâ, 2
 Ruhûd, 26, 49
 Rûm, 53
 Rusça, 4, 165
 Rutbîl, 26
 Rûyân, 30, 58, 77, 78, 131
 Rûkneddîn Mesûd, 10
 rüzgar, 22, 90
 saç, 7, 55
 Sadsâd, 42
 Safer, 48, 96, 115, 153

- Saffârîler, 4, 6, 12, 25, 28, 31, 32, 33, 34, 37, 38, 40, 43, 57, 58, 102, 150, 155, 156, 166, 171
 Saglâbî, 76
 Sahib'üş şart, 54
 Saîd, 56
 Saîd Hâdim, 52
 Saîd-i Nefisî, 4, 166
 Sâlâbi, 30
 Sâlâr, 77, 129, 138, 146
 Sâlâr b. Şirdil, 77
 Sâlârlar, 134, 139, 148
 Saleh Türkleri, 91
 saltanat, 95, 101, 132
 Sâlûs, 77, 78
 Sâmân, 37, 41, 42, 44, 101
 Samangân Emîri, 65
 Sâmânî, 2, 38, 42, 52, 57, 75, 77, 158
 Sâmânî Devleti, 158
 Sâmânî Hodâh, 42
 Sâmânîler, 4, 6, 12, 25, 28, 30, 33, 37, 39, 41, 42, 43, 50, 52, 57, 58, 59, 61, 62, 64, 65, 68, 69, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 79, 81, 83, 85, 86, 89, 91, 102, 103, 105, 108, 150, 157, 162, 166, 171, 172, 173
 Sâmânîoğlu, 160
 Sâmânîoğlu Abdü'lmelik, 160
 Sâmânîoğulları, 86, 97, 160
 Sâmânîoğulları devleti, 161
 samur, 124
 sancak, 14, 15, 129
 sandallar, 124
 Sandeli, 49
 sandıklar, 38
 saray, 17, 22, 25, 54, 60, 73, 133
 Saray Gulâmları, 149
 saray gulemları, 133
 Sârî, 138, 139
 Sâsânî, 33, 46, 58, 102, 151
 Sâsânî devleti, 151
 Sasani İmparatorluğu, 150
 Sasani imparatoru, 150
 Sasânîler, 4, 166
 Sebekrî, 55
 Sebütekîn, 88, 89, 93, 161
 Sedîd, 73, 74, 75, 79
 Seferseb, 42
 Segziyân, 106
 Sehl, 54, 55
 Sehl b. Hâşim, 54
 Selçuklu Türkleri, 125
 Selçuklular, 159
 Semerkand, 37, 39, 40, 42, 43, 44, 48, 53, 57, 63, 65, 84, 89, 94, 103, 122, 123, 158, 168
 Cemazeyilahir, 66
 senet, 9
 Sependângân, 139
 Serahs, 12, 62, 83, 96, 108, 125, 138, 145
 Serahs Reisi, 102
 Seraperde, 134, 139
 Serhak, 104
 Seriyeh, 60
 Sersetî, 138
 Serşe', 42
 Seyfûddeve, 90
 Seyhûn, 128
 seyisler, 130
 Seyyid-i Âlem sallallahu aleyhi ve sellem, 126
 sınır Emîri, 116
 silah, 34, 40, 85, 113, 118, 122, 124, 128, 130, 134
 silahlar, 36, 123, 133
 Sîm, 42
 Sîmcûri Divît Dâr, 50
 sincap, 124
 Sind, 33, 53, 106, 127, 141, 166
 Sipâhân, 132
 Sipahsâlâr Alî Dâye, 146
 sipahsalarlık, 72
 Sipehsalar, 67
 siper kazanlar, 130
 Siri derya ırmağı, 162
 Sîstân, 25, 26, 28, 31, 33, 34, 40, 49, 50, 53, 55, 78, 82, 91, 101, 105, 106,

- 121, 151, 156, 162, 166, 172
 Sitare Yemânî, 14
 Soğd, 103
 İsrâil b. Selçuk, 124
 Nâsrb. Ahmed es-Saîd, 51
 soylu, 42
 su, 20, 67, 109, 113, 132
 su kanalları, 20
 Subaşı, 102, 108, 109, 146
 Subaşı Tekîn, 102, 108, 109
 Sultân, 34, 71
 Sultan Mahmûd, 5, 100
 Sultân'ud-Devle, 112
 Sûmenât, 126, 128
 Sûnduherây, 133
 Sûnîpet kalesi, 142
 Sûrkâv, 42
 Sûhel b. Hamedân, 36
 süheyl, 14
 Süleymân b. Yûsuf, 149
 süvari, 36, 82, 90, 103, 105, 106, 109,
 118, 121, 123, 128, 130, 133, 138,
 140, 146
 Şaban, 84, 93, 97, 104
 Şâdân Mesrûr, 34
 Şâdiyâh, 29, 31
 Şâh, 27
 Şâh Şûkpâl, 110
 Şâhinler, 124
 şairler, 155
 şakirt, 5, 36
 Şâm, 53, 136, 173
 Şamanlar, 126
 şarap, 23, 73, 123, 133
 Şârestân, 26
 Şâsb, 42
 Şehâbüd devle-i ve Cemâl'ül-Mille,
 127
 Şehîd Rahimellahi, 139
 Şehinşâh Mecidü'd-Devle Ebû Tâlîp
 Rüstem b. Fahrü'd-Devle, 130
 şehir, 133
 Şehrâkîm, 139
 Şehrâkîm b. Sûrîl, 139
 şehrin Sâlârı, 126
 Şehr-û b. Serhâb'ı, 139
 şenlikler, 2
 Şe'ra Yemânî, 14
 Şevval, 13, 31, 32, 37, 73, 79, 127,
 135
 Şeyhler, 52, 69
 Şihne, 70
 Şûmân, 65, 67
 Tabbâhî, 56
 Taberistân, 18, 19, 22, 23, 24, 30, 45,
 48, 50, 59, 60, 70, 74, 77, 124, 139,
 166
 Taberistân Emîri Kâlîncâr, 139
 Taberistân Valisi, 50
 tabut, 57
 Tac, 101
 Tacikistan, 19
 taç, 38
 Tahâristân, 75
 Tâhertî, 112
 tahıl, 84
 Tâhir, 13, 14, 15, 16, 19, 21, 22, 23,
 24, 28, 29, 31, 37, 44, 91, 173
 Tahir b. Abdullah, 155
 Tâhir b. Alî, 48
 Tâhir b. Fazl, 85
 Tâhir b. Hafs, 28
 Tâhir b. Hüseyin, 12, 28, 43, 153, 154
 Tâhir b. Hüseyin b. Musab, 13
 Tâhir b. Hüseyin bin Tâhir, 28
 Tahirî hanedanı, 154, 155
 Tahirî hükümdarları, 155
 Tâhirî yönetimi, 166
 Tâhirîler, 4, 6, 12, 15, 23, 27, 28, 30,
 31, 34, 37, 39, 43, 44, 54, 57, 150,
 155, 156, 166, 198
 Tâhiriler devleti, 15
 Tahran, 1, 4, 9, 30, 46, 70, 166, 169
 tahtirevanlar, 124
 Tâkîşer, 120
 Talha, 14, 15, 16
 Talha b. Tahir, 154
 Talha b. Tâhir, 14

- Tamğâseb Şâdil, 41
 Tâniser, 111, 112
 tapınaklar, 162
 Tâş, 23, 42, 80, 81, 82, 83, 84
 Tâş'ül Hâcib, 80
 Tekîn Hâcib, 146
 Tehned, 104
 Tekînabâd, 26, 134
 testiler, 36
 Tevâziu'd-Dünyâ, 2
 Teyen, 91
 tımar, 47
 tilki kürkleri, 124
 Tîrmâh, 118
 Tirmiz, 65, 68, 171
 toprak, 36, 61, 90
 Trûcanpâl, 111, 113
 Tuğrul, 144, 145
 Tuğrul Türkmen, 145
 Tûlek Kalesi, 78
 Tûlekî, 78
 tunççuluk, 25
 turna, 124
 Turûcanpâl, 113, 118
 Tûs, 73, 91, 129, 139, 145, 170
 tüberküloz, 131
 tüccar, 133, 139
 Tûlek, 141
 Tûlek b. Cihân, 141
 Türk, 1, 15, 40, 43, 46, 58, 62, 70, 71, 85, 86, 87, 88, 98, 100, 103, 107, 108, 115, 123, 124, 132, 139, 153, 158, 160, 164, 165, 169, 170
 Türk asıllı gulâmlar, 153
 Türkçe, 3, 6, 12, 103, 150, 170
 Türkistan, 8, 22, 53, 85, 124, 155
 Türkistân Sâlârları, 125
 Türkler, 4, 26, 28, 40, 58, 88, 91, 95, 98, 102, 108, 109, 113, 162, 170
 Türkmen, 143, 144, 146
 Türkmenler, 129, 138, 139, 140, 143, 144, 145
 Türkmenlerin Dâvud'u, 140
 Tüztâş el-Hâcib, 102
 ud, 95, 96, 112, 124, 132, 137, 147, 162
 Utbi, 79, 80, 81, 83, 84, 85, 86, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 131, 165
 Uyğurhân, 127
 ülke, 112, 135
 üveysî halıları, 124
 üzengi, 129
 üzüm sıkma teknesi, 21
 V. Minorsky, 3, 165
 vadi, 74
 vali, 13, 14, 16, 22, 28, 31, 34, 37, 44, 46, 49, 57, 62, 73, 74, 101, 159, 158
 Vâsık, 22
 Vaşitan, 106
 Vayhand, 105
 Ve Ebû İbrâhim Sâmânî, 102
 veliaht, 161
 Velîaht, 48, 94, 127
 Vemâm, 42
 Verdî, 67
 verem, 131
 vesikalar, 9, 149
 Veşmgîr, 59, 68, 69, 71, 76, 77, 78, 89, 90
 Veşmgîr b. Mârmâr, 59
 Veşmgîr b. Ziyâr, 68
 vezir, 52, 69, 81, 91
 Vezir,
 Vezir Hâce Ahmed b. Muhammed b. Abdüssamed, 143
 vezirlik, 52, 84, 96, 121, 135, 138, 152
 vezirlik fermanı, 121
 vilayet, 38, 45, 116, 133
 Vilayet-i Nandâ, 120
 Vîra, 78
 Vîyûkhân, 42
 Ya'kûb, 11, 31
 Ya'kub b. Leys, 25, 29, 30, 32, 156, 157

- yaban eşekleri, 124
 Yabğû, 102, 144
 Yahyâ, 34, 37, 42, 43, 49, 56, 57
 Yahyâ el-Zehlâ, 34
 Ya'kûb, 11, 15, 25, 28, 29, 30, 31, 32, 34
 Ya'kûb b. Leys, 15, 25
 Ya'kûb Leys, 25, 28
 yakut, 38, 117
 yalancı peygamberlik, 66
 yay, 128
 yaygılar, 124
 yaz, 126
 Yemek, 123
 Yemînü'd-Devle, 100, 101, 104, 107, 108, 110, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 122, 124, 130
 Yemînü'd-Devle ve Emînülmille
 Ebû'l-Kâsım Muhammed, 101
 yıldız, 14, 54, 81
 Yunan, 1
 Yusuf, 11, 72, 79
 Yûsuf b. İşhâg, 72
 Zâbelistan, 26
 Zâbil, 53
 Zahîrü'd-Devle, 77
 zehir, 14, 76, 154
 zelzele, 61
 Zem, 39
 Zencân, 46, 47, 171
 zengin, 116
 Zerdüşlük, 41
 zırhlar, 121
 zil, 90
 Zilhicce, 22, 56, 61, 68, 84
 76, 77
 Zilkade, 48, 74, 79, 98, 101, 142
 zincir, 65, 121, 142
 zindan, 41, 50, 59
 Ziraat, 155
 Ziyâdî, 78
 ziynetler, 36
 Zûlyemineyn, 14

	<p>F. AKÇAYY ORDU 2015</p> <p>EBÜ SAİD ABDULHAY DAHHÂK B. MAHMÛD GERDİZİ'NİN "ZEYVÜ'L-<i>AHBÂR</i>" ADLI ESERİNİN TÂHİRÎLER, SAFFÂRÎLER, SÂMÂNÎLER VE GAZNELÎLER İLE İLGİLİ BÖLÜMLERİNİN TÜRKÇE TERCÜMESİ VE DEĞERLENDİRMESİ</p>	
--	--	--